

გ. შარაძე

ედიურას
აგრატიონი

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ГРУЗИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
ШОТА РУСТАВЕЛИ

Г. С. Шарадзе

Теймураз Багратиони

Жизненный путь

G. Scharadse

THEIMURAS BAGRATIONI

MONOGRAPHIE

*

Lebenslauf

ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»
ТБИЛИСИ
1972

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 შოთა რუსთაველის სახელობის კართული ლიტერატურის
 ინტორიის ინსტიტუტი

გურამ შარაძე

თეიმურაზ ბაგრატიონი

ცნოვრება

გამომცემლობა „მეცნიერება“
 თბილისი
 1972

Handwritten notes on the left margin, including the number 3 and some illegible characters.

008 (47.922) (092) თეიმურაზ ბაგრატიონი
ქართული ენის ისტორია

37 (C 41) (09)
008 (47.922) (092 თეიმურაზ ბაგრატიონი)
შ 254

გ. შარაძის ნაშრომში გაშუქებულია XIX ს. I ნახევრის გამოჩენილი ქართველი მეცნიერისა და კულტურის მოღვაწის თეიმურაზ ბაგრატიონის (1782—1846) ცხოვრების გზა. ნაშრომს ერთვის თეიმურაზ ბაგრატიონის როგორც ნაბეჭდი ისე ხელნაწერ შრომათა სრული ბიბლიოგრაფია, აგრეთვე, იკონოგრაფიული ტაბულები და თეიმურაზ ბაგრატიონის სპარსეთში, რუსეთსა და ევროპაში მოგზაურობის რუკები. ნაშრომის მეორე წიგნში განხილული იქნება თეიმურაზ ბაგრატიონის მეცნიერულ-ლიტერატურული მემკვიდრეობა.

რედაქტორი ს ა რ გ ი ს ც ა ი შ ვ ი ლ ი

საქართველოს
პარლამენტის
ბიბლიოთეკა

საქართველოს
ენობრივი

შესავალი

ძველმა საქართველომ, ვახუშტის შემდეგ, ახალ ეპოქაში არ იცის თეიმურაზ ბაგრატიონზე უფრო დიდი მეცნიერის სახელი; თეიმურაზი, ამასთან, პირველი ქართველი ევროპული ტიპის მეცნიერიცაა—პეტერ-ბურგის ქართველოლოგიური სკოლის შემქმნელი, პირველი ქართველი აკადემიკოსი და ჩვენს დროში აღორძინებული ახალი ქართული მეცნიერების ერთ-ერთი წინამორბედი.

თეიმურაზ ბაგრატიონი თანაბარი ძალით, ნიჭით და ენერჯიით იღვწოდა ქართველოლოგიის თითქმის ყველა უბანში—ისტორია, ლიტერატურა, პოეტიკა, რუსთველოლოგია, ლექსიკოგრაფია, ფოლკლორისტიკა, წყაროთმცოდნეობა, გრამატიკა, ნუმისმატიკა, სფრაგისტიკა... თეიმურაზ ბაგრატიონი იყო იშვიათი ხელნაწერების, უძველესი ნაბეჭდი წიგნების საუკეთესო კოლექციონერი და მათი პირველივე დამფასებელი—საქართველოს ერთ-ერთი პირველი ბიბლიოგრაფი, საინტერესო მოგზაური-გეოგრაფი, რედაქტორი, პოეტი, დრამატურგი და მთარგმნელი; ქართველოლოგთა ახალი და საუკეთესო თაობის აღმზრდელი და მასწავლებელი. თეიმურაზი მუშაობდა აგრეთვე ცოდნის სხვა დარგებში (ფიზიკა, გეომეტრია, იურისპრუდენცია, სამხედრო საქმის ხელოვნება, ბოტანიკა, ზოოლოგია...).

აკად. მ. ბროსემ მოგვცა თეიმურაზ ბაგრატიონის იშვიათი სიზუსტით და გულწრფელობით დახატული პორტრეტი: „მე არ შემძლია განუცვიფრებლად წარმოვსთქვა თეიმურაზ ბატონიშვილის სახელი, რომელშიაც მალალი ზნეობა შეერთებულია განათლებულ გონებასა და ვრცელ მეცნიერებასთან, რომელიც მწერლობით შრომაში პოულობს კეთილშობილურს გასართობს, რომლის მიზანი არის თავისი შრომით უკვდავყოს ხსენება თავისი ერისა, რომლის მდებალ მოწაფედ, სვინდისის ქვეშ უნდა ვთქვა — აღვიარებ ჩემს თავს“¹.

¹ M. Brosset, Histoire et littérature de la Georgie, წიგნი: Discours., St. Ptb, 1838, p. 37; Дм. Бакрадзе, Статьи по истории и древностям Грузии, СПб, 1887, стр. 9. შდრ. თ. ჟორდანიას, ქრონიკები. 1, ტფილისი, 1892; გვ. IX; შ. შესხია, თეიმურაზ ბატონიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, თბ., 1939, ნაკვ. 1, გვ. 19.

რუსეთის იმპროინდელი პრესის მოწმობით, თეიმურაზ ბაგრატიონმა დაიმსახურა „... в течение долголетней жизни своей, уважение и любовь, приобретшем известность как в России, так и вне пределов ея“².

რა თქმა უნდა, ყოველივე ეს თეიმურაზ ბაგრატიონის, როგორც უაღრესად საინტერესო ცხოვრების, ისე მისი მდიდარი ლიტერატურულ-მეცნიერული მემკვიდრეობის შესწავლის აუცილებლობაზე მიგვითითებს.

თეიმურაზ ბაგრატიონის ბიოგრაფია ჯერ კიდევ არ არის სრულად აღდგენილი. ამ მხრივ, პირველი საინტერესო ცდა ეკუთვნის პ. კარბელაშვილს³. ახალი სერიოზული ნაბიჯი ამ მიმართულებით გადადგა შ. მესხიამ⁴. ოღონდ, მისი სიტყვებით, „ჩვენს ხელთ მყოფი მასალები (კავკასიის არქეოლოგიური კომისიის აქტები „АКТЫ...“ თ. ბატონიშვილის წერილები ბროსესადმი და სხვ.) თ. ბატონიშვილის მრავალმხრივ საყურადღებო ცხოვრების სურათის აღსადგენად არაა საკმარისი, მით უმეტეს მისი მემკვიდრეობის დეტალურ ანალიზისათვის“ (გვ. 19), ან კიდევ, „ჩვენთვის ამჟამად ხელმოუწვდომელია ის მასალები, რომელიც ალბათ იქ (ლენინგრადში, გ. შ.) ინახება, სადაც თ. ბატონიშვილმა თავისი ცხოვრების უმნიშვნელოვანესი პერიოდი გაატარა“ (იქვე).

მას შემდეგ, ამ მიმართულებით გარკვეული მუშაობა გასწიეს ს. იორდანიშვილმა⁵, ტ. რუხაძემ⁶, ა. აბრამიშვილმა⁷, მაგრამ მინც გარ-

2 ЖМНП, 1846, ноябрь, отд. VII, стр. 38.

3 პ. კარბელაშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, ვახ. „საქართველო“, 1916, №№144—146, 148; უფრო ადრე, თეიმურაზის ბიოგრაფიის საკითხები აღძრა დ. ბაქრაძემ წერილში: „Где и кем положено основание систематическому изучению письменных памятников Грузии, об. მისი: Статьи по истории и древностям Грузии, СПб. 1887, стр. 9—10.

4 შ. მესხია, თეიმურაზ ბატონიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, I, თბ. 1939, გვ. 18—78. ეტყობა, მკვლევარისთვის უცნობი დარჩენილა მისი წინამორბედის შრომა, რადგან თავის ნარკვევს იგი „პირველ ცდას“ უწოდებს (გვ. 19).

5 ს. იორდანიშვილი, მასალები თეიმურაზ ბატონიშვილის ბიოგრაფიისათვის, დამატება წიგნისა: თეიმურაზ ბატონიშვილის წიგნთსაცავის კატალოგი, თბ., 1948, გვ. 67—87.

6 ტ. რუხაძე, თეიმურაზ ბატონიშვილი, წიგნში: ძველი ქართული ლირიკის ისტორიიდან, თბ., 1954, გვ. 121—132.

7 ა. აბრამიშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილის ბიოგრაფიისათვის; რუსეთის პირველი ქართველი აკადემიკოსი, წიგნში: ლიტერატურული წერილები, თბ., 1968, გვ. 64—85.

კვეციო უნდა ითქვას, რომ ახალი მასალების მოპოვებითა და ანატი-
ზით თეიმურაზის ცხოვრების მთლიანი სურათი ჯერ კიდევ არაა და-
სურველი სისრულით წარმოდგენილი⁸. ამ მხრივ, სამართლიანად შეიძლება
ბელის სიტყვები: „Рукописное наследие Теймураза еще далеко не
изучено, его биография может пополниться многими сведения-
ми, а грузинская литература — памятниками его научного и ху-
дожественного творчества»⁹.

⁸ ჩვენ მხედველობიდან არ გვჩნება აგრეთვე წერილები, რომლებიც ჩვენს პე-
რიოდულ პრესაში გამოქვეყნდა თ. ბაგრატიონის საიუბილეო თარიღებთან დაკავ-
შირებით. იხ. ავთ. იოსელიანი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, „ახალგ. კომუნისტი“,
10 ივლისი, 1945; შ. მესხია, თეიმურაზ ბაგრატიონი, „ახალგ. კომუნისტი“, 21
ნოემბერი, 1946; ა. დარიაშვილი, პირველი ქართველი აკადემიკოსი, „რკინიგზე-
ლი“, 3 ნოემბერი, 1959; ა. აბრამიშვილი, რუსეთის პირველი ქარ-
თველი აკადემიკოსი, ვახ. „საქოლმეურნეო შრომა“ (გურჯაანი). № 1. 1961;
ტრ. რუხაძე, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის პირველი ქართველი აკადემი-
კოსი, „სახალხო განათლება“ № 47, 1956; Н. Алания, Первый Грузинский
академик, „Веч. Тбилиси“, 1962, № 165; ს. ცაიშვილი, პირველი ქართველი
მეცნიერი აკადემიკოსი, „ახალგ. კომუნისტი“ 1962, № 50; ი. შეგარელიძე,
პირველი ქართველი აკადემიკოსი, ვახ. „საშობლო“, 26 სექტ. 1969.

⁹ Р. Р. Орбели, Из криптографированных записей Теймураза Багра-
тиони. Ученые записки Института востоковедения, т. XVI, 1958, М.-Л., стр.
394.

ა ღ ს რ დ ა

თეიმურაზ ბაგრატიონი დაიბადა 1782 წლის 23 აპრილს თბილისში¹. იგი ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფის გიორგი XII უმცროსი შვილი იყო პირველი ქორწინებიდან.

თეიმურაზის დედა ქეთევან — ქიზიყის მოურავის პაპუნა ანდრონიკაშვილის ასული იყო. ქართლ-კახეთის სამეფოს ტახტის მემკვიდრემ გიორგი ერეკლეს ძემ სრულიად ახალგაზრდა ქეთევანზე 1766 წლის 20 სექტემბერს დაიწერა ჯვარი თბილისში². ისტორიკოსები ერთხმად აღიარებენ ქეთევან ანდრონიკაშვილის მაღალ პიროვნულ ღირსებებს, ჰუმან-გონებასა და სიმამაცეს. „ქართლის ცხოვრების“ მოწმობით, 1778 წლის ოქტომბერში „ქართლით მომავალსა ქისიყის მოურავის ასულს, მეფის სძალსა ქეთევანს, მეუღლესა პირმშოსა მეფის ძის გიორგისასა, დაუხვდნენ ლეკნი ღართის კარს, ვიდრე ხუთასადმდე და მეფის სძალსა ქეთევანს [ა]რა ჰყვა თანა უმეტეს სამასისა მხედრობანი, მორიგედ წოდებულნი, რომელნიცა თანავამყოლათ ახლდნენ მას და არცა ვინ ჰყვა თვისთანა მეცნიერი ბრძოლისა. მაშინ თვით იქმნა თავმხედრობისა თვისისა და განამხრო მორიგენი, ეწყო და იძლივნენ ლეკნი და გასწყვიტეს მორიგეთა მათ უმრავლესნი ლეკთანი. ხოლო ჰსცნა რა მეფემან ირაკლი ესე ვითარი სიმხნე სძლისა თვისისა, მხიარულ ქმნილმან შეიყვანა ტფილისს დიდებითა დიდითა და ზარბაზნისა სროლითა და დამესა მას ყოველსა ქალაქსა იყო ჩირაღდანი“³. ეგვევ ამბავი აქვს გადმოცემული პლ. იოსელიანსაც⁴. პ. კარბე-

1 Q—757, 27r; H—2225, 18v; Петербургский некрополь, т. IV, СПб., 1913, стр. 234.

2 პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, თბ., 1936, აკაკი გაწერელის რედაქციით, გვ. 8—9; პ. კარბელაშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, გაზ. „საქართველო“, 1916, № 144.

3 ქართლის ცხოვრება, ნაწილი მეორე, გამოცემული უ. ჩუბინოვისაგან, სპბ., 1854, გვ. 509.

4 პლ. იოსელიანი, ცხოვრება..., გვ. 10.

ლაშვილს ამ შემთხვევასთან დაკავშირებით 1881 წელს ჩაუწერია გუგუ-
ჯანში მცხოვრები მოხუცის ზაქარია ანდრონიკაშვილის ნაამბობი:
„ერეკლე მეფე საბურთალოზედ მოეგება და ცალ მუხლმოდრეკოდ⁵
წელზე ოქროს ხმალი შემოართყა გმირს ქეთევანს“⁵.

ქეთევანი ერეკლე II ყველაზე სასიყვარულო რძალი ყოფილა. იგი ძლიერ აფასებდა მის ერთგულებას. ერეკლე II შვილიშვილის ალექსანდრე ორბელიანის ცნობით, „ქეთევანის სიტყუა მეფის ირაკლის სახლისათვის ბეჭედი იყო“⁶. იმავე ისტორიკოსის მოწმობით, ქეთევანმა არც თავისი ძმა ქიზიყის მოურავი რევაზ ანდრონიკაშვილი დაინდო მეფის ორგულობისათვის და იგი ერეკლესთან ამხილა: „თუთრევაზის დამ ბატონიშვილის გიორგის ცოლმა რ[ომე]ლმაცა დიახ საიდუმლოთ მოახსენა თავის ძმის ღალატი და თუთონ იმანვე უჩრია: უთუოდ გამოცვალეთო. ასეთი ერთგული იყო მეფის ირაკლისა ის ქალი. მეფე ირაკლიმაც თ[ავა]დს ზაქარია ანდრონიკაშვილს მისცა ქიზიყის მოურაობა და ამით წაართო სრული ძალა რევაზს“. ერეკლეს მტრობას რევაზს „ჰკვიანი, გონიერი, მართებული დედაკაცი დიდათ უშლიდა: მეფის ირაკლის წინააღმდეგობა ღვთის მტრობა იქნება, ის ასეთი მეფე ბძანდება არამცთუ იმის მახლობლებმა, ყოუშლმა ქართუშლმა თავი უნდა გამოიღონ და მეფეს ირაკლის შეეწივნენო“⁷. ერთ რუსულ წყაროში პირდაპირ ვკითხულობთ: „Первая жена царя Георгия XII Ираклиевича — Кетеван, из рода Моурава Андроникашвили — была обожаема всею странною“⁸.

ქეთევანს გიორგი ბატონიშვილთან ცხრა შვილი ეყოლა: დავით, იოანე, ბარბარე, სოფიო, ნინო, რიფსიმე, გაიანე, ბაგრატ, თეიმურაზ. თეიმურაზის შობის 42 დღის შემდეგ—1782 წლის 2 ივნისს, ქეთევან ანდრონიკაშვილი 28 წლის ასაკში გარდაიცვალა. სამეფო კარმა ხალხს მწუხარებით აუწყა: „ამისთანა გასაცდელი დაგვემართა—ბატონის რძალი მიიცვალა“⁹. აღსანიშნავია გიორგი ბატონიშვილის ერთი წერილი დავით გარეჯის მონასტრის კრებულისადმი: „მეტათ საქმე მიჰქირს, ჩემი მეუღლე მეტათ მწუხარებაში ვახლავთ. ვილუპები, თუ ამას აუტყდა რამე თავითა შვილებითა და ოჯახითა ქ[ულა]დ ვეღარს კეთილსა ვიქთ, გვედრებით შემეწივნეთ მამაშვილობასა, ილოცეთ ამის სნეულებისათვის“¹⁰. პლ. იოსელიანის გადმოცემით, „მეფემან ირა-

5 პ. კარბელაშვილი, დასახ. ნაშრ.

6 ს. კაკაბაძე, წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, წიგნი 1, თბ., 1914, გვ. 14; S—1654, გვ. 7—8.

7 იქვე, გვ. 37—38.

8 Пок. Кавказ, книга 5-я, СПб., 1904, стр. 253—254.

9 Ad—458.

10 Ad—453.

კლი მწუხარებთან სიკვდილისა გამო რძლისა თვისისა წარმოთქვა ოც-
რითა შემდეგი სიტყვა „ახლა დაიღუპა ჩემი ოჯახიო“¹¹.

ქეთევანი დაუსაფლავებიან და ვით გარეჯის უდაბნოში უსაფლავენი
ღვთისმეტყველის ტაძარში, ალექსანდრე კახთა მეფის გვერდით¹². ერე-
კლეს თომა წინამძღვრისთვის უბრძანებია, „...ჩემის რძლის საფლავი-
დამ მიწა ამოიღევით და საჩქაროთ გამოგვიგზავნეთ... წამლათ ისწავ-
ლებიანო“¹³.

პ. კარბელაშვილის ცნობით, „ერეკლემ წმინდათ შეასრულა ქეთევა-
ნის ანდერძი: რაც რამ მზითევში მოყოლილი ოქრო-ვერცხლეული ნივ-
თეულება დარჩა, ყველაფერი მონასტრებს გაუყო და იერუსალიმის
პატრიარქს გაუგზავნეს მიცვალებულის სულის მოსახსენებლად“
(იქვე).

ახლადმოზილისათვის სახელოვან პაპას ერეკლე II თავისი მამის
სახელი — თეიმურაზი დაურქმევია. ერეკლე II, თვითონ თეიმურა-
ზის გადმოცემით, არც მერე დაუკლია ადრე დაობლებული პატარა
შვილიშვილისათვის სიყვარული და მზრუნველობა: „რამეთუ მზრდი-
და მე პაპა ჩემი მეფე ირაკლი და განუშორებელად ვიყოფოდი მის
თანა და ფრიადი სიყვარული აქვდა ჩემი ვინაჲდგან სიჩჩოსავე შო-
ბისა ჩემისასა სახელ-მსდვა მე სახელი მამისა თვისისა და ოდეს იყო-
ფოდა მეფე, ვიდრემე სნეულებასა მას შინა, ვმსახურებდი მას ძა-
ლისამებრ ჩემისა და ასაკისა“¹⁴.

თეიმურაზ ბაგრატიონის სწავლა-აღზრდას, მისივე მოწმობით,
ხელმძღვანელობდა თელავის სემინარიის რექტორი ცნობილი მწერალი
და კალიგრაფი დავით ალექსი-მესხიშვილი: „...დავით ალექსიშვილი იყო
შაგირდი ანტონი კათოლიკოსისა პირველისა და ჩემის ძმის დავითისა
და ჩემი ფილოსოფიისა, ისტორიისა და ქართულის
ენისა და წერისა მოძღვარი ის იყო. როცა
სწავლის დრო მომივიდა, მეც იმას ვეზარე და ის
მასწავლიდა და სხვა ოსტატებიც მყვანდხენ.
იმ ჩვენმა ოსტატმა დავით ალექსიშვილმა საქართველოს ისტორია
დიახ კარგად იცოდა და, არამც თუ საქართველოსი, საზოგადოდაც
კარგი ისტორიკოსი იყო“¹⁵. როგორც ვხედავთ, დავით რექტორთან თე-

11 პლ. იოსელიანი, ცხოვრება..., გვ. 11.

12 პლ. იოსელიანი, ცხოვრება, გვ. 10. იხ. აგრეთვე: Ad—448. 449, 450.

13 Ad—451.

14 თეიმურაზ ბაგრატიონი, საქართველოს ისტორია, ნაწ. II, პარიზი,
1833.

15 თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, ს. ყუბანეი-
შვილის რედ., თბ., 1964, გვ. 30 (ქვემოთ: წერილები).

იმურაზი სწავლობდა ფილოსოფიას, ისტორიას საზოგადოდ და, საჭირო-
 თველოსი კერძოდ, აგრეთვე, ქართულ ენასა და წერა-კითხვას, დავითს
 გარდა, მას „სხვა ოსტატებიც“ ჰყოლია, სახელდობრ, ეთიკის, ფილოსოფიის,
 ძველ ქართულ მწერლობაში ასევე კარგად ცნობილი პოეტი და მთარ-
 გმნელი დავით ჩოლოყაშვილი¹⁶ ასწავლიდა: „ამას გარდა, პაპის ჩემისა
 მეფის ირაკლის დროსა და მამის ჩემისა მეფის გიორგის დროსა იყო
 თავადი ჩოლოყაშვილი ჯიმშერ ერისთავის ძე დავით დივანბეგი. ეს და-
 ვით მეფეებისაგანაც პატივცემული იყო და დიან განსწავლული კაცი
 იყო საკვირველის უცხო ზნეობისა, მხიარული, მოხუმარი და უცხო
 პიტიკოსი: ამან სხვა ენებიც კარგად იცოდა ქართულს გარდა: ჩემს
 ყმაწვილობაში ჩემთანაცა და ჩემს ძმებთანაც დიან შეჩვეული იყო და
 ბატონებისაგან ბრძანებაცა ჰქონდა, რომა ჩვენთვის ზნეობა ესწავ-
 ლებინა“¹⁷. თავის უმცროს ძმას აღზრდაში ცდას არ აკლებდნენ დავით
 და იოანე ბატონიშვილები. კერძოდ, დავითის შესახებ თეიმურაზი
 წერს: „კურთხეული გარდაცვალებული ძმა იგი ჩემი მოჭირნაბულე
 იყო და აღმზრდელი“¹⁸. თეიმურაზს, ეტყობა, უცხო ენებსაც ასწავლი-
 დნენ: „თუმცა ყმაწვილობაში ვსწავლობდი ბერძულს, მაგრამ ყამთა
 ცვლილებისაგან ვერ შევისრულე“ (წერილები, გვ. 29). ბერძნული
 მას, ალბათ, ქართულ თარგმანებთან ერთად, დასჭირდებოდა მსოფლიო
 საეკლესიო მწერლობის უფრო ღრმად გასაცნობად: „...არა უსმენელ-
 ვარ საღმრთოთა წერილთა და სიყრმიდგან აღზრდილვარ წერილთა ში-
 ნა წმინდათა მამათასა ვასილი დიდისა, გრიგორი ღვთისმეტყველისა,
 იოანე ოქროპირისა და სხვათა მოძღვართა და წმიდისა ეკლესიისა
 მნათობთა წმიდათა მამათასა ძველთა და ახალთა“ (წერილები, გვ. 39).
 თეიმურაზის უფროს თანამედროვეს იონა ხელაშვილს თავის ერთ ხელ-
 ნაწერ თხზულებაში (S—285) ჩამოთვლილი აქვს ის საგნები, რომლე-
 ბსაც თელავის სემინარიაში ასწავლიდნენ: „კატეხეზისი, რიტორება,
 ლოდიკა, მეტაფიზიკა—ონტოლოდია, კოსმოლოდია, ფსიხოლოდია, თე-

16 ამ დავით ჩოლოყაშვილის შესახებ იხ. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერა-
 ტურის ისტორია II, თბ., 1958, გვ. 607; ავთ. იოსელიანი თეიმურაზის მასწავ-
 ლებლად ჯიმშერ ჩოლოყაშვილს აცხადებს (თეიმურაზ ბატონიშვილი, ვახ. „ახალგ.
 კომუნისტი“, 10 ივლ., 1945). სინამდვილეში, ჯიმშერ ჩოლოყაშვილი დავითის მამა
 იყო.

17 სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლე-
 ნინგრადის განყოფილების ქართულ ხელნაწერთა ფონდი (ქვემოთ შემოკლებით—
 ლენ.) — H39. იგი წარმოადგენს თეიმურაზის წერილს აკად. მ. ბროსესადმი
 (1834 წ. 17 ოქტომბერი). ამ წერილის ექსცერპტები გამოქვეყნებული აქვს გ. იმე-
 დაშვილს (ლიტ. ძიებანი, V, 1949), ხოლო უფრო სრულად გ. შარაძეს („შო-
 თა რუსთაველი“, თბ., 1966).

18 წერილები, გვ. 11.

ოლოლია-ფისიკა, ითიკა, აკონომია, მსოფლიო ისტორია, ლეოლოგია, ასტრონომია, არეხმეტიკა, მათემატიკა, არხიტექტურა“.

ბუნებრივია, თეიმურაზიც, რომელიც ამ დროს თელავის სემინარიაში სწავლობდა, ამ საგნებს გაივლიდა.

გამზრდელ ლალად თეიმურაზს მიჩენილი ჰყოლია ცნობილი პოეტი პეტრე ლარაძე¹⁹, რომელმაც შემდეგ აქტიური როლი ითამაშა თეიმურაზის პოლიტიკური ორიენტაციის შემობრუნების საქმეში²⁰.

1795 წელს თეიმურაზ ბაგრატიონი მომსწრე შეიქნა დიდი ეროვნული ტრაგედიისა—ალა-მაჰმად-ხანის მიერ თბილისის აღებისა და განადგურებისა, რომლის სანდო მეცნიერული სურათი მან სათანადოდ შემოგვინახა²¹. 13 წლის თეიმურაზი პირადად დასწრებია კრწანისის ბრძოლას „ვიყოფოდი მეცა თვით აღმწერელი ამ მოთხრობათა მეფის ძე თეიმურაზ. ჭერეთ სიყრმისა ასაკსა, მუნ მყოფი, რამეთუ მზრდიდა მე პაპაჲ ჩემი მეფე ირაკლი“ (საქ. ისტორია, II, პარიზი, 1833).

1798 წლის 11 იანვარს თელავის სამეფო სასახლეში გარდაიცვალა ერეკლე II. პ. ბუტკოვის ცნობით, ამ დროს ლეკთა გაძლიერებული თავდასხმების გამო, თეიმურაზი თავის ძმასთან იოანესთან და დედინაცვალ მარიამ ციციშვილთან ერთად გორსა და ოსეთს ყოფილა გახიზნული: „... по случаю усиливавшихся набегов от лезгин... сыны Гиоргия (I) Иоани и Теймураз с мачихою своею Мариею и с детьми ея, (обретались тогда) в Гори и в Осетии“²² რაც მცდარია: „ოდეს იყოფოდა მეფე ვითარემე სნეულებასა მას შინა, ვმსახურებდი მას ძალისა მებრ ჩემისა და ასაკისა“—წერს თვითონ თეიმურაზი (საქ. ისტ. II. პარიზი, 1833).

1798 წელს თეიმურაზი დაწინდეს ელენე ამილახვარზე. პლ. იოსელიანი ამის გამო წერს: „ამასვე დღესა დაწინდეს მისსა [ოთარ ამილახვრის] ქალსა ელენეზედ მეფის ძე თეიმურაზი, რომელსაც არა

19 დავით ბატონიშვილი, მასალები საქართველოს ისტორიისათვის. მ. ჯანაშვილის გამოცემა, ტფილისი, 1905, გვ. 96; აგრეთვე, Н—2130, გვ. 39.

20 კ. ქეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1924, გვ. 206.

21 თეიმურაზ ბაგრატიონი, მოხრება ქალაქის თბილისისა სპარსეთის ყაენის ყაჯარის ალა-მაჰმად-ხანისაგან, S—191; იხ. აგრეთვე: მისი, საქართველოს ისტორია, II, თავი 6, პარიზი, 1833; დ. ჩუბინაშვილი, ქართული ქრისტოშათია, ნაკვ. 1, სპბ, 1863, გვ. 175—197; Взятие Тифлиса Ага-Магомед-Ханом, из записок царевича Теймураза, издание К. Н. Бегичева, Тифлис, 1895 და სხვ.

22 П. Г. Бутков, Материалы для новой истории Кавказа, часть II, СПб., 1869, стр. 439.

სურდა იგი ცოლად მიზეზისათვის მის, რომელ იყო პირველ დანაშაულის მის ძმაზედ შემკვიდრებედ დავით, რომელმანაც მამისა არა უთანხმობით შეერთო ცოლად სომეხთა აბიმელიქის სვიმონისა ქალი²³. დავითის საქციელის „გამო ჩამოვარდა დიდი მძულვარება ჯერ სამეფო ოჯახსა და ამილახვარს შორის და შემდეგ თვით სამეფო სახლში. მერე თუმცა ბევრი ინანა გიორგი მეფემ და თვითონ დავით ბატონი-შვილმა, მაგრამ გვიანდა იყო; ესრეთის შეცდომის როგორმე გასასწორებლად ამილახვრის ოთარის ქალს ელენეზედ ახალგაზრდა თეიმურაზი დანიშნეს. ამიტომ თეიმურაზი ჩამოვიდა შუაში და, როგორც იყო, ოთარი და დავითი შეარიგა“²⁴.

შ. მესხიას სიტყვებით, „მეფე გიორგის თანხმობით მოხდა ქორწინება თეიმურაზისა ელენეზე დავითის ქორწინების შემდეგ, ე. ი. 1799 წლის დასასრულს“²⁵. თვითონ თეიმურაზის მოწმობით, მისი ქორწინება 1800 წელს მომხდარა გორში: „მეფობასა შინა მამისა ჩემისა მეფისა გიორგი მეათცამეტისასა ოდეს ვიქორწინე გორს მეუღლესა ჩემსა ოთარ ამილახვრის ასულს ელენეზედ წელსა 1800 და დავიდგინე მამის ჩემის მიერ ქართლისა განმგედ და მეურნედ...“²⁶.

თეიმურაზის სიმამრი ოთარ ამილახვარი ერთდროულად სარდალიც ყოფილა და გორის მოურავიც (მეფის კარზე ამ დროს ორი თანამდებობის დაკვერა, შ. მესხიას ცნობით, დასაშვებია)²⁷: „მქონდა ამილახვრობა ესე იგი მეფის შემარჯვენე სარდლობა და მქონდა გორის მოურაობა“, წერს ოთარ ამილახვარი მთავარმართებელ ციციანოვს²⁸. ეს თანამდებობანი ოთარის წინაპრებისათვის ჯერ კიდევ თეიმურაზ II უბოძებია²⁹. ამილახვართა ოჯახში თეიმურაზის სიძედ შესვლის შემ-

²³ პ. იოსელიანი, ცხოვრება, გვ. 83. აქ პლ. იოსელიანი შეცდომით 1798 წლის ნაცვლად 1778 წელს უჩვენებს (შდრ. შ. მესხია, დას. ნაშრ., გვ. 27) იხ. აგრეთვე მარქისის სახ. საჯ. ბიბლ. ხელნაწერთა ფონდი, პლ. იოსელიანის არქივი, № 17.

²⁴ პ. კარბელაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 2.

²⁵ შ. მესხია, დასახ. ნაშრ., გვ. 21.

²⁶ S—3633, ყდის v, თეიმურაზის მინაწერი. იხ. აგრეთვე, ა. აბრამიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 81, სადაც ელენე ამილახვარი თეიმურაზზე 15 წლით უფროსად არის გამოცხადებული. მკვლევარი ითვლისწინებს მხოლოდ ელენეს საფლავის ქვის წარწერას და მხედველობიდან რჩება „აქტებში“ დაბეჭდილი ოფიციალური „სია საქართველოს სამეფო ოჯახის წევრებისა“ (შდგ. 1801 წ.), რომლის მიხედვით, ელენე ამილახვარი 1783 წელს დაბადებულა (Акты, I, стр. 200).

²⁷ მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის, შესავალი წერილი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო შოთა მესხიამ, წიგნში: მასალები საქ. და კავკ. ისტორიისათვის თბ., 1948, ნაკვ. 1/2ა.

²⁸ იქვე, № 124.

²⁹ იქვე, № 122. ამილახორისა და გორის მოურავის სარგოს შესახებ იხ. აგრეთვე: აქვე №№ 124—125. შდრ. ს. კაკაბაძე, სამილახვროს დავთარი მე-17 ს-ნის მეორე ნახევრისა, ტფ., 1925.

დეგაც, ოთარსა და დავით ბატონიშვილს შორის მტრობა, მკინძკიარ შენელებულა: პირიქით, გიორგი XII ვარდაცვალების (1794-1800) შემდეგ, დავითმა ტახტის რეგენტად აღიარებისას ოთარ ამილახვარს ჩამოართვა სარდლობა და გორის მოურავობა. მერე ესეც არ აკმარა და მისი ბრძანებით, სამოცმა ყაზახმა გორს, საკუთარ სახლიდან მძინარე ოთარი გამოათრია, თბილისში ჩამოიყვანა და ციხეში ჩასვა³⁰. ეტყობა, მათ შორის ადრინდელ სიძულვილს ზედ დაერთო ერთი გარემოებაც: როცა დავით გიორგის ძესა და იულონ ერეკლესძეს შორის ატყდა მეტოქეობა სამეფო ტახტისათვის, ჩანს, ოთარ ამილახვარმა იულონის მხარე დაიჭირა, რადგან იულონის მეუღლე სალომე ამილახვარი ოთარის და იყო³¹.

ოჯახებს შორის ასეთ დაძაბულ ურთიერთობას ხელი არ შეუშლია თეიმურაზისა და ელენეს ღრმა სიყვარულისათვის. პ. კარბელაშვილის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ახალ ჯვარდაწერილმა, 18 წლის თეიმურაზმა მღვდელ-მონაზონს გრიგოლს (ონანაშვილს—ვაჩნაძეს) აღაწერინა წმიდათა ცხოვრება—წარწერით: „ყოველთა ამათ წმიდათა მადლი, მეოხება და ლოცვა შემწე ყყავნ, მცველ და მფარველ სულით და ხორცით კეთილმსახურსა მეფის ძეს თეიმურაზს და კეთილმორწმუნეს მეფის სძალს ელენეს, რომელთა ღვთისმოყვარებისათვის აღიწერა წიგნი ესე, ხოლო მორჩილებით შრომელი მოხსენებისა მოქენე ვარ ყოველად უღირსი იერომონაზი გრიგოლ 1800 წელსა, აგვისტოს 27“³². ამას გარდა, მღვდელ დიმიტრი ჯომარდიძეს ახალციხიდან ახლად დაქორწინებულებისთვის ჩამოუტანია „ლოცვაები“³³, ხოლო უცნობ ქართველ მხატვარს მედალიონის ორ მხარეს გამოუხატავს ისინი³⁴. ელენე ამილახვარის ქალთან თეიმურაზს შეილი არ ჰყოლია³⁵.

³⁰ მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის..., № 122.

³¹ იქვე; პ. კარბელაშვილი, დასახ. ნაშრ.; Акты, I, стр. 310; შდრ. შ. მელხია, დასახ. ნაშრ., გვ. 22.

³² A—878, 180v. შდრ. პ. კარბელაშვილი, დასახ. ნაშრ.

³³ S—3633, ყდის v.

³⁴ ფოტობირები დაცულია საქ. სახ. მუზეუმში: იკინოვრ. ფონდი, № 7579.

³⁵ М. Броссе, ЖМНП, 1846, ноябрь, отд. VII, стр. 40; არ ვიციტ რას ეყარება პ. ბუტკოვის ცნობა, შედგენილი 1801 წლისთვის, რომელიც მრავალწერტილით წყდება: „Царевич Теймураз 19 л. Детей имел...“ (Материалы, II, стр. 510 пр. 1).

ელენე ამილახვარის სიმშვენიერე და მომხიბვლელობა პეტრე ჯეჭვის საგანიც გამხდარა. კერძოდ, შემონახულია „სტეფანე ფერმანის გიშვილის ნათქვამი ელენე ბატონის რძალზე ოთარ ამილახვარის ქალზე შაჰი ნაზის ხმაზე“:

„ვიხილე ტურფა კიპარო წერილი: ნაზად ზრდილია,
მასთანა ბმულნი ორნი ნარინჯნი: უცხო ზილია
ვინც მოეფინვის მის სურნელებას: ანუ ჩრდილია.
მის ტრფიალთათვის ესოდენ ტურფად: დიდი ლხინია.

ბრძენთათვის ზილუად კმა საყოფელ არს: მის შვენებანი,
ვითარცა ნახოს გულმან დაგულმან: მისგნივ ნებანი.
ენა დატკბების რაემს წარმოვსთქუა: მისი ქებანი.
ვითარც ტკბილი არს შაქარ-შარბათი: დარიჩინია.

შვიდთა მთიებთა უმეტეს ბრწყინავს: კეკელა მარდი,
მის მოყუარესა რად უნდა ჰსჭირდეს: ამ სოფლის დარდი,
რადგანაც მისი არს სამოთხის ბაღის: გაშლილი ვარდი,
მის სურნელება ჯავხ მიხეკ ილი: დარიჩინია.

მას ტრფიალობენ მიჯნურთა გულნი: და გონებანი,
სანატრელი არს მისის ალერსის: მოგონებანი,
არავის შვენის მისებრივ ტურფათ: მორთულობანი,
ვინდ ერთთ შეკრბეს რუსი, ფრანცი, ჩინ მაჩინია.

ელუარეს ლაწუსა მოფენილსა: შვენის ბაგენი,
მარგალიტ კბილნი ტურფად წყობილნი: აღმასთ მბაძეჭლნი,
ბროლისა ყელი, ტან-ლერწამ წელი: მიჯნურთ მდაგუჭლნი,
იგი არს სტეფანე ფერმანგოვისა თულთა ჩინია“³⁶.

პოეტის ამ სიტყვებს ადასტურებს დიდი რუსი მხატვრის გ. ა. ტროპინინის მიერ 1810-იან წლებში პეტერბურგში შექმნილი ელენე ამილახვარის პორტრეტი³⁷. გადარჩენილია აგრეთვე უცნობი მხატვრის მიერ აკვარელით შესრულებული ელენეს მოხუცებულობის დროინდელი პორტრეტიც³⁸.

როგორც თეიმურაზის მიერ გენ. კნორინგისადმი 1802 წლის 11 აპრილს გაგზავნილი წერილიდან ირკვევა, თეიმურაზი თურმე გიორგი

³⁶ H 2130, გვ. 56; ელენე ამილახვარის შესახებ იხ. აგრეთვე: ლენ: E 148; ც. ს. ს. არქ. № 33: 7;

³⁷ ამის შესახებ იხ. გ. შარაძე, ტროპინინის „უცნობი ქართველი ქალის პორტრეტი“, საბჭოთა ხელოვნება, 1969, № 10; დედანი დაცულია საქართველოს სახელმწიფო ხელოვნების მუზეუმში.

³⁸ გ. შარაძე, დასახ. ნაშრ., დედანი დაცულია საქართველოს სახელმწიფო ხელოვნების მუზეუმში, ფერწ. 1198ა.

XII მეფობაში სახელმწიფო საქმიანობაშიც იღებდა მონაწილეობას: «Письменным приказом был я назначен судьей: Мдинаишети собирались у меня и я производил суд»³⁹, ხოლო ერთი შეგონაწიფრის ავტოგრაფულ მინაწერში თეიმურაზი პირდაპირ ამბობს: „...დავიდგინე მამის ჩემის მიერ ქართლისა განმგედ და მეურნედ“⁴⁰. ტახტის მემკვიდრის დავით ბატონიშვილის 1800 წლის 20 დეკემბრის ბრძანებაში თეიმურაზის შესახებ ნათქვამია: „მე შენ დაგნიშნე ქართლში ნაიბადლო“⁴¹. თეიმურაზი მეფესთან და სხვა ბატონიშვილებთან ერთად ხელს აწერს სამეფო კარის მიერ გაცემულ საბუთებს⁴²; მათ შორის, რაფიელ დანიბეგაშვილის ინდოეთში გაგზავნის სიგელს (ლენ. E 246). თეიმურაზის მოწმობით, გიორგი XII მისთვის მამულად ნაზარსკეტი, კარაჯალი და ლომისციხე დაუმტკიცებია⁴³, მაგრამ თეიმურაზის საქართველოში მოღვაწეობა ხანმოკლე აღმოჩნდა.

პავლე I საქართველოს⁴⁴ რუსეთთან შეერთების მანიფესტს ხელი მოაწერა 1800 წლის 18 დეკემბერს, ისე, რომ გიორგი XII ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო. ათიოდე დღის შემდეგ გიორგი მეფე გარდაიცვალა. პავლე I უკვე შემუშავებული ჰქონდა საქართველოში რუსული მმართველობის სისტემის შემოღების პროექტი⁴⁵. რუსეთის იმპერატორის მანიფესტი თბილისში მოგვიანებით—1801 წლის 16—17 თებერვალს გამოცხადდა, რაც სხვა მოთხოვნებთან ერთად დელაქა-ლაქიდან სამეფო ოჯახის ყველა წევრის პეტერბურგში გადასახლებას გულისხმობდა. მართლაც, 9 მარტს პეტერბურგს გაიგზავნენ იოანე, ბაგრატ და მიხეილ ბატონიშვილები, ხოლო 15 მარტს მირიან ბატონიშვილიც. ამით დამფრთხალი ალექსანდრე ბატონიშვილი სპარსეთში გადაიხვეწა, იულონ და ფარნაოზ კი იმერეთში. მზადდებოდა რუსული მმართველობის ცხოვრებაში გატარების გეგმაც, რასაც მოულოდნელად ბოლო მოუღო შეთქმულთა მიერ 1801 წლის 12 მარტს პავლე I მკვლელობამ.

39 Акты, I, стр. 311.

40 S—3633, ყდის v.

41 Акты, I, стр. 296.

42 იხ. თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, III, თბ., 1967, გვ. 319, 437, 438, და სხვ. C. C. Какабадзе, Грузинские документы ЛО ИНА АН СССР, М., 1967, 126, 133, 142, 186, 187 და სხვ.

43 Акты, I, стр. 311; II, стр. 80; აღნიშნულ ტომონიშთა შესახებ იხ. შ. მესხია, დასახ. ნაშრ., გვ. 23, სქ. 3.

44 იგულისხმება აღმოსავლეთ საქართველო (ქართლ-კახეთის სამეფო).

45 დაწერილებით ამის შესახებ იხ. შ. ჩხეტიას, რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში (1801—1840 წწ.), ენიშის მოამბე, VIII, 1940, გვ. 11—69.

ტახტზე ასული ახალი იმპერატორი ალექსანდრე I საქართველოში შემოერთების უფრო მოქნილ პოლიტიკას დაადგა: მან ეს საციობი განსახილველად შეიტანა სახელმწიფო საბჭოში. ამასობაში, თბილისში⁴⁶ ორი თხოვნა მოვიდა: ცალკე—დავით ბატონიშვილი ითხოვდა მეფედ დამტკიცებას, ცალკე—დარეჯან დედოფალი ტახტზე თავისი შვილების (კერძოდ, იულონის) უფლების გამორკვევას.

სახელმწიფო საბჭომ არაერთგზის მოიწონა შეერთების პროექტი, მაგრამ ალექსანდრე I თვალთმაქცურად თავს იკავებდა მის დამტკიცებაზე. თითქოს ადგილობრივ, პირობების გაცნობის მიზნით, მან თბილისში გამოგზავნა გენ. კნორინგი, რომელმაც დავით ბატონიშვილი ჩამოაშორა ყოველგვარ მმართველობას და შექმნა დროებითი მთავრობა ქართველი თავადების—ხაალ ბარათაშვილის, ივანე ჩოლოყაშვილის, ევნატე თუმანიშვილის, სულხან თუმანიშვილის და თბილისის ობერ-პოლიცემისტერის დარჩო ბებუთოვის შემადგენლობით და გენერალ-მაიორ ლაზარევის თავმჯდომარეობით⁴⁶. ბოლოს და ბოლოს, 1801 წლის 12 სექტემბერს, პეტერბურგში გამოცხადდა ალექსანდრე I მანიფესტი საქართველოს ანექსიისა და რუსული მმართველობის შემოღების შესახებ.

ალექსანდრე I ახალი პროექტით, უმაღლეს ხელისუფლად იწოდებოდა მთავარსარდალი (Главкомандующий) იგივე, მთავარმართებელი (Главнуправляющий)⁴⁷. სამოქალაქო საქმეებში მას უნდა დახმარებოდა საქართველოს მმართველი (Правитель Грузии). წესდებოდა აგრეთვე, საქართველოს უზენაესი მთავრობა. ადმინისტრაციულად სამეფო დანაწილდა 5 მაზრად (გორის, ლორის, დუშეთის, თელავის, სიღნაღის) და 5 დისტანციად (ბორჩალოს, შამშადილის, ყაზახის, ბამბაკის, შურაგელის).

პირველ მთავარმართებლად და მმართველად საქართველოში გამოგზავნილ იქნენ გენერალ-ლეიტენანტი კნორინგი (1801—1802) და დეისტე. სტ. სოვეტნიკი კოვალენსკი (1801—1803), რომლებიც თბილისში ამაღისა და წმ. ნინოს ჯვრის თანხლებით⁴⁸ 1802 წლის 9 აპ-

46 Акты, I, стр. 424; Н. Дубровин, Закавказье от 1803—1806 года. СПб., 1866; შ. ჩხეტი ა, დასახ. ნაშრ.

47 რომელიც 1844 წელს შეცვალა მეფისნაცლის (Наместник) თანამდებობამ.

48 როგორც ვიცით, ქართული ეკლესიის უწმინდესი რელიკვია—წმ. ნინოს ჯვარი ანანურიდან მოსკოვს ჩაუტანა ტიმოთე მიტროპოლიტმა ბაქარ ვახტანგის ძეს, ხოლო ბაქარის შვილიშვილმა გიორგი ალექსანდრეს ძემ იგი 1801 წელს ტახტზე ასვლასთან დაკავშირებით მიართვა ალექსანდრე I. ამ უკანასკნელმა ქართველთა გულის მოსაგებად ჯვარი საქართველოში გამოატანა რუსული მმართველობის პირველ მოციქულებს.

2. გურამ შარაძე

3557

საქართველოს
პარლამენტის
ეკლესიული
გიგლიოთეკა

რილს შემოვიდნენ. მალე (12 აპრილს) მათ ალექსანდრე I მანიფესტითბილისშიც გამოაცხადეს. ენორინგის ცნობით, მანიფესტის ერთგულეებაზე ანტონ II კათალიკოსთან, ვახტანგ და დავით ბატონიშვილებთან ერთად თეიმურაზსაც დაუფიცია (Акты, I, стр. 245, 443, 566)⁴⁹. ამასთან დაკავშირებით, გაიცა განკარგულება აპრილის შუა რიცხვებამდე საქართველოს სამეფო ოჯახის უკლებლივ ყველა წევრის რუსეთში გაგზავნის თაობაზე⁵⁰, ხოლო ბევრი ქართველი წარჩინებული კიდევ დაპატიმრებულ იქნა.

1802 წლის 8 სექტემბერს გენ. ენორინგი თანამდებობიდან გადააყენეს და მის ნაცვლად გენ. პ. დ. ციციანოვი (1754—1806 წწ.) გამოგზავნეს, რომელიც განუხრელად ატარებდა რუსულ პოლიტიკას საქართველოში.

1803 წლის 19 თებერვალს მან რუსეთში გაგზავნა ვახტანგ ერეკლეს ძე და დავით გიორგის ძე, შემდეგ კი ერეკლე II რძალი ქეთევანი. ამავე წლის აპრილში, გენ. ლაზარევის განმაურებული მკვლელობის შემდეგ, ვორონეჟში გადასახლეს მარიამ დედოფალი და თამარ და ჯიბრაილ ბატონიშვილები...

სად არის ამ დროს თეიმურაზ ბატონიშვილი?

სწარსეოში გაქცევა

პლ. იოსელიანის გადმოცემით „ესრეთ, რომელ დიდისა მეცადინეობითა მეფის ძემან თეიმურაზ დაუახლოვა მემკვიდრესა დავითს სიმამრი თვისი სარდალი ოთარ ამილახვრის შვილი... გარნა შემდეგ მისცა საპყრობილესაცა დროებით, სხვათა თანა, და ესრე იქმნა მიზნად, რომელ მეფის ძე თეიმურაზ, სიძე ოთარისა, გაიქცა სპარსეთსა და ეახლა ყუენსა“⁵¹.

თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ ასეთი დიდი პოლიტიკური ნაბიჯის გადადგმის იოსელიანისეულ ახსნას, რასაკვირველია, არ შეიძლებოდა სერიოზული ანგარიში გასწეოდა. თუმცა ისეთი გამოცდილი მკვლევარი როგორც პ. კარბელაშვილი იყო, დაბეჯითებით წერდა: „გიორგი მეფე რომ მიიძვალა 27 დეკემბერს 1800 წელს, სამეფოთ გამზადებულმა დავით ბატონიშვილმა წინ დაუხედაობით ოთარ ამილახვარი დააპატიმრა იულონის მომხრეობისათვის (იულონის მეუღლე სალომე

49 იხ. აგრეთვე, П. Бутков, Материалы..., II, стр. 510.

50 Акты, II, стр. 65.

51 პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, აკ. ვაწერელიას რედაქციით, ტფ., 1936, გვ. 223.

ოთარ ამილახერის და იყო) და სამი თვე თბილისში ტუსაღათ მყარ-
და. მიზეზი ეს იყო, რომ თეიმურაზმა 25 თებერვალს 1803 წ. დაქვე
ფეხი და ალექსანდრე ბატონიშვილთან გაიპარა⁵².

თვითონ დავით ბატონიშვილს თუ დაუჭერებთ, მისი მტრობისა
და უსაყვარლესი ძმის ლტოლვილობა პ. ციციანოვის ბრალი ყოფი-
ლა: „...კვალად სიფიცხითა და ბოროტებითა ციციშვილისათა ვნებულ
იქმნენ უმრავლესნი თავადნი და აზნაურნი კახეთისანი და წარვიდნენ
სპარსეთად; ეგრეთვე მეფის გიორგის ძე თეიმურაზ, ვნებული ციცი-
შვილისაგან, წარვიდა სპარსეთად“⁵³. თუმცა გიორგი XII მიერ გენ.
კნორინგისადმი ჯერ კიდევ 1800 წლის 6 აგვისტოს გაგზავნილი წერი-
ლიდან ჩანს, რომ „ბაბა-ხანი და იმისი შვილი აბას მირზა გვთხოვენ,
რომ გაუფუგავნოთ უფროსი შვილი დავით და მივცე, მერე იოანეს
მთხოვენ, მერე ბაგრატსა, მერე თეიმურაზსა და მასუკან ჩვენ ჩაგვიბა-
რებენ... ამას არასგზით ჩვენ არ ვიზამთ“ (Акты, I, გვ. 128).

შ. მესხიამ პირველმა გამოიკვლია თეიმურაზ ბაგრატიონის სპარ-
სეთში გაქცევის ნამდვილი მიზეზები: „რუსეთის ხელისუფლების სა-
ქართველოში მტკიცედ დამყარებით, მისდამი შებრძოლების გეგმების
გაუმართლებლობით, თეიმურაზი იმედგაცრუებული დარჩა. აგრეთვე
ხედავდა რა, დღეს თუ ხვალ, მსგავსად სხვა ბატონიშვილებისა, მისი
რუსეთში გაგზავნის აუცილებლობას, არჩია გადახვეწა სპარსეთში და
იქიდან ცდილობდა ეცადა უკანასკნელი ღონისძიებანიც თავის ბიძის
ალექსანდრეს შემწეობით, რომელიც ჯერ კიდევ ადრე იყო გადასული
სპარსეთში“⁵⁴.

1803 წლის 16 თებერვალს ვახტანგ და დავით ბატონიშვილების
რუსეთში გამგზავრების თაობაზე იმპერატორისთვის მირთმეულ პა-
ტაკში საქართველოს ახალი მთავარმართებელი გენერალი პ. ციცი-
ანოვი დასძინდა: «... царевич Теймураз сейчас прислал ко мне
с извещением, что он готов ехать и ожидает моего повеления»⁵⁵.

სამართლიანად შენიშნავს ამის გამო შ. მესხია, რომ თეიმურაზის
„ეს თხოვნა არ იყო გულწრფელი, პირიქით, მიმართული იყო იქით-

52 პ. კარბელაშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, გაზ „საქართველო“, 1916,
№ 144.

53 დავით ბატონიშვილი, ახალი ისტორია, S—3860, გვ. 539—540; A—
1766, გვ. 45v. გამოცემულია თ. ლომოურის მიერ, გვ. 28—29.

54 შ. მესხია, თეიმურაზ ბატონიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა, წიგნში:
მასალები საქ. და კავკ. ისტორიისათვის, ნაკვ. 1, თბ., 1939, გვ. 25—26.

55 Акты, II, стр. 149. თეიმურაზის რუსეთში გაგზავნა იოანე, ბაგრატ და
მიხეილ ბატონიშვილებთან ერთად, გენ. ლაზარეუს ჯერ კიდევ 1801 წლის 9 მარტს
უცდია, მაგრამ თეიმურაზს ავადმყოფობა მოუმიზეზებია (Акты, I, стр. 309,
326, 328).

კენ, რომ თავი უწყინრად მოეჩვენებინა, სპარსეთში გაქცევის განზრახვა უჩინარეყო და მეთვალყურეობა მისდამი შეესუსტებინა.⁵⁶

ბაგრატ ბატონიშვილი თავის „ახალ მოთხრობაში“ დაწვევლებით ცნობებს გვაწვდის თეიმურაზის თბილისიდან გაპარვის შესახებ ცნობას. „ლო წელსა 1803, თებერვლის 6 მოვიდა ციციანოვი პავლე ტფილის მართებლად საქართველოასა. ხოლო ამან ბრძანებითა ხელშეიფისათა წარავლინნა როსიად მემკვიდრე საქართველოასა მეფის გიორგის ძე დავით და ბიძა მისი მეფის ირაკლის ძე ვახტანგ თებერვლის 18, რომლისა შიშვნეული ძმა დავითისი მეფის ძე თეიმურაზ განივლტო დამესა მას და წარვიდა ქარში და მივიდა ბიძისა თვისისა თანა ალექსანდრესთან, მეფის ირაკლის ძესთან, რომელიცა მას ქამსა წარსრული იმერეთით და იყოფოდა ქარსა შინა, რომელიცა მისრული ძმის წული თვისი შეიტკბო ალექსანდრემან და პატივს უყოფდა ვცითარცა ძესა“.⁵⁷

თბილისიდან გაქცეული თეიმურაზი მხლებლებითურთ („გამყოლნიცა მისნი“) ტყვედ ჩავარდნია ქართლში მოთარეშე დაღესტნელ ლეკებს. თეიმურაზს მათთვის უთხოვია ბელაქანში თავის ბიძასთან ალექსანდრესთან მიყვანა. ეს თხოვნა ლეკებმა შორს დაიჭირეს და ლტოლვილი ყრმა უფლისწული დაღესტნისკენ წაიყვანეს. გზაში, ლეკთა ბელადი ალი „კაცი მხეცქმნილი... მოლმობიერდა ყოვლითურთ განწირულსა ყრმასა ზედა“. ჯერ იყო და, საგზალს უწილადებდა, მერე, უფლისწულის „უკეთილესნი ნივთნი“ თავისთან შეინახა, რათა „უგუწურთა ამათ კაცთა“ არ გაეცარცათ. შირაქში, ჯიბე-უბით ცარიელ უფლისწულზე განრისხებულ ერთ ლეკს განუზრახავს თოფით „მზისა მის უზადოსა დაბნელება და დილის მთიებისა დაბუნდვა“. მაგრამ თეიმურაზი სასწაულებრივ გადარჩენილა. ამის შემდეგ, ალი-ბელადმა ლეკებს გზა უქცია და დაღესტნის ნაცვლად მოტყუებით ქარ-ბელაქნისკენ წაიყვანა. ფადარში, ლეკებმა „ჰსცენეს მცბიერება ბოროტი კაცისა ალიასა და არა დამორჩილდნენ ნებასა მისსა“. მაშინ ალი მათ დამუქრა ქარელებით, „რამეთუ აწუხებთ თქუშნ სტუმართა მათთა“. გათენებისას, თეიმურაზმა „კვალად განამზნო თავი თქსი“ და „ტკბილითა უბნობითა“ და „წესიერითა მისაცემელითა დაიყოლია იგინი“, რომ ლტოლვილები ბელაქანში მიეყვანათ ალექსანდრე ბატონიშვილთან. ალექსანდრე დიდი სიხარულით შეხვედრია ძმისწულს. ამასობაში ბელაქანს მოაღწიეს მდევრებმა—რუსის ჯარმა. „წელსა 1803 მარტის 9 დღესა ორშაბათსა მოვიდნენ სასტიკად რუსნი და ჩუშნ ლეკთა მწყო-

⁵⁶ შ. მესხია, დასახ. ნაშრ., გვ. 25.

⁵⁷ ბაგრატ ბატონიშვილი, ახალი მოთხრობა, A 1766, ფ. 119v. გამოცემულს ბ. ლომოურის მიერ: თბ., 1941, გვ. 83.

ბრიტურთ ვებრძოლენით გულს მოდგინედ ეამ რაოდენიმე დასაქმებულნი
 ლითა მძლე გუჭქმნეს“. დამარცხებულმა ბატონიშვილებმა სპარსეთის
 კენ აიღეს გეზი, გაუვლიათ აღბულახი—სამუხი—მდ. ქურაქ—ჩაი—მდ.
 ზეიბი—მდ. თართარი — სოფ. ჩალაბირთი—სოფ. ხინზრისტანი—ასკა-
 რანი—ნახოვანი—შაალი დიზაყი?—მდ. არეზი [...]—[ყარაბაღი]—
 [თავრიზი]—ფეირანი⁵⁸.

ბაგრატ ბატონიშვილის ცნობით, თეიმურაზი თბილისიდან ციცი-
 ანოვს გაქცევია 1803 წლის 18 თებერვალს და წასულა ქარში ალექ-
 სანდრე ბატონიშვილთან (პ. კარბელაშვილი და შ. მესხია თეიმურაზის
 თბილისიდან გაპარვის თარიღად 1803 წლის 25 თებერვალს მიუთი-
 თებენ)⁵⁹.

პ. კარბელაშვილი, არ ვიცით რა წყაროზე დაყრდნობით, წერს,
 რომ თეიმურაზს „თან გაპყვენენ სხვათა შორის—ივანე რაზმაძე, ქაი-
 ხოსრო თეთრაძე, რამდენიმე თავად-აზნაური და გლეხი“⁶⁰. ხოლო
 „აქტებში“ გამოქვეყნებული ცნობით, თეიმურაზის თანმხლებ ლტოლ-
 ვილად ვხედავთ აგრეთვე, დედის მხრით ახლო ნათესავს — ადამ ან-
 ღრონიკაშვილს⁶¹, ფამბაკის მფლობელ ნავი-ბეგის მოწმობით კი, თე-
 იმურაზი ქარელებთან 50 ქიზიყელი თავადის თანხლებით მისულა⁶².
 მაგრამ მთავარი მაინც ისაა, რომ თეიმურაზმა საქართველოში დატო-
 ვა მუდღე ელენე თათარ ამილახვრის ასული. რა იყო ამის მიზეზი,
 დღემდე გამორკვეული არ არის.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ თეიმურაზმა ეს ვერ მოახერხა და აი რა-
 ტომ:

საქმე ისაა, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონი ჯერ კიდევ 1802 წლის
 ზაფხულში შეუდგა რუსეთის საწინააღმდეგო ოდებს. ამ მიზნით იგი
 სურამში ჩასულა და აწყობს ადგილობრივ საილუმლო თათბირებს
 (ა. ხადირბეგოვთან, ე. აბაშიძესთან, გ. ჩხეიძესთან (ს. აბესაძესთან,
 ლ. მოურავაშვილთან და რ. აბაზაძესთან ერთად) აგრეთვე, აწარ-
 მოებს მიმოწერას თბილისში, იმერეთში, ახალციხეში და სხვაგან. სუ-

58 თეიმურაზ ბაგრატიონი, სპარსული დღიური, A—1764—ა, A—
 1764—ბ; ასე რომ ვაუგებრობაა ტრ. რუხაძის ცნობა: „თეიმურაზი მაშინდელ იმე-
 რეთის სამეფოში გადასულა, აქედან ალექსანდრე ირაკლის ძის გზებს გაჰყოლია,
 1803 წელს სპარსეთში წასულა...“ (ძვ. ქართ. ლირიკის ისტორიიდან. თბ., 1954, გვ.
 123—124).

59 ეტუბა, ისინი ემყარებიან ნ. დუბროვინის შრომას: Закавказье от
 1803—1806 года, СПб., 1866, стр. 83 და „Акты“, II, стр. 303.

60 პ. კარბელაშვილი, დასახ. ნაშრ.

61 Акты, II, стр. 155.

62 Акты, II, стр. 185.

რამელი სახლის პატრონის ნ. ჭუბაძის საშუალებით რუსეთის მმართველობა ზედმიწევნით ცნობებს ღებულობდა თეიმურაზის მოქმედების შესახებ. ამიტომ, გენერალ ლაზარევს დაევალა თეიმურაზის სურამიდან გამოყვანა. მართლაც, იმავე წლის 29 ივლისს თეიმურაზი თბილისში ჩამოიყვანეს საცხოვრებლად, ხოლო მისი მეუღლე ელენე ამილახვარი გორში დარჩა თავის მამასთან⁶³. ამის გამო, ვფიქრობთ, თბილისიდან გაპარვის წინ, თეიმურაზმა ვერ მოახერხა მეუღლის თან წაყვანა. ამასთან, მგზავრობის საფრთხესაც უნდა ეთამაშა გარკვეული როლი. თავზარდაცემულმა ელენემ მცხეთის სვეტიცხოველს ვერცხლოს 197 მისხ. სასანთლე შესწირა ასეთი წარწერით „ქ. სძალი მეფისა ულენა ვედრვარ სვეტსა ცხოველსა, თვით თეიმურაზ მეფის ძე განეროს ვნებას ყოველსა“⁶⁴.

ციციანოს ლტოლვილებისთვის მდევარი დაუდევებია: „ქუალაქდ წელსა ამასვე 1803 წარავლინა ციციანოვმან მხედრობანი თვისნი როსიისა პოლკი ერთი მუშკათირისა, რომელსა კაბარდინციკის პოლკად უხმობდენ, წინაძღომითა ღიანარალ გულაკოვისათა, რომელიცა იყო ფრიად მხნე და მამაცი და მიუწერაცა კახთა, რათა შერთდნენ იგინი რუსეთის მხედრობასა და წარემართნენ ჭარსა ზედა „და მოაოხრონ ძირობა იგი სრულებით. მსმენელთა კახთა მოკრბენ ყოველნივე ზემორ-ქვემონი ქიზიყით გაღმამხრელითურთ და წარემართნენ ჭარსა ზედა“—დანანებით წერს ბაგრატ ბატონიშვილი⁶⁵. მდევრებსა და დამხედურებს შორის ფიცხელი ბრძოლა გაჩაღებულა; ბაგრატი განაგრძობს: „მისრულთა ბელაქნისა ბოლოსა ზედა თუმცა და ჰქონდათ ლეკთა გზანი გამაგრებულნი და მინდობილ იყვნენ სიმაგრეთა მათ, რომელიცა აქვს ბოლოსა ბელაქნისასა, შესავალი არს ვიწრო და ჭანჭრობი და ქაცვიერი და ტყიანი, რომლის გზისაგან კიდე არა შეიძლების მუნ ვლა მხედრობისა. ამისმა არა მკვრეტთა რუსთა მხედრობამან უყო ზედა დასხმა მხედრობასა ლეკთასა და სიმაგრესა მათსა, აოტნეს სრულებით და მიუღეს სანგალებიცა იგი, წარემართნენ და აღიღეს ჭარი და ბელაქანი კატებითურთ, რომელიცა მოსწვეს და მოაოხრეს; აღიღეს ალაფი მათი და ტყვენი და მოვიდნენ გამარჯვებულნი. მაშინ ძენი მეფისანი მუნ მყოფნი აღექსანდრე და თეიმურაზი, ლტოლვილნი მუნით წარემართნენ სპარსეთისა კერძ და მივიდნენ თავრიზს“ (იქვე).

„ახალი მოთხრობის“ სხვა ვარიანტში ბაგრატ ბატონიშვილი უფრო დეტალურად აგვიწერს ბრძოლის მსვლელობას: „...მისრულნი ურ-

⁶³ იხ. Акты, I, стр. 181; 311—312, 328; Акты, II, стр. 181—182. იხ. აგრეთვე, ნ. დუბროვინისა და შ. მესხიას დასახ. შრომები. ერთი ზუვიდიდური ხელნაწერის მოწმობით, ეს ევგენი აბაშიძე სურამის მოურავი ჩანს (ფ. 55, Письма и бумаги. № 19).

⁶⁴ А. Натроев, Микель и его собор Свети-Цховели, Тиф., 1900, стр. 241.

⁶⁵ ბაგრატ ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 83.

დოს, ფონსა ზედა ვერ განვიდნენ, ვინაჲთგან აქუნდათ ლეკთა გამაგრებული ფრიად განსავალი კიდე ალაზნისა, უკუნიქცნენ უკუნი და უკუნი ნიყვანეს ქიზიყელთა ანაგის ბოლოს ალაზანს და ესრეთ წარემართნენ ტყის გზითა და მივიდნენ ბელაქანის ბოლოს. თუმცა ლეკთა ექმნათ მუნ შესავალსა შინა სანგალი, გარნა მცირესა ყაჰსა აღიღეს იგი რუსთა და მოკლეს მუნ არღუთაშვილი მიქელა და პოიაზალიშვილი ავთანდილ, რომელიცა იყვნენ მუნ მყოფნი მეფის ძეს ალექსანდრესთან. თუმცადა კუალად ბრძო ალექსანდრემ ლეკთა მხედრობითა, გარნა იძლივა მუნ. ხოლო მეფის ძესა თეიმურაზს გაექცა ცხენი და დაშთა იგი ქვეყნითად რომელსაცა ნოშრევან ნოდარიშვილმა, მილახვარმან დედოფლის მარია მისამან, მიართო ცხენი და მით განერა იგი რუსთა, ხოლო ნოშრევან შეიპყრეს რუსთა, რომელიცა პატიმარყოფილი მოკუდა ციხესა შინა ტფილისს. შევიდნენ რუსნი ბელაქანს და აღიღეს და მოწვეს ბელაქანი ვიდრე წაბლოვანადმდე... ესე იყო წელსა 1803, ქს უჟა, მარტის 13⁶⁶.

1803 წლის 13 მარტს, ჭარ-ბელაქანში დამარცხებული ბატონიშვილები, როგორც ვთქვით, სპარსეთისაკენ იღებენ გეზს: „ალექსანდრე და თეიმურაზ, ლტოლვილნი მუნით, წარვიდნენ ყარაბაღს და ყარაბაღით თავრიზს და თავრიზით თეირანს და გაპყვნენ რაოდენნიმე ჩინებულნიცა, თავადნი და აზნაურნი გლეხითურთ, ვითარცა კახეთით, ეგრეთვე ქართლით“⁶⁷.

66 ბაგრატი ბატონიშვილი, ახალი მოთბრობა, H 25, ფ., 29v—51r; H 26 ფ. 58v—59v. გამოცემული აქვს მ. ჭანაშვილს: მასალები საქართველოს ისტორიისათვის შეკრებილი ბატონიშვილის დავით გიორგის ძისა და მისი ძმებისა 1744—1840 წწ. ტფილისი, 1905, გვ. 66—67. ჭარ-ბელაქანში ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილების დამარცხების ამბავი პირველწყაროებზე დაყრდნობით ვრცლად აქვს გადმოცემული ნ. დუბროვინსაც. დუბროვინის ცნობებით, ციციანოვის ბრძანებით 1803 წ. 2 მარტს სიღნაღიდან გენ. გულიაკოვი ჭარისაკენ გაემართა ფეხოსანთა 2 ბატალიონით, 8 ზარბაზნით, 200 კახკით, ამასთან დაახლ. 5000 ქიზიყელი თავადი, აზნაური და გლეხი. 9 მარტს მისულან ბელაქანში სადაც ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილები გამაგრებული ყოფილან 10000 ლეკით. გულიაკოვის სასტიკად დაუმარცხებია ისინი: მოუკლავთ 500 ლეკა, ტყვედ ჩაუგდიათ 2 ქართველი თავადი ლტოლვილი ბატონიშვილების ამალიდან და 136 ლეკი (დუბროვინის დასახ. შრომა, გვ. 91—93. აქვეა დაბეჭდილი ბელაქანის აღების სამხედრო გეგმა). ამ ბრძოლის შესახებ იხ. აგრეთვე Histoire de la Géorgie, II partie. 2 livr., S-Ptb, 1857, p. 275—76; მ. დუმბაძე, აღმოსავლეთ კახეთის (საინგილოს) ისტორიიდან, თბ., 1953, გვ. 135, გ. ჩანგაშვილი, საინგილო, თბ., 1970, გვ. 51—52.

67 ბაგრატი ბატონიშვილი, იქვე.

თავრიზში ლტოლვილი ბატონიშვილები ბეგლარ-ბეგის⁶⁸ მფლობელია, ხოლო ცოტა ხნის შემდეგ ისინი ყაენმა (ფათ-ალი-შაჰმა; იგივე ხანმა) თეირანს გაიწვია „აუწყა ყეენსა ბაბა ხანს ბეგლარ-ბეგმან თავრიზისამან მისვლად მუნ მეფის ძეთა, რომლისა გამო ებრძანა ყეენსა, რათა წარავლინოს მის თანა. მაშინ ბეგლარ ბეგმან თავრიზისამან მისცნა ყოველთა საქირობაჲ მათი და წარავლინა თერანს წინაშე ყეენისა. მისრულთა მეფის ძეთა პატივსცა ყეენმან და ანიჭნა ხალათნი და ცხენნი ოქროთა აკაზმულნი და ეგრეთვე თან მყოფთაცა მისთა თავადთა და აზნაურთა უბოძა საბოძარი და დაიმკირნა თვისთანა ეამ რაოდენმე და აღუთქვა შეწევნა და განთავისუფლება საქართველოსა რუსთაგან“⁶⁹.

* * *

ჭარ-ბელაქანში დამარცხებულ თეიმურაზ ბატონიშვილს, რომელმაც გეზი სპარსეთისაკენ აიღო, ციციანოვმა მისთვის მისანდო პირის ზ. ჯორაევის ხელით 1803 წლის 22 მარტს წერილი დაადევნა. მთავარმართებელი წერდა: გემუდარებით არა როგორც რუსის გენერალი, არამედ როგორც ქრისტიანი ადამიანი და თქვენი მეუღლის ნათესავი, ის მაინც შეიბრალოთ და თქვენი დაბრუნებით ცრემლები მოსწმინდოთ. ვიცი რა თქვენი რწმენის სიძლიერე, თავს ნებას ვაძლევ მოგავიწყონოთ თქვენი მოვალეობანი მის წინაშე. მუხლზე მდგომი გეხეწებით, თქვენი საკუთარი ბედნიერებისთვის, მოიქცეთ ჩემს თხოვნაზე «... я и Государь еще о удалении вашем не доложил»⁷⁰. აქ კი, მთავარმართებელი უკვე ცრუობდა. მან ჯერ კიდევ 26 თებერვალს უპატაკა იმპერატორს თეიმურაზის გაპარვის ამბავი⁷¹.

აზნაურმა ჯორაევმა პასუხი მოიტანა: თეიმურაზი მეუღლის (ელენე ამილახვრის ასული) ხსენებაზე დიდად შეწუხდა და თქვა, რომ სადაც არ უნდა იყოს არასდროს არ ამოიშლის მის ხსოვნას და სიყვარულს სათუთად შეინახავს⁷². უკან დაბრუნება კი, ეტყობა ახალგაზრდა უფლისწულს მაშინ ფიქრადაც არ გაუვლია თავში. ვადარჩენილია

⁶⁸ ამ დროს თავრიზის ბეგლარ-ბეგი იყო ახმედ-ხანი (იხ. Акты, II, стр. 643, 324).

⁶⁹ ბ ა გ რ ა ტ ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, ახალი მოთხრობა, თ. ლომოურის გამოცემა, თბ., 1941, გვ. 84. თეიმურაზი შემდეგში ძლიერ დაახლოებულა შაჰის ოჯახთან და ირანის სამეფო კართან, რასაც ცხადყოფს მის მიერ შედგენილი სია „ვისაც სპარსეთში ვიცილობ“ (ლენ. H—28. ფ. 244—245r).

⁷⁰ Акты, II, стр. 182.

⁷¹ Акты, II, стр. 303.

⁷² Акты, II, стр. 183.

ელენე ამილახვრის ერთი წერილი, რომელიც მან თეიმურაზის ქვეყნის წლის 4 ივლისს გაუგზავნა სპარსეთში:

„ჩემის გონების აზრსა-შიგან განუშორებელი, გონების თვალით ნათლად სახედაო, გონების თვალით ნიდაგ თქვენიან შზრახველო, თქვენგან ჩემად უღირსად სიყვარულ ჩვეული, მეფის სძალი ელენე ვითარ არ გეწყალვი, სამი წელიწადია და ნახევარი თქვენ მოგშორები-ვარ და ყოველივე სიამოვნე მწუხარებად შემიცვალე; ერთის საათის მოშორება საძნელეო იყო ჩემთვის, ეს როგორ არ უნდა მოკვირდეს რომ კიდევ სულ-დგმულებით გეზრახები. მაგრამ კიდევ ამისთვის ვასულდგმულებ ჩემს თავსა, რომ თქვენის ღუთის მოყვარების მოიმედე ვარ, რომ რომელიც ზეგარდმო მადლი და კურთხევა მოსულია და შეერთებულნი ვართ, ის არ დაჰხსნათ და არც ჩემი სიყვარული თქვენის გონები-დამ განაგდოთ. თუ ექვად ეს ჩემს გონებაში შემოვიდა, არც ჩემს თავს ვაცოცხლებ და ამაზე სარწმუნო ვარ, ბოლოს სინანული შეგექნების და სიბრალულს ჰყოფთ. გევედრები ჩემო ხელმწიფე, ჩემო დიდებავ, მოიგონე პირველი სიხარული და სიყვარული და მეორე ესე მწუხარების სახმილის აღგზნება თქვენის სატრფოს გულისა და როდესაც ღუბერნატორის⁷³ წერილი მოგივიდეს, დიახ წრფელი კაცია და სიმართლის წერილიც იქნება, დაემორჩილე და მეც მაკმარე ამთვის ხნის მწუხარება და სიმორე თქვენის უგანათლებულესობისა: ნუ განმაშორებ თქვენს მოწყალებასა, — ერთის წლის სიცოცხლე რომ მქონდეს ასის წლის სიცოცხლეზედ შემეცვლება, თუ უგანათლებულესობა თქვენი განვიცადე. ერთი თქვენი ნახვა კი მეღირსოს და თუნდა მაშინვე მოვკუდე, სანანურათ აღარ მექნება ჩემი თავი და თუ ჩემი ვედრება არ მოისმინეთ, მეც ესრეთ შევრაცხამ, ესრეთ დაგვიწყებოდე, ვითარცა მკვდარი მისამარებული, და მეც ესრეთი შევრაცხამ თავსა ჩემსა და თუ განმაგდებ და არ შემეწყალებ, ნება თქვენი უგანათლებულესობისა იყოს, — თქვენ უვნოდ სუფევდეთ და მე თქვენის ჭირის სანაცვლო ვიყო“⁷⁴.

თეიმურაზი მაინც არ ტყდებოდა. იგი თავის ბიძასთან ერთად ცდილობს ფათ-ალი-შაჰთან საერთო ენის გამოჩახვას და მისი დახმარებით საქართველოს რუსეთისაგან გამოხსნის თანმიმდევრული პოლიტიკის გატარებას. შაჰიც მას მოწყალე თვალით უყურებს. დარეჯან დედოფლისადმი 1803 წლის 5 ივნისს გამოგზავნილ წერილში ალექსანდრე და თეიმურაზი იტყობინებოდნენ: „...ჩვენს ამბავს მოიხსე-

⁷³ აქ, ალბათ, ნაგულისხმევია. მაშინდელი მთავარმართებელი გენ. ი. ვ. გულოვანი (1806—1809 წწ.).

⁷⁴ Акты, III, стр. 63.

ნებთ, ღუთის მოწყალეებით ყოვლითურთ სამშვიდობოს ^{გატოვებულს} ამას წინათ ჩვენის კელმწიფილამ დიახ მძიმე ხალათები მოგვივიდა და დიდი მწყალობელი ბრძანდება ჩვენი და ჩვენი საქმე ღუთის შეწევნით თქვენად გუნებად მოვა. ყოველსავე ჩვენს ამბავს თვითთულად ზაქარია ვიამბობსთ⁷⁵.

ეს ზაქარია (ჯორავეი) რომ ციციანოვისგან მიჩენილი აგენტი იყო ამას ლტოლვილი ბატონიშვილები, ეტყობა, ვერ გრძნობდნენ. ციციანოვი ხომ გრაფ კოჩუბეის 1803 წლის 5 ოქტომბერს პირდაპირ წერდა: მე დავიწყე გაქცეულ ბატონიშვილთა უკან დაბრუნების ცდები სხვადასხვა მოენეთა საშუალებით, რომელთა რიცხვში იყო ერთი აქაური აზნაური ზაქარია ჯორავეი⁷⁶. იგი ალექსანდრესა და თეიმურაზის წერილს და ამბავს „თვითთულად“ დარეჯან დედოფლის ნაცვლად ციციანოვს უამბობდა⁷⁷. ამავე მიზნით ჰყოლია მათთვის შეჩენილი ციციანოვს თბილისელი სომეხი გოგია კალუსოვი (ყალუაშვილი).

ა. აბრამიშვილმა ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკაში დაცულ იოანე ბატონიშვილის კოლექციაში გამოაგლინა თეიმურაზის მიერ 1805 წლის 30 ივლისს სპარსეთში დაწერილი ოთხი წერილი დარეჯან და მარიამ დედოფლებისადმი, აგრეთვე დავით და იოანე ბატონიშვილებისადმი, რომლებიც გოგია ყალუაშვილის (იგივე კალუსოვის) ხელით გამოუგზავნია⁷⁸. მიმნდობი ყმაწვილი ბატონიშვილი ღრმად და დარწმუნებული მის ერთგულებაში: „ყოველს ჩვენს ამბავს ეს გოგია (ყალუაშვილი) მოგახსენებს და დიდი მადრიელი ვარ ამისი. მე აქ ვერა ვარგე რა ამისი სიკეთისა და თქვენ იცით, როგორც ამას სიკეთეს უზამთ. ნუ დამივიწყებ. თუ კაცი გამოსიტუმროთ, ისევე ეს გამოსიტუმრეთ“ (წერილი დავით ბატონიშვილისადმი)⁷⁹ ან კიდევ: „ყოველს ჩემს ამბავს გოგია (ყალუაშვილი) მოგახსენებს“ (წერილი იოანე ბატონიშვილისადმი)⁸⁰.

ა. აბრამიშვილის ფიქრით, აქედან კაცმა შეიძლება კარგად გაითვალისწინოს, „სპარსეთში გაქცეული და რუსეთში გადასახლებული ბატონიშვილების ურთიერთწერილობითი კავშირი, რომელიც ათე-

75 Акты, II, стр. 101.

76 Акты, II, стр. 100.

77 Акты, II, стр. 103.

78 ა. აბრამიშვილი, ლიტერატურული წერილები, თბ., 1968, გვ. 71—75.

ა. აბრამიშვილისათვის უცნობია, რომ ამ წერილის რუსული თარგმანი დიდი ხნის წინ გამოქვეყნებულია: Акты, II, 1868, стр. 185.

79 იქვე, გვ. 72.

80 იქვე, გვ. 75.

ული წლების მანძილზე გრძელდებოდა და საიდუმლო ხელშეკრულება
 ატარებდა“ (ხაზი ჩვენია. გ. შ.)⁸¹.

ეტყობა პატივცემული მკვლევარისთვის უცნობი დარჩენილა პ.
 დ. ციციანოვის 1805 წლის 29 აგვისტოს წერილი თავად ჩარტორიის-
 კისადმი⁸², საიდანაც ნათლად ჩანს, რომ გოგია ყალუაშვილი თეიმურა-
 ზის ამ წერილებს ადრესატებზე ადრე ციციანოვს აკითხებდა. მაგ-
 რამ ციციანოვი კარგად გრძნობდა, რომ მარტო მოენეებით ვერას
 გახდებოდა. დოკუმენტები ცხადყოფენ, რომ მას ჰქონია თავრიზის
 ბეგლარ-ბეგის ახმედ ხანის მოსყიდვის ცდები, რათა ამ უკანასკნელს
 ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილები განჯაში ჩაეყვანა და რუ-
 სის ჯარისთვის გადაეცა⁸³.

ალექსანდრე და თეიმურაზი კი შაჰის კარზე დაუცხრომლად იღვ-
 წიან თავიანთი გეგმების განხორციელებისათვის, რაც კარგად არის
 ასახული მათ მიერ 1804 წლის 29 მარტს საქართველოში გამოგზავ-
 ნილ საპროგრამო წერილში: „...ჩვენი მოწყალის კელმწიფის ფეხთა
 მიწა-მტვერს როდისაც ვიახელით და ჩვენი საჩივარი მოვახსენეთ,
 კელმწიფემ თავის ურიცხვის მოწყალებით მაშინვე მთელს ერანში
 ბრძანება გასცა და მაშინვე საქართველოში წამობრძანების თადარი-
 გებში შავიდა, სხვა რიგათაც მრავალი წყალობაები მიიღო ჩვენზედ და
 ჩვენთან მყოფსთ თავადებზედ თეთრით თუ ხალათებით, ცხენებით თუ
 იარაღებით თუ სხვას წყალობაებით... ყოველის ადგილებიდან ორმო-
 ცის დღით ნოვრების წინათ ჯარები მოიყვანეს და ჯარების სანი ნახა
 კელმწიფემ და თავის უფროს შვილს აბას-მირზას დიდრონი ჯარები
 უბოძა და ჩვენც თან გვაახლო და ოც და რვას მარტს თეირანიდან გა-
 მოვედით და მანდეთ წამოვედით. ჩვიდმეტს დღეს უკან კელმ-
 წიფეც თავისის ზღვისებრ მღელვარის ჯარებით თეირანიდან
 მანდეთკენ წამობრძანდება. ჩვენც ამას გწერთ, რომ რადგანაც
 კელმწიფემ ეს ურიცხვი მოწყალება მიიღო ჩვენზედ და ჩვენის
 ოჯახის ამომგდებლების მანდედამ გაყრა ინება, თქვენც არამ-
 ცა და არამც ასეთი საქმე გიქმნიათ, რომ დიდებულის კელმწიფის
 რისხვა თქვენს თავზედ მოაწიოთ და საქართველოს წახდენის მიზეზი
 შეიქნათ... ათი ათასი და ოცი ათასი ყანდაარი და ყანდაარს ზევითი
 მთელი ერანი მანდ მოდის. ღმერთმა ხომ იცის, ან უნდა მანდ ამოს-
 წყდენ და ან უნდა მანდედამ რუსები გაყარონ... წამოდით და წინ მო-
 გვეგებენით“⁸⁴. ბატონიშვილები მხარდაჭერას სთხოვდნენ აგრეთვე პა-

81 იქვე, გვ. 76.
 82 Акты, II, стр. 169.
 83 Акты, II, стр. 643, 805, 824.
 84 Акты, II, стр. 159.

ატა აბაშიძეს, თიანეთის მოურავს დიმიტრი ჩოლოყაშვილს, კონსტანტინე მუხრან-ბატონს, იოანე ბოდბელ მიტროპოლიტს⁸⁵. განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს თეიმურაზის ირონიით აღსავსე წერილი ასლან ორბელიანისადმი (1804 წლის 12 მაისს გამოგზავნილი): „საყვარელო ძმო ასლან, თეიმურაზი სიყვარულით მოგიკითხავს. შვილები რუსეთში გაგვგზავნეს. რაღა დაგრჩა და ეძებ თბილისში. მართალია ცოლი კი გყავს ლამაზი—ძნელია მასთან განშორება... ამ წერილის მიღებისთანავე, გირჩევ წამოხვიდე ჩემთან“⁸⁶.

ერთი სიტყვით, თეიმურაზი ღრმად ჩაეფლო რუსეთ-ირანის ომში. სპეციალურ ლიტერატურაში საქმე ისეა წარმოდგენილი, რომ თითქოს თეიმურაზი და ალექსანდრე სპარსეთის შაჰს თავისი მიზნებისათვის იყენებდნენ და ეს უკანასკნელიც „პირველ ხანებში, მიუხედავად გართულებული საგარეო მდგომარეობისა, ამ დახმარებაზე უარს არ ამბობდა... როგორც ცნობილია, ბაბახანის დახმარებით დაიმედებული ალექსანდრე ბატონიშვილი ემზადებოდა ლაშქრობისათვის რუსების წინააღმდეგ; მოუწოდებდა ქართველებს დახმარებოდნენ აბასმირზას ლაშქარს. თეიმურაზი ამ მზადებაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა“, ან კიდევ: „ბაბახანი ჯერ კიდევ უჯეროდა მათ და საბოლოოდ გულგატეხილი არ იყო“⁸⁷.

მეტი რომ არ ვთქვათ, გაუბრალოების შთაბეჭდილებას ტოვებს საკითხის ასე წარმოდგენა, რომ თითქოს ქართველი უფლისწულების პრეტენზიების გამო ებრძოდა სპარსეთის შაჰი რუსეთს. ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილების ზემოთ მოყვანილი 1804 წლის 29 მარტის ცნობილი წერილის დაწერის მომენტისთვის, სადაც ლაპარაკია შაჰის მოსალოდნელ დახმარებაზე, რუსეთ-ირანის ომი ხომ უკვე ფაქტიურად კარგა ხნის დაწყებული იყო:

ჯერ კიდევ 1803 წელს სურდა ციციანოვს, რომ რუსეთის ჯარს ბაქოსა და სალიანის საწინააღმდეგო ექსპედიცია დაეწყო. მაგრამ ჯარის სიმცირის გამო ალექსანდრე I მაშინ არ დაეთანხმა მთავარმართებელს და ურჩევდა ბრძოლა მომავალი წლის გაზაფხულისათვის გადაედო. მაშინ ციციანოვი შეუდგა განჯისა და ერევნის სახანოების ხელში ჩაგდებისათვის მზადებას. 1803 წლის 2 დეკემბერს მან ალყა შემოარტყა განჯის ციხეს, რომელიც 1804 წლის 3 იანვარს ძლევამოსილად აიღო. ჯავათ-ხანი განჯელი ამ ბრძოლაში დაიღუპა. ციციანოვმა განჯას ელისავეტპოლი დაარქვა. განჯის დაცემა უკვე ირან-რუსეთის ომის დაწყებას მოასწავებდა, რადგან განჯა სპარსეთის ჩრდილო პრო-

⁸⁵ Акты, II, стр. 161.

⁸⁶ Акты, II, стр. 184.

⁸⁷ შ. მესხია, დასახ. ნაშრ., გვ. 26—27.

ვინციების სტრატეგიულ გასაღებს წარმოადგენდა. ამიტომ სპარსეთის შაჰს იმთავითვე უნდა ეზრუნა მის უკან დასაბრუნებლად. ამას ხედ ერთვოდა შაჰის ეჭვები ერევნისა და ნახჭევანის ხანების ერთგულების შესახებ, რომლებიც რუსეთის დახმარებით შაჰის გავლენისგან განთავისუფლებას ცდილობდნენ და ციციანოვზე ექირათ თვალი. ამიტომ იგი დაუყოვნებლივ შეუდგა უზარმაზარი 40.000-იანი სპარსული ლაშქრის შედგენის სამზადისს.

ერევნისა და ნახჭევანის ხანების ალაგმვისა და განჯის უკან დაბრუნების გარდა, შაჰს, რასაკვირველია, რუსეთისათვის საქართველოს ჩამოშორების მიზანიც ამოქმედებდა, თუმცა ბაბა-ხანს ამ დროისთვის შაჰის ტიტული დამტკიცებული არც ჰქონდა. სხვათა შორის, ფორმალობის ზერელედ მიიწვინა დაცვისათვის მას საქართველოს მეფის მხარდაჭერაც აკლდა. საქმე ისაა, რომ ირანის შაჰობის პრეტენდენტს კორონაციისას, რომელიც საერთოდ ქ. არდებილში ხდებოდა, აუცილებლად უნდა ჰხლებოდა ირანის ოთხი ვალი ანუ შაჰისნაცვალი. ასეთებად კი, როგორც ცნობილია, ითვლებოდნენ არაბისტანის, გურჯისტანის (იგივე საქართველოს), ლურისტანისა და ქურთისტანის ვალები. მათ შორის, ქართველთ მეფეს, გვირგვინის დადგმის დროს ხმალი უნდა სჭეროდა ხელთ; საქართველოში, კერძოდ, ქართლ-კახეთში კი, ამ დროისათვის მეფობის ინსტიტუტი გაუქმებულია და ეს მხარე, რუსეთის გუბერნიად იყო გამოცხადებული. ამის გამოა, ბაბა-ხანი ასე მოწადინებული საქართველოში სამეფოს აღდგენით და მისდამი მიმხრობილი ალექსანდრე თუ თეიმურაზ ბატონიშვილების გამეფებით (იხ. მისი 1803 წლის წერილი სოლომონ იმერტა მეფისადმი)⁸⁸. აი, ასეთი საკუთარი ღრმა შინაგანი მიზეზები უკარნახებდნენ ბაბა-ხანს გამოელაშქრა ციციანოვის წინააღმდეგ. მას ამ ბრძოლაში მხარში ედგნენ ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილებიც, რომლებსაც თავის მხრით რასაკვირველია საკუთარი ანგარიშებიც ჰქონდათ.

მაგრამ მათ არ გაუმართლა ირანის „უძლეველმა“ ლაშქარმა: 1804 წლის 30 ივნისს რუსებმა ბაბა-ხანის მემკვიდრე აბას-მირზა დაამარცხეს ეჩმიადინთან (სხვათა შორის, ამ დროს ჩაიგდეს ხელთ თეიმურაზთან ერთად გაქცეული ადამ ანდრონიკაშვილი)⁸⁹ და კურსი აიღეს ერევნის მიმართულებით. აქ, ქალაქის მისადგომებთან, 15 ივლისს ციციანოვმა ახალი დამარცხება აგემა სპარსელებს და ერევანს ალყა

⁸⁸ Акты, II, стр. 363; აგრეთვე Н. Дубровин, Закавказье..., стр. 413—414.

⁸⁹ Акты, II, стр. 166. მანამდე, 1804 წლის 10 ივნისს გენ.-მაიორ ტუჩკოვს დაუმარცხებია სპარსელთა რაზმი (თეიმურაზიც შიგ შედიოდა), რომელიც ერევნის მხრიდან გამოქცეულ თათრებს და სომხებს მოსდევდა (П. Г. Бутков, Материалы, III, СПб., 1869, стр. 374).

შემოართყა. გამარჯვებით გაგულისებულნი მთავარმართველი შეეცა-
და თეიმურაზის გადმობირებას. 1804 წლის 31 ივლისს ციციანოვს მას
სწერდა: ერთხელ კიდევ გირჩევ მონანიებას. ორჯერაგაწმენდადეთ,
რომ ვერც დაღესტნელები და ვერც სპარსელები ვერსტურს უგზავნე-
ბიან უძლეველ რუსის ჯართან⁹⁰. თეიმურაზმა უპასუხოდ დატოვა ეს
თხოვნა. ამასობაში ციციანოვს ძლიერ გაუჭიანურდა ერევნის ალყა
და 1804 წლის 2 სექტემბერს იძულებული გახდა მოეხსნა იგი. 7 სექ-
ტემბერს მან დატოვა აგრეთვე ეჩმიადინიც. ეს უკვე განჯასთან მოპო-
ვებულ წარმატებებს რაღაცნაირ ჩრდილს აყენებდა და სპარსეთის
საბოლოო გამარჯვების იმედს უნერგავდა თეიმურაზს. ამიტომ იყო,
რომ ციციანოვის 1805 წლის 7 მარტის ახალ წერილს უკან დაბრუნე-
ბისა და მონანიების თაობაზე, თეიმურაზმა აქსტაფიდან საკმაოდ მკვა-
ხედ უპასუხა: „განვილითა საქმეთათვის არღარა განვაგრძე მეტყვე-
ლებანი, გარნა უკეთუ ვნებავსთ სამსახური ჩვენ მიერ მალაღისა კელ-
მწიფისა, წარმოგზავნონ ოჯახისა ჩვენისაგან ერთი, რომელიცა სათნო
იყოს იმპერატორისა, მეფედ ქუეყანასა შინა ჩუენსა და აღადგინოს
მალაღმან ხელმან დაცემული ოჯახი ჩუენი და მაშინ ჩუენ ყოვლისა
ბრძანებისა მისისა მორჩილნი შევიძლებდეთა სამსახურთა შესაბამთა
დიდებულისა მისისათა.

და თუ არა ესრეთ იქმნას, არც ჩუენ ძალ გუქმს მოსულად მანდა,
ვინამთგან არ ვართ ჩუენ გოპთაჯნი მხოლოდ გლახაკებრივისა პურის
ქამისანი, არამედ ყოველთვს სისხლ დათხევით მცდელნი ბავრათიონთა
ოჯახისა აღდგენისანი“⁹¹. ხოლო პეტერბურგში გადასახლებულ თავის
უფროს ძმას დავითს ასე უხსნიდა: „რა ვქნა, ჩემი გული ჩემი ოჯახის
ამ უპატიურობას ვერ ითმენს. თქვენს ადგილზედ ერთი ვილაცა გი-
ჟი კაცი იჯდეს და თქვენ ტყვეთ იყვნათ, რათა და ვის გულისათვის.
თუ რომ ჩვენი თავიანთთან მიყვანა უნდათ, ერთ-ერთი ჩვენი ოჯახი-
დან მეფედ დასონ, საქართველო მოგვცენ...“⁹²

1805 წლის ზაფხულში რუსეთ-ირანს შორის ახალი მძიმე ბრძო-
ლები გაიმართა მდ. არაქსის, ხუდო-ფირის, ოსქორანის, შაჰ-ბულახის,
მუხრატის მიდამოებში. მდ. ზაჰამთან 1805 წლის ივლის-აგვისტო-
ში პოლკოვნიკმა კარიაგინმა დაამარცხა აბას-მირზა რომლის დროსაც
მძიმედ დაჭრილა თეიმურაზი⁹³.

⁹⁰ Акты, II, стр. 184.

⁹¹ Акты, II, стр. 184.

⁹² ა. აბრამიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 72. Акты, II, стр. 185.

⁹³ Акты, II, стр. 441, 717, 843—44, 846; Дунрoв ии, Закавказье, стр. 435.

⁹⁴ Акты, II, стр. 604; აგრეთვე, Hist. de la Géorgie, II, 2 livr, p. 281..

⁹⁵ იქვე, გვ. 848.

ამის შემდეგ თეიმურაზს ვხედავთ ერევნის ხანის ლაშქარში⁹⁴ და ცდილობს რუსეთს მთიელები აუჯანყოს⁹⁵. ეტყობა, აქედან რომ ვერაფერი გამოუვიდა, ახალციხეში გადადის და „იმედოვნებს“⁹⁶ ახალციხის ფაშას მეშვეობით, მიიღოს დახმარება პორტასაგან⁹⁶. იმედგაცრუებული ბატონიშვილი 1805 წლის დეკემბერში ისევ ბაბა-ხანთან გამოემგზავრა⁹⁷ და 1806 წლის მთელი ზამთარი ურუმიაში გაატარა⁹⁸.

1806 წლის 8 თებერვალს გენ. ციციანოვი მუხანათურად მოჰკლეს ბაქოში. ახალი მთავარმართებელი გენ. ივ. გუდოვიჩი ახალ ზომებს მიმართავს თეიმურაზის ჩამოსაყვანად. როგორც ირკვევა, იგი ყაზახთა მოსყიდვის გზით ცდილობს თეიმურაზისა და ალექსანდრეს ხელში ჩაედგებას. მაგ., ალექსანდრეს დაჭერისათვის იძლევიან 500 პოლანდიურ ჩერვონეცს⁹⁹.

სპარსეთის ლაშქრის ზედი-ზედ მარცხმა, ოსმალეთის სულთანთან დახმარების გამოძებნის წარუმატებელმა ცდებმა ამ დროს თეიმურაზს უკარნახა ორიენტაცია აელო ნაპოლეონის საფრანგეთზე. საამისოდ იგი ჭერ კიდევ 1805 წლის 30 ივლისს სთხოვდა დავით ბატონიშვილს: „...ერთი ქვეყნის პლანი მიბოძე, თუნდ ფრანციცული იყოს, კარგი იყოს და მსუბუქი სატარებელი“¹⁰⁰. ზოლო რუსული და ზვერვის ცნობით, იმავე წლის აგვისტოში თეიმურაზი შეხვედრია სპარსეთში ჩასულ ნაპოლეონის ემისარს გენერალ რომიეს¹⁰¹.

საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ ნაპოლეონის აგენტურა საქართველოში დადასტურებული ფაქტია¹⁰². მით უმეტეს, არაფერია მოულოდნელი, თუ ისინი ადვილად მოახერხებდნენ ურთიერთობას სპარსეთში გაქცეულ ქართველ ბატონიშვილებთან. მოგვეპოვება სათანადო დოკუმენტები, რომლებიც ადასტურებენ თეიმურაზის უშუალო კავშირს სპარსეთში 1807 წლის შემოდგომაზე ჩასულ ნაპოლეონის ელჩობასთან გენერალ კლოდ მატიე გარდანის მეთაურობით.

ბროსესადმი გაგზავნილ წერილში 1835 წლის 5 სექტემბერს თეიმურაზი წერდა: „...კარგი არის თუ ამ ხელად შეიძლებოდეს ჩემი წამოსლვა (პეტერბურგიდან პარიზში—გ. შ.); დიახ ვიცი, რომ მე

96 იქვე, გვ. 94, აგრეთვე, გვ. 170.

97 იქვე, გვ. 916.

98 Н—2225.

99 Акты, III, стр. 64.

100 ა. აბრამიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 72.

101 Акты, II, стр. 169.

102 მ. ფრემიძე, ნაპოლეონის აგენტურა საქართველოში, კრებული „ლიახვი“, 1963, გვ. 136—140; შდრ. О. П. Маркова, Восстание в Кахетии 1812 г., М., 1951, стр. 220—225.

თქვენის ქვეყანის წარჩინებულთაგანაც და საზოგადოდაც ყოველთაგან, ვითარცა თვთ ნამდვლს მეფის შვილს, თვს მეყვის ესე ვატიცს მომაპყრობენ, ამისთვის უფრო რომ მცირე მანძილზე არის ჩემგან მაგ ქვეყანის ცნობა. მე ისევე მაშინ სპარსეთში ვსცხოვრებდი, როდისაც ნიაპოლეონის დროს დიახ ჩინებულნი გვამნი სპარსეთის ქელმწიფის კარს მოსრულნი, ვითარცა ლენერალ გარდან, ეგრეთვე სხვანი და სხვანი, ყოველთაანავე ცნობა და მეგობრობა მქონია¹⁰³.

გ. იმედაშვილმა, ხოლო შემდეგ შ. ხანთაძემ მიაქციეს ყურადღება თეიმურაზის მიერ გარდანის ელჩობისთვის შედგენილ „იტალიურ-სპარსულ-თურქულ ლექსიკონს“, რომელიც დაბეჭდილია 1809 წელს პარიზ-მარსელში გამოცემულ წიგნში: „Journal d'un voyage dans la Turquie — d'Asie et la Perse, fait en 1807, et 1808, Paris — Marseille, 1809“ დამატების სახით: „Vocabulario italiano-persico et turco, composto Da Sua Altezza Serenissima Timuraz Mirza, Principe die Giorgia“ (p. 1—52)¹⁰⁴. შ. ხანთაძე ფიქრობს, რომ სპარსეთში მოგზაურობის აღნიშნული დღიურის ავტორია საფრანგეთის მაშინდელი ელჩი გენერალი გარდანი. მკვლევარი შეცდომაში შეიყვანა იმ გარემოებამ, რომ ამ ელჩობაში შედიოდნენ ძმები გარდანები — ელჩი გენერალი კლოდ-მატიე გარდანი და საელჩოს მდივანი ანჟე-მატიე გარდანი და წიგნის ავტორიც ეს უკანასკნელი გახლავთ, რაც ირკვევა თეიმურაზის ლექსიკონის ზემოთ მოყვანილი იტალიური დასათაურების გაგრძელებიდან: „Dedicato A. M. de Gardane, fratello della Sua Eccellenza l'Ambasciatore di Francia appresso l'Imperatore di Persia“¹⁰⁵. ეს ფაქტიც ცხადად მოწმობს, რომ თეიმურაზს ახლო ნაცნობობა ჰქონდა ნაპოლეონის ელჩობასთან.

103 თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსეადმი. გამოსცა ს. ყუბანეიშვილმა, თბ., 1964, გვ. 57.

104 შდრ. შ. ხანთაძე, თეიმურაზ ბატონიშვილის „იტალიურ-სპარსულ-თურქული ლექსიკონი“, ვაზ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“ 1950, № 39. ოდონდ შ. ხანთაძე მართალი არაა, როცა აცხადებს, თითქოს „ამ ლექსიკონის შესახებ დღემდე არავითარი ცნობა არ ყოფილა გამოქვეყნებული“ (იქვე). ამ ლექსიკონის შესახებ პირველად ცნობა გამოაქვეყნა გ. იმედაშვილმა: „თეიმურაზ ბაგრატიონის რუსთველოლოგიური ცდანი“, ლიტ. ძიებანი, V 1949, გვ. 182—183, სქ. 1. თვითონ გ. იმედაშვილისათვის ცნობა ბეჟან გიორგაძეს მიუწოდებია (იხ. იქვე).

105 შდრ. ა. აბრამიშვილი, დასახ. შრომა, გვ. 76, О. П. Маркова, დასახ. შრომა, გვ. 221.

მთავარმართებელ ტორმასოვის მოწმობით, თეიმურაზი მეთაურობდა სპარსეთის მთელ არტილერიას¹⁰⁶. ცნობილია, რომ გარდანის სამხედრო მისიის მთავარ მიზანს სპარსეთის რეგულარული არმიის (ფეხოსანი და არტილერია) მოწყობა შეადგენდა. ეტყობა, გარდანისავე რჩევით, თეიმურაზი დაუნიშნავთ ფრანგი სამხედრო სპეციალისტების მიერ ჩამოყალიბებულ სპარსეთის არტილერიის მეთაურად¹⁰⁷. ამაში გვარწმუნებს დავით ბატონიშვილის შემდეგი სიტყვები: „თეიმურაზი იმყოფებოდა ძესთან ყენისა აბას მირზაასთანა დიდთა პატივითა თავად თოფხანათა ზედა, ახლად განსწავლულთა რეგულთა ზედან სპარსთასა“ (მასალები, მ. ჯანაშვილის გამ., ტფ. 1905, გვ. 96).

მართალია, 1809 წლის მარტში შაჰის მოთხოვნით, გარდანმა დატოვა თეირანი მაგრამ თეიმურაზი ამის შემდეგაც არ წყვეტს მიმოწერას ნაპოლეონის კართან და აპირებს საფრანგეთში გამგზავრებას. ასე მაგალითად, 1810 წლის 18 მაისის წერილში თეიმურაზი ლევან ბატონიშვილს სწერდა: „მე ეხლა წიგნი მაქვს ჩვენი წიგნის პასუხი ფრანციიდან, სჯობს და თუ გნებავთ ერთად წავალთ“. ან კიდევ: „კვალად ჩემი მოხსენება ეს არის, მე ყოველის ადგილიდამ ამბავი მაქვს, პარიჟი დამ, პეტერბურხი დამ, სტამბოლი დამ და ტფილისი დამ ხომ ჩემნი კაცნი მოვიდნენ“¹⁰⁸.

თეიმურაზის სიმპათიასა და თანაგრძნობას ნაპოლეონისადმი ცხადად ამჟღავნებს მისი „ვერობაში მოგზაურობის“ ერთი ადგილი: „მუნვე (დრეზდენის მუზეუმში—გ. შ.) ვიხილეთ მდებარე ნაპოლეონის ფრანციისა იმპერატორისა ჩექმა, რომელიც მას სცმია და რო-

¹⁰⁶ АКТЫ, IV, стр. 948.

¹⁰⁷ მრავლადაა გადარჩენილი თეიმურაზის ნაშრომები არტილერიისა და სამხედრო ხელოვნების დარგში: „1. ტაქტიკა მანევრი მხედრობისა, შემოკრებული თვისის ქარტინებითა და პლანებით, ფრანცუტულიდამ თარგმნილი საქართველოს მეფის გიორგის ძის თეიმურაზის მიერ. 2. მხედრობის დარიცება ნაპოლეონ. ფრანციის იმპერატორის მიერ... თარგმნილი რუსულისაგან მეფის გიორგი XIII-ს ძის თეიმურაზის მიერ. 3. რომაულნი სამხედრონი სჯულნი, შემოკლებით თარგმნილი ლათინურისაგან მის მიერვე, მეფის ძის თეიმურაზის მიერ. 4. ფრანციულნი სჯულნი სამხედროთაგანთა შემოკლებითა გარდახდებიან ებისა, შემოკლებით ფრანციულიდამ ქართულად ნათარგმნი მისივე, მეფის ძის თეიმურაზის მიერ, 5. მცირე წიგნი პრაქტიკა არტილერიისა, მანევრათა და სხვათა საგანთა და სახმარითათვის მისთა, ქმნილი შემოკლებით მეფის ძის თეიმურაზის მიერ“ (კატალოგი წიგნთსაცავისა თეიმურაზ ბატონიშვილისა, ს. იორდანიშვილის გამოცემა, თბ., 1948, გვ. 43—44). იხ. ლენინგრადის აღმ. ინსტიტუტის ქართული ხელნაწერები: С—8 (ავტოგრაფი. 1808), Н—20, Н—28 (არაუგვ. 1806 წ.).

¹⁰⁸ АКТЫ, V, стр. 40-41, შდო. АКТЫ, IV, стр. 707—708.

მელიმე სამოსელთა მისთავანი. შეუძლებელ არს კაცისაგან, რომელ ვინმეა იხილავს სახესა ნ ა პ ო ლ ი ო ნ ი ს ა ს ა, გინა ნიფთსა ვინმე მოსუქა ნებულსა მისსა, რომელ მყისვე ნახვისა თანა არა აღმოიხზროს სიღრმით გულისათ და რაღა ვსთქვა? არა ვუწყვი უმეტეს ამისსა“ (ს. იორდანიშვილის გამოცემა, თბ., 1945, გვ. 51—52).

სპარსეთში ინგლის-საფრანგეთის მეტოქეობის ცვალებად სურათს უფარდებდა თეიმურაზი თავისი მოქმედების გეგმას. გვაქვს საფუძველი ვამტყვიკოთ, რომ იგი ცდილობდა ანტირუსულ კოალიციანი ინგლისის გამოყენებასაც. ვფიქრობთ, თეიმურაზი პირადად იცნობდა ინგლისის მაშინდელ დესპანს სპარსეთში ჯემს მორიერს (1780—1849), შემდეგში სახელმოხვეჭილ მწერალს, რომლის ყველაზე განთქმული ნაწარმოები „The adventures of Hajji Bata of Ispelar.“ მას ქართულად უთარგმნია¹⁰⁹.

ანტირუსული კოალიციის მოწყობის თეიმურაზისეულ განუხორციელებელ გეგმას ზედ დაერთო ირანის ახალი მარცხები რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში 1808—1810 წწ.¹¹⁰ ამასთან ერთად, ეტყობა, არც ბიძამ — ალექსანდრე ბატონიშვილმა გაუმართლა იმედები თეიმურაზს: „შემძაგდა მეფის ძე ალექსანდრეო“ — ამბობს იგი¹¹¹. მათი სრული ურთიერთგაგებისათვის, ჩანს, გიორგი მეფის ოჯახისადმი ალექსანდრე ბატონიშვილის ძველ სიძულვილსაც უნდა შეეშალა ხელი, რადგან ნ. ბერძენიშვილის სიტყვით, „გიორგი მეფის წინააღმდეგ ყველაზე შეუთრგებელი მებრძოლი სწორედ ალექსანდრე ბატონიშვილი იყო“¹¹².

1809 წელს რუსეთ-ირანის საზავო მოლაპარაკების დროს მთავარმართებულ ტორმასოვის საიდუმლო დავალებით, მისი ნათესავი კაპიტანი ტორმასოვი ცდილობდა თეიმურაზის გადმობირებას, მაგრამ ეს ცდაც მაშინ წარუმატებლად დამთავრდა¹¹³. მაგრამ თეიმურაზი თანდათან რწმუნდებოდა თავისი პოლიტიკური ზრახვების უნიადაგობაში. ამიტომ, 1810 წლის 14 სექტემბერს იგი გამოექცა ერევანთან

109 თარგმანის ფრაგმენტები დაცულია ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ქართულ ხელნაწერთა ფონდში: II 28.

110 АКТЫ, III, стр. 248; АКТЫ, IV, стр. 948.

111 პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, „გაწერელის რედაქციით თბ., 1936 გვ. 178.

112 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, II, თბ., 1965, გვ. 459.

113 АКТЫ, IV, стр. 136.

დაბანაკებულ აბარ-მირზას ლაშქარს და გამოცხადდა რუსეთის
პირო ჯარში პოლკოვნიკ ურაკოვთან¹¹⁴. თეიმურაზიც წერს: „წელსა
1810 სექტემბრის 14 წამოვედით ერევნის მამულით არეზის^{საქართველოში}
სუს შესაყართ“ (ლენ. H 28, ფ. 207).

* * *

ახლა განვიხილოთ თეიმურაზის სამწერლო-კულტურული საქმიანობა სპარსეთში. შ. მესხიას სამართლიანი შენიშვნით „ირანში ყოფნისას იგი ეწეოდა ლიტერატურულ შრომას, ეცნობოდა ირანის ისტორიასა და ლიტერატურას, რასაც მისი მომავალი მუშაობისათვის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა“¹¹⁵.

პირველ რიგში აღსანიშნავია, უცხო ენების დაუფლება. თეიმურაზმა აქ შეისწავლა სპარსული, თურქული, ფრანგული და იტალიური ენები¹¹⁶. თეიმურაზი სპარსეთში ყოფნისას ეცნობა მდიდარ სპარსულ კულტურასა და ლიტერატურას, იყენებს სპარსულ საისტორიო წყაროებს: „თარიყე-ადრეხეიქან“¹¹⁷, „თარიყე-ნადერ-შაჰ“¹¹⁸...

თეიმურაზს თვითონაც უცდია საისტორიო თხზულების შედგენა. ამ თვალსაზრისით, განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს თეიმურაზის შრომა: „აღწერა მოკლედ აწინდელისა სპარსეთის მპყრობელთა შაჰთა გვარეულობისა ყაჯართასა, თუ სადიდგან წარმოებენ; მეფის გიორგის XIII-ის ძის თეიმურაზის მიერ შეთხზული. ეგრეთვე სპარსეთისა კარის განგებანი. ესენი წელსა 1811 ჟამსა მოხელისა თვისისასა, მათმან უგანათლებულესობამან მეფის ძემან სპარსეთით თავისუფლად აქ ს. პეტერბურგს მოწვენილმან აღუწერა მათს ბრწყინვალებას გრაფს კანცლერს ნიკოლაი პეტროვიჩს რუმინაცოვს“¹¹⁹. აღნიშ-

114 Акты, IV, стр. 136—137; Hist. de la Georg., II, 2 livr., p. 298.
დაწერილებ. თ. ჰემთ.

115 შ. მესხია, დასახ. შრომა, გვ. 34.

116 М. Броссе, ЖМНП, 1846, ноябрь, отд. VII, стр. 39; А. М. Gardane, დასახ. წიგნი, გვ. 1—52; შ. ხანთაძე, დასახ. წერილი.

117 თეიმურაზ ბატონიშვილი, ისტორია ივერიისა, სპბ., 1848, გვ. 80.

118 ზელნ. ინსტ. P—264, რომელსაც აქვს თეიმურაზის ქართული მინაწერი: „საქართველოს მეფის ძის თეიმურაზის არის სპარსეთიდან მოტანილი თან 1810 წელს. დაწერილია ნადირ შაჰის ისტორია გურჯისტანის კონსულის ალი რეზა ესპანელისაგან“. შდრ. М. Мамацашвили, Обзор персидских рукописей Института рукописей АН Груз. ССР им. К. С. Кекелидзе (ზელნ. შრომა).

119 А. Цагарели, Сведения, III, СПб., 1894, стр. 179; თეიმურაზ ბატონიშვილის წიგნთსაცავის კატალოგი, ს. იორდანიშვილის რედ., თბ., 1948, გვ. 36.

ნულ შრომას ვერც ლენინგრადის, ვერც თბილისის (სადაც თავმოყრილია თეიმურაზისეული ხელნაწერები) სიძველეთსაცავებში ვერ ვხვდებით სხვაგან ვერ წავაწყდით, ხოლო თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ მეცნიერება რა ღარიბია ყაჯართა დინასტიისადმი მიძღვნილი პირველწყაროებით, ნათლად წარმოგვიდგება თეიმურაზის ამ შრომის მნიშვნელობა და ღირებულება.

სპარსულიდან უთარგმნია თეიმურაზს „ათნი გვირგვინი, ქმნილი ანუ შრევან სპარსთა მეფისაგან...“¹²⁰ აქვე დაუწერია 1808 წელს „მცირე წიგნი პრაქტიკა არტილერიისა“¹²¹ და „დავთარი თოფჩებისა სრული“ (1806 წ.)¹²².

თეიმურაზის ერთი ხელნაწერი კრებულიდან ჩანს¹²³, რომ იგი სპარსეთში ორიგინალურ შემოქმედებასაც ეწეოდა. უმეტესად ესაა სასულიერო ხასიათის ლექსები: 1. „სამოცეული, სადიდებლად და სინანულით სავედრებლად—ყოვლად წმიდისა დელოფლიაა ჩუშნისა დ[მართ]ის მშობელისა და მარადის ქალწულისა მარიამის მიმართ...“, რომელსაც აქვს აკროსტიხი კიდურწერილობა: „დე დო ფა ლო მ ა ც-ხო ვ ა ე ე მე ფ ის ა თ ე ი მ შ რ ა ზ“. შ. მესხიას აზრით, თეიმურაზს ეს სასოცტაეზიანი ლექსი 1811 წ. ს. პეტერბურგს დაუთმავრებია¹²⁴. სინამდვილეში კი ავტორს ეს თანხლება სპარსეთივე დაუთმავრებია. მაგრამ ნუახა იქ დარჩენია და პეტერბურგში 1811 წ. ზეპირად აღუდგენა: „თქმული ყამსა უც ოება... მყოფობასა ჩემისა... სპარსეთად, რომლისაცა ერთი პირი მუწვე დამნთა. გარნა ზეპირ თაოდვიმე ამა ლექსთაგანი მახსოვდეს და აჟ აქ უხობებასეე შინა მყოფმან ქალაქსა შინა ა. ანტერბურგს ვიწყე და ძალითა ყოვლად წმიდისა ღმრთის-მშობელისათა სრულ ვყავ“—აცხადებს იგი (H — 2225). 2. აკროსტიხი იგაო ქრისტეზე, კიდურწერილობით: „არ არა დავიდევ გულსა ჩემსა ძე უწყებად თქუენ და გაზსა ქრისტე იესო და ესეცა ჯუარსა ზედა“. შენიშების ღირსია ის გარემოება, რომ თეიმურაზს სპარსეთში რჩული არ გამოუცვლია და მართლმადიდებელ ქრისტიანად დარჩა¹²⁵ და მტკიცედ მისდგედა

¹²⁰ A. Цагарели, Сведения, III, СПб., 1894, стр. 179; თეიმურაზ ბატონიშვილის წიგნთსაცავის კატალოგი, ს. კორდანიშვილის რედ., თბ., 1948; 33-32.

¹²¹ ლენ. C—8.

¹²² ლენ. H—28.

¹²³ H—2225.

¹²⁴ შ. მესხია, დასახ. ნაშრ., გვ. 34.

¹²⁵ A. M. de Gardaine-ის ცნობა თეიმურაზის კათოლიკობაზე (Voyage... p. 1) ან გაუკვებობაა, ან შეიძლება თვით თეიმურაზმა უთხრა ასე, ფრანგების გულის მოსაგებად.

ქრისტიანულ კალენდარს. ქიზიყიდან მას სპარსეთში თან მღვდელი
იოანე წაუყვანია: „საუფლოთა მათ დღეთა დღესასწაულისათა გიგუნ-
ენით მუნ (უზუმჩის) და იმყოფებოდა ჩუენ თანა მღვდელი მისი ~~მისი~~
დიდებელი და ფრიად მოღუაწე იოანე ხიზიყით ნუკრიანს შანსლი-
ლი“. 3. აკროსტიხი „წმიდისა მთავარ მოწამისა გიორგისა“. 4. აკროს-
ტიხი კიდურწერილობით: „წ[მი]დ[ა]ო გიორგი ვაკურთხევ
დღესა შენსა რომელსა შ[ინ]ა ვიშევ მწირო თე-
იმურაზ“ (თქმული თავრიზს 1810 წლის 23 აპრილს). 5. აკროსტი-
ხი კიდურწერილობით: „წინა ნეტარო გძნობ მონა
უღირსი ქებით, რათა მიხსნა მტერთაგან შეპ-
ყრობილი და დაუღონოებული განმამხხო ძალი-
თა შენგან ქადაგებულისათა რომლისათვის და-
შუშრ და გუაცხოვენ ჩ[უშ]ნ წარწყმეხდულნი
ღირსო“.

ამას გარდა, თეიმურაზი ცდილობს სპარსეთში გაფანტული ქარ-
თული ხელნაწერების შეგროვებას და სამშობლოში ჩამოტანას. ასე
მაგ., პ. კარბელაშვილის ცნობით, 1804 წ. თეირანის მახლობლად თე-
იმურაზს თბილისიდან ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევის დროს (1795 წ.)
ტყვედ წაყვანილი ქართველი დედაკაცისაგან მიუღია „შემოკლებით
ახსნა პერი არმენიის წიგნთა“, რომელიც საეკლესიო მუზეუმის ფონდ-
ში ყოფილა დაცული¹²⁶.

ცალკე უნდა შევებო თეიმურაზის მიერ სპარსეთში შედგენილ
„იტალიურ-სპარსულ-თურქულ ლექსიკონს“. საქმე ისაა, რომ რუსმა
მკვლევარმა ო. პ. მარკოვამ ეჭვი შეიტანა მის ავტორად თეიმურაზის
აღიარებაში და ეძიებს ამ დროს არარსებულ სხვა თეიმურაზ ბატო-
ნიშვილს: «... в Тавризе по-видимому, проживал еще и другой
царевич Теймураз. К вышедшему в Париже в 1809 г. дневнику
посольства Гардана приложен краткий итало-персидско-турец-
кий словарь, составленный как в нем это обозначено цареви-
чем Теймуразом. Автор дневника брат посла говорит о соста-
вителе словаря в своем предисловии: царевичу 45 лет, он като-
лик, человек образованный, пользуясь доверием при дворе в
Тавризе.

Царевич Теймураз Георгиевич не мог быть автором этого
словаря, так как ему в 1809 г. когда вышел словарь, было 27
лет, — он родился в 1782 г. К тому же занятия политикой и
военным искусством вряд ли могли благоприятствовать кропот-
ливой работе по составлению словаря, его автор царевич Тей-

¹²⁶ პ. კარბელაშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, ვახ. „საქართველო“,
1916, № 144.

მურაზ — из старшего поколения. Кто именно, нам неизвестно»¹²⁷

აქ საქმე გვაქვს გაუგებრობათა მთელ წყებასთან: უგებრობაა ამ დროისთვის საერთოდ, და მით უმეტეს, სპარსეთში სხვა უფროსი თაობის თეიმურაზ ბატონიშვილის ძიება: თეიმურაზ გიორგის ძის გარდა, არც ერეკლე II და არც გიორგი XII შთამომავლობაში სხვას არავის რქმევია ეს სახელი. მეორეც: ჩვენთვის დანამდვილებითაა ცნობილი, რომ სპარსეთში მაშინ გაქცეული იყო მხოლოდ ალექსანდრე ერეკლეს ძე, თეიმურაზ გიორგის ძე და ერთხანს ლევან იულონის ძე ბატონიშვილები. თ. მარკოვას ფიქრით, თეიმურაზი გარდანიის წიგნის გამოსვლის მომენტში (1809 წ.) 27 წლის იყო, ხოლო წინასიტყვაობაში ლექსიკონის ავტორი თეიმურაზ ბატონიშვილი 45 წლისა იხსენიებაო; არც ესაა საბუთი: გარდანი ამბობს, რომ ჩემი თაერიზში გავლისას (1807 წ. სექტემბერში და არა 1809 წ. როგორც ამას მარკოვა გადმოგვცემს) ლექსიკონის ავტორი თეიმურაზ ბატონიშვილი 45 წლის იყო. სინამდვილეში კი მას უნდა ეთქვა 25 წლის იყო (1807-1782=25). მაგრამ აქ საქმე უნდა გვქონდეს გარდანიის შეგნებულ განზრახვასთან: მეტი დამაჯერებლობისათვის ლექსიკონის ავტორი 25 წლის ნაცვლად 45-ისად გამოაცხადა; ამას გარდა, იგი თეიმურაზს შეცდომით კათოლიკედაც თვლის! განა ეს სიმართლე იყო? ხოლო რაც შეეხება თ. მარკოვას მტკიცებას, თითქოს თეიმურაზ ბატონიშვილი პოლიტიკითა და სამხედრო საქმეებით იყო გართული და სად ეცალა ლექსიკონის შესადგენადო, სერიოზულ არგუმენტად არ ჩაითვლება. ჩვენ უკვე მრავლად ჩამოვთვალეთ სპარსეთში „პოლიტიკითა და სამხედრო საქმით გართული“ თეიმურაზ ბატონიშვილის ლიტერატურულ-მეცნიერული საქმიანობის მაგალითები. ამის დამამტკიცებელია კიდევ თეიმურაზის „სპარსეთში მგზავრობის დღიურები (1803—1804)“¹²⁸, რომელიც მზადა გვაქვს გამოსაცემად.

დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ თეიმურაზის აღნიშნული „დღიურები“, ავტორის გამოთქმით, „სისხლით დაწერილი ფიქრები“ (1რ), ღირსეულ ადგილს დაიქერს დავით ბატონიშვილის „ახალი ისტორიის“, ბაგრატ ბატონიშვილის „ახალი მოთხრობისა“ და „აქტებში“ გამოქვეყნებულ პირველხარისხოვან ისტორიულ დოკუმენტთა გვერდით. ამას გარდა, იგი დაგვეხმარება თეიმურაზ ბატონიშვილის შემოქმედებითი ბიოგრაფიის აღდგენასა და მოგზაურობის ქანრის ლიტერატურაში მისი მუშაობის ადრინდელი ეტაპის კათვალისწინებაში.

¹²⁷ О. П. Маркова, დასახ. ნაშრ., გვ. 221.

¹²⁸ А—1764-ა., А—1764-ბ.

როგორც უკვე ზემოთ აღვნიშნეთ, 1810 წლის 14 სექტემბერს თეიმურაზ ბაგრატიონი გამოექცა ერევანთან (არეზისა და ყარსუს შესაყარი) დაბანაკებულ აბას-მირზას ლაშქარს. ბაგრატ ბატონიშვილის ცნობით¹²⁹, მას თან გამოჰყვნენ კიკოლა ბარათაშვილი, პეტრე ლარაძე, ლორელი აზნაური ლევანა, იოსებ ბასტამაშვილი (იგივე ბასტამოვი)¹³⁰, დავით ავღნიშვილი, ქიტესა ავღნიშვილი და ზაქარია დალაქიშვილი.

ბ. კარბელაშვილი, წყაროს დაუსახელებლად, იძლევა თეიმურაზის მსლებელთა რამდენადმე განსხვავებულ სიას. ესენია: ბარათაშვილი, პეტრე ლარაძე, ქაიხოსრო თეთრაძე, ივანე ბაზლიძე, გრიგოლ ალაბეგიშვილი და ივანე წიბოლაშვილი¹³¹.

რ. ორბელის აზრით, თეიმურაზს სპარსეთიდან მაშინ უნდა ჩამოჰყოლოდა მომავალში პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა პროფესორი მირზა—ჯაფარ თოფჩიბაშევიც (1790—1869 წწ.)¹³². მაგრამ არც ბაგრატ ბატონიშვილი და არც ბ. კარბელაშვილი, ამ პირს თეიმურაზის მსლებელთა შორის არ ასახელებენ. ვფიქრობთ, ისევე ძალაში უნდა დარჩეს ვ. ვ. გრიგორიევის მოსაზრება, რომ თოფჩიბაშევიც პეტერბურგს 1817 წელს ჩაჰყვა სპარსეთის საელჩოს¹³³ და არა თეიმურაზს 1811 წელს. მაგრამ ეს არ გამოარიცხავს რ. ორბელის საერთოდ სწორ ვარაუდს, რომ შესაძლოა მირზა-ჯაფარ თოფჩიბაშევიც სპარსეთში იცნობდა 1803-10 წლებში იქ მყოფ თეიმურაზ ბატონიშვილს და ეს ძველი ნაცნობობა უნდა დასდებოდა სწორედ საფუძვლად 1817 წლიდან მათ პეტერბურგში დამეგობრებას და მტკიცე თანამშრომლობას. „ესე მირზა ჯაფარ ცხოვრებს ჩემთანა სვიტათა შო-

129 ბაგრატ ბატონიშვილი, ახალი მოთხრობა, თ. ლომოურის გამოცემა, თბ., 1941, გვ. 108.

130 ეს იოსებ ბასტამაშვილი, როგორც აღექსანდრე ბატონიშვილის 1807 წლის 25 ნოემბრის თავრიზში გაცემულ წყალობის სიგელიდან ირკვევა (საქ. ლიტ. მუზ. № 104), ყოფილა აღექსანდრეს ამაღლის ერთ-ერთი წევრის აზნაურ გიორგი (იავორ) ბასტამაშვილის უფროსი ვაჟი.

131 გაზ. „საქართველო“, 1916, № 145, შტრ. Акты, IV, стр. 136.

132 Р. Орбели. Новые биографические данные о Мирзе-Джафаре Топчибашеве (Тезисы докладов IV годичной научной сессии ЛО ИНА, Л., 1968, стр. 37).

133 В. В. Григорьев, С.-Петербургский университет в течение первых пятидесяти лет его существования, СПб., 1870, стр. 22.

რის“ — აცხადებს თეიმურაზი¹³⁴. ისინი ერთად ეწევიან ნაყოფიერ მთარგმნელობით მოღვაწეობას. მაგ., ერთად თარგმნეს „სლავიტინა“ თურქულ და სპარსულ ენებზე.

ლტოლვილი ბატონიშვილი მსლებლებითურთ 15 სექტემბერს გამოცხადდა რუსეთის სანაპირო ჯარის ნაწილში პოლკოვნიკ ურაკოვთან.

რუსეთის ინტერესებისათვის ამ სასიხარულო ცნობას კავკასიის მთავარმართებელი გენ. ა. პ. ტორმასოვი 1810 წლის 18 სექტემბერს ქართლის გუბერნატორს გენერალ-მაიორ თ. ი. ახვერდოვს ასე ატყობინებდა: «Сейчас получил я рапорт ген-м. Портнягина, что 15-го числа сего месяца беглый Грузинский царевич Теймураз, с кн. Баратовым, 2-мя дворянами и 3-мя служителями, выбжав из Персидского лагеря, явился к полк. кн. Уракову. Почему отправив уже нарочного к ген-м Портнягину с предписанием немедленно препроводить его ко мне под прикрытием 2-х эскадронов вверенного ему полка» (Акты, IV, стр. 136).

1810 წლის 27 სექტემბერს გენერალ ტორმასოვის სამხედრო ბანაკში მომხდარა მთავარმართებლისა და ლტოლვილი ბატონიშვილის პირველი შეხვედრა, რასაც ვიგებთ სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარის გრაფ ნ. პ. რუმიაწცოვისადმი გაგზავნილი მოხსენებითი ბარათიდან: «... пользуясь к нему доверием Персидского правительства и уважением, какое он царевич Теймураз имел, начальствуя всею Персидскою артеллерию, ему порученною, умев отстранить всякое за счет свой сомнение, выбрал благоприятствующий ему случай и из войск Персидских, под начальством самого наследника Персии Аббас-мирзы за Эриванью расположенных, с 5-ю при нем Грузинскими дворянами ушел и явился прямо на наш передовой Артикий пост, где с приличием был принят и оттол препровожден в Памбаки, а вчерашнего [27 сент.] прибыл ко мне в лагерь, где я принял его со всею вежливостью и благосклонно, дабы сим примером преклонить и остальных двух Грузинских царевичей Александра и Левана, находящихся еще в покровительстве Персии»¹³⁵.

სპარსეთში გადახვეწილ თეიმურაზ ბატონიშვილის (ასევე, ალექსანდრე და ლევან ბატონიშვილებს) გადმობირების სამზადისს გენერალი ა. პ. ტორმასოვი მთავარმართებლად დადგომისთანავე (1809 წ. სექტემბ.) შეუდგა. ამ მიზნით, მან საქმეში ჩარია თავისი ნათესავი კაპიტანი ტორმასოვი, თეიმურაზის დაი რიფსიმე ბატონიშვილი და თეიმურაზის აღმზრდელი — ლალა პეტრე ლარაძე. რაც შეეხება თეიმურაზის მეუღლეს — ელენე ოთარ ამილახვრის ასულს, რომელიც

¹³⁴ ლენ. II 28, ფ. 148.

¹³⁵ Акты, IV, გვ. 136.

თბილისში იყო დარჩენილი. ჯერ კიდევ მთავარმართებელ პ. დ. ტორმასოვის დროიდან ამოჭმედებდნენ, მაგრამ მის ყოველ ცდას მაშინ შედეგი არ მოჰყოლია¹³⁶.

თვითონ მთავარმართებელი ა. პ. ტორმასოვი გვემოწმება¹³⁷, რომ «... еще в прошлом году [1809 г.], когда племянник мой к. а. Торماسов был мною отправлен в Персию по продолжавшимся тогда сношения с Персидским правительством о постановлении перемирия, то я поручил ему, изыскав случай секретно внушить царевичу Теймуразу Георгиевичу, дабы он, обратясь к благоразумию возвратился в недра своего отечества и семейства им оставленного, с полным доверием к милосердию Е. И. В. и предал бы себя под сильный покров всемилостивейшего Г. И. Внушения сии еще тогда произвели в нем впечатление и он изъявил к сему

¹³⁶ Акты, II, გვ. 183; Акты, III, გვ. 63; შტრ. შ. მესხია, დასახ. ნაშრ. გვ. 28—29.

¹³⁷ Отношение ген. Торماسова к гр. Румянцову от 28-го сентября 1813 года, Акты, IV, გვ. 136. თეიმურაზი რომ სპარსეთში მართლაც შეეძლო ენახა კაპიტან ტორმასოვს, ეს, ჩვენი ფიქრით, დამაჯერებელია, რადგან რუსეთ-სპარსეთის 1810 წლის საზავო მოლაპარაკების დროს, სპარსეთის მხრიდან, თეიმურაზიც დებულობდა მონაწილეობას და, მას კონტაქტი, ყოველ შემთხვევაში, ოფიციალური მაინც, ექნებოდა რუსეთის წარმომადგენლობასთან.

მაგრამ თუ რაოდენ სწორია მთავარმართებლის ინფორმაცია, თეიმურაზ ბატონიშვილმა ჯერ კიდევ მაშინ გამოამჟღავნა ჩვენს მხარეზე ვადმოსვლის მიდრეკილებაო, ჩანს სპარსეთიდან თვითონ თეიმურაზის მიერ ლევან ბატონიშვილისადმი (ლევანი მაშინ ოსეთში იყო რუსეთის საწინააღმდეგო ამბოხების მოსაწყობად და მოაწყო კიდევ) 1810 წლის 18 მაისს გამოგზავნილი საიდუმლო წერილიდან, რომელიც ამ მოლაპარაკების შემდეგაა დაწერილი: „Если хотите знать о здешнем известии, то Персияне не заключили мира с Русскими... Я весьма старался о заключении мира между Россиею и Персиею и видно, что я сие дело разстроил, но увидим что впредь будет“ (Акты, IV, 707—708). „რუსეთის ქვეშევრდომობის მიდრეკილების მქონე ბატონიშვილი“ განაგრძობს: „Если полезно было нам к Русским ехать, то мне удобнее было, так как я более вас... имел возможности прибегнуть к ним“. ის კი არა, მღელვარე ბატონიშვილი რუსეთის საწინააღმდეგო რაღაც დიდი სამხედრო კოალიციის მოწყობაზე ფიქრობს: „Еще скажу тебе, что я из всех мест имею известия, т. е. Парижа,

Петербурга, Константинополя и из Тифлиса, из сего последнего сами мои люди приехали... და ამ საკითხზე საერთო ენა მას რუსეთის ერთ-ერთ ოფიციალური წარმომადგენელთანაც კი გამოთნახეს: «Русский посланец барон Вреде и с ним бывший Грузин, кизлярский житель Федор Романович, коего называют Оруг-Бекем, день и ночь у меня были; из них ни один не Русский: один Немец, другой Грузин и от них мне ничего скрытного не могло быть: они имели позволение от Шах-заде ходить всегда ко мне».

свою наклонность». გაწეული სამსახურისათვის გენერალმა ტორმასოვმა თავისი ნათესავის—კაპიტან ტორმასოვის დასაჯილდოებლად იმპერატორისაგან წმ. ვლადიმერის მე-4 ხარისხის ორდენით დაჯილდოვდა¹³⁸.

ბევრს იღვწოდა ძმის ჩამოსაყვანად და მთავარმართებლის გულის მოსაგებად ბატონიშვილი რიფსიმე გიორგის ასული: «Впрочем он [Теймураз] во все сие время был поддерживаем в таком расположении (იველისხმება რუსეთის მხარეზე თეიმურაზის თითქოს-და გადმოავლის სურვილი — ვ. შ.) через родную сестру его царевну Рипсиму Георгиевну, которую я уверил, что если брат ея добровольно возвратится с чистосердечным раскаянием, то будет Всемилостивейше прощен и снищен свое счастье и которая не преставала чрез посылаемых ею верных людей уговаривать его к сей решимости»¹³⁹.

რიფსიმე ბატონიშვილის ასეთი თავდავიწყებული გარჯის ნამდვილი სარჩული იქვეა გამეღვანებული თვით გენ. ტორმასოვის მიერ: რიფსიმე «давно уже располагает ехать в С.-Петербург для определения малолетних детей ея в Пажеский корпус и снабжу их всех нужными пособиями для пути». არც სხვაგან იმტურებს სიტყვებს რიფსიმეს ერთგულების დასახასიათებლად მაღლიერი მთავარმართებელი: «Царевна Рипсима Георгиевна, родная сестра царевича Теймураза, много способствовавшая к вызову его из Персии...» ან კიდევ: «... она по усердию и преданности своей к России была единственною винозницею полезного для Грузии вызова из Персии царевича брата ея...» და სთხოვს სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარეს გრაფ რუმიანცოვს შესაფერისად დაუფასოს ღვაწლი რიფსიმე ბატონიშვილს და რამენაირად ხელი შეუწყოს მას პეტერბურგში ბინის შოვნისა და მცირეწლოვანი შვილების პაეების კორპუსში მოსაწყობად¹⁴⁰.

მაგრამ მანაც განსაკუთრებული როლი თეიმურაზის სპარსეთიდან დაბრუნების საქმეში ითამაშა მისმა აღმზრდელმა — ლალამ პეტრე გიორგის ძე ლარაქემ. ბატონიშვილთა კარის ბოქაული გაბრიელ წინამძღვრიშვილი, ალბათ, მთავარმართებლის ჩავონებით შესჩენია პეტრეს — წადი და შენი გაზრდილი მოიყვანეო. მრავალი წყალობის დაპირებით პეტრე დაუყოლებიათ ამ საქმეზე, «რაკი გულზე ერთი დიდი დარდი ეწვა და მისი გამთელეზა უნდოდა»¹⁴¹. პ. კარბელაშვილის

¹³⁸ Акты, IV, стр. 136.

¹³⁹ Акты, IV, стр. 136.

¹⁴⁰ Акты, IV, стр. 134.

¹⁴¹ შდრ. პ. კარბელაშვილი, დასახ. შრომა.

გადმოცემით „აი პეტრეს დარდი რა იყო: 1747 წელს, აპრილის 24-სულს თეიმურაზ მეორე შაჰნადირთან წავიდა სამეფოს საქმეებთან გამო. წასვლის დროს სომხით-საბარათიანო აბდულ-ბეგს ჩაეჭირა და დუღაბეგი ცოლშვილით სამშვილდის ციხეში დაბინავდა. განაგრძობდა მომეტებული წილი საბარათიანოსი, მოიშრო ზოგიერთა აღრიბეჟანის ხანები და ქართლის მეფობა მოინდომა, ერეკლეს შეუთვალა — ქართლი ჩემია, შენ კახეთში მიბრძანდიო. თბილისის ციხე ჯარიანათ აბდულა ბეგს ეჭირა. ამ დროს ქვეშის ციხე მდ. მაშავერის პირზედ გიორგი მღვდელს ლარაძეს ეჭირა და ოთხმოცი კაცით შიგ გამაგრებული იდგა. აბდულ ბეგი ბევრს ეხვეწა, ბევრს წყალობას დაჰპირდა მაგრამ გიორგი მღვდელი სულ ამას უპასუხებდა: „სანამ თეიმურაზი და ერეკლეს სახელი იხსენება საქართველოში, მე იმათ ვერ ვუღალატებო“. აბდულ ბეგმა ძალითაც ვერა გააწყო რა. გაიმარჯვა ერეკლემ, 1749 წ. თეიმურაზიც მობრძანდა სპარსეთიდან და გიორგი მღვდელი შეიყვარა და თავის ერთგულთა თანა აღრაცხა. ბოლოს პატრები რო გააძევეს თბილისითგან, იმათი ხარების საყდარი სახლებიანათ უბოძა და დააბინავა. რუსის მთავრობამ მთავარმართებლის ციციშვილის ბრძანებით დაიჩემა ხარების საყდარი სახლებიანათ, ლარაძეები გამორეკეს. პეტრე ლარაძემ პირობა ჩამოართვა ტორმასოვს და რიდსიმეს — თუ თეიმურაზი მოეყვანა, ხარების საყდარი სახლებიანათ უნდა დაებრუნებინათ. პეტრემ შეასრულა თავისი პირობა, მაგრამ ტორმასოვმა რაკი თეიმურაზი ხელთ იგდო, პეტრე გამაპანლურეს კიდევ. თეიმურაზმაც მოიძულა პეტრე მოტყუებით მოეყვანისათვის და ეს უფრო ცეცხლს უკიდებდა საბრალო პეტრეს და თავ-პირში იცემდა — ეს რა მიქარვა ჩავიდინე, ეს რა ღვთის რისხვა მომეველინაო“¹⁴².

1810 წლის იანვრის დამდეგს პეტრე ლარაძე რამდენიმე კაცით სპარსეთში გაიპარა და თბილისში განჯებ ერთი ალიაქოთი ასტეხეს და ვითომ მღევარიც აფრინეს აქეთ-იქით პეტრეს დასაჭერად. პეტრე მშვიდობიანად მივიდა თეიმურაზ ბატონიშვილთან, ვითარცა რუსთა მთავრობისაგან შეიწირებული და საქმე გაჭირვებული, გამოქცეული¹⁴³.

142 პ. კარბელაშვილი, დასახ. თხზ. მოყვანილი ცნობის წყაროებად პ. კარბელაშვილი უთითებს: საქართველოს სიძველენი, 1, № 248, და საქმე კანტორის 1815 № 549 და ევზ. კანც. № 279.

143 იქვე, შდრ. ე. თაყაიშვილი, თხზულებანი, გვ. 167. ამდენად გაუგებარია ტრ. რუხაძის განცხადება, თითქოს „1803—1810 წლებში პ. ლარაძე სპარსეთში ახლდა თეიმურაზ ბატონიშვილსო“, ქართ. ლიტ. ისტ. II, თბ., 1966, გვ. 695.

თვითონ პეტრეს დაუწერია ორი თხზულება; „ჩახრუხრულად რვაწობილნი და შაირნი მწირობასა შინა თქმულნი პეტრე ლარაძისაგან, ვითარითაცა მხნედ მორბედობით ჰმსახურა მეფისაჲსა და მწიგნობარაჲს და ძლიერის კელოვნებით გამოიყვანა სპარსეთით“¹⁴⁴ და „იამბიკონი კვალად მეფის ძეს თეიმურაზზედ თქმული, მისვე პეტრე ლარაძის მიერ“¹⁴⁵ სადაც დაწერილებით, თანაც თავისი ღვაწლის გაზვიადებით იგი აღწერს თეიმურაზის სპარსეთიდან ჩამოყვანის ამბავს.

როგორც ზემოთაც ვთქვით, თეიმურაზ ბატონიშვილი ამ დროს ერევანთან დაბანაკებულ აბას-მირზას ლაშქარში იყო და სწორედ აქედან გამოაპარა იგი პეტრე ლარაძემ 1810 წლის 14 სექტემბერს:

„განვაკვირვე სპარსთა გულნი, თუთ მემკვიდრეს უქმენ ხლათი, გამოვაბე შუა რაზმი, ჰსთქვეს რა დილის საღადათი წამოვუძღე ტყბილსა პატრონს, ჩალად ვრაცხე რისხვა მათი, ბევრ რიცხვედი მომღვეარი, დეაწბილე მოყამათი“.

მაგრამ ხიფათი ამით მაინც არ დამთავრებულა. აბას-მირზასაგან თავდალწეულთ, არფაჩაიზე ისევ დასხმიათ თავს სპარსთა ახალი რაზმი:

„ოსმალის მამულს მიბრძანა, შესღვა ბიძასთან ტყბილობით, არფაჩაის წინა დაგვხვდა, რაზმი სარდლისა ყრილობით, გზა მათ შეეპყრათ მივრიდე, მსწრაფლად არ გულშეცვლილობით“.

პეტრეს რჩევით ლტოლვილებს თავი აურიდებიათ სპარსელთა რაზმთან პირდაპირ შეხმაზე და ალაგაზისკენ მიუმართავთ, თუმცა სპარსელთა შემოტევის მოგერიება მაინც მოუხდათ :

„კულავ ბრძანა, რა ვკყოთ, არჩიე, რა გემართებს დამწარებულთა, შეგვიპყრან, მყისად დაგვხვდონ, სპარსთა გაამაყებულთა ექადრე: პატრონო, ალაგაზს, მივმართოთ მოსწრაფებულთა, მთა ზურგად ვიპყრათ, ვერ გვაენონ, ყაფართ გამესისხლებულთა“.

ალაგაზს თავშეფარებული ლტოლვილები იქედან ღამით გამოპარულან და ასე დაულწევიათ თავი სპარსელთა ალყისაგან:

144 S—155, გვ. 130r—133r. შდრ. კ. ქეკელიძე, ქართლ. ლიტ. ისტ. II, ტფ., 1924, გვ. 206; შ. მესხია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 31.

145 S—155, გვ. 136. ორივე ეს თხზულება პ. ლარაძეს მიუწერია თეიმურაზისათვის „მწირობაში“—პეტერბურგში ყოფნის დროს—1812 წელს, როგორც ამას არკვევს მათთვის დართული მინაწერი: „ეს ზემო იანბიკონი, პეტრე ყარიბმან მისწერა მეფის ძეს თეიმურაზს სანკტპეტერბურღსა შინა, მისგან განშორებული სცხოვრებდა რა საყუთრად ნაქირავებსა სახლსა შინა წელსა ჩუიბ [1812]. ზემო შაირნი და ჩახრუხულნიცა ამავე წელსა შინა ჰსთქუა პეტრემან“ (S 155, გვ. 136).

„ღამე შეიქმნა სპარსთ გული, ბნელს ღამეს დია მკრთალია,
დილას ელოდნენ იქაღდენ, გადმოგვდევან მათი ბრწყალია,
მასვე ღამესა შეუდევ, მთას ვიქმენ შენავალია,
უძლოდი სიმხნით ქვეითად, მუხლთა დავმართე ძალია.

უკუნ ღამეს მიმავალმან, ბნელით შევევლენ გზა უვალნი
უგზოდ ვრებდნი, არა იყო არავისგან დანაკვალნი,
წევრს შევედით, გავვითენდა, სპარსნი დაქშითენ დამაშურალნი“.

დილაზე (1810 წლის 15 სექტემბერს) ისინი მოსულან ბაშ შო-
რაგალში, რუსთა სამხედრო ბანაკში — ართიკს და გამოცხადებულან
პოლკოვნიკ ურაკოვთან, რომელიც დიდი პატივით გამასპინძლებია
მათ:

„შემოვედით ბაშ შორაგალს, ართიკს დაგუხდა ურაკოვი,
განაღამა მდიდრად იყო, პურადობით ჩვენზედ მთოვი“.

ამის შემდეგ თეიმურაზსა და პეტრეს შორის დიდი უთანხმოება
ჩამოვარდნილა (დანამდვილებით, ამისი მიზეზი ჩვენ დღეს არ ვიცით):

„უღმრთოთა ენით ჰქმნეს გველებრ ძრომა, მლიქვნელთ: სიტყვით ზედა
შეთქრომა,

ილიზღეს, შექმნეს ტყბილად განცბრომა, არღა ძალ ედუა მათგან განრომა;
მაშინ პირს შესდევს ჩემზედა წყრომა, რათა აცხადოს წყალობის ცბრომა,
თერგსა შთაფირა ძრავალი შრომა ჩემი, უხმარ მყო, დამკლა, დამძრომა“.

თეიმურაზი სპარსეთიდან სრულიად უსახსროდ ჩამოსულა:
«... царевич при тайном удалении своем из Персии оставил там
все свое имущество и находится без всякого состояния» (Акты,
IV, стр. 137)¹⁴⁶. პ. ლარაძეც გვამოწმება: „არაყი მაქვენდა ვაშლითურთ,
მით ვქმენით მუცლის ძღომაჲი“ S— 155 .

მთავარმართებელმა ტორმასოვმა ლტოლვილი ბატონიშვილი მალე
თბილისში ჩამოიყვანა¹⁴⁷ და „... определил ему на содержа-
ние с семейством и со свитою его 300 р. с. в месяце и дал осо-
бенно 200 р. с. для покупки необходимых ему вещей, по уваже-
нию тому, что он выбежал к нам налегке и без всякого экипа-
жа», (Акты, IV, стр. 137).

146 როგორც სოლ. რაზმაძის ერთი ჩვენებიდან (ცსა, რგ. XII, ფ. 2148 —
2149) ირკვევა, თეიმურაზს სპარსეთში (ყერძოდ თავრიზში) სხვა ნივთებთან ერთად,
ოცდათექვსმეტამდე წიგნი დარჩენია (ნ. ალანიძე, სოლომონ რაზმაძე, თბ., 1968,
გვ. 36—37).

147 „წელსა 1810 ოქტობრის 2, კვირიაკეს, შემოველ ტფილისს“—წერს თეი-
მურაზ (ლენ. II 28, ფ. 200 რ).

გენ. ტორმასოვს თავისი ანგარიშები ჰქონდა: «Теперь не оста-
влю я употребить старания склонить его на добровольный отъезд в С.-Петербург, дабы пасть к стопам Е. И. В. и испросить себе
всесильное покровительство» (იქვე).

მაგრამ ასეთი „თავაზიანობის“ ბოლომდე ერთგული რომ არ იქ-
ნებოდა მთავარმართებელი, ჩანს მისივე სიტყვებიდან: «Если же
паче чаяния встретим я со стороны царевича Теймураза Георгие-
вича нерасположение на отъезд в Петербург, чего однако же не
ожидая, в таком случае я объявлю ему, что на сие есть воля
Е. И. В. и не остановлюсь отправлением его, между тем он во
все сие время пробудет под строгим, но неприметным надзо-
ром» (იქვე).

მაგრამ ძალის ჩვენება გენ. ტორმასოვს არ დასჭირებია: 1810
წლის 4 ოქტომბერს თეიმურაზ ბაგრატიონს მისთვის თხოვნით მიუ-
მართავს პეტერბურგში თავისი ნებით გამგზავრების თაობაზე, რაზე-
დაც პასუხი არ დაუყოვნებიათ. 1810 წლის 6 ოქტომბერს მთავარმარ-
თებელმა მას აცნობა: «... Я по истинному моему к Вам благо-
расположению не отклоняюсь удовлетворить в полной мере та-
ковому Вашему желанию и готов, со стороны своей, оказать
Вам все зависящие от меня пособия. ... Заботливость о выгодах
ваших в пути я представляю себе и снабжу Вас всеми нужны-
ми к сему способами»¹⁴⁸.

1810 წლის 15 ოქტომბერს კი თეიმურაზის განზრახვა კავკასიის
მთავარმართებელმა პეტერბურგს აცნობა: «Грузинский царевич
Теймураз Георгиевич, в явнее доказательство чистосердечного
раскаяния своего в прежнем поступке и желая лично пасть к
стопам Е. И. В. ... тотчас по возвращений моем из похода в
Тифлис сам вызвался с просьбою о скорейшем отправлении его
в С.-Петербург. Почему со всею охотою удовлетворяя столь
доброму его расположению, я приготовил все нужное к его пу-
ти и не останавливаясь нимало, завтрашний день отправляю
вместе с супругою его царвною Еленою» (Акты, IV, стр. 137).

„მოგზაურობა ტფილისიდან პეტერბურგამდის“

მთავარმართებლის ხაზინიდან გამგზავრების ხარჯებისათვის თეი-
მურაზ ბაგრატიონს მიუღია «... 4.500 რ. ассигнациями, — на покупку
приличного экипажа как для них, так и для свиты на прогоны
и содержание в пути» (Акты, IV, стр. 137).

¹⁴⁸ ს. ი. ო. რ. დ. ა. ნ. ი. ვ. ე. ლ. ი., მასალები თეიმურაზ ბატონიშვილის ბიოგრაფიისა-
თვის, წიგნში: თეიმურაზ ბატონიშვილის წიგნთსაცავის კატალოგი, თბ., 1948. გვ. 67.

საინტერესოა ვინ შედიოდნენ თეიმურაზის ამალაში? ~~სამწყვდელ~~
როდ, პირდაპირი ცნობები ამის შესახებ დღემდე არ მოგვეცემება.
ამიტომ, ვარაუდის სახით, მოგვიხდება თეიმურაზის ამალის შემადგენელ
ლობრივ მაინც შევსება ჩვენს ხელთ ამჟამად არსებული მასალების
მიხედვით.

რ. ორბელის ცნობით «На основание записей путевого
дневника Теймураза, мы знаем, что помимо членов семьи и ох-
раны, при нем находилось свыше двадцати человек, в их числе
священник, врач, попчой, слуги, а также лица, связанные с
ним обстоятельствами, которые предшествовали его срочному
выезду в Петербург»¹⁴⁹.

როგორც ვხედავთ, თეიმურაზის ამალა, თავისი ოჯახის წევრებისა
და დაცვის გამოკლებით, თურმე ოცს აღემატებოდა. მაგრამ, სახელ-
ლობრ, თუ ვინ იყვნენ ისინი, ამის შესახებ, ალბათ, წყაროში მათი
მოუხსენებლობის გამო, მკვლევარი არაფერს გვეუბნება.

ჩვენი აზრით, თეიმურაზის ამალაში, პირველ რიგში უნდა შესუ-
ლიყვნენ სპარსეთიდან ჩამოყოლილი 7 მსხველელი: ბაგრატ ბატონი-
შვილის ცნობის მიხედვით, კიკოლა ბარათაშვილი, პეტრე ლარაძე,
ლორელი აზნაური ლევანა, იოსებ ბასტამაშვილი (იგივე ბოსტოლანა-
შვილი, ბასტამოვი), დავით და ქიტესა ავღნიშვილები, ზაქარია დალა-
ქიშვილი¹⁵⁰. პ. კარბელაშვილი, აქ დასახელებულ კ. ბარათაშვილსა
და პ. ლარაძის გარდა, ასახელებს კიდევ ოთხ პირს: ქაზხოსრო თეთრა-
ძე, ივანე ბაზლიძე, გრიგოლ ალაბეგიშვილი და ივანე წიბოლაშვი-
ლი¹⁵¹. ამათ უნდა მივმატოთ კიდევ ის ოთხი კაცი, რომელთაც ვერ
მოახერხეს თეიმურაზთან ერთად სპარსეთიდან გამოქცევა და რომელ-
თა საქართველოში დაბრუნების ნებართვა თეიმურაზმა ჩამოსვლისთა-
ნავე (1810 წლის 4 ოქტომბერს) მთავამართებელ ტორმასოვისგან გა-
მოითხოვა, რაზედაც მას თანხმობა მიუცია: «Получа сейчас
письмо Вашей Светлости, в коем вы ходатайствуете за двух
грузинских князей и двух дворян находящихся за границей...
во уважение просьбы вашей, я исходатайствую им Всемило-
стейшее Его Императорского Величества прошение. Билет же
на свободный их пропуск в Грузию при сем прилагаю»¹⁵².
თეიმურაზს იქვე ჩამოთვლილი აქვს მათი სახელები, ოღონდ, გვარე-

149 Р. Орбели, Новые биографические данные о Мирзе Джафаре Топчи-
башеве...

150 ახალი მოთხრობა, თ. ლომოურის გამოცემა, თბ., 1941, გვ. 107.

151 გაზ. „საქართველო“, 1916, № 145.

152 ს. ორდანიშვილი, მასალები..., გვ. 68.

ბის მოუხსენიებლად: „ჩემის დაშთომილთა კაცთა: სოლომონის ძეგლები, ნესი, ზაალის და დავითისი ტორმესოვისაგან“ (იქვე).

ს. იორდანიშვილის მიერ ზუგდიდის მუზეუმში მოპოვებული მასალების მიხედვით, თეიმურაზის ამაღლებაში მყოფ სპარსეთიდან ჩამოყრილ ქართველებს, შეიძლება კიდევ რვა კაცი მიემატოს, რომლებიც თეიმურაზს უკვე საქართველოში შეურჩევია პეტერბურგში წასაყვანად. ესენია ექიმი ივანე კოროვეი, გორის დეკანოზი სიონ გოგებაშვილი, ზურაბ ერისთავი, გრიგოლ ბეჟანიშვილი, ქაიხოსრო აბაშიძე, გიორგი ელიოზიშვილი, თარჯიმანი თევდორე ხაზაროვი და ვინმე კომელოვი, აგრეთვე, 12 წლის სოლომონ რაზმაძე¹⁵³.

ისიც უნდა ითქვას, რომ პეტრე ლარაძე, რომელიც ამაღლებაში შედიოდა, თეიმურაზს პოეტის სურვილის წინააღმდეგ წაუყვანია, რასაც ვეამცნობს პ. ლარაძის „ჩახრუსთაულნი და შაირნი“:

„პეტერბურღს უცხოებაში, მყო ძალით წანაყოლები,
რად სახმარიყო საჩემოდ, მუნებრ: მებელ-სტოლები,
გზაზედ ვევედრე დათხოვნას, მივგზავნე მისნი ტოლები,
არა ინება, მარბინა, ჩერქეზ ქირმანის ჩოლები .

სატატოს ქალაქს დამავდო, ყოვლითურთ შეუწყნარებლად,
უცხო, უენო უთვისო, მყო სახლით ვანაგარებლად“¹⁵⁴.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ თეიმურაზის პეტერბურგში გამგზავრებით ისარგებლა მთავარმართებელმა და მას თან გააყოლა რიფსიმიე ბატონიშვილიც თავისი მცირეწლოვანი ბავშვებით¹⁵⁵.

რ. ორბელიანი სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ქართულ ხელნაწერთა ფონდში ყურადღება მიაქცია თეიმურაზ ბაგრატიონის ავტოგრაფულ ჩანაწერს: „მოგზაურობა ტფილისიდან პეტერბურგამდის“¹⁵⁶ და გამოაქვეყნა მისი პირველი ვრცელი აღწერილობა¹⁵⁷. ამის შემდეგ, თეიმურაზის ამ თხზულების ა. კობახიძის მიერ მომზადებული ტექს-

¹⁵³ იქვე გვ. 69, 74, 75, 76, 77, 80, 84; აგრეთვე, ვაზ. „საქართველო“, 1916, № 145.

¹⁵⁴ S—155, გვ. 244. შტრ. კ. ქველიძე, ქართ. ლიტ. ისტ. II, გვ. 206—207; შ. მესხია, დასახ. ნაშრ., გვ. 34.

¹⁵⁵ Акты, IV, стр. 134.

¹⁵⁶ ს. ნ. II—28, ფ. 184—217.

¹⁵⁷ Р. Орбели, Грузинские рукописи ИВ АН СССР, вып. I, М.-Л., 1956, стр. 87—88.

ტი 1962 წელს გამოსცა ვ. შადურმა¹⁵⁸, ხოლო ს. ყუბანეიშვილმა უკანასკნელად იგი დამატების სახით დაურთო მის მიერ გამოცემულ წიგნს: „თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბრეტუნიძის მიერ“ (თბ., 1964, გვ. 93—101). ორივე გამოცემა უნიკალურ ავტოგრაფულ ხელნაწერს ემყარება. მიუხედავად ამისა, ერთმანეთს არ ემთხვევიან, ხოლო რ. ორბელის ბოლოდროინდელი გამოკვლევით, ისინი არასრულიც ყოფილან, კერძოდ, ამაღის წევრთა რაოდენობის შესახებ ცნობა, არც ერთ ბეჭდულ გამოცემაში არ დასტურდება¹⁵⁹ (იხ. ლენ. H — 28, ფ. 199v., 200v).

„მოგზაურობაში“ თეიმურაზს დაწვრილებით აქვს გადმოცემული მგზავრობის დეტალები და მარშრუტი¹⁶⁰.

1810 წლის 16 ოქტომბერს, თეიმურაზ ბაგრატიონი თავისი მეუღლის — ელენე ოთარ ამილახერის ასულისა და ამაღის თანხლებით, თბილისიდან პეტერბურგს გაემგზავრა. თბილისიდან მთავარმართებელს დაცვის მიზნით გაუყოლებია მაიორი მ. ი. ღუბეცკოვი, ოფიცერი პეტანოვი და ყაზახთა რაზმი („ტფილისიდან წამოგვყვა მაიორი მიხაილ ოსეფიჩი ღუბეცკოვი... ეგრეთვე ყაზახები და პეტანოვი“), რომლებიც ვლადიკავკასიიდან შეუცვლია პოდპოლკოვნიკ ფირსოვს ერთი ასეულით („ვლადიკავკასიით... გამოგვყვა გზაზედ ერთი როტა ორი ზარბაზნით და პოდპოლკოვნიკი ფირსოვი“).

თეიმურაზსა და მის ამაღას თბილისიდან გაუვლიათ ჯიქურაულთკარი — ანანური — ფასანაური — კაიშაური — კოპი — სტეფანწმინდა — ლარსი — ვლადიკავკასი — ხუმბალაი — კონსტანტინერედუთი — მოზდოკი — ეკატერინოგრადი — მარინსკი — იაგორევსკი — ალექსანდრია — სევერნა — სტავროპოლი — მოსკოვსკა-დონსკი — ბედასანი — პრეგრანა — ვესტოსლავსკი — მედვეჟენკა — ლეტნიკი — პეშანაკო — ზაუტრი — დივანაჩევი — ნიჟნი-იეგრილსკი — მეჩეტნა — კაპალნიკი — ბათაისკი — აქსაი — ძველი ჩერქეზ ქირმანი — ახალი ჩერქეზი — კაზანკა — პავლეცკა — ვორონეჟი — ტულა — მოსკოვი — ტვერი — ცარსკოე სელო — პეტერბურგი¹⁶¹.

¹⁵⁸ ქართველი მწერლები რუსეთის შესახებ, შემდგენელი ვანო შადური, თბ., 1962, გვ. 310—317.

¹⁵⁹ Р. Орбели, Новые биографические данные о Мирзе Джафаре Топчибашеве..., стр. 37.

¹⁶⁰ „მოგზაურობის“ ტექსტს ვიყენებთ ს. ყუბანეიშვილის გამოცემის მიხედვით (თბ., 1964.).

¹⁶¹ ტოპონიმების გადმოცემისას დაცულია თეიმურაზისეული დასახელებანი.

1811 წლის 12 იანვარს, თითქმის 3 თვის მგზავრობის შემდეგ, თეიმურაზი ჩასულა რუსეთის სატახტო ქალაქში¹⁶².

„მოგზაურობა ტფილისიდან პეტერბურღამდის“¹⁶³ ვერცხულში მისი მხატვრული ღირსებებით. შეიძლება ეს იმითაც აიხსნას, რომ ავტორს არც ჰქონია ამისი პრეტენზია. მის თხზულებას მხოლოდ ჩანაწერების ხასიათი აქვს და ისიც შავი ნამუშევარია მხოლოდ. თეიმურაზს მისი არც გადათეთრება უცდია. მიუხედავად ამისა, საინტერესოა „გზაში სახელდახელოდ ჩაწერილი მოკლე ცნობები იმ ქალაქების, სოფლების, ადგილებისა და პირების შესახებ, რომლებიც ავტორმა ნახა რუსეთში. შედარებით მეტ მასალას იძლევა იგი ტულის ქარხნების, მოსკოვის თეატრისა და რუსეთში გადასახლებული ბატონიშვილების შესახებ“¹⁶³.

რ. ორბელის სიტყვებით, «Дневник, веденный Теймуразом за время переезда из Тифлиса в Петербург (16 октября 1810-12 января 1811 г.) содержит описания многочисленных путевых встреч Теймураза на Кавказе и в России с представителями местного военного и гражданского управления — С. А. Булгаковым, И. П. Дельпоце, П. Б. Гладковым, отдельными частными лицами, нумизматом И. П. Гардининым, артиллеристами Л. Н. Софиано и Ф. Н. Вороновым и др. Можно предполагать что, с некоторыми из этих лиц Теймураз и в дальнейшем поддерживал знакомство».

თხზულებაში მოიხსენიებიან ისტორიული პირები და მათთან შეხვედრები, კერძოდ, გაბრიელ ყაზიბეგიშვილი, ფარნაოზ და იოანე ბაგრატიონები, იონა ხელაშვილი და სხვები. არაიშვიათად ვხვდებით მოგზაურის მახვილი თვალით დაკვირვებებს რუსულ ყოფასა და წესჩვეულებებზე (მაგ., ვრონეჟის აღწერა). პროფესიულ ინტერესს იჩენს თეიმურაზი ტულის სამხედრო ქარხნებისადმი. იგი ხომ აბასმირზას ლაშქარში არტილერიას მეთაურობდა. ავტორის ფაქიზ გემოვნებას ამეღანებს ცარსკოე სელოს სასახლის აღწერა და ა. შ.

რუსული სინამდვილის ამსხავველ გაბრიელ რატიშვილის „მცირედი რაიმე მოთხრობა როსიისა“ და გრიგოლ ორბელიანის „მგზავრობა ჩემი ტფილისიდან პეტერბურღამდის“ გვერდით, თეიმურაზ ბაგრატიონის „მოგზაურობა ტფილისიდან პეტერბურღამდის“ საპატიო

162 შტრ. ნ. მახათაიის სიტყვებს: „1810 წელს პეტერბურგში ჩავიდა შვიდი წლის განმავლობაში ირანის სამეფო კარზე შეკედლებული თეიმურაზ ბატონიშვილი“ (ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში, თბ., 1967, გვ. 96).

163 ვ. შადური, შესავალი წერილი წიგნში: „ქართველი მწერლები რუსეთის შესახებ“, თბ., 1962, გვ. 56.

* * *

პეტერბურგში ჩასული თეიმურაზი, პირველ ხანებში, ვფიქრობთ უნდა გაჩერებულიყო მასზე ადრე იქ ჩასულ იოანე და ჯიბრაილ ბატონიშვილებთან, რადგან მისივე მოწმობით, სწორედ ეს უკანასკნელნი მასპინძლობდნენ ცარსკოე სელოდან მოყოლებული პეტერბურგამდე: „მოვიდნენ სასურველნი ძმანი ჩემნი იოანე და ჯიბრაილ და მოჰყვნენ თანა ზაზა და გოდერძა და შევექვეით მზიარულებითა დიდითა ამათთანა“.

იმპერატორის კარი ყურადღებით მოეკიდა თეიმურაზის სატახტო ქალაქში ჩასვლის ფაქტს და უკვე ერთი კვირის შემდეგ — 1811 წლის 18 იანვარს შინაგან საქმეთა მინისტრი ო. კოზოდავლევი თეიმურაზ ბაგრატიონს შეატყობინებს: «По всеподданейшему докладу, Государь Император Высочайше повелеть соизволил: представить Вашу светлость Его Императорскому Величеству в следующее воскресенье, т. е. 22 сего Генваря по утру прежде обедни»¹⁶⁴.

მართლაც, 1811 წლის 22 იანვარს, კვირას, დილით ალექსანდრე I ზამთრის სასახლეში დიდი პატივისცემით მიუღია ქართველი ბატონიშვილი, რასაც თვით თეიმურაზიც გადმოგვცემს: „...მოვედით პეტერბურგს, წარვდევით იმათ იმპერატორობითის დიდებულებას წინაშე პატივისცემით წელსა 1811, იანვრის 22 კვირიაკეს“¹⁶⁵. ამასვე გვემოწმება ბაგრატ ბატონიშვილიც: „თეიმურაზ მისრული იანვრის 12 წელსა 1811 პატივსცა იმპერატორმანცა და მისცა ნიჭი შემგზავსებულთა ძმათა მისთა თანა“ (ახალი მოთხრობა, გვ. 108).

1811 წლის 31 მარტს ალექსანდრე I გამოსცა ბრძანება, რომლითაც თეიმურაზი დაჯილდოვდა წ. ანას I ხარისხის ორდენით:

«Желая изъявить Наше к Вам благоволение, мы Всемилостивейше пожаловали вас кавалером Ордена Святые Анны Первого Класса, коего знаки при сем препровождаемые, повелеваем вам возложить на себя и носить по установлению»¹⁶⁶.

ხოლო მის მეუღლეს — ელენე ამილახვარის ასულს 1811 წლის 20

164 ს. იორდანიშვილი, მასალები..., გვ. 77.

165 მოგზაურობა..., გვ. 101.

166 ს. იორდანიშვილი, მასალები... გვ. 71—72; ტრ. რუხაძე, ეტყობა, არ იცნობს ამ დოკუმენტს: „ჰქონდა თუ არა თეიმურაზს რაიმე ორდენი, ამის შესახებ ჩვენ ვერას ვიტყვი“ (ძვ. ქართ. ლირიკის ისტორიიდან, თბ., 1954, გვ. 132).

ივლისს, იმპერატორის თანხმობით, წმ. წამებულ ეკატერინეს წყარო
ჯვრის ორდენი უბოძეს¹⁶⁷.

საინტერესოა, რა ბედი ეწია პეტერბურგში ჩასულ ^{ერეკუნული} ~~აქტივისტებს~~
ამალას? როგორც მოსალოდნელი იყო, თეიმურაზი იმთავითვე შედ-
გომია ამალის წევრთა კეთილდღეობაზე ზრუნვას და რამდენიმე თხოვ-
ნით მიუმართავს იმპერატორის კარისთვის, რაზედაც 1811 წლის 13
აპრილს შინაგან საქმეთა მინისტრმა ო. კოზოდავლევმა აცნობა:

«По письму Вашей Светлости от 19 прошедшего февраля, каса-
тельно награждения и отправления в Грузию некоторых из
Свиты Вашей чиновников, я имел щастие (!) докладывать Госу-
дарю Императору. Е. И. В. Высочайше повелеть соизволил: на-
ходящегося при Вашей Светлости лекаря титулярного советни-
ка Короева произвести в Коллежские ассессоры, а дворянину
Лорадзеву выдать единовременное вознаграждение сто пятьде-
сят рублей ассигнациями; на отправление же их в Грузию дать
прогонные деньги: Короеву по чину, а Лорадзеву на две ло-
шадки.

О пожаловании Титулярного Советника Короева в Коллеж-
ские Ассессоры я объявил уже Высочайший Указ Правительст-
вующему Сенату. О выдаче же ему равно и Дворянину Лорад-
зеву прогонных денег, и сверх того сему последнему единовре-
менно ста пятидесяти рублей ассигнациями, я теперь же сооб-
щил Высочайшее повеление Г. Министру Финансов для учине-
ния зависящего со стороны его распоряжения»¹⁶⁸.

როგორც ირვევა, პ. ლარაძე მაშინ არ წამოსულა საქართველოში.
პ. ლარაძის ერთი შენიშვნიდან ჩანს, რომ 1812 წლისთვის იგი ისევ
პეტერბურგშია, ცხოვრობს ცალკე, ნაქირავებ სახლში და თეიმურაზ-
ზე ისევ განაწყენებულია: „პეტრე ყარიბმან მისწერა (ლაპარაკია სამ-
დურავ შაირსა, ჩახრუნაულსა და იამბიკოებზე—გ. შ.) მეფის ძეს თეი-
მურაზს სანკტპეტერბურლსა შინა, მისგან განშორებული სცხოვრებდა
რა საკუთრად ნაქირავებსა სახლსა შინა, წელსა ჩყიბ [1812]-ს“¹⁶⁹.

თეიმურაზისევე შუამდგომლობით, მისი თარჯიმნის თ. რ. ნაზარო-
ვისთვის ერთბაშად კაპიტნის ჩინი უბოძებიათ, რასაც ვიგებთ სახელ-
მწიფო კანცლერის გრაფ. ნ. რუმიანცოვის 1811 წლის 26 სექტემბრის მი-
წერილობიდან თეიმურაზისადმი: «Я докладывал Государю Им-

¹⁶⁷ იქვე, გვ. 73. ამ ბრძანების საფუძველზე, ელენე ამილახვარი გახდა იმ-
პერატორ პავლე I ქვრივის მარია თევდორეს ასულის (1759—1828) მიერ დაარსე-
ბული წმ. ეკატერინეს სახელობის ორდენის წევრი.

¹⁶⁸ მასალები, გვ. 74—75.

¹⁶⁹ S 155, გვ. 136 v.

ператору по письму Вашей Светлости, коим вы ходатайствовали о находящемся при вас приставом Титулярном Советнике Назарове, и вменяю себе за удовольствие уведомить Вашу Светлость, что его Императорское Величество всемилостивейше пожаловать соизволил его, Назарова чином Капитана»¹⁷⁰.

ჩასვლიდან ნახევარი წლის შემდეგ, 1811 წლის ზაფხულში, გარდაცვლილა ამაღის ერთი წევრი — თეიმურაზის მოძღვარი და კარის მღვდელი გორელი დეკანოზი სიმონ გოგებაშვილი. თეიმურაზ ბატონიშვილს შინაგან საქმეთა მინისტრის ო. კოზოდავლევისადმი მიუმართავს თხოვნით, გორში მცხოვრებ ს. გოგებაშვილის ქვრივისათვის პენსიის დანიშვნის შესახებ, რაც ო. კოზოდავლევს 1830 წლის 30 სექტემბერს დაუკმაყოფილებია კიდევაც: «Отношение ко мне Вашей Светлости об исходатайствовании какого-либо пособия от щедрот Монарших вдове Горийского Протоиерея Симеона Гогибова, находившагося в свите вашей и недавно умершего, я имел обязанность сообщить по принадлежности Г. Обер-Прокурора Святейшего Синода князю Александру Николаевичу Голицыну.

Он уведомляет, что по всеподданейшему его докладу Государю Императору о награждении упомянутой вдовы Гогибовой, Его Императорскому Величеству благоудно было повелеть: сообщить обстоятельство сие на рассмотрение Екзарха Грузин Митрополита Варлаама, с тем, чтобы участь вдовы протоиерея Гогибова, принял он в Архипастырское свое попечение, каковая Монаршая воля и сообщена уже им Его Пресвященству Митрополиту Варлааму»¹⁷¹.

ეს ამბავი პ. კარბელაშვილსაც აქვს გადმოცემული სხვა წყაროს დაყრდნობით (ეგზ. კანც. 1811, № 17)¹⁷².

თეიმურაზისვე წარდგინებით, ამაღის წევრებს ზურაბ ერისთავსა და გრიგოლ ბეჟანიშვილს ებოძათ საკმაოდ მაღალი ჩინები, ამასთან, ზ. ერისთავსა და კოშელოვს თბილისში დაბრუნების ნებართვა: «Его Императорское Величество, по представлениям Вашей Светлости, Всемилостивейше повелеть соизволил: произвести Князя Зураба Эривова в Титулярные Советники, а Грузинского дворянина Григория Бежанова в Губернские Секретари и выдать прогонные деньги отправляющимся в Грузию князю Эривову на три, а Кошелову на две лошади до Тифлиса и сверх того сему последнему одновременно сто пятьдесят рублей ассигнациями»¹⁷³.

როგორც ვხედავთ, თეიმურაზის ამაღის წევრებიდან ოთხს ცო-

170 მასალები, გვ. 77—78.

171 მასალები... გვ. 75—76.

172 ვახ. „საქართველო“, 1916, № 145.

173 მასალები..., გვ. 76.

როევი, კოშელოვი, პ. ლარაძე, ზ. ერისთავი) პეტერბურგში, ჩვენთვის წელსვე მიუღიათ საქართველოში დაბრუნების ნებართვა. ამის შესახებ იქნა — პ. ლარაძე ისევ პეტერბურგში დარჩენილა, სხვა სამი წევრი კი, როგორც ჩანს, უკან დაბრუნებულა¹⁷⁴.

შედარებით გვიან მომხდარა ამაღის დანარჩენი წევრების — ქაიხოსრო აბაშიძის, კიკოლა ბარათაშვილის და გიორგი ელიოზიშვილის დაწინაურება. ასე მაგ., 1817—24 წლებში თეიმურაზი დაუცხრომლად ზრუნავს ქაიხოსრო აბაშიძის სამხედრო კარიერაზე, რაც დამთავრდა ამ უკანასკნელის ეგერთა პოლკში განწესებით¹⁷⁵, ხოლო კიკოლა (ნიკოლოზ) ბარათაშვილს ჯერ პორუჩიკის ჩინი, ხოლო 1819 წლის 20 ნოემბრის ბრძანებით: «Е. И. В. Высочайше повелеть соизволил. находящегося в свите Грузинского Царевича Теймураза Георгиевича Грузинского князя Николая Баратова по удостоению Комитета Министров произвести в Губернский Секретарь»¹⁷⁶. ამ ბარათაშვილს პეტერბურგში შესძენია ვაჟი, რომელიც აგრეთვე თეიმურაზმა შემდეგში პაეების კორპუსში მიალეგინა¹⁷⁷.

წარმატებას მიალწია იოსებ ბასტამაშვილმაც, რომელიც თეიმურაზის თხოვნის საფუძველზე, სათავადაზნაურო პოლკში ჩარიცხეს. გრაფი კონოვნიცინი 1820 წლის 12 ნოემბერს თეიმურაზს ატყობინებდა: «В следствие представления моего, Е. И. Высочества цесаревич соизволил, Дворянина Иосифа Бастамова определить в Дворянской полк, о приеме коего в оный от меня уже предписано 2-го Кадетского Корпуса Генерал-майору Маркевичу»¹⁷⁸.

დიდი ამაგი დასდო თეიმურაზმა მის ამაღლაში მყოფ სიყრმის მეგობარს გიორგი ელიოზიშვილს, რომელიც 1828 წელს, მისი რეკომენდაციით, დაჯილდოვდა „чином Губернского Секретаря“¹⁷⁹.

როგორც „მასალებიდან“ ირკვევა, სხვადასხვა დროს, თეიმურაზს დახმარება გაუწევია რუსეთის სამხედრო სამსახურში მყოფი სხვა ქართველებისათვისაც (ივანე თარხნიშვილი, ივანე დავითიშვილი, გოგია პეტრიაშვილი, ფარსადან აბაძე¹⁸⁰..).

1817 წლიდან თეიმურაზის ამაღლას უნდა შეჰმატებოდა მისი ძველი ნაცნობი სპარსეთიდან მირზა ჯაფარ თოფჩიბაშევიცი, შემდეგში აღმოსავლურ ენათა პროფესორი პეტერბურგის უნივერსიტეტში¹⁸¹.

174 შდრ. რ. ორბელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 37.

175 მასალები, გვ. 79, 80, 84.

176 იქვე, გვ. 82.

177 იქვე, გვ. 85—86.

178 იქვე, გვ. 81.

179 იქვე, გვ. 69—71.

180 მასალები, გვ. 81, 84, 85.

181 В. Григорьев, დასახ. ნაშრ., გვ. 22. შდრ. რ. ორბელის დასახ. ნაშრ.

ა. საცხოვრებელი სახლი და კარის ეკლესია

იმპერატორ ალექსანდრე I თანხმობით, 1811 წლის 1 იანვარს ე. ი. თეიმურაზ ბაგრატიონის პეტერბურგში ჩასვლის წინა დღეს, ფინანსთა სამინისტროს ქართველი ბატონიშვილისათვის გამოუყვია ცალკე კაპიტალი 150.000 მან. რაოდენობით, რომლითაც თეიმურაზს რუსეთში 1000 სული ყმა უნდა ეყიდა¹⁸². მაგრამ თეიმურაზს ამ თანხის ნაწილით ვალები დაუფარავს, ხოლო დანარჩენის ანგარიშზე 1813 წელს პეტერბურგელი ვაჭრის, ვინმე ვერტმანისაგან უყიდა საკუთარი სახლი, რასაც ვიგებთ ფინანსთა მინისტრის 1813 წლის 21 ივნისის მოხსენებითი ბარათიდან სახელმწიფო კანცლერისადმი: „На письмо

В. С-ва, от 14 сего Июня, имею честь уведомить, что так как из капитала Грузинскому Царевичу Теймуразу Георгиевичу на покупку недвижимого имения в России, определенного не предполагалось ему доселе никакой выдачи и по росписи о Государственных доходах и расходах на нынешний 1813 год, оной включено не было, то и не возможно мне в нынешнем году учинить ни выдачи купцу Вертману следующей ему за купленный у него царевичем Теймуразом дом суммы (ხაზი ჩვენია—გ. შ.), ни зачета в пошлины, так как и то и другое есть для государственного казначейства одно и то же, а предполагаю я платеж сей произвести, как о том объявлено от меня и Г. Вертману, в будущем 1814 году, для чего и приказал уже экспедиции о Государственных доходах потребную для того сумму включить в число расходов на 1814 год, до того же времени Г. Вертман будет пользоваться на капитал ему следующие процентами; о чем по приказанию моему экспедиция о Государственных доходах выдала уже Г-ну Вертману и свидетельство, и оное доставила для вручения ему и Его Светлости Царевичу Теймуразу Георгиевичу»¹⁸³.

ამის შემდეგ, პეტერბურგის საცნობარო წიგნებში თეიმურაზ ბატონიშვილი ვატარებულია როგორც საკუთარი სახლის მფლობელი შემდეგი მისამართით: «Теймураз Георгиевич, грузинский царевич, владелец дома № 28 ул. девятой линии Васильевского острова»¹⁸⁴.

¹⁸² მასალები... გვ. 73—74.

¹⁸³ მასალები, გვ. 78.

¹⁸⁴ Указатель жилищ и зданин в Санкт-Петербурге или Адресная книга с планом, издал Самуил Аллер на 1823 год, СПб., 1822, стр. 145.

მაშასადამე ვერტმანის სახლი, რომელიც 1813 წელს თეიმურაზ ბატონიშვილს შეუძენია, მოთავსებული ყოფილა ვასილის კუთვნილების მეცხრე ხაზზე № 28-ში და როგორც სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ერთი ხელნაწერიდან (E — 145) ირკვევა, შეიცავდა ორ სრულ ქვის სართულს (თითოეულ სართულზე სამ-სამი ვრცელი ოთახით) და ერთ ნახევარ სართულს („მეზონისს“), საკუთარი ეზოთი. თეიმურაზის სახლი რომ მართლა ორსართულიანი ყოფილა, ამასვე ადასტურებს 1830-იან წლებში აქ სტუმრად ჩასული თბილისელი სომეხი ბალრბეგ ბასტამოვი (ბასტამაშვილი), რომელმაც დაგვიტოვა ამ სახლის აღწერილობა¹⁸⁵.

როგორც ს. ალლერის ზემოთ დასახელებული საცნობარო წიგნიდან ირკვევა, 1823 წლიდან თეიმურაზ ბატონიშვილის სახლს ნომერი შეეცვლია და № 28-ის ნაცვლად გამხდარა № 81¹⁸⁶, რაც გარძელებულა 1835 წლამდე. მაგალითად, თვითონ თეიმურაზი ასე ატყობინებდა თავის მისამართს მ. ბროსეს 1830 წლის 18 ივლისს: „საქართველოს მეფის ძეს, ბატონის შვილს თეიმურაზს, აქვს თავისი საკუთარი სახლი სანჯტ პეტერბურღს, ვასილის ოსტროვსა შინა მეცხრეს ლინიაზედ მახლობელ მდინარისა ნევისა, № 81“¹⁸⁷

1835 წელს პეტერბურგში კვლავ შეიცვალა ქუჩების დანომრვის სისტემა და თეიმურაზის სახლი № 81-ის ნაცვლად გახდა № 3. საქმე ისაა, რომ 1835 წლამდე ვასილის კუნძულის მეცხრე ხაზზე განლაგებულ სახლთა ნომრების ათვლა იწყებოდა მდ. ჩორნაია რეჩკადან თანმიმდევრობით (1, 2, 3, 4, 5... სულ 82 სახლი იყო) და მოდიოდა მდ. ნევის სანაპირომდე, ამიტომაც, თეიმურაზის სახლს, რომელიც,

¹⁸⁵ ბ. ბასტამოვი, ჩემი თავგადასავალი, საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმის ხელნაწერი № 98, გვ. 20 — 21. აღწერილია ივ. ლოლაშვილის მიერ: ლიტერატურის მატიანე, წიგნი 5, ნაკვეთი მეორე, ხელნაწერთა აღწერილობა 1, თბ., 1949, გვ. 75—77.

¹⁸⁶ Указатель жилищ и зданий в С.-Петербурге. издал С. Аллер на 1823 год, СПб., 1822, стр. 145.

¹⁸⁷ თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, ს. ყუბანეიშვილის რედ. თბ., 1964, გვ. 9. (ქვემოთ: წერილები); თ ბატონიშვილის თხოვნა შინაგან საქმეთა მინისტრის ზაკრევსკისადმი ლენ. A 13. დამატებით იხ: Руководство к отыскиванию жилищ по Санкт-Петербургу или Прибавление к адресной книге, издал Самуил Аллер, СПб., 1824, стр. 407; Подробный план города

С.-Петербурга снятый по масштабу $\frac{1}{4200}$ под начальством Генерал-майора Шуберта. 1828, დატულია: Государственный музей истории Ленинграда (ГМИЛ).

მისივე სიტყვით, „მახლობელ მდინარისა ნევისა“ იდგა, სხვაგვარად
№ 81. ეკრძებოდა
შინაპროცესა

ამის შემდეგ ისევ ორჯერ შეიცვალა მდგომარეობა:

1) 1835 წლიდან ათვლა დაიწყო უკვე მდ. ნევის სანაპიროდან ჩორნაია რეჩკას მიმართულებით და თან ისე, რომ მარცხენა ხაზი (ე. ი. „მეცხრე ლინია“) დანომრეს კენტი რიცხვებით (1, 2, 3... ა. შ.), ხოლო მარჯვენა (ე. ი. „მერვე ლინია“) კი, ლუწი რიცხვებით (2, 4, 6... ა. შ.). ასეთი სათვალავით კი, თეიმურაზის სახლი, რომელიც ნევის სანაპიროდან მეორე იყო, გახდა № 3¹⁸⁸.

2) ასე გაგრძელდა 1861 წლამდე. ამის შემდეგ მოხდა პირიქით: მარცხენა ხაზი (ე. ი. „მეცხრე ლინია“) დანომრეს ლუწი რიცხვებით (2, 4, 6... ა. შ.), ხოლო მარჯვენა (ე. ი. „მერვე ლინია“) კი, კენტი რიცხვებით (1, 3, 5... ა. შ.) ახლა თეიმურაზის სახლი გახდა № 4. ასეთი მდგომარეობა გრძელდება დღემდე¹⁸⁹.

მაშასადამე, პეტერბურგში ვასილის კუნძულის მეცხრე ხაზზე მდებარე თეიმურაზის სახლი სხვადასხვა დროს ყოფილა № 28, № 81, № 3, № 4 და არასდროს № 8, როგორც ამას ი. მეგრელაძე ამტკიცებს: „...მდინარე ნევის ნაპირზე საკუთარ სახლში (შენიშვნაში: მეცხრე ხაზი, სახლი № 8 და არა 81, როგორც ს. ყუბანეიშვილს დაუბეჭდავს. თ. ბატონიშვილის წერილები მ. ბროსესადმი, თბ., 1964, გვ. 9) ცხოვრობდა თვით თეიმურაზ ბაგრატიონი ოჯახითურთ“¹⁹⁰. როგორც დავინახეთ ს. ყუბანეიშვილს სწორად აქვს დაბეჭდილი თეიმურაზის სახლის მისამართი გარკვეული პერიოდისათვის (1823—1835 წლები).

მაგრამ მთავარი მაინც ის არის, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილს თავისთავად სიცოცხლეში 1835 წელს ზაფხულში, ეს სახლი გაუყვია. ამის შესახებ იგი სწერდა კიდევ მ. ბროსეს 1835 წლის 5 სექტემბერს: „მე ჩემი სახლი გავყიდე წელს და სხვა უკეთესის სყიდვას ვაპირობ. ამისთვის ქირით მიჭირავს და აღრესი წიგნისა ასე მოაწერეთ: „მათს უგანათლებულესობას საქართველოს მეფის ძეს თეიმურაზს, სანკტ პეტერბურგს, ვასილის ოსტროვში მესამე ლინიაზე სახლსა შინა ზანდავუსსა № 15“¹⁹¹.

როგორც ვხედავთ, თეიმურაზის სახლის გაყიდვას „სხვა უკეთესის სყიდვის“ სურვილით ხსნის. მაგრამ ახლადგამოვლენილი მასალები

¹⁸⁸ Государственный исторический архив Ленинградской области (ГИАЛО), ф. № 513, оп. № 102, ед. хр. № 1696.

¹⁸⁹ იქვე.

¹⁹⁰ ი. მეგრელიძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი როგორც რუსთაშვილოლოგი, ორიონი, თბ., 1967, გვ. 233.

¹⁹¹ წერილები, გვ. 59—60.

(ლენინგრადის ხელნაწერები E — 145, A — 13) მოწმებენ, რომ თავ-
მოყვარე ბატონიშვილი ნამდვილ მიზეზს უმაღლეს უცხოელ მემკვიდრეს.

სსრკ მეცნ. აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში
(ლენინგრადს) დაცულია თ. ბატონიშვილის სახლის ხელნაწერი (შავი)
აღწერილობა — E-145¹⁹². ხელნაწერის გაუმართავი რუსული გვა-
ფიქრებინებს, რომ იგი მართლაც თეიმურაზის ხელითაა შედგენილი,
როგორც აღნიშნული კატალოგის ავტორები ფიქრობენ. მოგვყავს
ტექსტი უცვლელად, რომელიც დოკუმენტის შავს უნდა წარმოადგენ-
დეს:

„ во втором этаже

1. квартира — 1500
2. _____ — 1000 которая всегда ходила отд. 1200 но ны-
не по собственным уступка 200 руб.
3. _____ — 850

в нижн. этаже

1. _____ — 900 которая также 1000 руб. но на первый
год уступка
2. _____ — 1000
3. _____ — 1500

на дворе 700
да еще — 300 ныне в пусте

Сараи — 100
еще Сараи под тележную 400 ныне в пусте
в Мезонинне — 264 также платил 300 ру.

М $\frac{30}{8869}$

Они дом заложен в Заемном Банке в 1825 года на 12 лет
суммою в 47600 руб¹⁹³.

ამ საბუთიდან ირკვევა, რომ 1825 წელს თეიმურაზს თავისი სახ-
ლი ბანკში დაუფირავებია 47600 მანეთად 12 წლის ვადით. მაგრამ
თეიმურაზის მეორე საბუთს კორექტივი შეაქვს სახლის დაგირავე-

192 ამ ფონდის ხელნაწერი კატალოგის ავტორებს (ალ. კობახიძე, ბ. რუდენ-
კო, საურმ. კაკაბაძე) არა აქვთ გამოტყვეული, თუ ვისი სახლის აღწერილობაა
ამ ხელნაწერში მოცემული: „E 145 — რომელიღაცა სახლის შეფასება თეიმურაზ
ბატონიშვილის მიერ მის დასაგირავებლად. 1825 წ.“. აქ რომ ნამდვილად თეიმურაზს
სახლია შეფასებული, ამას არკვევს თეიმურაზისავე თხოვნა შინაგან საქმეთა მინის-
ტრის ა. ი. ზაკრევესისადმი (A—13). საეჭვოდ გვეჩვენება აგრეთვე ამ ხელნაწერის
1825 წლით დათარიღება. ჩვენ გვგონია, მასში ლაპარაკია არა სახლის დაგირავება-
ზე არამედ მის გაყიდვაზე და რომ იგი უფრო 1835 წლით უნდა დათარიღდეს.

193 ლენ. E—145.

ბის თარიღში — 1825 წლის მაგივრად აქ, 1824 წლის აგვისტო-
ტოა ნაჩვენები. ესაა თ. ბატონიშვილის თხოვნა შინაგან საქმეთა
მინისტრის ა. ი. ზაკრევესკისადმი: «Его сиятельству Господину Ге-
нераль — от Инфатерии, Министру Внутренних дел и кавалеру
Арсению Ивановичу Закревскому

Грузинского царевича Теймураза
прошение

Съ разрешения предместника Вашего Сиятельства, управ-
ляющего Минист. Внутренних дел, действительного тайного
Советника Василия Сергеевича Ланского, последовавшего в
следствие всеподданейшего прошения моего в Августе месяце
1824 года, каменный дом мой состоящий Василевской части в
I-ом квартале под № 81-м придать залогом в 12-ти лет»¹⁹⁴.

მაგრამ ეტყობა ხელმოკლე ბატონიშვილს 12 წლის მანძილზე ვერ
დაუფარავს აღნიშნული სესხი (47600 მან.) და იძულებული გახდა-
რა 1835 წელს საკუთარი სახლი გაეყიდა, ხოლო თვითონ საცხოვრე-
ბლად გადასულიყო ნაქირაევებ ბინაში — ვასილის კუნძულის მესამე
ხაზზე (№ 15), ვინმე ზანდავუსთან. აქვე ჩანს მისი ბინა 1837 წლის
იენისისათვისაც¹⁹⁵.

ლენინგრადის ოქტის სახელმწიფო ისტორიულა არქივის
(ГИАЛО) მასალებისა და ცილოვის ატლასიდან ირკვევა¹⁹⁶, რომ
თეიმურაზის სახლი 1835 წლის იენისში უყიდა სასახლის მრჩეველის
ცოლს ე. ი. შჩედრინას, რომელსაც თეიმურაზის სახლისთვის მესამე
სართული დაუშენებია. ამავე ფონდში დატული მასალებით საშუალე-

¹⁹⁴ იმავე ფონდის ხელნ. А—13.

¹⁹⁵ წერილები..., გვ. 80. საერთოდ თეიმურაზის ნიეთიერ ხელმოკლეობას
ცხადყოფს ცარსოცე სელოდან მის მიერ 1831 წლის 21 სექტემბერს იონა ხელაშვი-
ლისადმი პეტერბურგში გამოგზავნილი წერილი (S—388, გვ. 27—28), საიდანაც
ირკვევა, რომ ზოგიერთი ძვირფასი ნიეთი მას პეტერბურგის ლომბარდში ჰქონია
დაგირავებული. ეს ნიეთები უმეტესად, მისი მეუღლის ელენე ამილახვრისეული ყო-
ფილა, რომელიც თეიმურაზს საბოლოოდ მაინც ვერ დაუხსნია, რასაც ვიკებთ მის
1846 წლის 2 თებერვლის ანდერძიდან: „უსასურველესო მეუღლეო ჩემო, მეფის
სძალო ელენავ, ოთარ ამილახვრის ასულო! მე ჴაბუყოზიდანვე ჩემით მრავალთა
სხუათა და სხუათა სოფლის შემთხვეულობათაცან თითქმის იწროებით განვატარე, ამი-
სთვის ვინააღვან მე არა რაა სიმძიდრე დამიშთა ჩემთა მშობელთაცან და სხვა შე-
ძინებული არა რაა მაქენდა და თუ შენ, მეუღლეო ჩემო, რაცა გაქენდა ფული
სრულათ მე დაგიხარჯე და რაც ნიეთი გქონდა, ან ვერცხლეთი—ყოველივე ლომ-
ბარდში დაგიგირავე, რომელიც რომ ვეღარ დაგიხსენ და შენს მოვალეობას ქვეშ
დავრჩი“ (ვახ. „საქართველო“, 1916, № 146).

¹⁹⁶ ГИАЛО, ф. № 513, оп. № 102, ед. хр. № 1696; Атлас XII частей
С.-Петербурга, сост. Цыловым, Гос. музей истории Ленинграда, № 5727/6-11.

ბა გვეძლევა გავიგოთ თეიმურაზის სახლის მერმინდელი მეპატრონე-ები და აგრეთვე გავითვალისწინოთ, თუ რა ცვლილებანი განვიხილოთ ამ სახლმა ახალ მეპატრონეთა ხელში.

1852 წელს ე. შჩედრინასაგან სახლი ლ. ო. ბეჟმა შეიძინა. მან სახლს ფასადი შეუცვალა. ასევე არ მოსწონებია ფასადი სახლის ახალ მეპატრონეს, პეტერბურგელ ჩინოვიცს ვ. კარმანოვს და 1861 წელს იგი კვლავ გადააქეთა. 1874 წელს სახლი შეიძინა ა. გ. ბლანკმა, რომელსაც სახლისთვის ახალი — მეოთხე სართული დაუმატებია. ბლანკები აქ 1916 წლამდე დარჩენილან¹⁹⁷. ამის შემდეგ თეიმურაზის სახლს შესამჩნევი ცვლილებანი აღარ განუცდია და ასევე შემოგვრჩა დღემდე.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ, შეიძლება დავასკვნათ: პეტერბურგის (ახლანდელი ლენინგრადის) ვასილის კუნძულის მეცხრე ხაზის თანამედროვე № 4 სახლი წარმოადგენს თეიმურაზ ბაგრატიონის საცხოვრებელ სახლს, სადაც იგი ცხოვრობდა 1813—35 წლებში (ტაბ. V).

თეიმურაზ ბატონიშვილს თავის სახლში მცხოვრებ ქვეშევრდომთათვის იმთავითვე დაუდგია ერთგვარი „შინაგანაწესი“, რომელიც 5 მუხლისაგან („მცნებათაგან“) შედგებოდა მოგვეყავს ეს „წესი“ იონა ხელაშვილისადმი 1816 წლის 6 თებერვალს გაცემული ცალის მიხედვით:

„წესი, რომელიცა გარდამოეცემის მეფის ძის თეიმურაზის ხელის ქუჭშეთა, არიან ესენი:

1. პირუჭლად მცხოვრებმან, სახლსა შინა მათისა უგანათლებულესობისა, ჯერ არს რათა დაიდგინოს სჯულად თავსა თვისისა, ესე, რათა ყოველთა თანა-მცხოვრებთა თვისთა, ცხოვრებდეს სათნო-ყოფით სიყუარულით და სიტკბოებით. ყოველისა ამბოხებისაგან უცხო, იქცეოდეს დიდთა თვისთა-თანა შესაბამითა სიტკბოებითა და ეგრეთუ მცირეთა თვისთა თანა შესაბამითა სიტკბოებითა;

2. სადაცა ნებავს წარსულა ჟამიერად აქუს ნება, გარნა ჯერ-არს ოდეს იგი ნებავს საჭიროებისა რისათ ვისმე წარსულა სადამე, რათა თვთ უგანათლებულესობასა მისსა სთხოვოს ნება, მიმწუხრი ხუალისათვის, ანუ დილასა დღისა მისთვის, ანუ მწუხრისათვის, ვინაჲთგან საჭირო არს უწყებად ადგილისა სადა წარვიდა, მიზეზისა ამისთვის, ნუ უკუშ ეგეთსა დროსა საჭირო იქმნას გუამი იგი, რათა არა მიიღოს დაბრკოლება საჭიროებამან, გარდა კითხუისა სხუაჲ არა რაჲ აქუს დაბრკოლება, სადაცა ნებავს წარსულა და აქუს თავისუფლებით კმა-

¹⁹⁷ Весь Петербург на 1916 год, стр. 194.

ყოფილება ამას შინა, ხოლო ოდეს შეემთხუას ქამი და არა იყოს შინა მეფის ძეა, მიიღოს ნება მეფის სძლისაგან;

3. მეცადინე იყოს რაოდენ შესაძლებელ-არს მისდა შეწევნა დგენილსა თანა-მდებობასა თჳსსა შინა, შემატებად, ქებად და ჩუშნებად გარეშეთა შორის შესაბამისსა მწემქებარეობისა, უცხოთაცა და თჳსთაცა შორის.

4. თანამდებობასა თჳსსა შეძლებისაებრ თჳსისა რათა აღასრულებდეს დაუზარებლად;

5. დამცუჭლსა ჰსჯულთა ამათ საჭიროებისათვის თჳსისა მარადის აქვს ნება განცხადებად მათისადმი უგანათლებულესობისა და მიღებად მის მიერ შეწვენისა მარადის შეძლებისაებრ.

ვინაჲდგან ყოველთა უფალთა სახლისათა, დიდითა და გინა მცირეთა აქუსთ ვალი საღმრთოათა ჰსჯულითა, რათა აჩუშნენს კელისა ქუჭშეთა თჳსთა გზანი წარსამართებელნი ცხოვრებისათჳს მათისა, და მე ვინაჲდგან აღსრულებაჲ ამა საქმისა წინათვე დაუდევ ჰსჯულად თავსა ჩემსა ამისთჳს წინა-დაგიდებთ მცნებათა ამათ; თუძცაღა შენებრ პატივოსნისადმი გუამისა, და განათლებულისა გონებისა არა არს ესე საჭირო, რამეთუ ყოველსავე შინა უფალი გიძლუს შენ ყოველსავე ჯეროვანსა უწინარეს თქმისა ჰყოფ და აღასრულებ, გარნა ამა მიზეზისა გამო ვყოფ ამას, რათა არა დაიხსნას წესი იგი, რომელიც მივიღე ჩუჭულებად, ამისთჳს მოგცემთ ამას და კჳლად რათა უწყოდეთ ნებაჲ ჩემი, და ჩუჭულება კელისა ქუჭშეთა ჩემთა ზედა.

მამა იონა მიიღებს ცხოვრებასა სახლსა შინა, მათის უგანათლებულესობის მეფის ძის თეიმურაზისასა 1816 წელსა 6 თებერვალს. სანკტ პეტერბურგს¹⁹⁸.

გარდა პეტერბურგის ამ ძირითადი საცხოვრებელი სახლისა, თეიმურაზ ბატონიშვილს საკუთარი „საზაფხულო სახლიც“ ჰქონია საიმპერატორო აგარაკებზე პეტერგოფსა და ცარსკოე სელოში, სადაც იგი იმპერატორის ოჯახის წევრებთან ერთად ისვენებდა¹⁹⁹. ამას ადასტურებს ჯერ თვითონ თეიმურაზის წერილები მ. ბროსესადმი, და მერე, ბალრბეგ ბასტამოვის ვრცელი ცნობები მისი „თავგადასავლიდან“. 1830—1831 წლებში, როდესაც მოსკოვსა და პეტერბურგში საშინელო ქოლერა მძვინვარებდა (ამან იმსხვერპლა, სხვათა შორის, თეიმურა-

198 S — 1532 — ავთრათი (წერილების კრებული), გვ. 128—129; ტექსტი მეორდება ამავე ხელნაწერის 192—193 გვერდებზედაც.

199 იმპერატორი ნიკოლოზ პირველი, თეიმურაზისვე მოწმობით თურმე განსაკუთრებულ ყურადღებას იჩენდა მის მიმართ: „...ხელმწიფე იმპერატორი ყოველს ეამს ჩვენზედ განსხვავებით მოწყალე ბრძანდებოდა და ჩემს სახელს არ მოშლის“ (თეიმურაზის ანდერძი, ვაზ. „საქართველო“, 1916, № 146).

ზის რძალი — ბაგრატ ბატონიშვილის მეუღლე ეკატერინე) თეიმურაზ ბატონიშვილი თავისი ოჯახით პეტერგოფს სწორედ ამ „საზაფხულო სახლში“ ყოფილა გახიზნული: „ჟამსა აქა ხოლერის შემოსევამან, მე ჩემის სახლულებით და ზოგის ჩემის ნათესავებითა, ვიყვენით პირველად პეტერგოფს, საზაფხულოსა სახლსა (ესე იგი აგარასა) ჩემსა, და ვინაჲდგან მას ჟამსა დიდებული იმპერატორი თვისისა დიდებულისა ფომილიითა სცხოვრებდეს მუნ, ყოველითურთ გარემოცულ იყვნეს გარემონი ადგილისა მის და განმაგრებულ კარანტინითა დიდითა. ამისთვის ფრიადი მშვიდობა იყო მუნ და უფიქრელობა სასტიკისა მის სენისა ვენებათაგან. მაგრამ, ვინაჲდგან, ალაგისა მის იწროებისა ძლით ინება დიდებულმან იმპერატორისა ფომილიამან ცარსკისელოდ წარსვლაჲ, მუნიდგან, მკათათვეში (ესე იგი იელისის თვეში), ჩვენცა წარვეყევით თანა ცარსკისელოდ და მრთელსა ზაფხულსა, შემოდგომასა და ვიდრე აქამომდე ვსცხოვრებდით მუნ.

გარემოთა დაბათა და სოფელთა შინა ცარსკისელომასათა თუმცაღა მახლობელ მრავალთა ადგილთა იყო სენი იგი, მაგრამ შეწვევითა ღვთისათა ცარსკისელოსა შინა არა აუფლა კარანტინმან სენსა მას შემოსლვა და ყოველნი მცხოვრებნი ქალაქისა მის სახლულებანი და მონათესავენი ჩემნი ყოველნივე განვერენით მშვიდობით. მაგრამ პეტერბურგსა შინა, რომელნიცა იყვნეს ჟამსა მას მონათესავეთა ჩემთაგანნი, მოგვაკლდეს მათგან ვიეთნიმე, რომელთაგანი ერთი იყო ძმის ცოლი ჩემი მეფის სძალი ეკატერინა, დიან შერაცხილი ჩვენს ოჯახში და პატიოსანი, და ამისთვის არა მცირედი მწუხარება მივიღეთ, ვინაჲდგან გარდამეტებულად მწუხარებს ძმა ჩემი, და წერილნი ძმისწულნი ჩემნი დაშინეს უდედოდ.

ფრიადი სიფრთხილე გვექონდა ჩვენ და აღკრძალვა, ვინაჲდგან მეუღლესა ჩემსა ეშინოდა უმეტეს (ვითარცა არს წესი დედათა ბუნებით ქირთა მკრთალობისა) და ამისთვის ფრიად გვიან მოვეწოდვენით პეტერბურგს და არც რასა მივიღებდით მუნიდგან“—წერს თეიმურაზი მ. ბროსეს 1831 წლის 15 დეკემბერს²⁰⁰.

1830 წლის 5 აგვისტოს პეტერბურგში, თეიმურაზ ბატონიშვილთან თბილისიდან ჩამოსულ ბალრბეგ ბასტამოვს მასპინძელი შემთხვევით დახვდა შინ („ჩემი ბედისაგ, პეტერბურღში მობრძანებულიყო ბატონისშვილი წირვაზედა“), რომელმაც მალე იგი პეტერგოფს, თა-

²⁰⁰ წერილები, გვ. 10. შლბ. პ. კარბელაშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, გაზ. საქართველო, 1916, № 145.

ვის „დაჩაზედ“, ხოლო იქედან ცარსკოე სელოში წაიყვანა: ... მერეთ
ერთ კვირას უკან ჩავსხედით კარეტაშია და წავედით დაჩაზედით. მერეთ
ლიც არის პეტერბურლიდამ 26-ი ვერსტი, ჩემი ბედისაგ, პეტერბურლი
ლში მობრძანებულიყო ბატონის შვილი წირვაზედა, ამიტომ პეტერბურ-
ში დამხვდნენ, თორემ უნდა დროშკა მეჭირავნა და 26 ვერსტი მისული-
ყავი დაჩაში, რომელსაცა ჰქვიან პეტერგოფი, მივედით და ბატონის
შვილი თეიმურაზის მეუღლე ელენე ამილახვრის ასული იქ ბძანდებო-
და, იმანაც მიმილო კარგათ და ვიყავი ამ პეტერგოფსა შინა.

აგრეთვე აქა ზაფხულათ იმპერატორი აქა ბძანდებოდა თავის
ჴამილითათურთ, ამიტომ რომ პეტერბურლში ცოტათ ცხელა, კარგის
ჴაერის გულისთვის პეტერგოფს მობძანდებიან ზაფხულში.

ამა პეტერგოფსა შინა ვიყავი ორი თვე და ნახევარი. მერეთ შე-
ვიტყუეთ უბედურება, რომ ხოლერა მოსკოვში გაჩენილა და ეშინოდათ
ს. პეტერბურლშიც არ გაჩენილიყო. ... იმპერატრიცა ბძანდებოდა ცარს-
კოის-სელოსა შინა, რომელიც არის პეტერბურლიდამ 22-ი ვერსტი.
იქ კარგი ჴაერის გულისთვის წაბძანდა პეტერგოფიდამ. ბატონის შვილ-
მა როდესაც შეიტყო, რომ იმპერატრიცა ცარცკის სელოს წაბძანდა,
ჩვენც ავიყარენით და იქ წავედით, ამიტომ რომ ღმერთმა ნუ ჰქმნას,
თუ ხოლერა გაჩენილიყო ს. პეტერბურლსა, მაშინ, არავის აღარ გაუშ-
ვებდნენ, ამის გულისთვის ჩვენც ადრევე იქ მივატანეთ, ამიტომ რომ
რასაკურველია საცა იმპერატორის ჴამილია იქნებოდა, იქ კარგი
დოხტურნიც იქმნებოდნენ. წავედით ცარსკის სელოსა და იქ დავდე-
ქით. ამა ცარსკო სელო საკურველი კარგი ალაგი არის და წმინდა ჴა-
ერი იყო და ... არის დიდი სასახლე და ამა სასახლეში არის პრიდვორ-
ნი ეკლესია და ამას ეკლესიაში ყოველ დღეს წირვა იდგა, აგრეთვე
ყოველსა დღეს იმპერატრიცა წირვას ისმენდა და ჩვენც ყოველს
დღეს მივდიოდით წირვაზედა.

მერეთ ერთ თვეს ანუ ქრისტიანობის 20. 1830-ს მობძანდა იმპე-
რატორი მოსკოვიდან და თვისი ჴამილითათურთ წაბძანდ-
ნენ ს. პეტერბურლსა, ჩვენ დავრჩით ცარსკოის სელოსა, ამიტომ
რომ ს. პეტერბურლში ნევა წყალი გაყინულ იყო, რახან ბატონის
შვილის სადგომი იყო წყლის იქით ვასილევცკის ოსტროვში მეცხრე
ლინიაში. როდესაც გაყინების დრო იქმნებოდა იციან, მაშინვე ესე
ხილს აშლიან და როცა გაყინდება მაშინ ისევ გამართავენ და ზაფ-
ხულში როცა დრო მოვა, ყინულის წყლის წაღების დრო ისიც იციან,
მაშინ კიდევ აშლიან ხილსა და როდესაც სულ ყინული გაიწმინდება
მაშინ ისევ ხილს გამართავენ და ამის გულისთვის ჩვენც ველოდით,
რომ ხიდი გაედოთ და ვასილევცკის ოსტროვში გასულ ვიყავით. მე-
რეთ რამდენსამე ხანს უკან შევიტყუეთ რომ ხიდი გაუდვიათ და შეიძლე-

ბა ვასილევცკის ოსტროვში ვასელა*. მერეთ წავედით ს. პეტერბურგში და ბატონის შვილმა მიზოძა ცალკე სადგომი და ვიდეჩი ჩემთვის ვასილევცკისა... საქართველოს მეფე გიორგის ძის თეიმურაზის სახელმწიფო ს. პეტერბურლისა ვასილევცკის ოსტროვში მეცხრე ლინიაზე დასახლდნენ.

* * *

ახლა, რაც შეეხება, თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ პეტერბურგში გამართულ კარის ეკლესიას.

XIX საუკუნის დასაწყისს, პეტერბურგში გადასახლებულ საქართველოს სამეფო სახლის წევრთა წინაშე, ბუნებრივია, იმთავითვე დადგა მათ ახალ ადგილსამყოფელში ქართული ეკლესიის გამართვისა და საეკლესიო ღვთისმსახურების ქართულ ენაზე შესრულების აუცილებლობა.

ამ მიზნით, ტახტის მემკვიდრეს, დავით ბატონიშვილს 1812 წელს განუზრახავს თავის სახლში („თვსსა აგარასა შინა“) გაემართა კარის ეკლესია. საამისოდ, მას მოძღვარიც კი ჰყოლია შერჩეული. ეს იყო პეტერბურგში 1806 წელს მოსული იონა ხელაშვილი, რომელსაც ამ დროისთვის დამთავრებული ჰქონდა ალექსანდრე ნეველის აკადემია, სადაც იგი თვითონ დავით ბატონიშვილის ზრუნვით ჩაირიცხა 1809 წლის 10 ნოემბერს, ფილოსოფიისა და ღვთისმეტყველების კლასებში („მიართვა ვედრი მემკვიდრემან დავით იმპერატორს ალექსანდრესა და მეოხებთა მეფის ძისათა კურთხეულმან მონარხმან წარგზავნა ბრძანება ქარტითა ამბროსი მიტრაპოლიტთან... წმიდა ალექსანდრე ნევეწის აკადემიასა შინა, ფილოსოფიის და ღვთისმეტყველების კლასებთა შინა... ესერა შევესრულე კურსი 1812-სა წელსა“, ი. ხელაშვილი, „რონინი“, S 388, გვ. 239) და უკვე მღვდელ-მონაზვნადაც იყო შემოსილი („...და შემოსა ამბროსი უწმიდესი სინოდის ბრძანებითა მონოზნად ოკლობრის ცისკრად და წირვაში იერო დიაკონად მაკურთხეს. და მესამესა დღესა იერომონაზად ხელი დამსხა არხიერმან დოსითეოზ“) და დავით ბატონიშვილთან სულიერ მოძღვრად მიწვეული („...და მერმე წარმავლინა [ამბროსი მიტრაპოლიტმან] მემკვიდრე დავით მეფის ძისა თანა, თხოვისაებრ ნეტარ სახსოვრისა დავით კაცთ მოყურისა მწირთა მზრდელისა“).

* პეტერბურგში ამ დროისათვის (ე. ი. 1830-იანი წლები) მღ. ნევაზე მუდმივი ხილები ჯერ კიდევ არ არსებობდა. პირველი მუდმივი ხიდი აქ აშენდა მხოლოდ 1842—50 წლებში, რომელიც ახლა ლეიტენანტ შმიდტის სახელს ატარებს.

201 ბ. ბ ა ს ტ ა მ ო ვ ი, ჩემი თავგადასავალი, საქ. სახელმწ. ლიტ. მუზეუმის ხელნაწერი № 98, გვ. 22—28.

მაგრამ ნაპოლეონის შემოსვლამ ხელი შეუშალა ბატონიშვილს და-
 ეითს იმპერატორ ალექსანდრე პირველისაგან კარის ეკლესიის მესვენი
 მართად საჭირო სახსრები რომ გამოეთხოვა. ი. ხელაშვილის მსჯელობის
 მოგვეცემს დავით ბატონიშვილის მცდელობას: „აჰა ლამობდა სურვი-
 ლით ეკლესიისა აღშენებასა დავით მემკვიდრე თვისსა აგარასა შინა
 დიდსა, გარნა შემოსვლამან ნაპოლეონისმან დაგვაპროკოლა. ვერდა
 თხოვა ვერცხლნი მონარხსა შეწევნად“ (რონინი, გვ. 239). ასე, რომ
 დავით ბატონიშვილს კარის საყდარი არასდროს ჰქონია და ამგვარად,
 არც კარის მღვდლად ეყოლებოდა იონა, როგორც ამას გ. ლეონიძე
 ფიქრობს: „აღადემიის შემდეგ იგი [იონა ხელაშვილი] კარის მღვდლად
 ემსახურებოდა ბატონიშვილ დავითს“²⁰².

თუმცა, აქვე შევნიშნავთ, დავით ბატონიშვილის ცდას მთლად
 ფუჭად არ ჩაუვლია: რახან საკუთარი კარის საყდრის „აღშენება“
 ვერ შესძლო, იმას კი მაინც მიაღწია, რომ მის სულიერ მოძღვარს
 იონა ხელაშვილს პეტერბურგელი ქართველობისთვის წირვა ქართულ
 ენაზე შეესრულებინა პეტერბურგის წმ. ანდრიას ეკლესიაში, რომლის
 ნებართვა 1812 წლის 13 ნოემბერს მიუღიათ „მყოფსა სახლსა შინა
 მათის უგანათლებულესობის საქართველოს მეფის ძის დავითისა
 იერომონახს იონას ვიდრე აღშენებადმდე მას შინა ეკლესიისა, ნე ბა
 ერთვის ამით შეწირუად საღმრთო მასა ლიტურ-
 დიისა ქართულსა ენასა ზედა, პრიდელნის ეკ-
 ლესიასა შინა ანდრიას სობოროსასა, თანკმობი-
 თა და ცნობითა მის სობოროს დადგენილს პროტოიერის სტე-
 ფანისითა ნოემბრის 13 1812. ამბროსი მიტრაპოლიტი ნოვოროდი-
 ისა“ (S — 1532, გვ. 327).

ამ დროისათვის უკვე პეტერბურგში გადმოასახლეს იმერეთის
 სამეფო სახლის წევრებიც (ხოლო მეფე სოლომონ II ოსმალეთს გაიქ-
 ცა), მათ შორის უკვე ხანში შესული ანა ორბელიანის ასული, დავით
 მეფის მეუღლე და მარიამ კაცია დადიანის ასული, სოლომონ მეორის
 მეუღლე.

მღვდელ ბარნაბიშვილის ცნობით, „მოხუცებულ ...ანა დედო-
 ფალს ვერ შეეძლო სხვაგან ეკლესიებში სიარული და თავის სახლის
 სადგომშივე გაიკეთა საყდარი..., ხოლო მემკვიდრემ დავითმა მიუჩი-
 ნა.. მოაღვრად თვისი მოძღვარი იონა ბერ მონაზონი“²⁰³. აქი თვითონ
 იონაც ამბობს თავის „რონინში“: „...უმალლესმან ანა დედოფალმან

202 გ. ლეონიძე, იონა ხელაშვილი. გაზ. „ლიტ. საქართველო“, 1938, № 5.
 203 მლ. ი. [ნ] ბარნაბიშვილი, ბერი იონა ხელაშვილი, „სახალხო გაზეთი“,
 1911, № 348. შტრ. კ. კეკელიძე, ქართ. ლიტ. ისტ. 1, თბ., 1960, გვ. 405.

იმერეთისამან სთხოვა მემკვიდრესა თავი ჩემი და მიმცა და ემსახურე ეკლესიასა სახლისა მის უმაღლესობისასა სამნი წელიწადი რუმელი დიდ ესვდა სამლოხოზასა ჩემსა“ (S — 388, გვ. 239). მასწავლებელი 1812 წლის მიწურულამდე, წყაროების მიხედვით, იონა ხელაშვილი დავით ბატონიშვილთან იყო მის სულიერ მოძღვრად, და ამის შემდეგ იონასავე მოწმობით, იგი სამი წელი ემსახურა კარის მღვდლად იმერ-თა დედოფალ ანა ორბელიანის ასულს, გამოდის, რომ იონა ხელა-შვილი ანა დედოფლის კარის საყდრის მღვდელი იყო 1813—1816 წლის დასაწყისამდე.

ამის შემდეგ, ესე იგი 1816 წლის დასაწყისში, საკუთარი კარის ეკლესია გაუმართავს თეიმურაზ ბატონიშვილს. როგორც ზემოთ გა-მოიჩვენა, თეიმურაზმა 1813 წელს შეიძინა საკუთარი ორსართულიანი ქვის სახლი პეტერბურგელ ვაჟარ ვინმე ვერტმანისაგან (ვასილის კუნ-ძული, მეცხრე ხაზი, პირველი კვარტალი, მაშინ ნომერი 28). მას უკვე თავისუფლად შეეძლო მასში გაემართა საკუთარი კარის ეკლესია. თეი-მურაზს თავისი ეკლესია გაუმართავს ხელით-უქმნელი ხატის სახელობაზე, რასაც არკვევს მისივე „კურთხევანი“, რომელიც ამავე 1816 წელს შეუწირავს მისთვის ასეთი სათაურით: „ეს წმ. კურთხევა-ნი მეფის ძის თეიმურაზის კარის ეკლესიისა არის, ხელით-უქმნელის ხატისა და შეეწირა წელსა 1816 წ. დეკემბრის 24“²⁰⁴.

საინტერესოა, ვინ ჰყავდა თეიმურაზ ბატონიშვილს თავის კარის ეკლესიაში მწირველ-მლოცველად და მღვდლად. ცნობილია, რომ მის მიერ საქართველოდან 1810 წლის ოქტომბერში წამოყვანილი მოძღვა-რი, გორელი დეკანოზი სიმონ გოგებაშვილი ვერ შეეგუა პეტერბურ-გის ჰავას და იქვე მალე — 1811 წ. სექტემბერში მიიცვალა²⁰⁵. ამის შემდეგ, თეიმურაზის კარის საყდრის მოძღვარი ისევ იონა ხელაშვილი უნდა ყოფილიყო, რომელთანაც თეიმურაზს ძველი ნაცნობობა უნდა ჰქონოდა: ჯერ ერთი, იონა აღიზარდა მისი პაპისა და მამის ოჯახში და მათ ერთმანეთი უნდა სცოდნოდით თელავის სემინარიიდანაც, სადაც ორივენი სწავლობდნენ დავით რექტორის ხელმძღვანელობითა და მე-თვალყურეობით²⁰⁶.

204 მლ. პ. კარბელაშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, ვახ. „საქართველო“, 1916, № 145.

205 მასალები თეიმურაზ ბატონიშვილის ბიოგრაფიისათვის, ს. იორდანიშვილის რედ. თბ., 1948, გვ. 75; პ. კარბელაშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, ვახ. „საქართველო“, 1916, № 145.

206 თეიმურაზ ბატონიშვილის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, ს. ყუბანეიშვი-ლის რედ. თბ., 1964., გვ. 30; ი. ხელაშვილი, რონინი, S—388.

მართლაც იონას სიტყვით, რომელიც მაშინ ანა დედოფალს ვერა-
ხურებოდა „თხოვა თავის ჩემი მეფის ძემ თეიმურაზ და წარმავლინა
მისთანა“ (რონინი, S 388, გვ. 239).
წიგნი
წიგნი

როდის უნდა მომხდარიყო ანა იმერთა დედოფლისაგან თეიმურაზ
ბატონიშვილის მიერ თავის ახლად დაარსებული კარის ეკლესიის მო-
ძღვრად იონა ხელაშვილის გამოთხოვა? კ. კეკელიძის სახელობის ხელ-
ნაწერთა ინსტიტუტში დაცული ი. ხელაშვილისეული წერილების კრე-
ბული — „ავთრათიდან“ (S — 1532) ირკვევა, რომ იონა თეიმურაზ-
თან საცხოვრებლად გადასულა 1816 წლის 6 თებერვალს. თავისი სა-
ცხოვრებელი სახლის წესის ი. ხელაშვილისადმი გაცემულ ცალში თე-
იმურაზი ამოწმებს „მამა იონა მიიღებს ცხოვრებასა სახლსა შინა მა-
თის უგანათლებულესობის მეფის ძის თეიმურაზისასა, 1816 წელსა 6
თებერვალს, სანკტ პეტერბურგს“ (S — 1532, გვ. 129), ხოლო უფრო
დაწერილებით ეს ამბები მოთხრობილია თეიმურაზის მიერ 1816 წლის
8 თებერვალს ი. ხელაშვილისადმი გაგზავნილ სამახსოვრო ბარათში:
„პატიოსანო ღირსო მამაო, იერომონახო კეთილშობილო კელაშვილო
იონავ; ვინაჲდგან აღზრდილი სიყრმიტგან პალატსა შინა სანატრელთა
პაპისა და მამისა ჩემისათა ხარ, და მუნ დღითგან აქამომდე ყოვლითა
ერთგულებითა და შეძლებითა შენითა მსახურებ სამეფოჲსა სახლისა
წევრთა და განსწავლულ ხარ შემწეობითავე მათითა თავისუფლითა
კელოვნებითა სამეფოსა ამას ქალაქსა შინა სემინარიასა წმიდისა ალე-
ქსანდრე ნეველის მონასტრისასა, შემდგომად სწავლისა მღუდელ-მო-
ნოზონება შემოსილი, კვალად მსახურებ სამეფოჲსა სახლის წევრთა.
ხოლო აწ ვინაჲდგან ჯერ იჩინე დაწესება სახლსა შინა ჩემსა, ამისთვის
განგიწესებთ თვეში 25 ოცდახუთსა რუბლსა ასიგნაციასა, რომელიც
მოგეცემის დაუკლებლად, ხოლო სანოვაგითა კმაყოფივი ტრაპეზსა
ჩვენსა ზედა; გაქუს კელია სათბობითა და სანათურითა თვისითა და შემ-
თხვევისათვის უძღურებისა აქიმი და წამალი; თუმცა უმეტესისა ღირს
ხარ მოცემად საცხოვრებელისა, გარნა უცხოებასა ამას შინა ყოფად
უსარჩოება ჩუშნი გვაბრკოლებს, და ოდეს ღმერთსა ზედა სასოებისა
დამდებელთა მივილოთ შესაბამი საცხოვრებელი ჩვენი, არა დატყვე-
ბულ — იქმნები ჩვენ მიერ არამედ კმაყოფილი ყოვლითურთ. აწ ვი-
თარცა შევენის პატიოსნებასა შენსა ეგრეთ წესიერად პატიოსნად და
ჯეროვნად მცდელ იყავ სიამოვნისა და სამსახურისა. მიეცა წელსა
1816 ჟებერვლის 8.

საქართველოს მეფის გიორგის ძე თეიმურაზ, სანკტპეტერ-
ბურგს“²⁰⁷.

ბალრბეგ ბასტამოვის²⁰⁸ ცნობით, რომელიც აქ იყო 1830 წლის აგვისტოში, კარის საყდარი თეიმურაზს გამართული ჰქონდა, თავისი საცხოვრებელი სახლის მეორე სართულზე: „[1830 წლის] აგვისტოში [აგვისტოს] ა-ს მიველ ს. პეტერბურღს შინა ... ვიქირავე დროშკა და ჩამადანი წინ დავიდე და მოვიმართე ხელი ნავოსილევისკის ოსტროვაში მეცხრე ლინიასაყენ და რათა მქონდა მამიჩემისაგან წერილი პავეტ ბატონის შვილთან თეიმურაზ გიორგის ძესთან, რომელიც მიველ ქვევით სადგომში, ჩამადნიდამ ამოვიდღე რეკომენდაციას წიგნი და აველ მაღლა სადგომში, რათა წირვა იდგა. სახლში აქვთ სადდარი და ქართვის ღვდელი, მე შეველ...“ (ლიტ. მუხ. № 98).

1817 წლის 8 აგვისტოს თეიმ. ბატონიშვილის მიერ თავისი კარის მოძღვრის იონა ხელაშვილისადმი გაგზავნილ წერილში ძლიერ საინტერესო მასალაა დაცული თეიმურაზის კარის საყდარში წარმოებულ ღვთისმსახურებაზე: „პატროსანო ღირსო მამო იერონოპახო იონავ; დღეიდამ იყყვეთ ჩუშნს ეკლესიაში ყოველს მოხსენებაზედ და წმიდას მსხუ რაბლის გამოსუშვებაზედ მოხსენება ესრეთ:

პირუშლად დიდებული ღელსჩიფე და მათნი ფამილიანი ჩუშულებისამებრ მოიხსენე, ვითარც აქამომღე იხსენებ წესისამებრ და დაუკლებლად.

შემდგომად ამისა სამეფოსა სახლისა წევრნი ესრეთ მოგვიხსენე:

პირველად: უკეთილნსახურესი და უმადლესი სრულიად საქართუშლომასა დედოფალი მარიამ მოიხსენოს უფალმან.

აგორედ: კეთილმორწმუნენი და ქრისტეს მოყვარენი საქართუშლოს მეფეთ ძენი, სძალნი, ასულნი და მის ძენი მათნი მოიხსენოს უფალმან.

მესამედ: კეთილ-მორწმუნე საქართუშლოს მეფის ძე თეიმურაზ და მეუღლე მისი მეფის სძალი ელენა მოიხსენოს უფალმან

განსრახლათა შინა ჩემსა ესრეთ ჯერ მიჩნდა, რათა დღევანდელს დღესასწაულზედ იწყოთ ბატონის დედის ჩემის მარიამ დედოფლის მონაენება, და დღეის იქით დაუკლებლად ყოველს ადგილსა, სადაცა წესია მოხსენიებისა, პირუშლად მარიამ დედოფალი დედა ჩუშნი მოი-

²⁰⁸ თბილისელი სომეხი აზნაური, თავის დროს სპარსეთში გადახვეწილი აღქსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილების ამაღის წევრის — გიორგი (ივორ) ბასტამაშვილის უმცროსი ვაჟი. დაბადებულია 1806 წელს, 1826—28 წლებში, 20 წლის ბალრბეგი მოაწილეობას იღებდა ამ დროს გაჩაღებულ რუსეთ-ირანისა და რუსეთ-ოსმალეთის ომებში. 1829 წლის 28 მაისს თბილისიდან გამგზავრებულია რუსეთს (გაუვლია ვლადიკავკაზი, ეკატერინაპოლი, რიაზანი, ტამბოვი...) და 1828 წლის 17 აგვისტოს ჩასულა მოსკოვს, ხოლო 1830 წლის აგვისტოში პეტერბურგს.

ხსენოთ მარადის და მერე საქართველოთ მეფეთ ძენი, სძალნი, ასულნი და მის ძენი.

ვგები მარადის უმდაბლესსა შინა პატივისცემასა თქვენსად და მისად საქართველოს მეფის ძე თეიმურაზს.

წელსა 1817

აგვისტოს 8

სანკტპეტერბურღს

არ დაგავიწყდეს შენს მადლსა და ესრეთ აღასრულე და ჟამისა-მებრ ვისაც შეხუდებოდეს და აწირვინებდე ხოლმე საყდარში, ამათაც ასევე გამოუცხადებდეთ მოხსენებას. დღესაც მათის უგანათლებულესობის მეფის ძის დავითისათვის ჰსწირე და ამის შემდგომად ღმერთმან მშვიდობით მიგუაწევიდეს. წლამდის ასე განაწესე, კვირაში ოთხჯერ წირუა: სამშაბათობით, ხუთშაბათობით, შაბათს და კვირას, კოლიოც (I) ყოველთვის გექნებათ ზედაშე და სეფის კვერი და ორმეოცის წირვისას და ამ წლისას სამარხილამ ავიღებთ და სრულიად მიითულავთ საწირავეებს.

უმდაბლესად საქართველოს მეფის ძე თეიმურაზ²⁰⁹.

როგორც ვხედავთ, თეიმურაზის კარის საყდარში ღვთისმსახურება გარკვეულად შემუშავებული წესითა და თანმიმდევრობით ტარდებოდა და მრევლიც საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ყოფილა, როგორც ამას ბ. ბასტამოვიც გვიდასტურებს: „აველ მალა სადგომში რათა წირვა იდგა. სახლში აქვთ საღდარი და ქართველის ღვდელი. მე შეველ და არ ვიკრდი თუ ბატონის-შვილი თეიმურაზი რომელი ბძანდებოდა, ამიტომ, რომ იქ მრავალნი იყვნენ ქართულის ტანისამოსით, აგრეთვე ბატონის რძალნი დედოფალნი, მერეთ სულ ყოველნი შემომხედეს და მნახეს, რომ უცხო კაცი ვარ და წიგნი ხელში მიჭირავს, მაშინვე ბატონის შვილი თეიმურაზი მოვიდა ჩემთან და წიგნი გამომართო, წაიკითხა აღრესი ნახა, რომ თავისთან იყო მოწერილი, მე მოვახსენე რომ ბატონის შვილზედ თემურასთან არის მიწერილი, მე თვითონ ვარ თემურაზიო; მაშინვე ხელთა ანუ გულთა ვაკოცე, მიმიღო როგორც თვისი ძე“²¹⁰.

თეიმურაზ ბატონის შვილი და მისი მეუღლე — ელენე ოთარ ამილახვრის ასული ბევრს ცდილობდნენ კარის ეკლესიის გასამშვენიერებლად და მისი საკულტო დანიშნულებების ნივთების შესამკობად.

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის არქივის ლენინგრადის განყოფილების ЛЮ Аг ХИЛ АН СССР თეიმურაზ ბაგრატიონის ეულ ფონდში დაცულია მეფის რძლის ელენეს (ვფიქრობთ უფრო აბა მალიქის ასუ-

209 S — 1532.

210 ბ. ბასტამოვი, ჩემი თავდასავალი, ლიტ. მუხ. ხელნ. № 98.

ლისა) 1825 წლის 25 მაისის დავთარი, საიდანაც ირკვევა თუ პირობა-პირი როგორ „განიძარცვა“ ის, რათა კარის ეკლესიის ღვთისმშობლის ხატი ღირსეულად შეემკო: „ქ. წელსა ჩუკე მაისის ოცდახუთს ჩემის ხელით ვწერ, რათა ამ კამოტის უჯრაში ნივთები მაქვს, სულ ეს ნივთები გადადებული არს ღმრთის მშობლის ხატისათვის. ამას თანაცა ოთხასი თუმანი. ეს ხსენებული ოთხასი თუმანი ამ ჩემის სამარხის ორის ათასის თუმნის ბილეთიდან უნდა ავიღო და ეს ღმრთის მშობლის ხატი უნდა შეიმკოს ამ ნივთებით და ოთხასის თუმნის ოქროთი და თუ ეს ოთხასი თუმანი არ ეყოფა, ჩემის შინაურის ნივთებიდან უნდა შესრულდეს ეს ჩემგან თქმული ღმრთის მშობლის ხატი, რაცა ნივთები არის ამ უჯრაში სულ წვრილათ აქ მიწერია. პირველათ ორი ათასის თუმნის უსახელო ბილეთი რომ იქიდან ოთხასი თუმანი ხატისა არის როგორც დამიწერია, მეფის სძალი ელენე ვწერ:

- ქ. ორი დიდი ბრილიანტის ბეჭედი
- ქ. სამი კიდევ წვრილი ბრილიანტის ბეჭედი
- ქ. ერთი კიდევ იაგუნდის ბეჭედი წმინდა ბრილიანტით
- ქ. ერთი კიდევ დიდი როზის (!) ბეჭედი
- ქ. ორი ფორშუარი (!) ერთი იაგუნდისა წვრილი ბრილიანტით და მეორე როზის წვრილის ბრილიანტით
- ქ. ერთი კიდევ ალმასის ბეჭედი ხუთი თვლიანი
- ქ. სამი ქინძის თავი მაგალიტისა (მარგალიტით)
- ქ. ერთი კიდევ ქინძისთავი ზურმუხტისა დიდი ბრილიანტით და იაგუნდით.

- ქ. ათი მარგალიტის თავიანი ნემსები
- ქ. ერთი ბრილიანტის ჯვარი თერთმეტის თვლით
- ქ. ერთი ოქროს ბურნუთის ყუთი
- ქ. ერთი იაგუნდებით მოჭედილი ოქროს არწივის ანბარჩა
- ქ. ექვსი ამანისტის (!) თვალი
- ქ. ერთის ქაღალდით წვრილი იაგუნდის თვლები
- ქ. ერთი ოქროს წმინდა ჯაჭვი ხატისა
- ქ. სამი მოდიდო იაგუნდი, ორი პატარა ზურმუხტი და კიდევ წვრილი იაგუნდები.

- ქ. სამი კრიალოსანი (ეს ვაჩუქე სხვას)
- ქ. ერთი იე... ჯა... თევზის
- ქ. სხვა რაცა მაქვს წვრილად რუსულათ ერთის დავთრით მიწერია ან ეგ ერთი ხელეული ან რაცა ნივთები მაქვს სულ რუსულათ დავთარში მიწერია. მეფის სძალი ელენე“211.

211 სსრკ. მეცნ. აკადემიის არქივის ლენინგრადის განყოფილების ფონდი № 789, აღწ. 1, № 7, გვ. 23—24.

მღვდელ პ. კარბელაშვილის 1904 წ. ივლისში ჯრუჭის წმ. გიორგის მონასტერში უნახავს აგრეთვე თეიმურაზის კარის ეკლესიის კუთვნილი ოქროში დაფერილი ვერცხლის სანაწილე კოლოფი ძეგლის მქონე მელსაც შემდეგი წარწერა ჰქონია: „ღმერთო შეეწიე მეფის ძეს თეიმურაზს და მეუღლესა მისსა მეფის სძალს ელენეს და ყოველთავე მათთა. ეს წმ. სანაწილე შეიმკო მათის ეკლესიის ღირს პატრიარქის იერომონაზის ვიქტორ გიორგაძის სულის საოხად. წელსა ქრისტესით 1839“²¹².

თეიმურაზის ეკლესიაში მრავლად ესვენა მათ მიერ შემკობილი „ხატჯვარი“. ამას მოწმობს თვითონ თეიმურაზის 1846 წლის 8 თებერვლის ანდერძი მისი მეუღლისადმი: „...საყდარი ჩვენი ჩემი და შენი არის და ჩემს შემდგომ სრულიათ შეამკე და მათი წმიდა ხატ-ჯვარი ყოველივე და ჩვენის სახლის შემკობილნი და შეუმკობელნი — შენნი არიან და ამ ეკლესიაში იმ წესით, როგორც ჩემს დროს იყო დაწესებული — ისე უნდა ისვენოს...“²¹³.

1849 წლის 8 მარტს პ. კარბელაშვილის ცნობით, „თეიმურაზის მიცვალების შემდეგ ელენემ შეამკო მაცხოვრია ხატი 9/8 გოჯი ოქრო ბურვილი ვერცხლით, გარშემო ძვირფასი თვლებით გარშემო წმ. ნაწილების ბუდეებით. 1. უჯარმის ჭვარის ნაწილი; 2. წმ. მთავარმოწამის ეესტათისა; 3. წმ. ანასტასია სნეულთა მკურნალისა; 5. წმ. ქრისტეს საფლავის ლოდი და მიწა; 6. წმ. მოციქულისა სიმეონ მოციქულისა მოშურნისა; 7. წმ. სვეტისა ცხოვრებისა; 8. მიწა წმ. ნინოს საფლავისა; 9. წმ. ნიკოლოზისა; 10. თმა წმ. ბესარიონ ფაველნიშვილისა.

ეს მშვენიერი ძვირფასათ შემკული ხატი ბატონის რძალმა ელენემ გამოგზავნა მცხეთაში სამთავროს დედათ მონასტერში ათი თუმანი ფულით, თეიმურაზის სულის სახსენებლათ საუკუნოდ. 1899 წ. ვნახე ხატი და ზურგზედ ჰქონდა წარწერა: „შემიწყალე მაცხოვარო ჩემო შემამკობელი პატრიარქისა ხატისა შენისა საქართველოს მეფის სძალი და ასული თავადის ოთარ ამილახერისა ელენე და ღირს ჰყავ საუკუნესა ცხოვრებასა კურთხეული მეუღლე ჩემი საქართველოს მეფის ძე თეიმურაზ, მშობელი ძისა საქართველოს მეფე გიორგი მეუღლით, ძით და ასულით. მარტის 12, 1845 წ.“²¹⁴.

212 პ. კარბელაშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, საქართველო, 1916. № 148.

213 საქართველო, 1916, № 146.

214 საქართველო, 1916, № 148.

სამწუხარო ბედი ეწია ამ ხატს. იმავე ავტორის ცნობით, 1901 წელში მონასტერი გაძარცვეს ავაზაკებმა და ამ ხატსაც დაკარგეს კაული და წაიღეს. ეხლა ცარიელი ფიცარიდაა“²¹⁵. სამწუხარო ბედი

მეფებრუნდეთ ისევ თეიმურაზის კარის ეკლესიის მოძღვართა საკითხს.

როგორც ვთქვით, საკუთარი საყდრის გამართვისთანავე, 1816 წლის 6 თებერვალს თეიმურაზმა კარის მოძღვრად ანნა დედოფლისაგან იონა ხელაშვილი გამოითხოვა. წყაროები მოწმობენ, რომ თეიმურაზსა და იონას შორის იმთავითვე კარგი ურთიერთობა დამყარებულა, თეიმურაზი ძლიერ დიდი პატივისცემით ეპყრობოდა მას, როგორც შესანიშნავ ღვთისმეტყველსა და მწიგნობარს²¹⁶. შემონახულია რამდენიმე მიძღვნა, უმეტესად აკროსტიხული იამბიკოები თეიმურაზისა იონასადმი.

თეიმურაზმა პეტერბურგში რუსულიდან თარგმნა და 1818 წლის 18 დეკემბერს იოსებ იოანესოვის სტამბაში დაბეჭდა „განჰსჯანი არისტოტელისანი კეთილისათვის და ბოროტისა“. მისთვის წამღვარებული თეიმურაზის იამბიკო-წინასიტყვაობის სათაური ასეთია: „წინასიტყუაობა აკროსტიხურით მისდამი ვისთვისა ვიღვავე“. აკროსტიხი: „იონა იერომონაზს გიძღვნი მეფის ძე თეიმურაზ“, არკვევს, რომ მას თავისი ეს თარგმანი მიუძღვნია იონა ხელაშვილისადმი:

ისტვლების სიბრძნის, ყვაილნი სათნოებით.

ორ ფრთე ჰყოფს სულსა, ხედვის და საქმის თნებით.

ნათლად უჩრდილად, გზით ღმრთისა ჰსჯულთა მცნებით.

ალიყუანს ზენად. განაბრწყინებებს გონებით.

იგი იცავს ჰსჯულს, ბუნებითს განმტკიცებით.

ესე დიდისა ფილოსოფოსის ჰსჯანი,

რომელთა უყუარსთ, სწავლათა უხვად მკანი.

ოქრო ვით ბრძმედით, მის ბრძნისა გამომდნარნი.

215 საქართველო, 1916, № 148.

216 პ. კარბელაშვილი ასე ახასიათებს მათ ურთიერთობას: „თეიმურაზის სახლი 1811 წლიდან ნელ-ნელა გარდაიქმნა მწერალ-მწიგნობრობის ტრფიალთა სადგურათ. თვით თეიმურაზი და იონა ბერი თავის შეძლებით დიდათ ხელს უწყობდნენ წოდების განურჩევლათ ყველა ახალგაზრდა ჭარბველს, რომელიც კი პეტერბურღს მიადწევდა სასწავლათ: პლატონ იოსელიანმა, სოლომონ დოდაშვილმა, დავით ჩუბინაშვილმა, სოლომონ რაზმაძემ, იონანე ბაძლიძემ, სიმონ ტაბიძემ აქ, თეიმურაზის სახლში იგვემეს შარბათი მეცნიერებისა და სამშობლო ერის სიყვარულისა. აქ მეფის ძი. კარზედ ივინი ჰპოვებდნენ ნუგეშსა და მშობლიურსა მზრუნველობასა გაჭირვებაში“. (საქართველო, 1916, № 146).

მიუძღვნათ ივერთ, განსწავლონ მათნი ყრმანი.
ორძილობის ჟამს, ვის შვენისთ კეთილთ წვრთანი.

ნათ საყუდლად მსთქუჭს, მოძღვართ სულის მშვედობა.
აღვირსხმა ვნებათ, მოთმინებითა ბრძნობა.
ხედვით სიმადლედ, აღსლვა სიყვარულს ტრფობა.
საქმით სიმდაბლედ, სიწრფელედ არ ღადრობა.
გულის-სიფიცხლის, დამჭირება დაცემხობა.

ძვრით და შურით, დაიბრმობს უღმრთო თულსა.
ღმრთის განმარინხად, დასთრგუნავეს სამართალსა.
ვნებას მისცემს ქერივთან, ობოლთ არ მსჯავრს მართალსა
ნაცულად ქებისა, მაგინებლობის აღსა.
იფქრვევს პირითა, მით დახსნის კეთილთ ძალსა.

მშრომელი ყოვლითა, ცოდვათა დიდი ძვრი.
ესე იგი არს, ვეცხლი ეშმაკი საყვრი.
ფესვი ყოვლისა, ბოროტისა და ძირი.
ისარი მკვლელი. და გამბასერელი მწვრი.
სძელობს წყალობას, ჰყოს სული მადლთაგან მწირი.

ძლიერი იგი, არს მამაცი სულ-გრძელი.
ერვევის ვინმცა, ცუდთ ნებათ ღვაწლით ვრცელი.
თავს სიბრძნის მრჭმელი, უმეცრების განმძრცველი.
ეკვეთოს რაცა, არა რად შემრაცხველი.
იგი მსდგეს სიმხნით, მტკიცედ განუღრკელი.

მშრომელი მკითხველთ, გენუკვი შენდობასა.
უკეთუ სადმე, შევაცდინე ცნობასა.
რაც კეთილთა და ბოროტთათვის სჯასა.
არისტოტელედ, მოგვეცემს ვისმენთ თუ მასა.
ზესთა კეთილთ და, სოფლად ვხუდვთ დიდებასა^{#217}.

არსებობს თეიმურაზის მეორე შესახვა-იამბიკო იონასი, აკროსტიხი:
„ი ო ნ ა ს“:

ინეტარების განბრძნობილი გონებით.
ორიონ სიბრძნის დღისა წინამსრბოლისა.

217 განსჯანი არისტოტელისანი... ქართულისა ენასა ზედა გარდამოთარგმნილ იქმნა მეფის გიორგი მეათცამეტის ძის თეიმურაზის მიერ. წელსა განხორციელებითგან სიტყვსა ღმრთისა 1818. დეკემბრის 18. ხოლო ქართულსა რიცხვსა მეათოთხმეტის ქორონიკონისასა ფკ. დაიბეჭდა საფასითავე მათის უგანათლებულენობისათა სამეუფოსა ქალაქსა შინა სანკტ-პეტერბურდს. სტამბასა შინა იოსებ იოანესთვისასა (კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულია მისი ასლი—S 142, გადმოწერილი 1823 წელს გორში, მღვდელ დიმიტრი ოჭრიაძის მიერ).

ნათლისა მიერ მოფენითა ყუაველით ზე.
 აღიმსთუჭ სიბრძნის მოყუარეო დილეულ
 სავანხედველოსა ორნატისა მოსთულეზად.
 თქმული მეფის ძის თეიმურაზისავან²¹⁸.

მოიპოვება აგრეთვე მესამე შესხმაც თეიმურაზისა აკროსტიხით:
 „იონად იმხნე“:

იღუწა ოდეს ისონავე საკურუჭლით.
 ოხვრით საყვირსა სცა დასცნა უცხო თესლნი.
 ნებისა ღმრთისა წინა აღმდეგნი ერნი.
 აღიდეგ შენცა მაგალითი სიმხნისა
 და ძალისამებრ შეუდეგ მხნეთა სულსა.

იდიდებიან ქრისტეს მოსახელენი.
 მხედარნი იგი მწყობრნი ერთ მთავრისანი.
 ხატ მხნენი იქმენ მობაძეობად ძლიერთა.
 ნეტარებათა გულოვანთასა წვრთითა.
 ეზიარე და აღირაცხვე მათ შორის²¹⁹.

თეიმურაზ ბატონიშვილს ანბანთქების ფორმიტაც შეუქმნია ი. ხე-
 ლაშვილის შესხმა:

„ამბან ღირს არს ესე შემკობად ამბანითავე

აღებაძვე	ბჰრენთ,	გონიერებით	დიდთა
ესე	ვითარის,	ჯეციებრითა	თხზვითა
იმსთვლე	კეთილ	მოსაგები	ნეტართა.
ჯაღონ	ორფეს	პირი	ჟღერს.
რა	სჯით	. . .	ტურფასა.
ჟალრსებენ	ჭრიად	ქების	ღირსებად
ყოვლადსა	შინა	ჩვენებულნი	ცნობანი

²¹⁸ S 137, გვ. IX, ეს ლექსი შესულია აგრეთვე შემდეგ ხელნაწერებში:
 S 254, გვ. 09, 018; S288, გვ. X, 72; S 279, გვ. X; S 306, გვ. X, S 416, გვ. 1;
 ქუთაისურ ხელნაწერში № 224, გვ. 3. ხელნაწერის აღმწერელს ე. ნიკოლაძეს თეი-
 მურაზის ეს ლექსი იონას ლექსად აქვს გამოცხადებული: ხელნაწერთა აღწერილობა,
 ტ. 1, ე. ნიკოლაძის მიერ, თბ., 1953, გვ. 404.

²¹⁹ S 279, გვ. 72v—73r.

ძნობს	წინწილებრად	მევერ ხატად	ველოვნებით
ჭილდოდ	მსტყუან ჭი,	ღირს იქმენ	ქების მრავალსა

მამაო იონა მდაბლად სრულიად საქართველოს მეფის ძე თეიმურაზ²²⁰.

ჩვენამდე მოუღწევია მადლიერი ბატონიშვილის 1823 წ. 19 ივლისის წერილსაც იონა ხელაშვილისადმი: „მაღალ ღირსო სულიერო მამაო იონავ! საზრდელი ჭორცთა არიან ნიეთნი ზრქელნი და მიწიერნი; ხოლო საზრდელი სულისა სიტყუანი კეთილნი და თაფლ-ზავებულნი, რომელნიცა აღაორძინებენ და ზრდიან სულსა; მსგავსადვე ქარტაჲ წერილისა შენისა გრძნობამან სულისა ჩემისაგან მიილო, თუმცაღა კეთილნი და თაფლ-ზავებულნი მატნ (!) ესუათ შუჭნიერ-მოუზნარობათა, ოდესცა შეუდგებოდეს მას კანონი სიმართლისა, გარნა საღმრთოა ნეკტარნი სიტყუათანი მატნ ყოვლითავე, და ესე უკეთილეს არს და უგოლიერეს ყოვლისა სიტკბოებისა მტრფობი გონება ზესთა მის უმიზნოჲსა და ყოვლად სარკეჲ გონებისა ახედვებს შორის თქსსა წრფელსა სიფართესა საქმეთასა და დაუშრობელობასა სივოცესა ზედა გონიერებისასა დანერგვისა სათნოებათათა ე. ი. მარადის კეთილისა მეტურნობასა, ღეწასა, განღვიძებასა და მეძიებლობასა სიბრძნისასა, რომელიცა სოფლისა ამის სიბრძნესა სიცოფედ გამოაჩინებულ—არს, შედგომილი ამისი დღითი დღე მატ ნაყოფისა შრომათასა და საუნჯესა იუნჯებ ნარუპარუჭლისა (!) რომლისადა ნაწილსა ღირს—გვყოსცა უფალმან ყოველნი მოსაენი მისნი ამინ.

ხოლო ჩემ კერძ მარადის მადრიელ ვარ მამაო შენი, ვინადგან შრომითა ღამე და დღე არა დასცხრები სათნოდ ღუთისა და ღუაწლნი შენნი ფრიად საიმედო არიან სარგებლობისა მოცემად ბერთა მამულისა ჩუჭნისათა და იყავნ მშვიდობითა სულისათა და ზოგადად მარადის. 1823 წელსა ივლისის 19.

²²⁰ S 388, გვ. 65; 11—12; S 306, გვ. 334; S 1532, გვ. 35, 123. ამ ხელნაწერში 35-ე გვერდზე თეიმურაზის ეს ანბანთქება მოსდევს იონა ხელაშვილის წერილს სოლომონ დოდაშვილისადმი, ამიტომ ხელნაწერის აღმწერელს ეს წერილიც თეიმურაზისა ჰგონია: „თეიმურაზ ბატონიშვილის წერილი სოლომონ დოდაშვილთან გვ. 22—35“. ქართ. ხელნ. აღწ. S კოლექცია, ტ. 11, თბ., 1961, გვ. 324; რაც რასაკვირველია, სწორი არ არის.

უმდაბლესად და უსაკუთრესად მოწაფე შენი მეფის ძე თეიმურაზ²²¹.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია თეიმურაზისა და იონას ერთობლივი საქველმოქმედო საქმიანობა, მაგალითად, როცა ქართველთა მთავარმა დოსითეოსმა გადაწყვიტა განახლებული ალავერდის ტაძრისათვის მოსკოვში კანკელის დახატვინება, ნივთიერი დახმარებისათვის მან თეიმურაზ ბატონიშვილსა და იონა ხელაშვილს მიმართა²²². მაგრამ განსაკუთრებულ ყურადღებას მაინც იმსახურებს მათი გულისხმიერება გენათელ მიტროპოლიტ ეფთვიმეს მიმართ.

ვინ იყო ეს ეფთვიმე გენათელი და რა ბედი ეწია მას? პ. კარბელაშვილის სიტყვით „მთავარმართებელ ერმოლოვის ბრძანებით მოხუცებული გენათელი ეფთვიმე (რაჭის ერისთვის როსტომის ძე) შეიპყრეს 5 მარტს 1821 წ. და ყარაულ ქვეშ გაისტუმრეს რუსეთში და ნოვგოროდის ეპარქიის ალექსანდრე სვირელის მონასტერში დააბინავეს, სადაც მიიცვალა 21 აპრილს 1822 წ. იონა მოძღვარი იყო ეფთვიმესი და მალ-მალ ინახულებდა ხოლმე. ეფთვიმეს სახელი და საფლავი დღესაც სალოცავია რუსებისათვის, როგორც წმინდა საკვირველმოქმედისა. იხ. საქ. კანტორისა № 1832“²²³.

მართლაც, იონასა და თეიმურაზის გულთბილი დამოკიდებულება ეფთვიმესადმი გამომქლავნებულა ეფთვიმეს იმ ორ წერილში ი. ხელაშვილისადმი, რომელიც დატულია ხელაშვილისეულ წერილების კრებულ „ავთრათში“. პირველ წერილში, რომელიც დათარიღებულია 1820 წლის 20 ივლისით, ალექსანდრე სვირელის მონასტრიდან ეფთვიმე წერს იონას: „სულიერო მამაო, მღუდელ მონაზონო უფალო იონა!

გვებრძანა სოფლად წარსლუა საარხიმანდრიტო ეპარხიაზედ ქელმწიფის მობრძანებამდი, ოკდომბრის თვემდე, და შენს უხილავად და შეუხნობლად ნუ დაგვაგდებ და ესეც გვებრძანოს ჩვენის მოწყალის მეფის ძის თეიმურაზის, სამი წიგნი გუაქვს ნათხოვრად, და აქ მოსვლამდის გვებოძება თუ არა ის გვებრძანოს, ამასა და ნეოგოროდს შუა არისო საარხიმანდრიტოვო და ჩვენ არა რაჲ უწყით;

გენათელ-მიტროპოლიტი ეფთვიმი, ლოცვა-კურთხევით ამბორს გიყოფ ივლისს კა, წელსა ჩყკ“²²⁴.

221 S 1532, გვ. 191—192.

222 S 1532, გვ. 135—136. დოსითეოსის წერილი 1820 წლის 15 მარტისა.

223 პ. კარბელაშვილი, იონა ბერი (ხელაშვილი), საქართველო, 1916. № 206.

224 S 1532, გვ. 132—133.

მაგრამ ყველაზე მთავარი მაინც ის არის რომ თეიმურაზი დიდად
დამწვრალა რუსეთში გადმოსახლებულ ამ ქართველი მღვდელმთავრის
რის გასათავისუფლებლად და პეტერბურგში თავის საცხოვრებელ
სახლში გადმოსაყვანად, რისთვისაც მას 1822 წლის 22 მარტს თხოვნით
მიუმართავს სინოდის ობერპროკურორ ალ. გოლიცინისადმი. თეიმუ-
რაზის თხოვნამ გაქრა, თავადი გოლიცინი 1822 წლის 18 აპრილს მას
ატყობინებდა:

«Милостивый Государь!

По содержанию отношения Вашей Светлости ко мне от 22
прошедшего Марта, я имел счастье докладывать Государю Им-
ператору в 10 день сего апреля, и Его Величество Высочайше
соизволил на ходатайство Ваше о пребывании впредь в доме
Вашем Генатскому Митрополиту Ефимию, ныне находящемуся
Александровском монастыре.

С сим вместе Его И. В. ои повелено отпускать помянутому
Митрополиту сумму, положенную на содержание его. А как
доселе, кроме 2¹/_т рублей, производится ему по 1¹/_т руб., в
год для найма себе служителей, содержания их и для отопли-
вания и освещения занимаемого ими в вышеозначенном мона-
стыре дому, то я ныне же отнесся к здешнему Митрополиту Се-
рафиму с тем, дабы он сообщил мне свое мнение, какую имен-
но сумму нужно будет отделить для Митрополита Ефимия из
вышеупомянутой 1¹/_т рублей.

К сему я присоединил, что находящегося при Митрополите
Ефимии и Архимандрита Григория переводчика нужнее оста-
вить при последних из них, так как первый, переселяясь в дом
Вашей Светлости, не будет иметь собственной надобности в
переводчике, а последний, то есть Архимандрит Григорий, не
может обойтись без того.

Я долгом поставил уведомить о сем Вашу Светлость, при-
соединяя, что мною, с получением ответа от Митрополита Се-
рафима, будет сообщено Г. Управляющему Министерством
Внутренних дел—Графу Виктору Павловичу Кочубею, дабы он
учинил свое распоряжение к переезду Митрополиту Ефимии
из Александровского Монастыря в дом Ваш.

Имею честь быть с истинным почтением и преданностью
Вашей Светлости покорнейший слуга Князь Александр Голи-
цын.

№ 1322

18 апреля 1822

Его Светлости Грузинскому Царевичу
Теймуразу Георгиевичу»²²⁵.

225 მასალები თ. ბატონიშვილის ბიოგრაფიისათვის, გვ. 82—83.

მაგრამ ქველმოქმედი ბატონიშვილი ამოდ გაისარჯა: ამ მოძანე-
ბიდან სულ რაღაც 3 დღის გასვლის შემდეგ, 1822 წლის 21 აპრილს,
ალექსანდრე სვირელის მონასტერში გენათელი მიტროპოლიტი
ეფთვიმე გარდაიცვალა.

იონა ხელაშვილი ათი წელი (1816—25) ემსახურა თეიმურაზს. და
ამის შემდეგ მარიამ იმერეთის დედოფალთან კარის მღვდლად გადა-
ვიდა: „ემსახურე ეკლესიასა მისსა ათნი წელნი, ვიდრე გარდმოთხე-
ვადმდე ბალთიასა ზღვისა პეტრეს ქალაქსა შინა, ამისთვის იწყო
ლტოლვა თეიმურაზ თვისის სახლთაგან წიად ნევისა, ამისთვის სთხო-
ვა თავი ჩემი უმაღლესმან დედოფლმან მარიამ დადიანის ასულმან
იმერთამან სულიერ მოწაფემან ჩემმან, რომელსა იმპერატორმან ალექ-
სანდრე პავლეს ძემ მიუბოძა ეკლესია მოძრავი, რომელსა შინა აჰა
ესერა მღვდელობ ცხრა წელნი მიმდინარეობენ“ — გვიამბობს იონა
თავის „რონინში“.

3. კარბელაშვილი იმოწმებს რა „რონინის“ მოტიანილ ადგილს,
ფერადოვნად მოგვითხრობს ამ სტიქიური უბედურების ამბავს:
„1824 წ. 7 ნოემბერს მდ. ნევა გადმოვიდა ნაპირებიდან და ...თეიმურ-
რაზს სახლში ღვარი შეუვარდა და ერთიანად გაუოხრა სახლის ავეჯე-
ული და ძვირფასი ბიბლიოთეკა. ეს იყო მიზეზი, რომ იონა თავში
ცემით გადაბარგდა მარიამ დედოფალთან, რომელსაც ალექსანდრე იმ-
პერატორმა „მიუბოძა ეკლესია მოძრავი“, რომელმაც იონა 9 წ. იმსა-
ხურა“²²⁶.

მაგრამ როგორც ჩანს, მარტო ეს არ ყოფილა თეიმურაზისა და
იონას დაშორების მიზეზი. გრიგოლ ბატონიშვილის სატირული ლექსი-
სიდან ირკვევა, რომ მათ შორის სერიოზულ კონფლიქტს ჰქონია ად-
გილი: „ოდეს თეიმურაზ ბატონის შვილიდამ იონა ხელაშვილი ბერს
განვიდა და იმერელ მეფის მეუღლეს მარიამ დედოფალთან შევიდა და
დედოფალმან თავის უპრავიტელს ანუ ნაზირს სოგრატ ამაშუკელს მი-
აბარა: ამ ბერს კარგი პატივი მიაპყარო და ყური უგდეო და მე მეფის
ძის ძემ გრიგოლმა ვსცან ესე ამბავი ასტრახანს და ასტრახანიდამ მიეს-

226 3. კარბელაშვილი, იონა ბერი (ხელაშვილი), საქართველო, 1916,
№ 200; მისივე, თეიმურაზ ბატონიშვილი, საქართველო, 1916, № 145. 3. კარბე-
ლაშვილის სწორად ვერ გაუგია „რონინის“ შემდეგი ადგილი: მარიამ დედოფლის
ეკლესიაში „აჰა ესერა მღვდელად ცხრა წელნი მიმდინარეობენ“. „რონინი“ და-
წერილია 1834 წელს და ამიტომ ამბობს იონა მეცხრე წელია მარიამ დედოფლის
კარის მღვდელი ვარო, თორემ იგი ამის შემდეგაც სიკვდილამდე—1837 წლამდე
ყველა საბუთში (S 332, A 7...) მის მოძღვრად მოიხსენიება. მაშასადამე, იონა ხე-
ლაშვილი მარიამ დედოფალს კარის მღვდლად ემსახურა არა 9 წელი როგორც ამას
3. კარბელაშვილი ფიქრობს, არამედ 12 წელი.

წერე ხსენებულს იონა ბერს ეს ლექსი, რომელიც იგი იონა ბერიო-
კიას გაზრდილი იყო და მე მეწყინა, რადგანაც ბიძი ჩემის თეიმურა-
ზილამ გავილა და იმერლებთან შევიდა და იმისთვის მივსწავლეთ
ესე²²⁷:

„ქ. მეფის ძეს თეიმურაზსა, ახლდა იონა ბერიო,
მას უღალატა გავილა, სხუვან ივარცხნა წვერიო,
ქ. რას ემართლი თეიმურაზს, რათ ამბობ მისსა ავსაო,
რაზე უღანძღავ სახლკარსა, ან დარბაზს, ანუ ბანსაო,
რა დავიშავა ერთი თქვი, არ ღირს ხარ ამის თქმასაო,
რისთვის უძაგებ ცოლშვილსა, რათ უგდებ ცულსა ხმასაო“²²⁸.

მიუხედავად ამისა, როგორც წყაროები მოწმობენ, საბოლოოდ
ურთიერთობა თეიმურაზსა და იონას შორის მაინც არ გაფუჭებულა²²⁹.

იონა ხელაშვილის შემდეგ, თეიმურაზის კარის ეკლესიაში მოძ-
ღვრებად ვხედავთ, ჯერ ცნობილ მწიგნობარს ტარასი ალექსი-
მესხიშვილს, თეიმურაზის მასწავლებლის — დავით რექტორის
ძმისშვილს, და მერე ვიქტორ გიორგაძეს. პირველის შესახებ
ცნობას გვაწვდის თვითონ თეიმურაზ ბატონიშვილი 1835 წელს შედ-
გენილ თავის „წიგნთსაცავის კატალოგში“: მღვდელ მონაზო-
ნი, ტფილისელი ალექსის შვილი ტარასი, რომელიც
იყო მღვდელი მეფის ძის თეიმურაზის სახლის
ეკლესიისა“²³⁰. A 349 ხელნაწერზე დაცულია ტარასი ალექსიშვი-
ლის მინაწერი: „მე ამის მეფის ძის თეიმურაზისაგან ვიჩუქე წიგნაკი
ესე, რომელსა ვმასხურე ოთხწელ სასახლის ეკლესიასა შინა მღუღე-
ლად“ (ფ. 63v), ალბათ 1826—30 წლებში, რადგან 1830 წელს, რო-
გორც ვიცით, ტარასი ალექსიშვილი საქართველოში დაბრუნდა. ეს
ტარასი ალექსიშვილი შემდეგში, როგორც ცნობილია 1832 წლის შეთ-
ქმულებების ერთი აქტიური წევრი გახდა. შეთქმულების გამომკლავენ-
ების შემდეგ მიცემულ ერთ-ერთ ჩვენებაში ტარასი ამბობს: „პეტერ-
ბურგში მქონდა მე მყუდრო და თავისუფალი ცხოვრება და საკუთარი
ეკლესია სამოცი თუმანი ასიგნაცია ჯამაგირი ცარევიჩის თეიმურაზი-
საგან, რომლისაც ეკლესიაში ვიყავ განწესებული“²³¹. ვიქტორ გიორგა-

²²⁷ მოგვეყავს შემოკლებით.

²²⁸ H 2130 — გრიგოლ ბატონიშვილის კრებული, გვ. 96—97.

²²⁹ S 388, გვ. 27—28, გვ. 30—31, გვ. 31—33.

²³⁰ A 1091, გვ. 6. შდრ. ბექდური გამოცემა ს. იორდანიშვილისა: თეიმურაზ
ბატონიშვილის წიგნთსაცავის კატალოგი, თბ., 1948, გვ. 5; ტრ. რუხაძე, ძველი
ქართ. ლირიკის ისტორიიდან, 1954, გვ. 52—53.

²³¹ გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, II, თბ., 1970, გვ. 200.
შდრ. გვ. 136, 277.

ძის შესახებ ლაპარაკია თეიმურაზის კარის ეკლესიის ვერცხლი სხ-
ნაწილე კოლოფის წარწერაში: „ღმერთო შეეწიე მეფის ძეგლს და მეუღლე
რაზს და მეუღლე მისსა მეფის სძალს ელენეს და ყოველსა მათსა
ეს წმ. სანაწილე შეიმკო ეკლესიის ღირს პატრიოსანის
იერო მონახის ვიქტორ გიორგაძის სულის საო-
ხად. წელსა ქრისტესით 1839“²³².

საინტერესოა, რა ბედი ეწია თეიმურაზის კარის ეკლესიას 1835
წლის შემდეგ, როცა მან, როგორც ახლა გაირკვა, გაყიდა თავისი სა-
ცხოვრებელი სახლი პეტერბურგში.

ჩვენ ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი იმის შესახებ, რომ გარდა
პეტერბურგის საცხოვრებელი სახლისა, თეიმურაზს საკუთარი „სახა-
ფხულო სახლი“ ედგა აგრეთვე საიმპერატორო აგარაკზე პეტერგოფში
და როგორც თეიმურაზის ანდერძიდან ირკვევა, პეტერგოფის ამ „სა-
ხაფხულო სახლში“ გადაუტანია მას თავისი კარის ეკლესია პეტერ-
ბურგიდან, მას შემდეგ, რაც 1835 წლის ზაფხულში პეტერბურგული
საკუთარი სახლი მიჰყიდა ე. შჩედრინსს. 1846 წლის 2 თებერვალს და-
წერილ ანდერძში თეიმურაზი სთხოვდა თავის მეუღლეს: „უსაყვარ-
ლესო მეუღლეო ჩემო, მეფის სძალო ელენავ, თთარ ამილახურის ასუ-
ლო!... ჩემი საყდარი პეტერბურგის შენს სახლში გადადგი
და როგორც დაგარიგე ისე შეამკევ და ისე გააწყევ“. თეიმურაზი და-
ჟინებით სთხოვს ელენე ამილახვარს არ მოშალოს მისი სიკვდილის
შემდეგ ეს კარის ეკლესია — ან ააშენოს მისთვის ცალკე სახლი პე-
ტერბურგში ან კიდევ, გააწყოს საკუთრად საქართველოში რომელიმე
ნაოხარი ეკლესია: „აწ მე სასოება მაქუს ხელმწიფე იმპერატორისა-
გან, რომ... ჩემს შემდგომად... ჩვენს სახლის საყდარს არ მოვიშლის,
საყდარი ჩენი ჩემი და შენი არს და ჩემს შემდგომ სრულაით შეამკევ
და მათი წმიდა ხატ-ჯვარი ყოველივე და ჩვენის სახლისა შემკობილ-
ნი და შეუქმობელნი — შენნი არიან და ამ ეკლესიაში იმ წესით, რო-
გორც ჩემს დროს იყო დაწესებული — ასე უნდა ესვენოს და ასეთი
ბინა უნდა დაუდგა ხელმწიფე იმპერატორის თხოვნითა და შეწყევნით
რომ ის ეკლესია არ მოიშალოს. ჩემი ქართული წიგნები სრულაით შენ
დაგიდევ და თქვენ შემდგომად ჩვენს საყდარს საცა გექმნებათ, გამორ-
ჩევით ერთი სახლი უხდა გაუკეთოთ და დაუწყოთ ყოველივე წიგნე-
ბი საღმრთო თუ საერო, რომ საქართველოს ხალხის სახმარათ იქ ეწყ-
ყოს საუკუნოთ... და თუ აქ არა ვნებავს და საქართველოში წაიღევ
და იქ აღარჩიევ ერთი ნაოხარი, ანუ ნაკლულევანი ეკლესია, რომ შენ-

²³² საქართველო, 1916, № 148, იხ. აგრეთვე: ვიქტორ გიორგაძის ანდერძის
წიგნი = H — 3164 და A 1278:12.

თვის საუკუნოთ საკუთარი იყოს, ის გააწყე და ჩემს სულს საუკუნოთ
ნუ დაივიწყებ.

წელსა 1846 თებერვლის 2, სანტ-პეტერბურღს სრულიადხეობის
ისა საქართველომსა მეფის გიორგის მეათცამეტის ძე თეიმურაზს.

ეს მთელი ანდერძი სრულიად მეფის ძემ თეიმურაზმა ჩემის კე-
ლით დაწერე²³³.

ელენე ამილახვრის ასულმა ვერ შეუსრულა სასურველი ანდერძი
მეუღლეს. ნივთიერი ხელმოკლეობის გამო, მან ვერ შეძლო ცალკე „გა-
მორჩევითი სახლის“ აშენება თეიმურაზის კარის ეკლესიის გასამარ-
თად და თეიმურაზისეული წიგნთსაცავის შიგ მოსაწყობად. კარის ეკ-
ლესიის კუთვნილი „ხატჯვარი“ საქართველოს მონასტრებში (სამთავ-
რო, ჭრუჭი...) გამოგზავნა, ხოლო თეიმურაზის ბიბლიოთეკა სააზიო
მუზეუმს გადასცა. ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ, შეიძლება და-
ვასკვნათ:

1) თეიმურაზ ბატონიშვილს ხელთუქმნელ ხატის სახელობაზე
პეტერბურგში საკუთარ სახლში გაუმართავს კარის ეკლესია, რომლის
მრევლს პეტერბურგელი ქართველობა — უმეტესად საქართველოს სა-
მეფო სახლის წევრები შეადგენდა და ღვთისმსახურებაც ქართულ
ენაზე სრულდებოდა.

2) თეიმურაზ ბატონიშვილის კარის საყდრის მოძღვრებად სხვა-
დასხვა დროს ყოფილან: იონა ხელაშვილი, ტარასი ალექსი-მესხიშვი-
ლი, ვიქტორ გიორგაძე...

3) 1835 წელს, სახლის გაყიდვის შემდეგ, თეიმურაზს კარის ეკ-
ლესია პეტერბურგიდან გადაუტანია თავის „საზაფხულო სახლში“ პე-
ტერგოფს.

4) თეიმურაზის სიკვდილის (1846 წ.) შემდეგ მისი კარის ეკლესია
მოშლილა, ხოლო კარის საყდრის კუთვნილი ზოგიერთი ნივთი („ხატ-
ჯვარი“) თეიმურაზის მეუღლეს — ელენე ოთარ ამილახვრის ასულს
საქართველოს სხვადასხვა მონასტრებისათვის (სამთავრო, ჭრუჭი...) შეუწირავს.

ახლა უნდა განვიხილოთ, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში
აქამდე გამოთქმული მოსაზრებები თეიმურაზ ბატონიშვილის კარის
ეკლესიის თაობაზე.

მღვდელმა ი. (6) ბარნაბიშვილმა 1911 წელს, „სახალხო
გაზეთში“ გამოქვეყნებულ ერთ წერილში, თეიმურაზ ბატონიშვილის
ხელთუქმნელ ხატის სახელობაზე პეტერბურგში 1816 წელს გამარ-
თული კარის ეკლესია იმერეთის დედოფალ ანა ორბელიანის ასულის

²³³ საქართველო, 1916, № 145.

კუთვნილებად გამოაცხადა, ხოლო თეიმურაზის უბრალო შტამკობლად გამოიყვანა: „პეტერბურგში სცხოვრობდა აგრეთვე იმერეთის საგვარეულოც: მოხუცებული დედოფალი იმერეთისა ანა დედოფალი-ლი მარია კაციას ასული და სხვანი. ანა დედოფალს შტამკობლობა სხვაგან ეკლესიებში სიარული და თავის სახლის სადგომშივე გაიკეთა საყდარი სასწაულო მომქმედი ხატის ხელთუქმნელ მსხენლის სახელზე, მეფის ძემ თეიმურაზმა შეუქმო შესაფერის სამკაულითა“²³⁴.

პ. კარბელაშვილს იონა ხელაშვილის კარის მღვდლად თეიმურაზ ბატონიშვილთან გადასვლა და მამასადაამე, თეიმურაზის მიერ კარის ეკლესიის გამართვაც 1814 წელს ჰქონდა წარმოდგენილი: „1814 წ. იონა თეიმურაზ ბატონიშვილმა მიიპატიჟა მოძღვრათ“²³⁵, რასაკვირველია, ეს თარიღი სწორი არ არის და აი, რატომ: 1812 წელს ი. ხელაშვილმა დაასრულა ალ. ნეველის აკადემია, იმავე წლის ოქტომბერში შეიმოსა მღვდელ-მონაზვნად და მას შემდეგ, რაც დავით ბატონიშვილს ნაპოლეონის შემოსვლის გამო ხელი შეეშალა საკუთარი კარის ეკლესია მოეწყო, იონას ნება დართეს პეტერბურგელი ქართველებისათვის წირვა ქართულ ენაზე წმ. ანდრიას ეკლესიაში ჩაეტარებინა, რომლის სათანადო საბუთი (S 1532 გვ. 327) უკვე ზემოთ მოვიტანეთ. ასე გაგრძელდა 1813 წლამდე. ამ წელს მოხუცებულობის გამო თავის სასახლეში კარის ეკლესია გამართა ანა იმერეთის დედოფალმა, რომელსაც დავით ბატონიშვილმა მოძღვრად იონა ხელაშვილი დაუთმო. იონასავე ცნობით: „უმაღლესმან ანა დედოფალმან იმერეთისამან სთხოვა მემკვიდრესა დავითს თავი ჩემი და მიპცა და ვმსახურე ეკლესიასა სახლისა მის უმაღლესობისა სამნი წელი“ (რონინი გვ. 239). მამასადაამე, თუ ანა დედოფალმა იონა თავის კარის მღვდლად 1813 წელს მიიწვია და იონამ მას „სამნი წელი“ ე. ი. 1813—1815 წწ. ემსახურა. ცხადია, თეიმურაზი მას 1814 წელს ვეღარ გადაიყვანდა თავისთან იმერეთის დედოფლის კარის მოძღვარს და არც მომხდარა ასე. ზემოთ მოტანილი სათანადო საბუთიდან (S 1532, გვ. 192, 193, 327) გაირკვა, რომ იონა თეიმურაზ ბატონიშვილის საცხოვრებელ სახლში გადავიდა 1816 წელს 6 თებერვალს და თეიმურაზმაც მხოლოდ ამავე — 1816 წელს გამართა ხელთუქმნელი ხატის სახელობის საკუთარი კარის ეკლესია. იონამ აქ ათი წელი დაჰყო: ანა დედოფალს „თხოვა თავი ჩემი მეფის ძემ თეიმურაზმა და წარმავლინა მისთანა და ვმსა-

²³⁴ მლ. ი. (6.) ბარნაბიშვილი, ბერი იონა ხელაშვილი, სახალხო გაზეთი, 1911, № 348.

²³⁵ მლ. პ. კარბელაშვილი, იონა ბერი (ხელაშვილი), საქართველო, 1916, № 198.

ხურე ეკლესიასა მისსა ათნი წელნი“ (რონინი გვ. 234), მაშასადამე, 1816 — 25 წლებში, ხოლო ამავე წლის მაისში იგი იმერეთის დედოფალ მარიამთან გადავიდა მის მოძღვრად, სადაც დარჩა სავსებით დედოფალს მარიამს. — 1837 წლამდე.

გ. ლეონიძეს იმერეთის დედოფალი მარიამი სამეგრელოს დედოფლად მიუჩნევია: „აკადემიის შემდეგ იონა კარის მღვდლად ემსახურებოდა ბატონიშვილ დავითს, შემდეგ იმერეთის დედოფალს ანას, ათი წელი თეიმურაზ ბატონიშვილს და ბოლოს, სამეგრელოს დედოფალს მარიამს.“²³⁶

სამეგრელოს ასეთ დედოფალს ამ პერიოდში არავინ იცნობს: სამეგრელოს დედოფლებად ამ დროისათვის ითვლებოდნენ გრიგოლ დადიანის ქვრივი — ნინო გიორგი XII-ის ასული ბაგრატიონი, უმცროსი დაი თეიმურაზ ბატონიშვილისა და მისი რძალი — დედოფალი მართა ზურაბ წერეთლის ასული, მეუღლე ლევან გრიგოლის ძე, დადიანისა.

ანდა, ეს მარიამი როგორ შეიძლება იყო სავსებით სამეგრელოს დედოფალი, მაშინ როდესაც თვითონ იყო სამეგრელოს მთავრის კაცია დადიანის ასული და იმერეთის უკანასკნელი მეფის სოლომონ II მეუღლე, რომელიც ქმრის ოსმალეთში გაქცევისა და იმერეთის სამეფოს რუსეთთან შეერთების (1811 წ.) შემდეგ, პეტერბურგში იყო გადასახლებული.

ტრ. რუხაძემ თავის ერთ წიგნში გამოთქვა შემდეგი მოსაზრება: „თეიმურაზმა პეტერბურგში ააგო თავის „კარის ეკლესია (დაცულია ახლაც), სადაც მწირველად ჰყავდა ტარასი ალექსიშვილი, იონა ხელაშვილი და იმერელი ვასილ გიორგაძე“²³⁷. ამის შემდეგ, „სახალხო განათლებაში“ გამოქვეყნებულ წერილში მან უფრო „დააკონკრეტა“ თეიმურაზის კარის ეკლესიის ადგილსამყოფელი და მას ახალი სახელიც შეარქვა: თეიმურაზ ბატონიშვილი დაკრძალულია ლენინგრადს, ალექსანდრე ნეველის სახელობის ლავრის სასაფლაოზე, სადაც თეიმურაზმა ააგო ქართველ ბაგრატიონთა საგვარეულო ტაძარი“²³⁸.

ტრ. რუხაძის ამ მოსაზრებას სამართლიანად გამოეკამათა ი. მეგრელიძე: „ტრ. რუხაძე აღნიშნავს: თეიმურაზი დაკრძალულია „ლენინგრადის ალექსანდრე ნეველის სახელობის ლავრის სასაფლაოზე, სადაც თეიმურაზმა ააგო ქართველ ბაგრატიონთა საგვარეულო ტაძარი.“

236 გ. ლეონიძე, იონა ხელაშვილი, ლიტერატურული საქართველო, 1938, № 5.

237 ტრ. რუხაძე, ძველი ქართული ლირიკის ისტორიიდან, თბ., 1954, გვ. 126.

238 ტრ. რუხაძე, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის პირველი ქართველი აკადემიკოსი (თეიმურაზ ბატონიშვილის გარდაცვალებიდან 110 წლისთავის გამო), სახალხო განათლება, 1956, № 47, 21 ნომბერი.

ამ ცნობის მეორე ნაწილი არაა სწორი“, მაგრამ თვითონ ჩვერდ მეც-
დომაში, როცა ასეთი „ახალი თვალსაზრისი“ განავითარა: ვეტერბურ-
გის ქართული ეკლესია ახლაც დგას ალექსანდრე ნეველის სახელობის
დაშორებით და საწინააღმდეგო მხარეს — ვასილის კუნძულის მეოთ-
ხე ხაზზე (წმ. ანდრეას ე. წ. ანდრეევის ტაძართან), რომლის მახლობ-
ლადაც მდინარე ნევის ნაპირზე საკუთარ სახლში ცხოვრობდა თვით
თეიმურაზ ბაგრატიონი ოჯახითურთ“²³⁹.

აქ აღსანიშნავია შემდეგი: ი. მეგრელიძის მიერ „ვეტერბურგის
ქართულ ეკლესიად“ გამოცხადებული ე. წ. „церковь Трехсвяти-
телей“ დგას ვასილის კუნძულის მეექვსე (და არა მეოთხე) ხაზზე
და რაც მთავარია, ის არის XVIII საუკუნეში (1740—1760 წწ.) აგე-
ბული შენობა, იტალიელი არქიტექტორის ჯუზეპე ტრეზინისა²⁴⁰ და
არავითარი კავშირი არა აქვს ვეტერბურგში თავის საცხოვრებელ სახ-
ლში წმ. სასწაულთმოქმედ ხელთუქმნელ ხატის სახელობაზე გამარ-
თულ თეიმურაზ ბატონიშვილის კარის ეკლესიასთან.

ბ. თეიმურაზ ბაგრატიონი და რუსეთის საზოგადოებრიობა

თეიმურაზ ბაგრატიონის ვეტერბურგში ყოფნის პერიოდში
(1811 — 1846 წწ.) რუსეთის ცხოვრებაში ორი დიდმნიშვნელოვანი
ფაქტი მოხდა: 1812 წლის სამამულო ომი და დეკაბრისტთა მოძრაობა.
წარმოუდგენელია, რომ ორივე ამ მოვლენას თავისი ასახვა არ ეპოვა
ქართველი ბატონიშვილის სულიერ ცხოვრებაში.

მართლაც, თეიმურაზის ნაქონ ხელნაწერ წიგნებს შემოუნახავს
1812 წლის დიდი სამამულო ომის გმირთა სახელები (მათ შორის, იგი
იცნობდა ქართველებსაც) და ნაპოლეონის წინააღმდეგ რუსი ხალხის
გმირული ბრძოლის ამსახველი ეპიზოდები. მაგ., რუსული პრესის
მიხედვით, თეიმურაზი აღადგენს ისტორიული მნიშვნელობის მონაცე-
მებს: 1. „წელსა 1813 მარტის სევერნიის პოშტიდამ გამოწერილი, რაც
რუსთა ამ ომებში მოუკვდათ ფრანცუცის პირდაპირ წელსა 1812:

239 ი. მეგრელიძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი როგორც რუსთველოლოგი,
ორიონი თბ., 1967, გვ. 233.

240 ეს ჯუზეპე ტრეზინი არ უნდა ავურიოთ ალექსანდრე ნეველის ლავრის
სამონასტრო კომპლექსის (XVIII ს.) აღმშენებელ არქიტექტორებში დომენიკო და
პიეტრო ტრეზინებში, რომლებიც აგრეთვე თანამედროვენი იყვნენ ჯუზეპე ტრეზი-
ნისა. იხ.: Л. А. Мадерский, История строительства и архитектуры
Александро-Невской Лавры, Л., 1944 (ხელნაწერი შრომა, დაუღლია ლენინგრა-
დის საქალაქო სკულპტურის მუზეუმში).

ქ. მინცკის გუბერნიაში	18797
ქ. ბერეზინას	30106
ქ. მოსკოვს	49754
ქ. სმოლენცკას	71735
ქ. ვილენცკას	12203
ქ. კალულას	1027
ქ. ჯამი	213516

ქ. რაც ბოროდინის ომში დაიხოცა წელსა 1812, აგვისტოს 26, კუტუზოვი რომ დაამარცხდა, ის არა სწერია.

ეს ზემო ნაწერი, რაც გაზეთის ძალით იპოვეს რუსთა და ბრძანება ჰქონდათ გუბერნატორებს დამარცხვისა და დაწვისა, და რაც ყრუ ტყვეში ვერ იპოვეს, ან წყალში დაირჩო, ან ნადირმა და ფრინველმა შეჭამა — ის სხვა არის, ამაში არ ურევია, და არც ტყვეთ წასული²⁴¹. ამას გარდა, პეტერბურგიდან თეიმურაზი, ეტყობა, გულისყურით აღევნებდა თვალს ომის მსვლელობას და გვაწვდის საკუთრად მის მიერ შეგროვილ ცნობებს:

2. „მოსკოვიდამ რომ დაბრუნდნენ ნოემბრის 24, უდინომ დაამარცხა მეწინავე ჯარი ჩიჩაგოვისა. ირანალ ლამბერტი ბორისოვთან დაიჭრა. 2000 ცოცხალი წაართვა, ხუთასი ბარგის ურემი და ექვსი ზარბაზანი. 27. ორიათასი კაცი გარდაწყდა ფრანცუცებისა გზა დაპყარგეს და ვიტენშტეინის ჯარს წააწყდნენ, თავიანთი ფრანცუცი ეგონათ და ის ორი ათასი ფრანცუცი დაიჭირეს რუსთ. 27. ორივე ჯარი ერთათ შეიყარა ჩიჩაგოვისა და კუტუზოვისა. დვინას ბერეზინასთან რომ გავიდა ფრანცუცის ჯარი — წინიდან უდინო, იმან უკან ვიკტორ, იმას უკან ნეი და იმას უკან მორტიე — იქ მოხდა ომი. 28. დაამარცხდნენ რუსნი: აქ კარგათ იყო ღენერალ ღურმეკ; იძლიენენ რუსნი და ფრანცუცთ შეიპყრეს 600 კაცი რუსი, ორი ბაირალი და 6 ზარბაზანი. 29. ვიკტორმა დაამარცხა ვიტენშტეინი და დაიჭრა 6000 რუსი ცოცხალი, უდინო დაიჭრა გვერდში წინა ჯარში“ (იქვე, 316).

ან კიდევ:

3. „წელსა 1812 სექტემბრის 3, სამშაბათს დღეს აიღეს მოსკოვი, ქ. ოსტორმან დაამარცხეს ივლისის 13.

ქ. სმოლენცკა აიღეს და ბარკლაი დაამარცხდა აგვისტოს 5.

ქ. კუტუზოვი დაამარცხეს მოყაის ახლო აგვისტოს 26, ბოროდინ წოდებულსა ადგილსა“ (იქვე, 316v).

4. „რომელიც გუბერნიები ფრანციცთაგან იაგარ იქმნა:

ქ. მოსკოვი

ქ. სმოლენცკა

ქ. კალულა

ქ. მოლილევი

ქ. მინსკი

ქ. ვიტებსკი

ქ. გროდინსკი

ქ. კურლიანდსკი

ქ. ბელოსტოკცკი

ქ. პსკოვსკი

ქ. წელსა 1812, კვირას შევიდნენ“ (იქვე, 316v).

5. „ვონა აიღეს 17 ივნისს ფრანცუტთ,

სვანციანა 20

დრისა 30

პოლოცკა 2 ივლისს და იძლიენენ... ძალიან

ვიტებსკა ...ივლისს

მოლილევი 17“²⁴².

ნაპოლეონისადმი ინტერესი თეიმურაზს, როგორც ირკვევა, მის რუსეთში დამარცხების შემდეგაც არ შეუწყვეტია: „ტუონიში გამოვიდა ბონაპარტე წელს 1815 მარტში, აიღო ღრენობილი, იშოვა ჯარი და არტილერია და შევიდა პარიჟში და კოროლი გაიქცა“ (S—3860, ფ. 314v).

ახლა რაც შეეხება დეკაბრისტებს. ცნობილია, რომ გასული საუკუნის 20-იანი წლები რუსეთის სინამდვილეში აღინიშნა ე. წ. დეკაბრისტთა მოძრაობით, რომლის ლოზუნგი იყო ბატონყმობის გაუქმება და შეუზღუდავი მონარქიის (აბსოლუტიზმი) დამხობა. დეკაბრისტები მოითხოვდნენ კონსტიტუციურ მონარქიას ან კიდევ, რესპუბლიკას.

ისტორიულ მეცნიერებაში დაწვრილებითაა გამორკვეული დეკაბრისტთა მოძრაობა და თავისი დროისთვის მისი პროგრესული ხასიათი²⁴³. ამდენად მასზე აღარ შეეჩერდებით. ჩვენი მიზანი სხვაა.

242 S — 3860, ქვემო საც. ფ. შიდა მხარე (შდრ. ხელნ. აღწერილობა, S კოლექცია, V, 1967, გვ. 281—82).

243 იხ. უკანასკნელი შემაჯამებელი ხასიათის ნარკვევი აკად. მ. ვ. ნეჩინასი: Декабристы, წიგნში: История СССР, т. IV, М., 1967, стр. 175 — 216. იხ. აგრეთვე ლ. ბარამია, დეკაბრისტები საქართველოში, თბ., 1955.

როგორც ცნობილია, დეკაბრისტული იდეები სათავეს საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციიდან და დიდი ფრანგი განმანათლებლებიდან იღებდნენ. აღსანიშნავია, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონის სულიერი მოწაფე იყო თავისი უფროსი ძმის დავით ბატონიშვილისა, რომელიც ჩვენში „ვოლტერიანელის“ სახელითაა ცნობილი²⁴⁴. დავითს თეიმურაზის თხოვნით, 1814 წელს, უთარგმნია მონტესკიე „წიგნი მონტესკე. საზოგადოდ არსებობისათვის სჯულთა (ფრიად ჩინებულთა წიგნთაგანი) და ყოველთა სხვათა და სხვათა გვართა მართებლობათა, ქმნილი ფრანციუტულსა ენასა ზედა ბრძენის მონტესკუს მიერ, ხოლო თარგმნილი ქართულად სრულიად საქართველოს მეფის გიორგის XIII-ს ძის დავითის მიერ, რომლისცა თარგმანება სთხოვა ძმამან მათმან უგანათლებულესმან მეფის გიორგი XIII-ს ძემან თეიმურაზ“²⁴⁵. თავის მხრით, დავითს თარგმანზე დაუწერია:

„ჩემო სასურველო ძმომ თეიმურაზ!

უაღმატებულესი სურვილი და სწავლისადმი მოცალებობაი, რომელიცა შეჰქმნია სულსა შენსა თვისებად, აღმოჩნდა ღირს ხსოვისა ყოველთა კაცთათვის. განღვიძებულმა ამით ხელეჭყავ თარგმანებად წერილისა ამის მონტესკუსაგან ქმნილისა სჯულთათვის გულისხმისყოფისათა, რომელიცა არს ერთიცა ესე უმჯობესთა წერილთაგანი ყოველსა ევროპასა შინა, ხოლო მე ვსასოებ რომელ შრომა ესე ჩემი მსახურ მექმნას დატყობასა შინა ძმებრისა სიყვარულისასა.

თქვენი ძმა დავით“²⁴⁶.

მონტესკიეს გარდა, თეიმურაზს თავის ბიბლიოთეკაში ჰქონია „რომელიმე ვოლტერის თხზულებათაგან, სხვათა და სხვათა, ფრანციუტულისაგან და რუსულისა სხვათა და სხვათა ქართველთა ავტორთაგან ქართულად თარგმნილი“²⁴⁷, ხოლო სახელდობრ, ვოლტერის „ილათოკლე“ თვით თეიმურაზის მიერაა ნათარგმნი²⁴⁸. ასე, რომ არაფერია მოულოდნელი, თუ თეიმურაზ ბაგრატიონს გაიტაცებდა დეკაბრისტული იდეებიც. თეიმურაზ ბაგრატიონის სხვა კრიპტოგრაფულ ჩანაწერ-

244 ლ. ასათიანი, ვოლტერიანობა საქართველოში, თბ., 1933, გვ. 63—76.

245 თეიმურაზ ბაგრატიონის წიგნთსაცავის კატალოგი ს. იორდანიშვილის გამოცემა, თბ., 1948, გვ. 43; ხელნაწერის ახლანდელი შიფრია: S—370, და S—371; იხ. აგრეთვე, ტ. რუხაძე, მონტესკიე და ქართული მწერლობა, ლიტ. გაზეთი, 1955, № 10.

246 S—370, გვ. შდრ. ლ. ასათიანი, დას. შრ., გვ. 74—75.

247 კატალოგი, გვ. 45.

248 ლენ. H—20. ამის შესახებ იხ. ტრ. რუხაძე, ძველი ქართული თეატრი და დრამატურგია, თბ., 1949, გვ. 295. 532—540.

რებთან ერთად, ლენინგრადულ მასალებში, რ. ორბელიანმა გამოკვლია დეკაბრისტთა ლიდერების კ. რილევისა და ა. ბესტუჟევის მასალები და გამოთქმების თეიმურაზისეული კრიპტოგრამები²⁴⁹. მკვლევარის სიტყვებით: «Нельзя не упомянуть также о зашифрованных именах декабристов К. Рылеева и А. Бестужева, со следующими изречениями, записанными по русски в грузинской транскрипции: Рылеев — «Что посеяно, то будет пожато», Бестужев — «Семена посеяны, цветы произрастут, плоды будут», რ. ორბელის დაკვირვებით, მართალია «Эти записи никак не комментированы Теймуразом, но они производят впечатление сделанных в положительном для декабристов смысле, что представляет любопытную черту для характеристики взглядов Теймураза»²⁵⁰.

რილევის ეს სიტყვები თეიმურაზს გამოყენებული აქვს აგრეთვე იონა ხელაშვილის „სულიერი იფქლისთვის“ წამძღვარებულ გალექსილ წინასიტყვაობაში: „რასაცა კაცი დასთესს, მასვე მოიმკის“. (S—285, გვ. IX), რაც ცხადად მოწმობს თეიმურაზ ბაგრატიონის თანაგრძნობას დეკაბრისტული იდეებისადმი. იგი მოწმეა 1825 წლის 14 დეკემბერს, პეტერბურგში სენატის მოედანზე მომხდარი სისხლიანი ამბებისა.

როგორც ვხედავთ, თეიმურაზ ბაგრატიონი ცხოველ მონაწილეობასღებულობს რუსეთის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურსა თუ კულტურულ ცხოვრებაში. იგი რუსეთის იმპერატორის კარისა და პეტერბურგის მაღალი საზოგადოების წრეში ტრიალებს. მაგალითად, 1836 წელს ევროპაში მოგზაურობიდან პეტერბურგში დაბრუნებას თეიმურაზი ბროსესთან მიწერილ წერილში ასე აგვიწერს... „...არ მეცალა: კელმწიფესთან, იმპერატრიცასთან, სამეფოს სახლის შვილებთან, ყველასთან შემდგომად მოსვლისა წარვდეგ. კეთილის თვალით და გულით და პირით მიმიღეს, ღმერთმან აღღეგრძელოსთ და აქაურს პირველსა და ჩინებულს გვამებთან, მანამ ყველას მოუვლიდი“ (წერილები, გვ. 73).

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონი პირადად იცნობდა აღექსანდრე პუშკინს. წარმოუდგენელია, რომ იმპერატორის კარზე

²⁴⁹ ლენ. ნ—28, ფ. 41₇.

²⁵⁰ Р. Р. Орбели. Из крипт. записей Теймураза Багратиони, Уч. записки ИВ, т. XVI, М.-Л., 1958, стр. 399. ამ მასალაზე დაყრდნობით. ნ. მახათაძე წერს: „თეიმურაზ ბატონიშვილის ერთ-ერთი კრიპტოგრამული ჩანაწერი იმდევარილევის სიტყვებს: „რასაც დასთეს მის მომიკი“. ნ. მახათაძე, ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში. გვ. 158. რა დააშავა ა. ბესტუჟევი?"/>

ან პეტერბურგის სალონებში, მისივე მოწმობით, აგრე რიგად მიღებული ქართული ბატონიშვილი არ შეხვედროდა დიდ რუსულ საზოგადოებას. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ალ. პუშკინის სიცოცხლეში შექმნილ პოეტის ერთ-ერთი საუკეთესო პორტრეტის ავტორს ა. ტროპინინს, როგორც ამ უკანასკნელ დროს გაიჩვენა, დაუხატავს თეიმურაზის მეუღლის—ელენე ამილახერის შესანიშნავი პორტრეტი²⁵¹. დიდი რუსი მხატვრის ინტერესი ამ ორი ოჯახისადმი შემთხვევითი არ უნდა იყოს. ამასთან, საზი უნდა გავსვას იმ გარემოებას, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონია ქართულ ენაზე პუშკინის პირველი გადმომღები (თარგმნა „ანგელოსი“). ამას გარდა თეიმურაზის ალბომში დაცულია მისივე ხელით „სუფთად და გულმოდგინედ გადაწერილი სხვების თარგმანები პუშკინის ლექსებისა... „ო, ვნებიანო სატირის მუზავ“ (2 თარგმანი), „ელეგია“, „დემონი“, „წინასწარმეტყველი“, მხიარული ლხინი“, „ძმები ყაჩაღები“ (ნაწყვეტი) და „მკვინი ონეგინის“ მე-7 თავის 52 სტროფი“²⁵². შემთხვევითი არ უნდა იყოს ისიც, რომ თეიმურაზთან ერთად პუშკინის პოეზიით ქართულ ლიტერატურაში პირველად დაინტერესდა აგრეთვე თეიმურაზ ბაგრატიონის ალბრდილი სოლომონ რაზმაძე, რომელმაც თარგმნა „ღიშპანური სიმღერა“ (Испанский романс), „განღვიძება“ (Пробуждение), „ლხინი“ (Веселый пир), „დემონი“ (Демон), „წინასწარმეტყველი“ (Пророк), „ონეგინიდან“ (Из Евг. Онегина) — (ნაწყვეტები), „აეზაკებიდან“ (Братья-разбойники). ამათგან პირველი ორი თავი პუშკინის სიცოცხლეში დაიბეჭდა (იხ. „ტფილისის უწყება“, 1830, № 2, „საქართველოს უწყება“, 1832, № 5)²⁵³.

თეიმურაზ ბაგრატიონი დაახლოებული ყოფილა პეტერბურგის გამოჩენილ მხატვრებთან და საიმპერატორო სამხატვრო აკადემიასთან. მას უშუალო ნაცნობობა და მიმოწერა აქვს აკად. ა. ტროპინინთან²⁵⁴, პროფ. კ. ბრიულოვთან²⁵⁵, სამხატვრო აკადემიის მაშინდელ პრეზიდენტ ოლენინთან და კონფერენც-მდივან გრიგოროვიჩთან²⁵⁶.

251 გ. შარაძე. ტროპინინის „უცნობი ქართველი ქალის პორტრეტი“, საბჭოთა ხელოვნება, № 10, 1969.

252 კ. დონდუა. პუშკინი ქართულ ლიტერატურაში, კრებული: „ა. პუშკინი საქართველოში“, თბ., 1938, გვ. 145. ადრე დაიბეჭდა რუსულად: К. Д. Дондуа, Пушкин в грузинской литературе, сб. «Пушкин в мировой литературе», М., 1926. შტრ. БСЭ, т. 42 М., 1956, стр. 104.

253 ი. გრიშაშვილი, პუშკინის პირველი მთარგმნელები (ბიბლიოგრაფიით), კრებული „ა. პუშკინი საქართველოში“, თბ., 1938, გვ. 139—140, 228.

საგანგებოდაა აღსანიშნავი თეიმურაზის ურთიერთობა რუსეთის მაშინდელ მაღალ სახელმწიფო მოღვაწესა და მეცენატთან, ნ. პ. რუმინცოვთან. პეტერბურგში ჩასვლისთანავე (1811 წ.) თეიმურაზს თავისი თხზულება „ყაჯართა ისტორია“ რუმინცოვისთვის მიუერთმევიო: „აღწერა მოკლედ აწინდელისა სპარსეთის მპყრობელთა შაჰთა გვარეულობისა ყაჯართასა, თუ სადიდგან წარმოებენ, მეფის გიორგის XIII-ის ძის თეიმურაზის მიერ შეთხზული. ეგრეთვე სპარსეთისა კარის განგებანი. ესენი წელსა 1811 ჟამსა მოსვლისა თვისისა, მათმან უგანათლებულესობამან მეფის ძემან სპარსეთით თავისუფლადა ქ ს. პეტერბურგს მოწვენილმან აღუწერა მათს ბრწყინვალეებას გრაფს კანცლერს ნიკოლაი პეტროვიჩს რუმინცოვს“ (კატალოგი, გვ. 36). 1822 წელს კი, ნ. პ. რუმინცოვმა ქართველი ბატონიშვილისაგან მიიღო „ქართლის ცხოვრების“ ერთი საუკეთესო ნუსხათაგანი, რომელიც დღეს უკვე საქართველოშია ჩამოტანილი. ხელნაწერის პირველ ფურცელს თეიმურაზის ხელით აწერია: „მათს ბრწყინვალეებას გრაფს ნიკოლაი პეტროვიჩს რუმინცოვს კანცლერს. საქართველოს მეფის ძე თეიმურაზ გძღვნი წელსა 1822, ხოლო ქართულსა მეათოთხმეტისა მოქცევისასა წელსა 509“ (იგივე რუსულადაც)²⁵⁷.

რუსეთის სინოდის ობერ-პროკურორი, ბიბლიური საზოგადოების თავმჯდომარე ა. გოლიცინი დიდად აფასებდა სწავლულ ქართველ ბატონიშვილს. 1814 წელს ა. გოლიცინმა თეიმურაზ ბაგრატიონი რუსეთის ბიბლიური საზოგადოების წევრად ჩარიცხა²⁵⁸, ხოლო როგორც მათი მიწერ-მოწერიდან ირკვევა, რუსეთის ბიბლიურ საზოგადოებას დიდი მადლობით მიუღია დასაბეჭდად თეიმურაზის მიერ თურქულ და სპარსულ ენებზე მ. თოფჩიბაშევთან ერთად თარგმნილი „დავითნი“²⁵⁹.

254 გ. შარაძე, ტროპინინის „უცნობი ქართველი ქალის პორტრეტი“, საბჭოთა ხელოვნება, № 10, 1969.

255 გ. შარაძე, მხატვარ ოენათანიანის ბიოგრაფიისათვის, საბჭოთა ხელოვნება, № 10, 1969.

256 იქვე.

257 H—2080 (ამ ხელნაწერის შესახებ შექმნილია მდიდარი ლიტერატურა — ბროსე, აღ. ხახანაშვილი, ე. თაყაიშვილი, ს. ყაუხჩიშვილი აღ. ბარამიძე, კ. გრიგოლია).

258 P. Орбели, Новые биогр. данные о Мирза-Джафар Топчибашеве, стр. 39.

259 თ. ბაგრატიონის წერილი აღ. გოლიცინისადმი დაცულია ლენ. აღმ. ინსტ. H—28, გვ. 154, ხოლო გოლიცინის საპასუხო წერილი თეიმურაზისადმი გამოაქვეყნა ს. იორდანიშვილმა: კატალოგი, თბ., 2948. დამატება, გვ. 80. ამის შესახებ იხ. შარაძე, თ. ბაგრატიონის მთარგმნელობითი მოღვაწეობიდან. „მაცნე“. № 2, 1972.

გარდა რუსული მხატვრული სიტყვისა თუ ფუნჯის დიდოსტატებისა, თეიმურაზ ბაგრატიონი ახლო ურთიერთობაშია პეტერბურგის სამეცნიერო სკოლასთან. რ. ორბელის სიტყვებით: „... с концами 1850-1860 годов, мы видим Теймураза в сотрудничестве с археографом П. М. Строевым (1796—1876), юристом Г. А. Розенкампом (1762—1832)... В научном общении Теймураз был и с востоковедом Х. Д. Френом (1782—1851), кавказоведом А. М. Шёгренном (1794—1855) и почетным академиком П. В. Ганом (ум. в 1856 г.)»²⁶⁰.

ამათ შეიძლება დაემატოს აკად. ფ. შარშუას და პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტის აკად. ს. უვაროვის სახელები. მხედველობაშია აგრეთვე მისაღები პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის ის აკადემიკოსები, რომლებმაც ერთხმად დაუჭირეს მხარი 1837 წლის დეკემბერში თეიმურაზ ბაგრატიონის საპატიო აკადემიკოსად არჩევას. ესენია აკადემიკოსები მ. ა. დონდუკოვ-კორსაკოვი, ფუსი, ვიშნევსკი, ზაგორსკი, ოსტროგრადსკი, უსტრიალოვი, კრუგი, შმიდტი, ბრანდტი, ჰერმანი, კუპფერი, პესი, ლენცი, ბუნიაკოვსკი და სხვ.²⁶¹.

გ. თეიმურაზ ბაგრატიონი და ქართველი ინტელიგენციის ახალი თაობა

„წამია პეტერბურგისა, ზაფხულის სახის ჩვენება,
ორ თევზის ნათობს დამეცა ყოვლს სულ აქვს მისი ქენება.
თუ წვიმას იწყებს ძნელა არს დარი და გაჰომზევენება,
სტანჯავს კაცს რვა თვე ზამთარი, გავს სვეს ჩვენს ასე ენება“.

ასე გადმოგვცემს თეიმურაზი ქართველი კაცისათვის უცხო პეტერბურგის ბუნებას²⁶².

საქართველოსაგან მოშორებულ სევდიან ბატონიშვილს („აწ მე ურდოშიდ მყოფელსა“) თავის ერთ ხელნაწერ კრებულში ჩაუწერია:

„შენი მიჯნური, შენგან შორ ქმნილი,
რომელსა აქვნდა, თვალთ ცრემლთა მილი
და მსგავს ირმისა, წყაროს წყურვილი
აწ წიალს შენსა ის განსცხრებს მტკბარად.

²⁶⁰ Р. Орбели. Из криптографических записей Т. Багратиони, Ученые записки ИВ АН СССР, М.-Л., 1958, стр. 395.

²⁶¹ Académie Impériale des sciences, № LXV, LXIII, JO Архива АН СССР, ф. 1, оп. 1^a, № 56.

²⁶² ლენ. Е 23, გვ. 294.

სამშობლოს სიყვარული თეიმურაზ ბაგრატიონმა პეტერბურგში თანამემამულეთა ახალი და საუკეთესო თაობის აღზრდითაც დაამტკიცა; თეიმურაზია ქართული ინტელიგენციის ახალი თაობის ერთ-ერთი მოძღვარი.

პეტერბურგის სასულიერო აკადემიაში სწავლის დროს (1831—1835 წწ.) პლატონ იოსელიანი სხვა ბატონიშვილებთან ერთად, თეიმურაზის ყურადღების საგანი იყო: „მეცა თვით ვიყავ დაახლოებული მეფის ძეთა, ვითარცა მათთანა შინაური, მათთან დაბინავებული, მათთან გამოკვებული და შენახული მათთანა ოთხსა წელსა (1831—1835) და კუალად ორიცა წელი (1843—1844)“; „პირნი ესენი... იყვნენ დაახლოვებით ცნობილნი ჩემგან მეუღლე თვით მეფისა ბატონი დედოფალი მარიამ; ძმანი თვით მეფისა მირიან და ფარნაოზ, ძენი მეფისა ბაგრატ, თეიმურაზ... ელენე მეუღლე მეფის ძის თეიმურაზისა...“²⁶⁴. 1834 წელს პლატ. იოსელიანს თეიმურაზისა და ელენესთვის მიურთმევია თხზულება „მწუალებელთათვის“²⁶⁵.

ეტყობა, პლ. იოსელიანს მეცნიერულ-ლიტერატურული საუბრებიც ჰქონია თეიმურაზთან: „მეფეთა ისტორია, მეფემან უნდა ჰსწეროსო, — ხშირად მეტყოდა მეფის ძე თეიმურაზ. თქმასა ამას აქუს თავისი ჰაზრი, ძალი და მნიშვნელობა“ — გადმოგვცემს პლ. იოსელიანი²⁶⁶.

შეტად საყურადღებო ცნობები დაგვიტოვა აგრეთვე პლ. იოსელიანმა „ცხოვრებაში“ თეიმურაზის კარის ეკლესიის შესახებ²⁶⁷. მაგრამ კიდევ უფრო საინტერესო ის არის, რომ თბილისში დაბრუნების შემდეგ პლ. იოსელიანის ისტორიული შრომებით თეიმურაზი უკმაყოფილო დარჩენილა და მასზე შეუქმნია სატირული ლექსები, რომლებიც მოგვაგონებენ ნ. ბარათაშვილის განთქმულ მახვილსიტყვაობებს პლატონ იოსელიანზე: „ასე ამბობენ იოსელიანს თავლს შინა ქაქი გაურევიან“.. ან „კიდევ: „ფილოსოფი გამოგვიჩინდა, თავს არ უდებს ღობეს ზრძენსა...“²⁶⁸. ჩვენთვის ამჟამად, უცნობია, სახელდობრ, პ. იოსე-

263 ლენ. E 23, გვ. 298.

264 ცხოვრება..., გვ. 284, იხ. აგრეთვე, „ცისკარი“ № 12, 1868 წ. შდრ. ნ. მახათაძე, ქართ. კულტურის კერა პეტერბურგში, გვ. 160—161.

265 H—2317.

266 ცხოვრება, გვ. 284.

267 იქვე, გვ. 177.

268 ლენ. E 23, გვ. 281, 289—290.

ლიანის რომელი ისტორიული შრომა აქვს მხედველობაში თეიმურაზ ბაგრატიონს²⁶⁹. ისე კი, ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ სამეფო ოჯახის სხვა შთამომავალი, კერძოდ, ალ. ორბელიანიც (თეკლე ბაგრატიონის ვაჟი) პოლემიკურად არის განწყობილი პლ. იოსელიანისადმი, როგორც ისტორიკოსისადმი²⁷⁰. ამ მხრივ, უთუოდ ანგარიშგასაწევია ა. გაწერელიას თვალსაზრისი: „ალ. ორბელიანის მსოფლმხედველობა პოლიტიკური რომანტიზმის ყველაზე თვალაჩინო გამოხატულება იყო მე-19 ს. 1 ნახევარში. ის ბოლომდე დარჩა ბაგრატიონთა დინასტიის წარსულ დიდებაზე მეოცნებე არისტოკრატად... პლ. იოსელიანს კი არაერთხელ გამოუთქვამს ხოტბა რუსეთის მმართველობისადმი... პოლიტიკური მსოფლმხედველობის მხრით, პლ. იოსელიანი ეკუთვნოდა იმ ჯგუფს, რომელიც მეთვრამეტე საუკუნის საქართველოსათვის ერთადერთ გამოსავალად რუსეთთან შეერთებას სთვლიდა“²⁷¹.

როგორც ცნობილია, 1826 წელს ნიკო ჩუბინაშვილმა პეტერბურგს სასწავლებლად ჩაიყვანა თავისი ძმისშვილი დავით ჩუბინაშვილი, რომელიც შემდეგ პეტერბურგია უნივერსიტეტის პირველი ქართველი პროფესორი გახდა²⁷².

თეიმურაზ ბაგრატიონი, მარი ბროსესთან ერთად, მონაწილეობას ღებულობდა დ. ჩუბინაშვილის მეცნიერულ წრეობაში. ამის დამამტკიცებელია „ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამოცემა, რომელიც ზ. ფალანდიშვილთან ერთად, განხორციელდა ამ სამი პიროვნების დაულაღვი მეცნიერული თანამშრომლობით²⁷³. თეიმურაზ ბაგრატიონის მეცნიერული ავტორიტეტი დ. ჩუბინაშვილისათვის იმდენად დიდი ყოფილა, რომ ზოგიერთი მისი ღებულება უკრიტიკოდ აქვს გამეორებული²⁷⁴. მათი ახლო ურთიერთობის დამამტკიცებელია ის ფაქტიც,

269 ყოველ შემთხვევაში, ნ. მახათაძის მიერ მოყვანილი სიტყვები, დამოწმებული პლ. იოსელიანის მიერ 1868 წელს გამოქვეყნებული წერილიდან: „Отклик кавказца, кавказцам Петербурга“, Кавказ, 1868, № 15, არა ვგვონია თეიმურაზს სტოდნოდა, რადგან იგი ამ დროს 22 წლის გარდაცვლილი იყო.

270 S—1646—გ.

271 ცხოვრება..., აკ. გაწერელიას შესავალი წერილი, გვ. VIII—IX. შდრ. ნ. მახათაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 163.

272 დაწერილებით იხ. А. Цагарели, Сведения, вып. III СПб, 1894, стр. LXVII—LXXXV, აგრეთვე, კ. კინწურაშვილი, დავით ჩუბინაშვილი, თბ., 1970.

273 გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი და ვეფხისტყაოსნის 1841 წლის გამოცემა, კრებულში „თბილისის უნივერსიტეტი შოთა რუსთაველს“, თბ., 1966.

274 გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი და ვეფხისტყაოსნის ავტორის ვინაობა-მსოფლმხედველობის პრობლემა, „მაცნე“, №, 1966.

რომ თეიმურაზის გარდაცვალების შემდეგ (1846 წ. ოქტომბერში) მისი მდიდარი ქართული ბიბლიოთეკის კატალოგის შედგენა და დასრულება დასრულდა. ჩუბინაშვილისათვის მიუხედავად, რომელიც ახლახანს მისი მემკვიდრეა. აკადემიის არქივის ლენინგრადის განყოფილებაში გამოვლინდა²⁷⁵. მადლიერმა მოწაფემ, 1848 წელს, პეტერბურგში აკად. მ. ბროსეს მეცადინეობითა და ხელშეწყობით, გამოსცა თეიმურაზ ბაგრატიონის „ისტორია დაწყებითგან ივერიისა“.

როგორც ირკვევა, თეიმურაზი, ბაგრატ ბატონიშვილთან ერთად, უშუალო დახმარებას უწევდა ცნობილ ქართველ ფილოსოფოსსა და განმანათლებელს სოლომონ დოდაშვილს მისი პეტერბურგის უნივერსიტეტში სწავლის დროს (1824—27 წწ.). იონა ხელაშვილი ორ სხვა ქართველთან (ერიანოვი, ადამ ღირსიაშვილი) ერთად, პირდაპირ ასახელებს სოლომონ დოდაშვილს თეიმურაზის აღზრდილად: „...აჲ სამნი მექუჴყენნი ჩემნი მოვიდნენ სახლსა შინა თქუჴნსა, რომელთაგანნი ორნი ვაბედნიერდნენ დოდაევი და ერიანოვი და მიიქცენენ საგნებ შესარულებულნი მამულად, რომელთაცა ნატრიან თემი ოვი დიდი“²⁷⁶. ამას გარდა, თვით ს. დოდაშვილის წერილებში ხშირად მადლობით იხსენიება თეიმურაზ ბაგრატიონის სახელი²⁷⁷. 1830 წელს როცა ს. დოდაშვილმა თბილისში ბეჭდურად გამოსცა თავისი „შემოკლებული ქართული ღრამმატიკა“, ერთი ეგზემპლარი წარწერით მიუღრმეგვია თეიმურაზ ბაგრატიონისთვის (ამჟამად ლენ. E 21 შდრ. P. Orbeli, Груз. рук. № 145), ხოლო 1832 წლის შეთქმულების გამომჟღავნების შემდეგ მიცემულ ჩვენებებში ს. დოდაშვილი აღიარებს პეტერბურგში ყოფნის დროს თეიმურაზ ბაგრატიონთან სიახლოვეს²⁷⁸.

თეიმურაზი დახმარებია აგრეთვე ადამ ღირსიაშვილს (კახელი მღვდლის შვილი, დაიბადა 1804 წელს, სწავლობდა თბილისის სემინარიაში) პეტერბურგის უნივერსიტეტში ჩასარიცხად²⁷⁹, რომელიც შემდეგ იხსენიება უნივერსიტეტის აღზრდილთა შორის²⁸⁰.

²⁷⁵ Ф 2, оп. 1847, № 15. ამის შესახებ იხ. გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი ბიბლიოფილი. ბიბლიოგრაფი და კოლექციონერი. ქართ. ლიტ. ინსტიტუტის სამეცნ. კონფერენცია, თბ., 1970.

²⁷⁶ Н—2226, გვ. 323; შდრ. მ. გოცაძე, სოლომონ დოდაშვილი, თბ., 1955.

²⁷⁷ სოლომონ დოდაშვილის წერილები. ს. ხუციშვილის შესავალი წერილითა და შენიშვნებით, წიგნში: მასალები საქ. და კავკ. ისტორიისათვის, 1944, ნაკვ. II, თბ., 1945.

²⁷⁸ გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, II, თბ., 1970, გვ. 228, 247.

²⁷⁹ Н—2226, გვ. 323.

²⁸⁰ В. Григорьев, Императорский С.-Пет. университет в течении первых пяти десяти лет его существования, 1870.

ზემოთ უკვე აღნიშნული გვეყონდა, რომ თეიმურაზმა 1810 წელს, თბილისიდან პეტერბურგში გამგზავრებისას დედასთან ერთად, თან წაიყვანა 12 წლის სოლომონ რაზმაძე, რომელიც პ. კარბელაშვილის სიტყვებით, ბატონიშვილმა „თავისი ხარჯით გაზარდა და შემგუნჩხმან სწავლა მიაღებინა“²⁸¹, ხოლო თვით ს. რაზმაძე პირდაპირ ამბობს: „მეიღე განათლება თეიმურაზის ხარჯზე“ (გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, II, გვ. 274).

პეტერბურგში ს. რაზმაძემ თეიმურაზთან თითქმის 22 წელი გაატარა. ზედმიწევნით შეუსწავლია რუსული და ფრანგული, თითქოს სპარსული, თურქული და სომხური ენებიც, და ხელი მიჰყო პოეტურ და მთარგმნელობით მოღვაწეობას²⁸². თეიმურაზისვე თხოვნით, მისმა ქვისლმა გენერალ-მაიორმა სიმონიჩმა, როცა ის რუსეთის ელჩად დანიშნეს სპარსეთში (1831 წ. დამლევს) თან წამოიყვანა ს. რაზმაძეც, რასაც თვითონ აღიარებს: „ქართველმა ბატონიშვილებმა თეიმურაზმა და ელენემ, რომლებთანაც ჩემი დედითურთ ვცხოვრობდი ბავშვობიდანვე, სთხოვეს თავის ნათესავეს გრაფ სიმონიჩს, როდესაც ის პეტერბურგში იყო, წავეყვანე სპარსეთში“ (გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, II, თბ., 1970 გვ. 223. შდრ. იქვე, გვ. 166. 395). თბილისში გამოვლისას ს. რაზმაძე აქტიურად ჩაება 1832 წლის შეთქმულებაში და ბოლოს გაიზიარა სხვა შეთქმულთა ბედი.

ჩვენ არ მოგვეპოვება არავითარი პირდაპირი საბუთი 1832 წლის შეთქმულებასთან თეიმურაზის დამოკიდებულებისა²⁸³. ოღონდ ფაქტია, რომ შეთქმულების სამი აქტიური მონაწილე — ს. დოდაშვილი, ტარასი ალექსი-მესხიშვილი და ს. რაზმაძე თეიმურაზის აღზრდილები იყვნენ. მათ გარდა შეთქმულების სხვა მონაწილენიც (დ. ორბელიანი, გ. რ. ერისთავი, მამაცაშვილი) აღიარებენ თეიმურაზთან სიახლოვეს, ამასთან, მიუთითებენ შეთქმულების ერთ-ერთი უცხოელი მონაწილის ყოფილ თბილისის საფრანგეთის საკონსულოს მდივნის ლეტელიეს ნაცნობობაზე თეიმურაზთან (იხ. გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, II, თბ. 1970, გვ. 156, 262, 352, 519). რასაც არც თვითონ ბატონიშვილი მალავდა: „უფალი ლეტელიე მოგვიკითხე დიდის სიყვარულით თავის მეუღლითურთ“ წერდა იგი ბროსეს (წერილები,

²⁸¹ პ. კარბელაშვილი, სოლომონ ივანეს ძე რაზმაძე, ვახ. „დროება“, 1882, № 259.

²⁸² ნ. ალანია, სოლომონ რაზმაძე, თბ., 1968 (ჩვენ აღარ ვასახელებთ სხვა აღრიწდელ მკვლევართა შრომებს, რადგან ყველა ისინი ამ უკანასკნელ მონოგრაფიაში ვათვალისწინებულის).

²⁸³ შდრ. გ. გოზალიშვილი. 1832 წლის შეთქმულება, I, თბ., 1935, გვ. 145. შ. მესხია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 44—45.

გვ. 25). მაგრამ ეტყობა, ეს არ ყოფილა საკმარისი მამხილებელი მასა-
ლა თეიმურაზზე ექვმისატანად. ყოველ შემთხვევაში გადარჩენილია
ერთი დოკუმენტი, რომელიც მოწმობს თეიმურაზ ბაგრატიონის²⁸⁴
თან კავკასიის მაშინდელი მთავარმართებლის ბარონ როზენის კარგ
დამოკიდებულებაზე²⁸⁴.

ახლო მეგობრობა და მჭიდრო ლიტერატურული თანამშრომლო-
ბა აკავშირებდა თეიმურაზს თავისი უფროსი დის ნინოს შვილიშვი-
ლებთან — დავით და გრიგოლ დადიანებთან.

იონა მეუნარგიას დახასიათებით „დავითი იყო მწიგნობარი, მცო-
დნე საღვთო წერილისა და საერო მწერლობისა, თვითონ კარგი მწე-
რალი და მთარგმნელი“, ამასთან „დიდი მოყვარე იყო ქართულის მწი-
გნობრებისა. მისი ქართული ხელნაწერი ბიბლიოთეკა, რომელიც
შემდეგში მისმა შვილმა, სამეგრელოს თავადმა ნიკომ „წ. კ. გ. ს“-ს
შესწირა, ერთი საუკეთესო ბიბლიოთეკათაგანი იყო თუ არა ერთად-
ერთი საქართველოში“²⁸⁵.

როგორც ვხედავთ, სამეგრელოს უკანასკნელი მთავარი დავით
დადიანი (1813—1853) განთქმული ბიბლიოფილი და კოლექციონერი
ყოფილა. თეიმურაზი, ეტყობა ზრუნავდა დავით დადიანის მდიდარი
ბიბლიოთეკის ხელნაწერი მემკვიდრეობის შესავსებად. ასე, მაგ.:
მას ამ ბიბლიოთეკისთვის გამოუგზავნია თავისი დრამატული თხუზუ-
ლების „სამსახეობა რაინდისა“ უნიკალური ავტოგრაფული ხელნაწე-
რი²⁸⁶, ასევე „ფრიკსა და ელეია და ოქროს მატყლოვანისათვის ვერ-
ძისა“²⁸⁷, „მოგზაურობა ევროპაში“²⁸⁸ და სხვ.

284 იხ. თეიმურაზ ბაგრატიონის 1835 წლის 30 ივლისის წერილი ბარონ როზენ-
ისადმი (რუს. ენაზე): Отдел ПИ ГИМ СССР, Ф. 6, арх. Розена, ед. хр.
№ 4, стр. 534—595.

285 ი. მეუნარგია, სამეგრელოს სამთავროს უკანასკნელი პერიოდი და და-
ვით დადიანი ს. ცაიშვილის რედაქციით, თბ., 1939, გვ. 136. შდრ. მისივე, ქართველი
მწერლები, I, გვ: 307. იხ. აგრეთვე, ს. ცაიშვილის კომენტარები და შენიშვნები
ი. მეუნარგიას წიგნში: ქართველი მწერლები, II, თბ., 1957, გვ. 287, 324.

286 ზუგდიდის სახელმწ. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ხელნაწერთა
ფონდი, სია №3—904: „მათის უგანათლებულესობის ბატონი ჩემი საკუთარი მეგობ-
რის დადიანის ძის გრიგოლისათვის ვიღვენი გარდაწერასა ამა მშვენიერისა რაინდის
სამსახეობისასა...“, ხოლო გრიგოლს ძმისთვის გამოუგზავნია მისი თხოვნის პასუხად:
„რაინდი თუ გიყვარვარ გამომიგზავნე“ წერდა დავითი გრიგოლს (ზუგდ. გრ. დადი-
ანის ფონდი, № 21).

287 S—3723; შდრ. ქუთაისის სახელმწ. ისტორიულ-ეთნ. მუზ. ხელნ. № 480: „
მიეძღვნა დისწულის ძესა მისსა დადიანს დავით ლეონის ძეს ნიშნად მის მიერისა
სიყვარულისა...“.

288 დაცული იყო ზუგდიდის მუზეუმში.

აღსანიშნავია, რომ დიდი ფრანგი განმანათლებლის მონტესკიეს სახელგანთქმული თხზულება „გულისმისყოფისათვის სჯობის შესახებ“-ით ბატონიშვილმა თეიმურაზის თხოვნით თარგმნა პეტერბურგში, 1814 წელს. თეიმურაზს მისთვის ესოდენ ძვირფასი ხელნაწერიც არ დაუშურებია დავით დადიანისთვის მისართმევად: „ქ. ეს პირველი ტომი მონტესკუ და მეორე ტომი ამისივე, ორივე წიგნი ერთად მომართმევეია თქვენი უგანათლებულესობისათვის, ბატონო დისწულო და სულით მეგობარო დადიანო, მემკვიდრევე დავით. ეს წიგნი მეფის ძემ დავით-მან ჩემის თხოვით სთარგმნა და მისივე კელით არის დაწერილი ორივე წიგნივე. უსაკუთრესი შენი ბიძა და მეგობარი, მეფის ძე თეიმურაზი“²⁸⁹ ან კიდევ: „...ამ წიგნს ...თქვენზედ ჩვენთვის უკეთესს უძღვნი-ლით? ღმერთმან... მშვიდობაში, ღლეგრძელობაში, სიცოცხლეში და ბედნიერებაში გახმაროსთ“²⁹⁰. თავის მხრივ, დავითიც უზგავნიდა თეიმურაზს წიგნებს; 1838 წლის 24 თებერვალს გრიგოლ დადიანისადმი პეტერბურგში გაგზავნილ წერილში დავითი წერს: „ბატონიშვილს თეიმურაზს მომავალს მძიმე ფოშტით ვუზგავნი ბევრს წიგნებს“²⁹¹ ან კიდევ: „ბატონისშვილს ჩემს თეიმურაზს წიგნები ებოძებინა ჩემთვის და მასთან მოკითხვა მოეწერა... თეიმურაზს ეხლა წიგნი ვერ ვაახელ, მომავალს ფოშტაში იოსიპოსს უთუოდ მოვართმევ და პეტრეს მიერ ქმნულს ახლად დილარიანს“ (1838 წ. 1 დეკ.)²⁹².

1834—35 წლები დავითმა პეტერბურგში გაატარა თეიმურაზ ბაგრატიონთან. როგორც ცნობილია, ამ დროს მ. ბროსე პარიზიდან პეტერბურგში ჩამოსასვლელად ემზადებოდა, რაც მაშინ ვერ განხორციელდა. თეიმურაზს განზრახულ ჰქონია დავით დადიანი მისთვის მეგზურად გაეყოლებინა საქართველოში, რის შესახებაც 1835 წლის 1 მაისს ბროსეს წერდა: „რა ვყო, შენი ნახვა კიდევ დამიგვიანდა. ახლა დავაჯერე გული, რომ თქვენ თბილი ჰაერი გიყვართ, ცივს ჰაერს ერიდებით, მაგრამ საქართველოში ძალიან თბილა. აქ კარგი მგზავრი მყვანდა თქვენთვის, ჩემი ღვიძლი დისწულის შვილი, ჩვენი ქვემო საქართველოს-მეგრელოს სამთავროს მემკვიდრე, თავადი დადიანის შვილი და უცხოთ გაზრდილი; შვენიერი ჯერეთ ყმაწვილი, ოცდაერთის წლისა იქნება ხნითა, დიდად სიბრძნის მოყვარე, სხვა ენებისაც კარგად მცოდნე, რუსულისა, მცირე ფრანცუკულიც იცის. ძალიან კარგი გულისა და ჰქვიანი. გულით მინდოდა ამ უამში აქ ყოფილიყა-

289 S—370, გვ. 3.

290 S—371, გვ. 463—464.

291 ზუგდ. გრ. დადიანის ფონდი, № 22.

292 იქვე, № 20.

ვით. იმისთვის გამეტანებინე. ერთი თვე იქნება წავიდა საქართველო-ში²⁹³.

დიდი გულთბილობით გამოეხმაურა პეტერბურგიდან თეიმურაზ ბაგრატიონი 1838 წელს თბილისში, დავით დადიანის ეკატერინე ქაეკვაძეზე დანიშვნის ამბავს. თეიმურაზს ეკატერინესადმი მიუძღვნია ორი ლექსი, რომელიც ე. ქაეკვაძის ალბომის პირველ და მეოთხე გვერდებზეა მოთავსებული:

„სპერეტს ორიონით ნათელ-მკრთოლინა, მთიებრ შუქ-მფენი სპეტაკ-ბროლინა, თულა -შავარდენა, მკერდ—მწყაზარინა, გულის მიდამოს სულს მონადირინა. მშვილდნი მოზიდნა, გიშრის ისრინ, ინდო რაზმით ფრინა გულს განასრინა. ვარდთ კოკობთ მცინა, კავკას ზმირინა, ესრეთ შემეყულ არს ეკატერინა.

* * *

ეკატერინა ვარდკოკობინა, სულნელ კასია ალი შტახსინა, კპრილა მცინა კარგ თვალთ მაქცინა, სიხარულის ფრთით კოლხიდს მომფრინა. თულა-შავარდენა, მკერდ-მწყაზარინა, გულის მიდამოს სულს მონადირინა. ვით მტრედ-გურიტინა შენდა მლილინა სიხარულს თვს ტოლს მდიდრად შემძინა. საქართუშლოს მეფის ძე თეიმურაზ 1839 აპრილის 18²⁹⁴.

ამ ლექსის ლენინგრაფულ ავტოგრაფულ ნუსხაში თვითონ თეიმურაზის ასეთი შენიშვნაა გაკეთებული: „დადიანის ლეონის ძე დავით 1838-ში მეგრელიის მემკვიდრე რომ დანიშნა ქაეკვაძე კნიაზ ალექსანდრეს ქალს კატინკაზე ესე, იგი ეკატერინეზედა ლექსი მივსწერე და ჩემს დისწულს დავითს გავუგზავნე მე მეფის ძემ თეიმურაზ²⁹⁵“ (იხ. აგრეთვე, H—1430:10, ფ. 34 v).

ასევე ახლო ურთიერთობაში ყოფილა თეიმურაზ ბაგრატიონი გრიგოლ დადიანთან (1814—1902), რომელიც მწერლობაში კოლხი-

293 ს. ცაიშვილი, კომენტარები და შენიშვნები წიგნში: ი. მეუნარგია, ქართველი მწერლები, II, 1957, გვ. 316.

294 მარქსის სახ. რესპუბლიკური საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნ. განყოფილება, S—8, 63-ეკატერინე ქაეკვაძის ალბომი, გვ. 1, 4; შდრ. ს. ცაიშვილი, შენიშვნები და კომენტარები ი. მეუნარგიას წიგნისათვის: ქართველი მწერლები, II, 1957 გვ. 325—24.

295 ლენ. E 23, გვ. 284. დავითის და თეიმურაზის ურთიერთობის შესახებ იხ. აგრეთვე: ნ. მახათაძე, ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში, 1967, გვ. 165—168.

დელის ფსევდონიმითაა ცნობილი. გრ. დადიანი 1830-იან წლებში (ი. მეუნარგიას ცნობით, 1834—47 წწ.) პეტერბურგში ცხოვრობდა. სადაც დაქორწინდა კიდევ ტერეზია მამია გურიელის ასულზე. გრ. დადიანის სიტყვით „თეიმურაზ მეფის ძემან ოქროს კალმით აღწერა ქორწილი ესე იშვიათი სასიქადულო და სახსოვარი და გაუგზავნა დადიანის მამას“²⁹⁶. ლენინგრადულ და ზუგდიდურ ხელნაწერებს საკმაოდ უხვად შემოუნახავს თეიმურაზ ბაგრატიონისა და გრიგოლ დადიანის პოეტური გაბეჭვებანი²⁹⁷. გრ. დადიანს მიუძღვნა თეიმურაზმა თავისი პოემა „ვაშლი“²⁹⁸.

აგაფონ ოვნათანიანი (რუსულ საბუთებში—ავნათაშოვი), წარმოშობით სომეხი, თბილისში დაიბადა XIX ს. 20-იან წლებში და თბილისის მოქალაქეთა წოდებას ეკუთვნოდა. აგაფონის პაპა—ოვნათანი და მამა—მიკირტუმ ერეკლე II-ისა და გიორგი XII-ის კარის ცნობილი მხატვრები იყვნენ და თავიანთი წვლილი აქვთ შეტანილი ფრესკულ (ეჩმიაძინის ტაძარი) და პორტრეტულ ფერწერაში. განსაკუთრებით გაითქვა სახელი მისმა უფროსმა ძმამ აკოფმა, რომელიც საყოველთაოდ აღიარებულ მხატვრად ითვლებოდა თბილისში და თანამედროვენი „ქართველ რაფაელს“ უწოდებდნენ. შ. ამირანაშვილის თქმით, ამ ორი მხატვრის შემოქმედებამ გარკვეული კვალი დააჩნია თბილისური მხატვრული სკოლის პორტრეტულ ხელოვნებას²⁹⁹.

1836 წელს ბარონ როზენმა სახელმწიფო ხარჯზე თბილისიდან პეტერბურგის სამხატვრო აკადემიაში პანსიონერად გაგზავნა აგაფონ ოვნათანიანი. მაგრამ იგი პეტერბურგში გვიან ჩასულა, როცა უკვე აკადემიაში შეწყვეტილი ყოფილა მიღება. იმპერატორის ბრძანებით, ა. ოვნათანიანისთვის გამოუყვიათ სპეციალური თანხა აკადემიის საერთო სახსრებიდან და ჩაურაცხავთ ისტორიული და პორტრეტული

296 ზუგდ. გრ. დადიანის ფონდი, № 226.

297 ლენ. E 22. გვ. 279, 281 და სხვ; ზუგდ. გრ. დადიანის ფონდი №213, გვ. 1—2 და სხვ. შდრ. სოლ. ცაიშვილი, იოანე გეგეჭკორის და კოლხიდელის იგივეობის შესახებ, ზუგდიდის მუზეუმის შრომები, I, 1947, გვ. 114—115; ნ. მახათაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 165—166. ი. მეუნარგია, გრიგოლ დადიანი (კოლხიდელი). I, ს. ცაიშვილის რედაქციით, 1954, გვ. 299. 301—302, 306, ს. ცაიშვილი, იოანე გეგეჭკორი თუ კოლხიდელი, ლიტ. ნარკვევები, II, თბ., 1965, გვ. 217—239.

298 სოლ. ცაიშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილის უცნობი არქივი. ვახ. „ლიტ. და ხელოვნება“, 1947, № 12.

299 შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, თბ., 1961, გვ. 465. იხ. აგრეთვე: P. Г. Дрампян, Армянский художник Акоп Овнатанян и иранские влияния в его искусстве. III международный конгресс по иранскому искусству и археологии. Доклады, Ленинград, сентябрь, 1935, М.-Л., 1939.

ფერწერის კლასში, სადაც მიუმავრებიან პროფესორ კ. პ. ბრიულოვისათვის. მაგრამ 1840 წლისთვის აკადემიას შეუწყვეტიან მისთვის აღნიშნული დახმარება. მაშინ გაქირვებულ ახალგაზრდა მხატვარს დახმარებისთვის მიუმართავს პეტერბურგში მცხოვრებ თეიმურაზ ბაგრატიონისათვის, რომელიც მას ალბათ იცნობდა მშობლების მხრიდან.

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის რუსული ლიტერატურის ინსტიტუტის (პუშკინის სახლი) ხელნაწერთა განყოფილებაში გამოვლინდა თეიმურაზ ბაგრატიონის 1840 წლის 26 მარტის წერილი პეტერბურგის სამხატვრო აკადემიის კონფერენც-მდივან ვასილ ივანეს ძე გრიგოროვიჩისადმი, რომელშიც იგი ითხოვს იშუამდგომლოს აკადემიის პრეზიდენტ ა. ნ. ოლენინთან, ანგარიში გაუწიონ ცოდნას მოწყურებულ ღარიბ ახალგაზრდას და დატოვონ აკადემიაში პანსიონერად, ფუნჯის დიდოსტატ კ. ბრიულოვთან.

ჩანს თეიმურაზის თხოვნამ გაქრა: როგორც მხატვრის შემდგომი ბიოგრაფიიდანაც ცნობილი, მან მეცადინეობა მართლაც გააგრძელა აკადემიაში პროფესორ ბრიულოვის ხელმძღვანელობით 1843 წლის აგვისტომდე, დაასრულა სწავლების სრული კურსი 6 წელი (1836—1843 წწ.) და მალე დაუბრუნდა თავის მშობლიურ ქალაქს თბილისს და უფროს ძმასთან აყოფთან ერთად შეუდგა პორტრეტების ხატვას³⁰⁰.

1831 წელს გრიგოლ ორბელიანი თბილისიდან ნოვგოროდში გაემგზავრა მოსკოვ-პეტერბურგის გავლით³⁰¹. პეტერბურგში იგი ოთხ თვეს დარჩენილა. ამ ხნის განმავლობაში იგი დაუახლოვდა ქართული სამეფო ოჯახის წევრებს, კერძოდ, 1832 წლის 14 ივლისს პეტერგოფში სწვევია თეიმურაზ ბაგრატიონს³⁰².

თეიმურაზის პიროვნებასა და ხასიათზე საინტერესო მოგონება აქვს გადმოცემული გრიგოლ ორბელიანს იონა მეუნარგიასთან საუბარში. „ბატონი იმედი თეიმურაზთან რომ შევიდოდა კაციო—გვითხრა ერთხელ პოეტმა — ის ჯერ თავაზიანად დაუწყებდა სტუმარს ლაპა-

³⁰⁰ დაწვრილებით იხ. გ. შარაძე, მხატვარ ა. ოენათიანის ბიოგრაფიისათვის „საბჭოთა ხელოვნება“, 1969, № 10, გვ. 79—80; აქვეა დაბეჭდილი თეიმურაზის წერილის ტექსტი (რუს. ენაზე).

³⁰¹ გრ. ორბელიანი, მგზავრობა ჩემი ტფილისიდან პეტერბურგამდის, თხზულებათა სრული კრებული, ა. გაწერლიასა და ჯ. ჭუმბურიძის რედ. თბ., 1959, გვ. 155—265.

³⁰² იქვე, გვ. 262.

რაცს, მაგრამ ცოტა ხნის შემდეგ უეცრად, თითქო დაიღალა, გაწე-
მდებოდა, დაფიქრდებოდა და ოცნებისაგან გატაცებული დადგებოდა,
ან დაჯდებოდა ერთს ადგილზე დიდ ხანს, უძრავად, უენოდ. ამას
მარეობიდან რომ გამოფხიზლდებოდა, ჩვეულებად ჰქონდა წამოეძახ-
ნა: მერე? და ნაცნობ-მეგობრებიც გასცემდნენ იმგვარ პასუხს, რა-
გვარსაც მოიმარგვებდნენ. ერთხელ, ამგვარი დაკარგული ფიქრის
შემდეგ, მეც მკითხა ჩვეულებრივად: მერე, მერე, ჩემო გრიგოლ? მეც
მოვახსენე ხმამალა: მერე, ბატონო, წავასხით ყარაიაში მწვეარ-მე-
ძებრები, დავედევნეთ ჯეირანს და მანამ ვსდიეთ, სანამ... ამაზე იმანაც
სიამოვნებით: ოჰო! ოჰო! ჰო! ჩემო გრიგოლ, ჩემო გრიგოლ! მაგრე,
მაგრე!³⁰³

არ უნდა დაგვაფიქედეს, რომ გრიგოლ ორბელიანი, დედის მხრით
ბაგრატიონთა გვარს ენათესავებოდა (გრიგოლის დედა ხორეშანი ერე-
კლე II ქალის ელენეს ასული იყო). ამიტომ გასაგებია მისი ამგვარი
სიახლოვე პეტერბურგში მყოფ ქართველ ბატონიშვილებთან და მათ
შორის, თეიმურაზთანაც.

თეიმურაზ ბაგრატიონის სახელთან არის დაკავშირებული გასული
საუკუნის ცნობილი ქართველი მწიგნობრისა და მესტამბის სვიმონ ტა-
ბიძის პეტერბურგში მოღვაწეობა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოითქვა მოსაზრება, თითქოს
ს. ტაბიძე 1776 წ. დაბადებულა და უცხოვრია ს. ტობანიერში (ახლან-
დელ ვანის რაიონში), რომ იგი სახლთუხუცეს ზურაბ წერეთლის
ასულ ქეთევანისათვის გაუყოლებიათ მზითევში ფარეშად, როცა ქე-
თევანი იოანე ბატონიშვილზე გათხოვილა. ამ გზით ს. ტაბიძე მოხვე-
დრილა იოანე ბატონიშვილთან და გაჰყოლია კიდევ მას 1801 წელს
რუსეთში³⁰⁴.

ისტორიკოსი თ. ენუქიძე არ ეთანხმება ამ მოსაზრების ავტორს,
რადგან „ტრ. რუხაძის მიერ მითითებულ ხელნაწერში ამ ცნობის მსგა-
ვსი არაფერია დაცული. თანაც საეჭვოდ მიგვაჩნია წერილში მოცე-
მული ცნობა ს. ტაბიძის დაბადების თარიღის შესახებ. ხელნაწერთა

303 ი. მეუნარგია, ცხოვრება და ღვაწლი გრიგოლ ორბელიანისა, ქართველი
მწერლები, I. სოლ. ცაიშვილის რედაქციით წინასიტყვაობითა და შენიშვნებით, თბ.,
1954, გვ. 44—45.

304 ტრ. რუხაძე, სვიმონ ტაბიძე, გაზ. „ლიტ. და ხელოვნება“, 1946, № 22,
25 მაისი.

ინსტიტუტის Q—781 ხელნაწერში, 1881 წლის თარიღით მოგვეპოვება ს. ტაბიძის ლექსი-ავტოგრაფი, რომელიც მიძღვნილია ალექსანდრე II გარდაცვალების გამო პეტერბურგში ჩასული ქართველთა მუშაკებისადმი. ჩვენ გვეჩვენება, რომ ტაბიძეს 1776 წლიდან 1881 წლამდე და შემდეგ ეცოცხლოს³⁰⁵.

ყოველ შემთხვევაში, ს. ტაბიძის პეტერბურგში, თეიმურაზ ბაგრატიონთან მოხვედრის მიზეზი მაინც ღიად არის დატოვებული. საბუთების მიხედვით, იგი პეტერბურგში 1830-იანი წლებიდან ჩანს.

თ. ენუქიძის გამოკვლევით „1835-46 წლებში სიმონ ტაბიძე ახლო დგას თეიმურაზ ბატონიშვილთან. მისი დავალებით იგი იწერს ხელნაწერებს და განსაზღვრულ გასამრჯელოსაც იღებს თეიმურაზისაგან. ეს უკანასკნელი მასზე გარკვეულ შეუვნებობასაც იჩენს; 1843 წლით დათარიღებულ ბარათში ბროსესადმი თეიმურაზი წერს: სვიმონიკა ტაბიძეს შეეწიეთ და ეს ატესტატი, რომელიც ამას მიუღია სახელმწიფოს ტიპოლორაფიით აკადემიისა გამოუცვლევინეთ ესრეთ. რომ კარონის სამსახურის ოტესტატი (ესე იგი სვიდეტელსტეა), მიეცეს რომ შეეძლოს იმითი სამსახურში სადმე შესვლა, თქვენს აკადემიის კომიტეტში ითხოვეთ და ესეც გამოაცხადეთ რომ შუამავალი მე ვარ ამ სვიმონ ტაბიძისა“³⁰⁶...

პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბაში ს. ტაბიძეს აუწყვია „ვეფხისტყაოსნის“ მეორე ბეჭდური 1841 წლის გამოცემის ტექსტი, რის შესახებაც გამოცემისთვის დართულ ლექს-ანდერძში ვკითხულობთ:

„მესტამბე სვიმონ ტაბიძე ბეჭდვაზედ იყო მცდელია“.

ახლა უკვე გამოგვეჩვენოს, რომ გამოცემისთვის დართულ ამ ლექს-ანდერძის, რომელშიც „სულ ყველანი მშრომელნი არიან გამოყვანილნი“, ნამდვილი ავტორი არის თეიმურაზ ბაგრატიონი (გამოცემაში კი, იგი მ. ბროსეს სახელითაა დაბეჭდილი)³⁰⁷.

ს. ტაბიძე თეიმურაზთან ხელნაწერების გადამწერი ჩანს მისი მდიდარი ქართული ბიბლიოთეკისათვის. ერთ-ერთ ხელნაწერისთვის დართულ ანდერძში სვ. ტაბიძე წერს: „უნდა მარადის ჩუჭნი მეფის შვილი თეიმურაზ ვადიდოთ, რადგანაც დღე და ღამე საქართველოს“

³⁰⁵ თ. ენუქიძე, ს. ტაბიძის ცხოვრება და მოღვაწეობა, ხელნ. ინსტიტუტის მოამბე, II, თბ., 1960, გვ. 101, 1880 წელს სვ. ტაბიძის მიერ გრ. დადიანისათვის გადაწერილი ორი ხელნაწერი ზუგდიდის მუზეუმშიცაა დაცული: ფ. სხედასხვა თხზულებები, № 4, № 5.

³⁰⁶ იქვე, გვ. 102.

³⁰⁷ ლ. ქუთათელაძე, ვეფხისტყაოსნის 1841 წლის გამოცემაზე დართული „ანდერძისათვის“. „მაცნე“, 1970, № 5, გვ. 131—136.

შემატებისათვის მრავალს წიგნს და ისტორიას ილუწის, თვისის წარსაგებლით გუაწერინებს...“

თეიმურაზი სვ. ტაბიძეს მთარგმნელობით საქმიანობაში, ეხმარებოდა. კერძოდ, ტიხონ ვორონეჟელის „სიტყუანის“ ქართულ თარგმანის ანდერძში ვკითხულობთ: „მე, უღირსმან გურიის სამთავროსამან სვიმონ ტაბიძემ, ვთარგმნე შემწეობითა მათისა უგანათლებულესობისა, სრულიად საქართველოს მეფის გიორგის ძის თეიმურაზისათა, ვინცა იხილოთ, ღმრთისათვის მოხსენებასა ჩემსა ჰყოფდეთ, წელსა 1836-ს, თთუჭსა მარტსა, ს. პეტერბურლსა შინა“ (ლენ. E—92).

თ. ენუქიძის დაკვირვებით „ეტყობა, ს. ტაბიძე თეიმურაზ ბატონიშვილთან ახლოს ყოფნის დროს ყოფილა ამ საქმით გატაცებული, სხვა პერიოდში მისი მთარგმნელობითი მუშაობის შესახებ ცნობები არ გაგვაჩნია“.

თეიმურაზ ბაგრატიონთან ახლო ურთიერთობაში მოჩანს პეტერბურგში ამ დროს მოღვაწე ქართველი მწერალი იოანე ბაზლიძე, რომელიც თარგმნიდა სხვადასხვა შინაარსის თხზულებებს³⁰⁸. თეიმურაზთან ი. ბაზლიძის დაახლოება ვფიქრობთ, იოანე ბატონიშვილის გარდაცვალების (1830 წ.) შემდეგ უნდა მომხდარიყო, რადგან მანამდე მის მიერ ნათარგმნი თითქმის ყველა ძეგლი იოანე ბატონიშვილისადმი მიძღვნილი³⁰⁹.

ჩვენი ნარკვევის ეს ნაწილი შეიძლება დავამთავროთ პ. კარბელაშვილის სიტყვებით: „თეიმურაზის სახლი 1811 წლიდან ნელ-ნელა გარდაიქმნა მწერალ-მწიგნობრობის ტრფიალთა სადგურათ. თვით თეიმურაზი და იონა ბერი თავის შეძლებით დიდათ ხელს უწყობდნენ წოდების განურჩევლათ ყველა ახალგაზრდა ქართველს, რომელიც კი პეტერბურლს მიაღწევდა სასწავლათ: პლატონ იოსელიანმა, სოლომონ დოდაშვილმა, დავით ჩუბინაშვილმა, სოლომონ რაზმაძემ, იოანე ბაძლიძემ, სიმონ ტაბიძემ აქ, თეიმურაზის სახლში იგემეს შარბათი მეცნიერებისა და სამშობლო ერის სიყვარულისა. აქ მეფის კარზედ იგინი ჰპოვებდნენ ნუგეშსა და მშობლიურსა მზრუნველობასა გაჭირვებაში“³¹⁰.

³⁰⁸ ი. ბაზლიძის მთარგმნელობითი მოღვაწეობის შესახებ იხ. ტრ. რუხაძე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1960, გვ. 48, 92, 135, 154, 196, 201 და სხვ.

³⁰⁹ S-276, S-289, S-337, S-362 და სხვ.

³¹⁰ პ. კარბელაშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, გაზ. „საქართველო“, 1916, № 146.

მე-19 საუკუნის 20-იან წლებში, პარიზში, აღმოსავლეთმცოდნეობითი მუშაობა გაშალა მაშინ ჯერ სრულიად ახალგაზრდა მარი ბროსემ (დაიბადა 1802 წელს). მას ამ საქმეში ეხმარებოდა სახელგანთქმული ფრანგი ორიენტალისტი აკად. სენ-მარტენი და მის მიერ 1821 წელს აკადემიკოსებთან სილვესტრ დე სასისთან და აბელ რემუზასთან ერთად დაარსებული პარიზის სააზიო საზოგადოება, რომლის წევრად იგი 1825 წლის 7 თებერვალს აირჩიეს. მ. ბროსეს მეცნიერული ინტერესები თანდათან ქართველოლოგიით შემოიფარგლა, გულმოდგინედ შეუდგა ქართული ენის შესწავლას და ამ მიმართულებით რამდენიმე სპეციალური ნაშრომიც გამოაქვეყნა³¹¹, ამასთან, თარგმნა „ვეფხისტყაოსნის“ ფრაგმენტი³¹², რის მეოხებითაც ევროპელი მკითხველი პირველად გაეცნო რუსთველის უკვდავ პოემას³¹³.

მიუხედავად ამისა, მ. ბროსე მაინც გრძნობდა ქართველოლოგიის დარგში ღრმა და სერიოზული მუშაობისათვის მეცნიერი ხელმძღვანელის საჭიროებას. ამ ხანებში პეტერბურგში მოღვაწეობდა ბროსეს თანამემამულე, პეტერბურგის აღმოსავლური ენების ინსტიტუტის პროფესორი, შემდეგში რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევრი—ფრანც შარმუა (1793—1865), რომელმაც ბროსე დააკავშირა თ. ბაგრატიონთან. კერძოდ, 1829 წელს შარმუა, ეტყობა, სამშობლოში ყოფილა ჩასული, საიდანაც მას პეტერბურგში წამოუღია 1829 წლის 30 აპრილს ბროსეს მიერ პარიზში ქართულ ენაზე დაწერილი ბარათი თეიმურაზ ბაგრატიონისადმი, რომელიც მას მიუღია კიდევ „ქელითა უფლისა შარმუასითა, მახლობელთა ამათ ეამთა მოსლვისა მისისასა, სამეფოსა ამას ქალაქსა სანკტპეტერბურლად“, გვაცნობებს თეიმურაზი 1830

³¹¹ Notice sur la langue Georgienne, *Journal Asiatique* (ქვემოთ შემოკლებით: JAs), 1827, p. 351—364; Sur la langue Georgienne, JAs, XI, 1827, p. 321—344; Etat actuel de la littérature Georgienne, JAs, 1828 და სხვ.

³¹² Première histoire de Rostévan... JAs, 1828, II, p. 277—294. შდრ. JAs, 1830, V, p. 257—284; JAs 1831, VII, p. 321—372.

³¹³ მ. ბროსეს შესახებ იხ. *Bibliographie analytiq.*, S-ptb. 1887; ქართულ ენაზე: გ. იმედაშვილი, რუსთველოლოგიური ლიტერატურა. თბ., 1957, გვ. 7—9 და სხვ. რ. დოდაშვილი, მარი ბროსე—ქართული შწერლობის მკვლევარი, თბ., 1962; შ. ხანთაძე, მარი ბროსე, თბ., 1966, (ახლანან გამოცემა შევსებული სახით რუსულ ენაზედაც); ნ. მახათაძე, ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში, თბ., 1967, გვ. 199—226.

წლის 18 ივლისს ბროსესადმი გაგზავნილ თავის პირველ ბარათში აღტაცებას გამოთქვამს იმის გამო, რომ წერილი ქართულ ენაზე დაწერილი: „მრავლისა მზიარულეებითა აღივსო გული ჩემი, ვინაჲს გან, პირუტლად მე მივიღე შრომილი შენი და ეგრეთვე წიგნი შენი რილი ბუნებითსა ენასა ზედა ჩუშნსა ქართულსა, რომელმანცა გან-მაკვირვა მე დიდად... სრულიად ევროპიისა სწავლულთა შორის, აწ შენ იწყე პირუტლად, და თვნიერ მოძღვრისა და მასწავლებლისა მხოლოდ თავით თჳსით მშრომელი მიიწიე ესეოდენსა საზომსა ქართულისა ენისა და წერილისა სწავლისასა“³¹⁴.

მართალია მ. ბროსეს ამ წერილს ჩვენამდე არ მოუღწევია, მაგრამ თეიმურაზის პასუხიდან ჩანს, რომ ახალგაზრდა ფრანგი სწავლული ქართველ ბატონიშვილს დახმარებას სთხოვდა, რაზედაც კმაყოფილი თეიმურაზი იმთავითვე უცხადებს სრულ მზადყოფნას: „მე მოსწრაფე ვარ და უეჭველად დიდისა კმაყოფილებითა მზა ვარ... ვითარცა მოყუარესა მამულისა ენისა ჩემისასა, მე თვთ გექმნები შენ თანამოსაუბრე ესე იგი კორრესპონდენტი ზოგად ყოველთავე ძველთა და ახალთა საეკლესიოთა გინა საეროთა და სამოქალაქოთა კელოვნებათა ჩუშენისა სწავლისათა ხედვითისა, ესე იგი სათეორიოსა და საქმიითისა, ესე იგი საპრაქტიკოსა ქართულისა ენისა და წერილობათა ზედმიწევნილებისათჳს... ხოლო წიგნი ქართულნი, თუ რომელიმე რაჲცა და რომელსაცა ჟამსა საჭირო იქმნების და მოითხოვთ, გულს-მოდგინე ვიქმნები თქუშნთვის მოპოვებად მათდა“. ამასთან, თეიმურაზი თავის მხრით ეკითხება ბროსეს, როგორც პარიზის სააზიო საზოგადოების წევრს, „უკეთუ კაცსა მას აქუნდეს სურვილი დაწვებად კელისა ქუშშე მეაზიელესა საზოგადოობისა თქუშნისა, მიღებულ იქმნების იგი მას შინა?“ (გვ. 8).

თ. ბაგრატიონის ეს სურვილი ბროსეს გულთან ახლოს მიუტანია და ეტყობა, მისი წარდგინებით, 1831 წელს თეიმურაზ ბაგრატიონი მართლაც ჩაურციხავთ პარიზის სააზიო საზოგადოების წევრად, რასაც ვიგებთ თეიმურაზის 1831 წლის 15 დეკემბრის წერილიდან: „დიდად მოხარული ვარ და ბედნიერად ვრაცხ ჩემს თავსა, ვინაჲდგან მრავლად სახელოვანსა და ყოვლად სიბრძნითა განათლებულსა დიდებულის პარიჲის მეაზიელეს საზოგადოობის რიცხვში აღვირეცხვე“ (გვ. 9). (იხ. აგრეთვე JAS, XII, 1833, p. 155). ბროსეს თეიმურაზისათვის გამოუგზავნია „წიგნიცა აღრიცხვისა ჩემისა საზოგადოობასა

³¹⁴ თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები ავად. მარი ბროსესადმი, თბ. 1964, 33-7.

თქვენსა შინა უფლისა ფრიად ბრძნისა და სახელოვანისა ბუნიძისა მიერ კელმოწერილი“³¹⁵. მ. ბროსეს ხატოვანი თქმით „თეიმურაზ ბატონიშვილი სააზიო საზოგადოების მშევენება“³¹⁶.

თეიმურაზი ბროსეს საფრანგეთის ელჩის კურიერის (მაღლმსრობლის) ხელით პარიზში უგზავნის ანტონ I „გრამატიკას“, დავით ბატონიშვილის „გრამატიკას“, მის მიერ შეთხზულ „მოთხრობა მოკლედ შემთხვევულებათათჳს ღირს სახსოვართა საქმეთა ძმისა მის ჩემისა დავითისათა“ და „მცირე რამ წერილობანი, რომელსა შინაცა პირველად გავასწორე თქვენი მეორედ მოწერილი ეპისტოლე და მასთანავე რააცა გეკითხათ რომელთამე საუწყებელთათჳს ცნობანი“ (გვ. 11 და 14).

აღნიშნული ქართული ხელნაწერები მ. ბროსეს მიუღია³¹⁷. კერძოდ, ანტონის „გრამატიკას“ მან სპეციალური წერილი მიუძღვნა, სადაც მოგვცა ამ ხელნაწერის აღწერილობა: იგი წარმოადგენს ანტონ კათალიკოსის მიერ 1767 წ. შედგენილი „გრამატიკის“ ასლს (288 გვ. in folio) გადაწერილს გიორგი პაიჭაძის მიერ 1813 წ.³¹⁸. თეიმურაზის მიერ გავგზავნილ ანტონის ამ „გრამატიკას“ ბროსე შემდეგში არაერთხელ გამოიყენებს თავის გრამატიკულ შრომებში³¹⁹. რ. ორბელის სწორი დაკვირვებით, მ. ბროსეს თავისი ერთ-ერთი შრომის სათაური: „კელოვნება აზნაურებითა (I) გინა ქართულისა ენისა თვთ მასწავლებელი. L'Art Libéral...“ (Paris, 1834, ლითოგრ.) აუღია სწორედ ანტონის ამ გრამატიკის ნუსხიდან, რომელიც თეიმურაზის მიერ ყოფილა ამგვარად დასათაურებული: „კელოვნება. აზნაურებითი...“ (ლენ. M—54, შდრ. P. Орбели, Груз. рукоп. стр. 150). რაც შეეხება დავით ბატონიშვილის „გრამატიკას“, იგი დღეს პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაშია დაცული (№ 18) და ექვთ. თაყაიშვილის აღწერილობით, „შედგენილია 1790 წელს ქალაქ ტფილისს, მხედრული ხელნაწერით... ეს წიგნი ერთი საუკეთესო ეგზემპლარია დავით ბატონიშვილის

³¹⁵ სამწუხაროდ, ეს დიპლომი თეიმურაზის არქივში არ ჩანს.

³¹⁶ „Le prince Théimouraz, membre de la Société Asiatique, dont il est l'ornement“, JAs, 1834, XIV, p. 145.

³¹⁷ Notice des manuscrits géorgiens envoyés en France par le prince Théimouraz, membre de la Société Asiatique. JAs, XII, 1833, p. 155—162.

³¹⁸ Notice et analys raisonnée du commencement de la Grammaire géorgienne du Patriarche Antoni I... JAs, XI, 1833, p. 385 — 414. (ამჟამად ლენ. M—54, P. Орбели, Груз. рук., № 142).

³¹⁹ Mémoires inédits... Paris, 1833, p. 1—40; Aperçu general... JAs, XIV, 1834, p. 369 — 405 და სხვ. მ. ბროსეს გრამატიკულ შრომათა შესახებ იხ. არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965, გვ. 132—139.

ლრამატიკისა, თვით დავითისავე ნაქონი³²⁰. პირველ ფურცელზე თუ
მე თეიმურაზის ხელით აწერია: „ლრამატიკა ესე ვინაჲდგან არს ქა
თულსა ენასა შა ურჩეულესი ამისთვის უძღვნი დიდებულსა...
ქის ყდ ბრძმსა მეაზიელესა საზოგადოებასა. რათა წევრნი მისნი
ქართლისა ენისა მეცნიერნი სარგებლობდნენ ამით“ (იქვე).

რაც შეეხება „მცირე წერილობას“, თეიმურაზი აქ ალბათ გუ-
ლისხმობს თავის თხზულებებს „წამება წმიდათა შორის ქეთევანისა
კახთ დედოფლისა“ და „დიდისა მოურავისა გიორგი სააკაძის სიკუდი-
ლი“ (ორივე თხზულების ხელნაწერი დაცულია კ. კეკელიძის სახ.
ხელნ. ინსტ. S—193, S—213), რომლებიც მას, როგორც დავინახეთ,
ბროსესთვის გადაუგზავნია თავისსავე მესამე თხზულებასთან („დავით
ბატონიშვილის ცხოვრება“) ერთად.

ბროსემ თეიმურაზის სამივე ეს თხზულება 1833 წელს ლითოგრა-
ფიული წესით გამოსცა პარიზში, ქართული და ფრანგული სათაურით:
„შემოკრებული მოთხრობა საქართველოსა“ „Memoires ineditis relatifs
a l'histoire et a'la langue georgienne, Paris, 1833“. წიგნი შედგება
ორი ნაწილისაგან: პირველში შესულია „წამება³²¹ ქეთე-
ვან დედოფლისა“ (22—29) და „გიორგი სააკაძის სიკვდილი“ (ფ.
30—33r), ხოლო მეორეში „დავით ბატონიშვილის ცხოვრება“ (ფ.
49—112). წიგნს შესავალი სახით დართული აქვს მ. ძ. თ. მჭედის ძის
თეიმურაზის წინასიტყვაობა (ფ. 22r), საიდანაც ირკვევა, რომ სამივე
თხზულების ავტორი თეიმურაზ ბაგრატიონია. ამიტომ გაუგებარია
დ. ჩუბინაშვილის პოზიცია, როცა იგი „ქეთევანის წამებასა“ და „გი-
ორგი სააკაძის სიკვდილს“ უცნობი ავტორის თხზულებებად აცხა-
დებს³²². ეს მით უფრო მოულოდნელია ჩვენთვის, რადგან დ. ჩუბინაშვი-
ლის ეს შესავალი წერილი „ქართლის ცხოვრების“ მეორე ტომისათ-
ვის თვით მ. ბროსეს თვალმიდევნებითა და რედაქტორობით დაიბეჭ-
და. ივ. კერესელიძისათვის კი, რომელიც მოსალოდნელი იყო უფრო
შორს მდგარიყო ამ საკითხებიდან, ვინემ მ. ბროსე და დ. ჩუბინაშვი-
ლი, იმთავითვე ცნობილია, რომ დასახელებულ თხზულებათა ავტორი
თეიმურაზ ბატონიშვილია³²³ და მისი ავტორობითვე გადაბეჭდა ურ-

320 ექ. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელ-
ნაწერები..., პარიზი, 1933, გვ. 51—52.

321 ბროსეს გამოცემაში შეცდომით „წამების“ ნაცვლად „მოწმობაა“ დაბეჭდი-
ლი („დრ. ფრანგულ სათაურს „Martyre..“) რაც გადასულა „ციცკარის“ პუბ-
ლიკაციაშიც.

322 ქართლის ცხოვრება, II, სპბ. 1854, გვ. XXIV, XXVIII.

323 „ციცკარი“, 1862, № 4. გვ. 325—326.

ნალ „ცისკრის“ 1862 წლის ფურცლებზე, ოღონდ „დავით ბატონი-შვილის ცხოვრება“ ბოლომდე აღარ მიუყვანია³²⁴.

თავის მხრით, ბროსე თეიმურაზს უგზავნის საკუთარ წიგნს³²⁵, რის გამოც თეიმურაზი „ყოველითურთ პირუთნებლად და ქემმარიტად“ აღიარებს თავის სიხარულს და ვეფხისტყაოსნის ზოგიერთ ადგილთა თარგმნის გამო წერს: „ვიხილე... დიდისა მის და სახელოვანისა ჩვენისა მელექსეთა გმირისა შოთა რუსთველისა რჩეულნი ლექსნი და შენ მიერ ლამაზად თარგმანება მისი ფრანციცულს ენაზედ. ვაჰა! ვაჰა“ (გვ. 12).

როგორც ცნობილია, 1830 წელს მარი ბროსეს პირველი მეუღლე გარდაეცვალა, რაზედაც დამწუხრებული თეიმურაზი თანაგრძნობას უცხადებს უცხოელ მეგობარს: „...სახლეულებისა თქვენისა უბედურის შემთხვეულებისათვის თანა ვილმე და ღმერთსა ვსთხოვ ყოველივე მწუხარებად თქვენი შესცვალოს სიხარულად და ვინააღგან ყოველისა მწუხარების დასასრული მზიარულება არის და უბედურებისა — ბედნიერება, ამისთვის მსასოებელ ვარ, რომ შემდგომი ჟამი თქვენი ბედნიერებით, სიმრთელით და მზიარულებით ეგოს“ (გვ. 13).

1831 წელს კონსტანტინოპოლიდან თავშესაფრის საძებნელად პარიზში ჩავიდნენ იმერეთის მეფის სოლომონ II-ის ძმისშვილები ვახტანგი და ტარიელი, რომლებიც სამშობლოდან იყვნენ გადახვეწილნი იმერეთის 1820 წლის წარუმატებელი აჯანყების შემდეგ. ბროსე მათ მეგობრობდა. თეიმურაზი დაინტერესებულია იმერელი ბატონიშვილების ბედით: „გთხოვ უსაკუთრესად ეგ ჩვენნი მოძმენი კაცნი, რომელნიცა მანდ მოსულან... ძმებრივის სიყვარულით მომიკითხოთ და მაგათი ვითარება-მაცნობოთ, როგორ არიან მიღებული და ან როგორ იქცევიან. ეცადნენ, რომ კარგი და პატიოსანი ყოფაქცევა აჩვენონ მანდაურს საზოგადოებას და სწავლასაც ეცადნენ...“ (გვ. 13).

როგორც ცნობილია, 1713 წელს ვახტანგ VI-მ ევროპაში დიპლომატიური მიზნით გაგზავნა სულხან-საბა ორბელიანი, რომლის ხელით ლუდოვიკო XIV-თან წაღებული ვახტანგ VI-ის ბეჭედდასმული წერილი ეტყობა უნახავს მარი ბროსეს. ბროსეს ვერ გაუგია ვახტანგ VI-ის ბეჭდის ლეგენდა, რადგან იგი ზმებით არის შესრულებული და 1831 წლის 9 დეკემბერს თეიმურაზს უგზავნის წერილს, რომელშიაც

³²⁴ „ცისკარი“, 1862, №4 (გვ. 325—339), №5 (გვ. 9—21) №6 (გვ. 41—62), №7 (გვ. 99—115), № 8 (გვ. 169—182), № 9 (გვ. 17—34) № 10 (გვ. 155—165), № 12 გვ. 261—286).

³²⁵ Chronique Georgienne, traduite par M. Brosset, Paris, 1830; Recherche sur la poesie Georgienne. JAs, 1831, VII, p. 321—372.

სთხოვს განმარტებას. თეიმურაზიც პასუხს არ აყოვნებს და 1832 წლის 30 იანვარს ბროსეს სწერს: „განმარტება (ანუ ახსნა) მეფის ბექდისა იუწყეთ ესრეთ:

რტოდ ვარ და
ვითის ძველ
ლმა დავითის ვ
ახტანგ ვმტ
კიცებ მეფ.

1. რტოდ ვარ და ვითის (ამას ნიშნავს), რტოდ ვარდისა ქმნა იგი, ვით დავით ეგ სახედ.

2. ძველმა დავითის (ამას ნიშნავს), ძველმა დავით იგი, ესე იგი ძველმა დავით წინასწარმეტყველმან და მეფემან, ანუ ძველმან დავით წინასწარმეტყველის შთამომავლობამან³²⁶.

ამის შემდეგ ქართველ მეფეთა ბექდების ლეგენდებში ზმებისა და მაჯამების არსებობის საილუსტრაციოდ თეიმურაზი ბროსეს აწვდის დამატებით მასალას: დავით აღმაშენებლის, თეიმურაზ II-ის და ერეკლე მეორის ბექდების ლეგენდებს, აგრეთვე მაგალითებს ქართულ პოეზიაში მაჯამების ხმარებისა (რუსთველი, შავთელი, თეიმურაზ I, ანტონ I) და მათ მნიშვნელობებს (გვ. 15—19).

მ. ბროსემ თეიმურაზის აღნიშნული ცნობები ფრანგულად თარგმნა, ხოლო ბექდების ლეგენდები ლითოგრაფიულად დაბეჭდა³²⁷. თავისი წერილის ერთ-ერთ დამატებაში ბროსემ დაბეჭდა აგრეთვე თვით თეიმურაზ ბაგრატიონის საბეჭდავი, რომლისთვისაც გამოყენებულია ბაგრატიონთა ღერბი, ლეგენდებად კი ფსალმუნისა და იოანეს სახარების სიტყვები: „I. ქ. ეფუცა უფალი დავითს ჭეშმარიტებითა

326 ს. ყუბანეიშვილს ვერ გაუვია თეიმურაზისეული ინტერპრეტაცია ვახტანგ VI ლეგენდისა და გამოცემაში ასე დაუბეჭდავს: „I. რტოდ ვარ დავითის. 2. ძველმა დავითის (წერილები, გვ. 15); ასევე, ერეკლე II ბექდის ლეგენდა, რომელიც თეიმურაზს ასე ესმის: „1. შე ფერბთ განბანილთა მიერ. 2. ერ ეკლესია ვადიდე“. ს. ყუბანეიშვილი ამგვარად ასწორებს პირველ სტრიქონს: „I. შე ფერბთ განბანილთა მი“ (გვ. 17), რაც რასაკვირველია არაა სწორი (შდრ. იქვე, გვ. 120), ხოლო ა. ბაქრაძეს „მიერ“ სიტყვა, რომელიც „ეკლესია“ სიტყვასთან ერთად ზმურად გვაძლევს „ერეკლეს“ (მი-ერ ეკლე-სია) საერთოდ ამოუღია ბექდის ლეგენდიდან და ასე ვასწორებით დაუბეჭდავს: „შე ფერბთ განბანილთა ეკლესია ვადიდე, ერეკლე“. (იხ. პალეოგრაფიული ძიებანი, II, 1960, გვ. 20. შდრ. იქვე, ტაბ. IV. XVI, სურ. 7. 22).

³²⁷ Sur les cachets georgiens, avec l'extraits d'une lettre du prince royal Théimouraz, JAs, X, 1832, p. 177—190.

და არა შეუტრაცხოს იგი. ნაყოფისაგან მუცლისა შენისა დაფარავს სკყ-
დართა შენთა. 2. ქ. კვართი იგი რომელ იყო უკერველ, ზეითი გამჭრ-
ვილ ყოვლად“³²⁸. ნასიამოვნები თეიმურაზი მადლობას მუცლისა
უცხოელ მეგობარს 1832 წლის 18 ივლისის ბარათში: „მივიღვე ღერ-
ბი ფრიად მშვენიერად გამოხატული ღირსი ქებისა და მადლობისა.
ამას საუკუნოდ ვალადა გვდებ ჩვენზედ. ღმერთმან გვიცოცხლოს შე-
ნი თავი და ჩვენც მაგიერი სიკეთე შეგვაძლებინოს“ (გვ. 21).

ამასობაში, საქართველოში ნამყოფმა ვ. ლეტელიემ (თბილისის
ყოფ. საფრანგეთის საკონსულოს მდივანი, 1832 წლის შეთქმულების
მონაწილე) პარიზის სამეფო ბიბლიოთეკას გადასცა საბას „ლექსიკო-
ნის“ ნუსხა, რომელსაც ბროსე გაცნობია და თეიმურაზისთვისაც
უცნობებია. თეიმურაზი პასუხობს „საბას წიგნები რომ გიშოვნია
ღიახ კარგი არის ქართულის ენისათვის. ხშირად იკითხეთ“ (გვ. 20).
ხოლო ვ. ლეტელიეს იგი პირადად იცნობდა: „უფალი ლეტელიე მო-
გვიკითხე დიდის სიყვარულით თავისის მეუღლითურთ“ (გვ. 25), რა-
საც ადასტურებს აგრეთვე 1832 წლის შეთქმულების მონაწილის
გ. ერისთავის ჩვენება: „ფრანგი ლეტელიე იყო თეიმურაზთან“
(გ. გოზალიშვილი, დასახ. ნაშრ., II, გვ. 352).

თეიმურაზი 1832 წელს ახალ ხელნაწერ წიგნებს უმზადებს ბრო-
სეს, რომლებიც 1833 წლის 15 თებერვალს გადაუგზავნა კიდეც:

„პირველი: ისტორიათაგან ჩვენთა გამოკრებული, თუ რაოდენნი
იყვნეს მეფენი ჩვენნი, რომელთა ეწოდათ გიორგი ანუ ვახტანგ“ (გვ.
22), რომელიც დღეს პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაშია დაცული
(№ 22) და აღწერილი აქვს ექ. თაყაიშვილს: „შემოკლებული მოხთ-
რობა ქართული ისტორიიდან შედგენილი მეფის გიორგის ძის თეიმუ-
რაზ ბატონიშვილის მიერ დეკემბერში 1832 წელს პეტერბურგს, ავ-
ტოგრაფი თვით თეიმურაზისა, ლამაზი მხედრული ხელით დაწერილი,
მშვენიერის ოქროს ვარაყიანი ყდით, 180 გვერდი“³²⁹. „ანბანი ქარ-
თული მშვენიერად აღწერილი“ (გვ. 22 შდრ. ლენ. აღმ. ინსტ. C—56
—თ. ბაგრატიონი, ანბანი ქართულნი სხვა და სხვა გვარნი). მ. ბრო-
სემ თეიმურაზის მიერ მართლაც მშვენიერად გამოყვანილ-გამოხატუ-
ლი ქართული ხუცური და მხედრული ანბანი ჩართო თავის წიგნში:
„L'Art Liberal an Grammaire, Paris, 1834, p. 3, p. 6.“
ამათ გარდა, ბროსემ ამ ხანებში თარგმნა თეიმურაზის ნაშრომები ქარ-

³²⁸ Armoiries du prince Thémouraz, servant de cachet... JAs, X, 1832, p. 185—188.

³²⁹ ექ. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 53—54; შდრ. თეიმურაზის ამ თხუ-
ლების ბროსესეულ ფრანგულ თარგმანს: ლენ. C—52.

თული წელთაღრიცხვის, თვეების, ვარსკვლავებისა და ცთომილთა³³⁰ ლი ქართული სახელწოდებების შესახებ³³⁰, რომელიც შემდგომში დარა ანანია შირაქელის თხზულებაში მოცემულ თვეთა სახელწოდებებისა

ცალკე ინტერესის აღმძვრელია თეიმურაზ ბაგრატიონის თხზულება „დავით ბატონიშვილის ცხოვრება“, რომელიც ბროსეს ფრანგულად უთარგმნია და გამოცემა განუზრახავს, რის თაობაზე თეიმურაზისთვის რჩევა უთხოვია 1832 წლის 2 ოქტომბრის წერილში. თეიმურაზმა ასეთი პასუხი გაუგზავნა 1833 წლის 15 თებერვალს: „მე რჩევასა რომ მკითხავთ, მოვახსენებთ, რომ ღია კარგი იქმნება რომ დაიბეჭდოს მაგრამ მხოლოდ მაგ წიგნში ინებეთ, რომ ჩემი სახელი არ იყოს და არც ჩემ მიერ შეთხზვა მაგ წიგნისა. მე სხვა არა რა მიზეზი მაქვს, რომ ჩემს სახელს არ გაწერინებთ მაგ წიგნში, რადგან ეგ წიგნი მე აღვსწერე, იქმნება წარმკითხველთ ასე იფიქრონ, რომელ თავის ძმათ სიყვარულით მეტები და მომპტიებული ქებაები დაუწერიანო, მაგრამ მე წინაშე ღვთისა და წინაშე თქვენსა ჭეშმარიტებით ამას აღვიარებ, რომელ რაც ჩემს ძმას, მეფის ძეს დავითს, სიკეთეები სჭირდა და საქმებელი საქმეები ჰქონდა, იმის ღირს სახსოვართა საქმეთაგანი მეათედიცა ნაწილი არ აღმიწერია, მგონია რომ საჭირო არ იყოს მაგ წიგნში მოხსენება ვისგანაც არის აღწერილი. მაგრამ ამაზედ არამცთუ ნებას არ დავრთავ, არამედ ვედრებთაც ვთხოვ, რომ რადგანაც მავღენი ღვაწლი დასდევ და ეგ მეფის ძის დავითის ჩემის ძმის ისტორია სთარგმნე, თქვენს ღვაწლს ნულარ წაახდენთ და დაბეჭდეთ და გამოეცით“ (გვ. 23).

ბეჭდვის პროცესში ბროსეს თეიმურაზის თხზულების ორი ფურცელი 1833 წლის დასაწყისში ავტორისათვის გამოუგზავნია, რათა გაესინჯა, რაიმე შეცდომები ზომ არ იყო გაპარული. თეიმურაზს ბროსეს მიერ გამოგზავნილი ფურცლის კიდებზე გაუყეებებია მცირე შენიშვნები („აქ შეცდომა არა არის რა“, არცა ამ ტრიქონში არს შეცდომა. ერთი ლექსი (ე. ი. სიტყვა, გ. შ.) აკლდა მეორეს მხარეს ნიშანი იგი უჩვენებს: „იყვენს“) და პასუხიც გაუგზავნია, ოღონდ მესამე პირობით და ხელმოუწერლად. წერილის ტექსტი მოგვყავს სრულად:

³³⁰ Calcul chronologique des Georgiens, extrait d'un ms envoyé par le prince royal Théimouraz. I. Des Années. II. Des mois. III. Des Astres. JAs, X, 1832, p. 168 — 177. თეიმურაზის ეს შრომა დაცულია ლენ. აღმ. ინსტ. ხელნ. განყოფილებაში: E — 52.

³³¹ Extrait du manuscrit armenien n° 114 de la Bibliothèque royale, relatifs an calendrier georgien. JAs, X, 1832. p. 526—536.

„საკუთარო მეგობარო ბროსეტ!

ეს ფურცელი ამ ისტორიისა გავიმართე. მაგთენი შეტეომა.

ეს ინებეთ რომ ამ წიგნში რაცა დასაწყისები არის თვთოსა და თვთოს შემთხვეულებისა თავებში ზედა წარწერები ამ სახეთ გაუკეთეთ:

შემთხვეულება პირველი.

შემთხვეულება მეორე.

შემთხვეულება მესამე (და თვთოსა და თვთოს თავზე ამ სახეთ მოაწერეთ) და სხვანი.

გთხოვთ ვისგანაც ეს წიგნი არის ქმნილი იმისი სახელი ამ წიგნიდამ ამოიღოთ, როგორათაც რომ აღრეც მოგწერეთ³³². მარტო ამისთვის ის კმარა რომ ორიგინალში არის მოხსენებული³³³. თუმცა ამ მოთხრობაში წინააღმდეგი რამ არა სწერია, რა, რომ დამაყენებელი იყოს და დამაბრკოლებელი რაზედმე. მაგრამ იმან ასე თქვა ამ წიგნში ჩემი სახელის ხსენება სულ ნუ იქმნებაო, რა საჭირო არისო. მხოლოდ თუ საჭირო იყოს რომ ვისგან არის ეს წიგნი ნამუშავევი ასე უნდა დაიწეროსო; ამ წიგნში რომ მაშინდელთ მომსწრე კაცთაგან არის ვინცა ვინ ამ შემთხვეულებაებში დასწრებიან და გამოწერილი სხვსა და სხვს ბარათებისაგან (ესე იგი მონაწერის წიგნებისაგან) და ამ მოთხრობაში ბოლოს შემთხვეულებაში საცა ეწეროს ამ წიგნის გამკეთებლის სახელი, ისიც ამოიღეთ და დაბეჭდაში ნუ ჩაატანთ ნურც ქართულსა და ნურც ჭრანციკულში ამ წიგნის გამკეთებლის სახელსა. ნურც თავს, ნურც ბოლოს და ნურც საშუალებედ სრულად.

ეს მოთხრობა ამ ფურცლითა სჩანს რომ დიახ კარგათ და ლამაზათ იბეჭდება. რადგანაც ზაფხულით მე ქალაქს გარეთ ვსდგევარ და შორს, ამისთვის მე ესა თქვენგან გამოგზავნილი ორ ფურცელაკი მომცეს აგვისტოს თვს 17-სა და 20-ს. ამ აგვისტოში სრულყოფილი წარუგზავნე გამართული პაკეთით მას ვისაც გამოგზავნა. ჩემთან არ დაპკვიანებია და ისიც ქალაქში არა დგას და ამას იქით მე თითონ მოვიკითხავ ყოველთვის თქვენს გამოგზავნილს. რაც გასამართავი გექნებათ იქავ გამოგზავნეთ და ვეცდები ყოველთვის რომ არ დაგიგვიანდესთ ხოლმე.

332 იგულისხმება თეიმურაზის 1833 წლის 25 თებერვლის წერილი ბროსესადმი (იხ. წერილები, გვ. 22—25).

333 იგულისხმება „ისტორიის“ შემდეგი ადგილი: „და ეიყოფოდი მეცა თვთ აღმწერელი ამა მოთხრობათა მეფის გიორგის ძე თეიმურაზ“, პარიზი 1833, ფ. 15.

თქვენს შვიდობას ამბავი მაცნობეთ თქვენის წიგნით“ (წერილები, გვ. 28)³³⁴.

მარტლაც, 1833 წელს, პარიზში Roissy-ის ლითოგრაფიის სახელოსნოში სემ გამოსცა აღნიშნული თხზულება პარალელური ფრანგული ტექსტითურთ ავტორის სახელის მოუხსენიებლად შემდეგი სათაურით: „დიდებულისა სრულიად საქართველომსა ზემომსა, ქართლისა, კახეთის და სხვათა მეფის გიორგი მეათეამეტისა პირშემოსა ძესა და მემკვიდრესა საყდარისა მათისა სამეფოსასა მეფის ძეს დავითს, დავითიან ბაგრატიონსა, მამულსა შინსა თვისსა სადაცა შეემთხვევიეს ბრძოლანი პირის-პირ მტერთა მ[იმ]ართ მამულისა მათისათა, და ძლევა-შემოსილებანი მიუღიეს ს[ი]ვამბ[უ]კისა ასაკსა შინა მყოფსა მოკლედ უწყებამ მათთვის, ნაწილი მეორე“. ავტორის მოუხსენებლობამ კი ის გაუგებრობა გამოიწვია, რომ „ქართული წიგნის“ ბიბლიოგრაფიაში იგი დავით ბატონიშვილის სახელით იქნა გატარებული³³⁵.

1832 წელს გარდაიცვალა გამოჩენილი ფრანგი ორიენტალისტი, აკად. სენ-მარტენი, რომელსაც ნეკროლოგი მიუძღვნა მ. ბროსემ³³⁶. თეიმურაზიც ღრმად დაუმწუხრებია ამ ამბავს: „უფლისა სანკტ-მარტინისათვის ფრიად მსწუხს გული ჩემი. ფრიად დასანანებელ არს ეგე ვითარი კაცი ბრძენი და გონიერი, სწავლულებითა სავსე და კეთილი“ (გვ. 23).

ბროსეს სენ-მარტენზე დაწერილი თავისი შრომა თეიმურაზისთვისაც გამოუგზავნია, რაზედაც მაღლიერი ბატონიშვილი აცნობებს: „მივიღე უფლისა სანკტ-მარტინის ცხოვრება აღწერილი და საქებელნი საქმენი მისნი შობითგან მისით ვიდრე აღსასრულადმდე. და როდეს მოცალეებულ ვიქმნე, გარდავთარგმნი ამას ქართულად, რათა ქართველთაცა წარიკითხონ ღირსსახსოვარისა მის კაცისა საქებელნი საქმენი სახსოვრად მისსა“ (წერილები, გვ. 26).

თეიმურაზი მუდამ აფრთხილებს ბროსეს, რომ შრომები „ეგრეთ დააბეჭდინე, რომ ან მე და ან თქვენ არავინ დაგვზრახოს, რომ ფრთხილნი არ არიან ლიტერატურაში“ (გვ. 24). ან კიდევ: „რომელსაც ვერ მიხვდე, მკითხე, რომ ტყუილები არ ჩაგვიწერო, თორემ სირცხვილი იქნება, მერმე ქართველები მე დამცინებენ, აი ამისთანა შავირდი გყავსო“ (გვ. 31).

³³⁴ ხელნ. ინსტ. ბროსეს არქივი № 65, იხ. აგრეთვე ამავე ფონდში დაცული 1832 წლით დათარიღებული თეიმურაზის ფრანგული წერილი ბროსესადმი, რომელიც არ შესულა ს. ყუბანეიშვილის აღნიშნულ გამოცემაში (ბროსეს არქ. № 31). ბროსეს თეიმურაზის შენიშვნები მარტლაც გაუთვალისწინებია.

³³⁵ ქართული წიგნი, ბიბლიოგრაფია, ტომი პირველი, თბ., 1941, გვ. 100.

³³⁶ Notice historique sur M. A. j. Saint-Martin..., Paris, 1832.

1833 წლის დასაწყისში ბროსე ინტერესდება ქართული ლიტერატურის სპეციალური საკითხებით და ძველი ქართველი ავტორების (იოანე შავთელი, სარგის თმოგველი, შოთა რუსთველი, ვლადიმერ ლი...), რის თაობაზე თხოვნით მიმართავს თეიმურაზს³³⁷. სწავლული ბატონიშვილი ამ მიმართულებით წერს საგანგებო წერილებს: ვეფხისტყაოსნის უკანასკნელი სტროფის („ამირან დარეჯანის ძე...“) და მათში მოხსენებულ ავტორთა შესახებ³³⁸, ცნობები შაირზე და ქართული პოეტიკის საკითხებზე („გვარნი ანუ საზომი ქართულისა ენისა სტიხთა“)³³⁹. ბროსეს თეიმურაზის ეს შრომები გამოუყენებია თავის წერილში: „Notice littéraire sur quelques auteurs géorgiens“³⁴⁰ და თეიმურაზის ზოგიერთი არასწორი ცნობა (მაგ. შოთა რუსთველის საფლავის შესახებ) შიგ უკრიტიკოდ შეუტანია³⁴¹. ამავე ხანებში თეიმურაზი ბროსეს უგზავნის თავის შრომებს ქართული მონეტებისა და საფას-საზომების შესახებ³⁴², რომელიც მან ფრანგულად თარგმნა და დაბეჭდა კიდევ: „Dissertation sur les monnaies géorgiennes, traduite d'une lettre du prince Théimouraz avec des éclaircissement“ (JAs, XV, 1835, p. 401—445). ხოლო შემდეგში საფუძვლად დაედო ბროსეს გამოკვლევას ამავე საკითხზე: „Dissertation sur les monnaies géorgiennes“ (JAs, 3-e serie, t. II, p. 5—35).

თეიმურაზი დაინტერესებულია პარიზში ახალი ქართული შრიფტის (ხუცური და მხედრული) დამზადებით, რისთვისაც იგი ნახაზებს უგზავნის ბროსეს და ენერგიულ მიმოწერას აწარმოებს ამის თაობაზე. ვფიქრობთ, ამ საკითხს ცალკე შევეხებით („თეიმურაზ ბაგრატიონი — ქართული შრიფტის მოამაგე“) და ამიტომ აქ სპეციალურად აღარ შევჩერდებით.

„საქართველოს ისტორიისა“ და „ვეფხისტყაოსნის განმარტების“ პარალელურად, თეიმურაზ ბაგრატიონი მუშაობს თავისი საკუთარი

337 ბროსეს ერთი ასეთი წერილი ქართულ ენაზე დაცულია ხელნ. ინსტ. ბროსეს არქ. № 5. შდრ. ს. ყუბანეიშვილის გამოცემა, გვ. 108.

338 იხ. 1833 წლის წერილი, ს. ყუბანეიშვილის გამოცემა, გვ. 32—38.

339 ლენ. აღმ. ინსტ. E—53, E—54.

340 JAs, XIV, Paris, 1834.

341 ამის შესახებ იხ. გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი და ვეფხისტყაოსნის ავტორის ვინაობა-მსოფლმხედველობის პრობლემა, „მაცნე“, 1966, № 4.

342 იხ. წერილები, ს. ყუბანეიშვილის გამოცემა, გვ. 38—50, აგრეთვე, ლენ. E—53 შდრ. ს. კაკაბაძის გამოცემას: საისტორიო მოამბე, 1925, I. გვ. 31—35.

ქართული წიგნთსაცავის „კატალოგის“ შედგენაზე. „კატალოგის“ შედგენა თეიმურაზისთვის ბროსეს უთხოვია: „შენს პირველ წიგნთსაცავს გუთხოვა რეისტრი ჩემის წიგნებისა“ (გვ. 72).

თეიმურაზს „კატალოგის“ შედგენა და გადაწერა დაეხმარებოდა 1835 წლის 21 ოქტომბერს, პეტერბურგში³⁴³. ავტორს იგი პარიზის სააზიო საზოგადოებისათვის ჰქონია განკუთვნილი, მაგრამ გადაცემა ვერ მოუხერხებია „ჩემი წიგნების ზანდუკი დიდი ხანი არის მზათა მაქვს. რა ვქნა, მუსიეი შარმუა ასე დამაკლდა, ვერაფერს მიშოვნია, რომ გამოვატანო, ყოველ დღე ვეძებ მგზავრსა“ (გვ. 75). ბროსემ აღნიშნული „კატალოგი“ შემდეგში ფრანგულად თარგმნა და გამოსცა³⁴⁴.

პარიზში ყოფნის პერიოდში, კერძოდ 1834 წელს, ბროსეს განუზრახავს „ვეფხისტყაოსნის“ ლითოგრაფიული წესით გამოცემა. ამავდროულად დაბეჭდა მან უფრო ადრე, 1833 წელს თეიმურაზ ბაგრატიონის „შემოკრებული მოთხრობა საქართველოსა“, რის თაობაზედაც თეიმურაზი წერდა: „ქვზედ დაბეჭდილი მაშინ კარგი არის, როდესაც კარგის კელით დაიწერება და ისე დაიბეჭდება. ჩართულები ძალიან კარგი არის, მომეწონა... მაგრამ სხვა სრულად ამ წიგნის ასოები წაბლალულად არის“ (გვ. 48). ამის გამო, თეიმურაზს დაუწუნია „ვეფხისტყაოსნის“ ლითოგრაფიულად დაბეჭდვის ბროსესეული გეგმა: „ვეფხისტყაოსნის დაბეჭდას ლიტოგრაფიით ამ ხელზედ არ გირჩევ ამისთვის, რომ ვისაც ვაჩვენე თქვენგან გამოგზავნილი ფურცელი დაიწუნეს“, წერს იგი 1834 წლის 17 ოქტომბერს ბროსესს და განაგრძობს: „ამისთვის, ჯერ ხანად იყოს დაყენებული, მანამ თქვენ აქ პეტერბურგს მოხვალთ და მაშინ ვიფიქროთ, როგორცა სჯობდეს ისე აღვასრულოთ“³⁴⁵. როგორც მომავალმა დაგვანახვა, თეიმურაზს და უკვე პეტერბურგში 1837 წლიდან დასახლებულ მ. ბროსესს კარგად „უფიქრიათ“ და „აღსრულებიან“ კიდევ „როგორცა სჯობდა“ 1834 წელს დადებული პირობა: 1841 წელს, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბაში ს. პეტერბურგს, დ. ჩუბინაშვილთან და ზ. ფალავანდიშვილთან ერთად, მათ გამოსცეს „ვეფხისტყაოსანი“³⁴⁶.

³⁴³ ლენ. C—38.

³⁴⁴ Catalogue de livres georgiens..., Recueil des actes..., St.-Petersbourg, 1838, p. 119—178.

³⁴⁵ გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონის ერთი გამოუქვეყნებელი რუსთველოლოგიური ნაშრომი, შოთა რუსთველი, თბ., 1966, გვ. 408.

³⁴⁶ ამის შესახებ დაწერილებით იხ. გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი და ვეფხისტყაოსნის 1841 წლის გამოცემა, „თბილისის უნივერსიტეტი შოთა რუსთველს“, თბ., 1966.

გარკვეული ინტერესის აღმძვრელია თეიმურაზისა და ბროსეს მი-
მოწერა ქართული ანბანისა და მისი წარმოშობის შესახებ. თეიმურა-
ზის თვალსაზრისი ქართული ანბანის სომხურისაგან დამოუკიდებლობის
თაობაზე ბროსემ ფრანგულად თარგმნა და დაბეჭდა³⁴⁷. რამაც სომ-
ხებს მხითარისტთა გამოკამათება გამოიწვია³⁴⁸. ბროსეს ყურადღების
სფეროში ოსური ენა და ამ ენაზე შექმნილი თხზულებებიც მოექცნენ.
რის თაობაზე დახმარებას სთხოვს თეიმურაზს. სწავლული ბატონი-
შვილი ეტყობა სერიოზულად ემზადებოდა ამ თხოვნის შესასრულებ-
ლად: „თქვენის მოწერილობის პასუხში ეს დამწთა, რომ ოსურის ენი-
სათვის ვერ მოგწერეთ და განზრახვა მაქვს ამ წიგნს შეუდგინო“ (გვ.
50), ამასთან 1835 წლის 9 ოქტომბერს გადაუგზავნა იოანე იალღუხის-
ძის წიგნები, რომელთა შესახებ ბროსემ მოხსენებითი ბარათი დაბე-
ჭდა³⁴⁹.

მ. ბროსე იმთავითვე ოცნებობს რუსეთში და ამ გზით, საქართვე-
ლოში ჩამოსვლასა და, ამასთან თეიმურაზ ბაგრატიონთან პირადად
გაცნობაზე. ამის შესახებ პირველად თხოვნით მან ჯერ კიდევ 1830
წლის 22 აპრილს მიმართა საფრანგეთის შინაგან საქმეთა მინისტრს
შარლ პეირონეს. მაგრამ იმავე წლის ივლისის გადატრიალებამ გააუქ-
მა პეირონის თანხმობა. 1834 წელს საფრანგეთის სახალხო განათლე-
ბის მინისტრი გიზო თითქოს დათანხმდა ბროსეს რუსეთში და მაშასა-
დამე, საქართველოში გამომგზავრებას. გახარებულ თეიმურაზს ბრო-
სესთვის საქართველოში მეგზურად იმ ხანად პეტერბურგში მყოფი სა-
მეგრელოს მთავრის შვილი დაეით დადიანიც კი ჰყოლია გამზადებუ-
ლი მაგრამ ამჯერადაც ბროსეს უარი უთხრეს. ამის მიზეზი გახლდათ
საქართველოში 1832 წლის ცნობილი შეთქმულების გამჟღავნება და
რუსეთის ხელისუფლების მიერ ბროსეს ჯამუშობაზე ექვის მიტანა;
ნესელოდღე საიდუმლოდ სწერდა ბარონ როზენს: „პარიზიდან მიღე-
ბული ცნობის თანახმად... ვინმე ბროსეს განზრახული ჰქონია საფრან-
გეთის მთავრობის ბრძანებით სომხეთსა და საქართველოში ვითომდა
სამეცნიერო მოგზაურობა, რომლის ნამდვილი მიზანია ამ ქვეყნებში
არეულობის თესლის მობწევა და ჯამუშური მოღვაწეობა ...მ. ბროსემ
რამდენიმე წლის წინეთ დაიწყო ს. პეტერბურგში მცხოვრებ თეიმუ-
რაზ ბატონიშვილთან მიმოწერა, ის ურთაერთობაშია აგრეთვე იმერე-

³⁴⁷ Extrait d'une lettre du prinze Théimouraz à M. Brosset, JAs, 3-e serie, II, 1836, p. 335—397.

³⁴⁸ Bibliographie analytique, p. 96.

³⁴⁹ Raport sur les livres en langue de l'Osethi, présentés au nom S. A. R. le prince Théimouraz le 9 octobre 1835, JAs, 3-e serie, 1836, p. 202—205.

თის უკანასკნელი მეფის სოლომონის ძმისწულებთან ვახტანგთან
ტარიელთან³⁵⁰.

სამართლიანად შენიშნავს ამის თაობაზე შ. ხანთაძე: „რა თქმა უნდა ეს ეპიკი სრულიად უსაფუძვლო იყო. ბროსეს ურთიერთობაში ქართველ ბატონიშვილებთან არავითარი პოლიტიკური მიზნები არ ისახებოდა. მისი ინტერესები წმინდა მეცნიერული იყო³⁵¹.“

საბოლოოდ, მარი ბროსეს ოცნება მაინც აუხდა: 1835 წელს პეტერბურგიდან სამშობლოში დაბრუნდა ცნობილი ფრანგი ორიენტალისტი, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევრი ფრანც შარმუა, რითაც რუსეთის აკადემიაში გათავისუფლდა აღმოსავლეთმცოდნის ადგილი. აკადემიის პრეზიდენტის გრაფ ს. უვაროვის წინადადებით, ამ ადგილის დასაკავებლად მოწვეულ იქნა მ. ბროსე. მართლაც, 1836 წლის 14 დეკემბერს ბროსე აირჩიეს რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ადიუნქტად, რაც იმპერატორმა დაამტკიცა 1837 წლის 4 აპრილს, ბროსეს კი მოწვევა და სამგზავრო ფული გაუგზავნეს.

გახარებული თეიმურაზი უცხოელ მეგობარს სწერს: „მანამ მოხვიდოდეთ შენს მეუღლეს ქართული ასწავლე რამდენიმე, რომ ჩემს ცოლს ელაპარაკოს. ქართულს ახლა შეიმეცნებ კარგა და ქართველებსაცა“ (გვ. 73), ან კიდევ: „თუმცა მაგათ ქართული ენა არ იციან, ჩვენ სახლში გვეყვანან პატიოსანნი გვამნი, რომელთაც ფრანციცული კარგათ იციან და გერმანული. და პეტერბურგში მცხოვრებნი უფროსი ერთი ლაპარაკობს ფრანციცულს ენას. არ შეწუხდება და დროებსაც მხიარულად გავატარებთ. მაგრამ თითო-ორიოლი ქართული ასწავლე, იქნება საქართველოშიაც წახვიდეთ, ვინ იცის შემთხვევა“ (გვ. 78). თეიმურაზი შეწუხებულთა ბროსეს ოჯახს გზაში ზამთრის გამო რაიმე ხიფათი არ შეემთხვეს: „...აპრილი რომ გავიდეს, მალე ნუ წამოხვალთ, მანამ მაისი არ განახევრდეს ნუ წამოხვალთ. ზღვა აქეთ არ არის კარგი. მაისის ნახევარს რომ წამოხვალთ, ზღვა უფრო მყუდროთ იქნება და მოსვენებით მოხვალთ. თქვენი შწუხარება მექმნება, მანამ მშვიდობით განხავთ“ (გვ. 78).

იტყობა, ბროსეს მიუღია თეიმურაზის რჩევა: იგი თავისა ოჯახით (მეუღლითა და სამი შვილით) პეტერბურგში 1837 წლის 18 ივნისს ჩამოვიდა. მეორე დღესვე ქართველი ბატონიშვილი თავის მოწაფეს

³⁵⁰ Акты. VIII, стр. 963; გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, I, 1935, გვ. 38—39; შ. მესხია, დას. ნაშრომი, გვ. 41—45. Л. Меликсет-Бек. Французские армяны первой половины XIX в. по архивным материалам Грузии, т. I, შრომები, ტ. 63, გვ. 299—310.

³⁵¹ შ. ხანთაძე, მარი ბროსე, თბ., 1966, გვ. 39.

საკუთარ ბინაში მიიწვევს: „საქართველოს მეფის ძე თეიმურაზის უცნაურობებით პატივისცემით ფრიად უფალს როსიის აკადემიის წევრს, ბროსეტს! რომელ აქ ვასილის ოსტროვში, მესამეს ლინიაზე, ჩვენს სადგომს მოხვიდეთ, დღესა ამას ორშაბათს, ივნისის 19. შუაღლიდამ მეორის საათის ნახევარზედა, პირველს შემთხვეულებაში გაცნობადცა პირისპირ“ (გვ. 80).

ამ დღიდან მათი შორეული მეგობრობა ახლო პირად მეცნიერულ ურთიერთობასა და ნათესაობაშიც გადაიზარდა (მარი ბროსეს ვაჟი ლორან ბროსე, შემდეგში ცნობილი მეცნიერ-ბიბლიოგრაფი, თეიმურაზის მონათლული იყო)³⁵².

ე. ქართული დამწერლობისა და შრიფტის მოამაგე

როგორც უკვე არაერთგან იყო აღნიშნული, თეიმურაზ ბაგრატიონის მრავალმხრივ მოღვაწეობაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ქართული ხელნაწერი წიგნის, ქართული დამწერლობის მოვლისა და პატრონობის საქმეს. ჩვენი ქვეყნის სიძველეთსაცავებს შემოუნახავს თეიმურაზ ბაგრატიონის იშვიათი კალიგრაფიული ხელით გადაწერილ-გამრავლებული ქართული ხელნაწერი წიგნები (იხ. ბიბლიოგრაფია). ამასთან, მათ შორის, ხშირია თეიმურაზის მიერ დიდი სიყვარულით და ოსტატობით გამოყვანილი ქართულ ანბანის (როგორც ასომთავრული, ნუსხა-ხუცური, ისე მხედრული) ნიმუშები (ტაბ. IX)³⁵³. თეიმურაზი ცდილობდა თავის მიერ გადაწერილ ხელნაწერებში დაეცვა და ეხმარა ქართული ანბანის ორივე სახეობა. აკაკი შანიძის სიტყვებით, „თეიმურაზ ბაგრატიონი მხურვალე მიმდევარი იყო მთავრულების ხმარებისა“³⁵⁴.

ქართული დამწერლობის მაღალი კულტურის შენარჩუნებისათვის დაუცხრომელმა ბრძოლამ თეიმურაზ ბაგრატიონი იმთავითვე მიიყვანა ქართული შრიფტის ახალი სახეობის შექმნის აუცილებლობამდე. ეს მომენტი ჩვენში საკმაოდ დიდხანს უცნობი დარჩა. უკანასკნელ ხანს ბ. გორდუზიანმა ბროსესადმი გაგზავნილი თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილების მიხედვით, თავის მრავალრიცხოვან შრომებში.

352 წერილები, გვ. 86, 91 და სხვ.

353 H—2225; სალტ. შჩ. ახალი სერია, № 24; ლენ. H—11; ლენ. C—56.

354 ა. შანიძე, დაფარული საუნჯე, ტურნ. „საბჭოთა ხელოვნება“, 1962, № 9, გვ. 53.

აღადგინა თეიმურაზის მიერ ამ მიმართულებით გაწეული შრომის მართლიანი სურათი³⁵⁵.

ბ. გორდეზიანის თქმით, „თეიმურაზსა და მარი ბროსეს შორის გამართულ მიმოწერიდან... ნათლად ჩანს თუ ვის მიერ და რა პირობებშია გაკეთებული ის შრიფტი, რომელსაც ჩვენ აკადემიურს ვუწოდებთ და რომელიც ერთ-ერთ ძირითად შრიფტად ითვლებოდა სამოცდაათიან წლებამდე“, „დღემდე უცნობი იყო ამ შრიფტის პირველი მოხაზულობის შემქმნელის ვინაობა. დღეს საშუალება გვებოძვა ვრცლად შევეხოთ იმ ადამიანს, რომელსაც დ. ჩუბინაშვილთან და მ. ბროსესთან ერთად მიუძღვის უდიდესი ღვაწლი ქართული კულტურული ძეგლების გამოქვეყნებისა და კერძოდ, ქართული მხედრული შრიფტის შექმნის საქმეში.“

ეს ადამიანი არის იმხანად პეტერბურგში გადასახლებული ბატონიშვილი თეიმურაზი, შვილი გიორგი მეცამეტისა, კაცი ფრიად განსწავლული და მეცნიერი³⁵⁶.

ჩვენ დაწვრილებით აღარ გამოვუდგებთ ამ საკითხს, რადგან იგი შესწავლილი და გამოკვლეული აქვს ქართული შრიფტის ისეთ კომპეტენტურ მკვლევარს, როგორც ბ. გორდეზიანია. დასკვნების სახით შეიძლება ითქვას, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ შედგენილი ქართული ანბანის ნახაზების მიხედვით³⁵⁷ (ტაბ. VII—VIII). და მის მიერვე გაღებული ხარჯით (785 ფრანკი) მ. ბროსემ პარიზის საუკეთესო ასოთ-ჩამომსახველ ქარხანაში (დელიაფონისა) დაამზადა პუნსონები, ხოლო მათი მიხედვით, მატრიცები.

შემთხვევითი არ არის, რომ თეიმურაზმა ქართული შრიფტის მის მიერ შექმნილი ახალი სახეობის დასამზადებლად მაინცდამაინც პარიზი აირჩია. შრიფტის მეურნეობის ისტორიაში კაპიტალიზმის ცნობილი რომ მე-18 ს-ში სწორედ პარიზში ჩაეყარა მყარი საფუძველი სასტამბო ზომას სიმონ ფურნიეს მიერ, რომელიც შემდეგ გააუმჯობესა ფრანგმა მესტამბემ დიდომ და მას შემდეგ ეს ქალაქი საშრიფტო მეურნეობის ერთ-ერთ მოწინავე ცენტრად დარჩა მსოფლიოში.

ჩვენ გვგონია, რომ გარდა ქართული მხედრული შრიფტის მატრიცებისა, თეიმურაზის ნახაზების საფუძველზე დამზადდა ასომთავ-

355 ბ. გორდეზიანი, ქართული მხედრული შრიფტი, I გამოცემა, თბ., 1953, გვ. 64—75; II გამოცემა, თბ., 1955, გვ. 78—88; მისივე, ქართული სასტამბო შრიფტები, თბ., 1961, გვ. 106—116; მისივე, ქართული სასტამბო შრიფტების ცნობარი კატალოგი, თბ., 1965, გვ. 31, გვ. 79.

356 ბ. გორდეზიანი, ქართული მხედრული შრიფტი, თბ., 1953, გვ. 64—65.

357 ეს ნახაზები დაბეჭდილია მ. ბროსეს წიგნში: „L'Art Libéral...“, პარიზი, 1834.

რულის მატრიცებიც, რომელიც შემდეგ გამოყენებულია თეიმურაზის „საქართველოს ისტორიაში“, სპბ. 1848, მაგრამ იგი პარტიკულარულად იყოს დამზადებული, არამედ პეტერბურგში, შესაძლებელია რევილონის ასოთხამომსხმელ სახელოსნოში.

თეიმურაზის ნახაზების საფუძველზე, პარიზში დამზადებული ახალი ქართული მხედრული შრიფტის მატრიცები (სულ 77) მ. ბროსემ 1837 წლის ივნისში პეტერბურგს ჩამოიტანა და პატრონს ჩააბარა (მანამდე 44 ფოლადზე მოჭრილი ასო მას იტალიელი ქალის ხელით გამოუგზავნია, „წერილები“, გვ. 71).

პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემია ამ დროს დაინტერესებულა ახალი ქართული შრიფტის შექმნით და აკადემიის მუდმივ მდივანს, აკად. პ. ნ. ფუსს წერილით მიუმართავს თეიმურაზისთვის, რათა მათი სტამბისათვის დაეთმო მატრიცები, რომ ჩამოესხათ მალახარისხოვანი ქართული მხედრული შრიფტი. თეიმურაზი სიხარულით დათანხმებულია. ამის თაობაზე დღემდე ცნობილი იყო თეიმურაზის 1837 წლის 16 ივლისის წერილი მ. ბროსესადმი, რომელშიც იგი აცხობებს ფრანგ მეგობარს თავის გადაწყვეტილებას (წერილები გვ. 80—81).

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის არქივის ლენინგრადის განყოფილებაში გამოვლინდა თეიმურაზ ბაგრატიონის 1837 წლის 16 ივლისის წერილი (რუსულ ენაზე) თვით პ. ნ. ფუსსსადმი, რომელიც საინტერესო დოკუმენტია ქართული მხედრული შრიფტის, ე. წ. აკადემიური პეტიტის შექმნის ისტორიის გასათვალისწინებლად:

«Милостивый Государь
Павел Николаевич

Я получил почтенное письмо от Вашего Превосходительства нынешняго сего Июля 8-го дня под № 1083-м. Вы просите от меня матриц мелкие Грузинские Гражданские буквы, которые я получил полный текст для себя, из Парижа, сделанные прекраснейшим характером (!) Шрифты буквов Грузинского.

Я с большим удовольствием исполняю желание Императорской Академии наук дать насколько время нужно будет лить литера сколько понадобится для первой случае Литературы нашего языка.

Господин Адюнкт Академии наук Бросет сам припоручает полной матрицы буквов со своим ортографическим знаком, А после употребление Лития буквов прошу мне возвратить назад.

Я душевно рад, и также прочие Грузинские ученые особы, что Академия наук начинает ныне заниматься Литературы Гру-

зинского языка, которая надеюсь, что будет не бесполезно, и труды Императорской Академии наук, моего отечественного языка.

Я всегда готов, для Академии наук, по случае моей возможности оказать старание Грузинской Литературы или прочих.

С Истинным почтением
и Преданностью честь имею быть
Вашего Превосходительства
Грузинский Царевич Теймураз.

16-го Июля дня
1837 года

Его Превосходительству
Павел Николаевичу
Фусу³⁵⁸.

მართლაც, აღნიშნული მატრიცების საფუძველზე პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბისათვის, ეტყობა, რევილონის სახელის-სნოში, დაუშვადებიათ ე. წ. აკადემიური პეტიტო. ბ. გორდუზიანის ცნობით, „როგორც მეცნიერებათა აკადემიის შემდგომი გამოცემებიდან ჩანს, აკადემიის სტამბას თეიმურაზის მიერ დაშვადებული პეტიტო უცვლელად გაუმრავლებია, მხოლოდ უფრო მოზრდილი კვადრები ამ ნახაზის საფუძველზე დაუმუშავებიათ და რუსული შრიფტის გროზე ციცეროს მსგავსად ჩამოუსხამთ ციცერო ნათელი და ციცერო ნახევრად მუქი. როგორც ნათელ ციცეროს, ისე მის ნახევარ მუქს აქლია ის სინაზე და კეთილნაკვეთობა, რომელიც პეტიტს ახლავს. მიუხედავად ამისა, ეს ორი კვადრი რამდენიმე წლის მანძილზე მეცნიერებათა აკადემიის სტამბის ძირითად გარნიტურას შეადგენდა. ცოტა უფრო მოგვიანებით (1846 წ.) აკადემიის სტამბა მხედრული შრიფტის ახალ ყალიბებს ამზადებს, თეიმურაზის პეტიტის მიხედვით იქმნება მხედრულის ახალი კვადრი 16, სადაც გასაოცარი ხელოვნებით არის დაცული ქართული ასოს ნაკვეთობა და პროპორციულობა. შემ-

358 ЛО Архива АН СССР, ф. I, Оп. 2—1837, № 25, §446. 1837. VII. 16. Письмо Теймураза Багратиони к П. Н. Фусу о представлении Академии матриц на грузинском шрифте. ნაწერია კალიგრაფიული ხელით. ხელმოწერა ავტოგრაფულია—თეიმურაზისეულია. აკადემიის მუდმივ მდივანს პ. ნ. ფუსს თეიმურაზის აღნიშნული წერილი მიუღია 1837 წლის 11 აგვისტოს № 869-ით. არსებობს თეიმურაზის ამ წერილის მეორე ცალიც. ხელნ. ინსტ. ბროსეს არქ. № 158 (ძვ. S—4797/2).

დღეში ამ შრიფტის ზომა კვ. 16 მექანიკურად გაადიდებულ ვოგებაში და ჩამოასხმევიანა 24 პუნქტზე სამოსწავლო შრიფტი“³⁵⁹.

თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ შექმნილი ქართული შრიფტის ახალი სახეობაა გამოყენებული „ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამოცემაში, დ. ჩუბინაშვილის „ქართულ-რუსულ-ფრანგულ ლექსიკონში“ (1840 წ.), დ. ჩუბინაშვილის „ქართულ ქრისტომათიაში“ (1846 წ.) თ. ბაგრატიონის შრომაში „ისტორია ივერიისა“ (1848 წ.), „ქართლის ცხოვრებაში“ და ა. შ., რომლებიც იმ დროს პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის სტამბიდან გამოვიდა და სამართლიანად შექმნა ახალი ეტაპი ქართული ნაბეჭდი წიგნის ისტორიაში.

მარი ბროსესთან თეიმურაზ ბაგრატიონის მეცნიერული თანამშრომლობის მიმოხილვის დროს, ჩვენ უკვე გავკრით აღვნიშნეთ თეიმურაზ ბაგრატიონის ერთი შრომა ქართული ანბანისა და მისი წარმოშობის შესახებ. იქვე ისიც გვქონდა ნათქვამი, რომ ამ შრომის ერთი ნაწილი ბროსემ ფრანგულად დაბეჭდა ისეთ სახელმძღვანელო მეცნიერულ ორგანოში, როგორცაა *Journal Asiatique*, 3 serie, II, Paris, 1836, p. 395—397. სამწუხაროა მხოლოდ, რომ დღემდე იგი ქართულად არ გამოქვეყნებულა. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, თეიმურაზ ბაგრატიონის აღნიშნული ნაშრომი გვითვალისწინებს თავის დროზე ამ მეტად ავტორიტეტული მეცნიერის თვალსაზრისს ქართული და სომხური ანბანის წარმოშობა-განვითარების თაობაზე და ამას გარდა, ავსებს ჩვენს წარმოდგენას, როგორ იდგა ეს საკითხი ჩვენს საზოგადოებრივ და მეცნიერულ-კულტურულ ცხოვრებაში, თუ გნებავთ, ამ ორი საუკუნის წინათ.

ნაშრომი ახლა დაცულია ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში (H — 39) და წარმოადგენს თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ 1834 წლის 17 ოქტომბერს პარიზში, მ. ბროსესადმი გაგზავნილ წერილს, რომელშიაც პასუხია გაცემული ფრანგი ქართველოლოგის რამდენიმე შეკითხვაზე (რუსთველოლოგიური, ლექსიკოლოგიური...); მათ შორის, ქართული ანბანის სომხურისაგან დამოუკიდებლობისა და ევროპულ ლიტერატურაში ზოგიერთი მცდარი თეორიის გავრცელების მიზეზის შესახებ თეიმურაზი წერს:

„ქვეშარიტად, ჩვენ არა რაა შური უმეტეს სომეხთა ზედა არა გვაქვს რა, უმეტეს ამისთვის, ადრეცა მრავალგზის და შემდგომადც დაცემისა მეფობისა მათისა, ივინი დყვენეს მეუფლველობასა ქვეშე სა-

359 ბ. გორდეზიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 73—74.

ქართველომასა... შემდგომად დაცემისა მათისა, არგინა ჰყვათ სხვა მფარველი, გარდა საქართველოს მეფეთა და აღიარებდნენ მათსა მეფეთა საქართველომასათა თვისთა ზედა მეფედ. შეერთებამდე რომიასა, მათ არა ძალედვით დასმად კათოლიკოსისა თვისისა, უკეთუ არა დამტკიცებდის მეფე საქართველომასა, ღირსებისამებრ არჩეულისა მათისა. მეფენი საქართველომასანი ზრუნვიდეს მათთვის მარად, ვითარცა ძეთათვის მამულისა თვისისათა; განრემზომობა არა რაჲ იყო მათ შორის და ქართველთა. იგინი თვით აღიარებენ ამას. რაჲცათვის ეყვის მწიგნობრობასა, არა იყო მათ შორის ძველთა შინა საუკუნეთა: პართია უმეტეს განდიდებულ იყო, ვიდრე არმენია. სხვანი და სხვანი ნათესავნი ხშირად ჰვლობდეს არმენთა. ამისნი მოთხორობანი ვრცლად იბოებანი ევროპიისა ისტორიასა შინაცა. იგინი სარგებლობდეს პირველ ბერძულითა წიგნითა და ქართულითა. ქრისტეს მოსლვითგან მრავალთა წელთა განვლეს. მერმე ქმნეს სომეხთა წერილი თვისი, რომელსაცა იტყვიან იგინი მოძღვრისა მათისა მესროფისათვის, ვითარმედ, მან განაწესა და ქმნა ასონი მათნი, მსგავსნი ქართულის ხუცურის წერილისა... სომეხთა ოდესცა გააკეთეს წერილი თვისი, იწყეს მათცა თარგმანება ბერძულით და ქართულითგანცა მრავალნი წიგნნი სთარგმნეს. მაგრამ ჯერეთ მათ შორის ესე ოდენი წარმატებულება არა აქვნდა წერილობათა მათთა. ოდეს მეფობაჲ სომეხთა დაეცა უკანასკნელად ფსკერადმდე და განიბნივნეს იგინი პირსა ზედა კინლა ყოვლისაჲ ქვეყანისასა, მისრულთა სომეხთა იტალიასა შინა დაიწყეს თითქმის ახლად მწიგნობრობა და ენისა თვისისა განვრცელება*. ვენეციასა შინა ვაჭართა სომეხთა აღიშენნეს სახლნი და საეანენი სამკვიდრებლად თვისად. მიუწოდეს სხვათაცა სომეხთა მრავალთა. ქმნეს მონასტერნი წესითა თვისითა, გარნა სხვად სახედ. პირველად იწყეს მუნ ბეჭდვად წიგნთა და შემდგომად რაოდენისამე წლისა დაბეჭდეს ლექსიკონიცა თვისი. მიხითარ იყო უპირველესი მოძღვარი ვენეციანელთა სომეხთა, რომელმან იცოდა ენანიცა ლათინური და იტალიანური ზედმიწევნით. მან შეუკრიბნა სომეხთა მრავალნი ზღაპარსიტყვაობანი და აღიდა ენაჲ მათი. გარნა მიხითარ ეგრეთცა არა უყვარდათ აზიისა სომეხთა. მოძღვარნი ეჩმიაწინელნი სძულობდენ მას და უწოდებდეს განდგომილად სარწმუნოებისაგან მათისა... სომეხთა, თუმცა, საეფო-მასა მათისა დაცემამან დიდი ბოროტი მოატყვა, მაგრამ იმათს ენას კი დიდი სარგებლობა მისცა ამისთვის, განბნეულნი სომეხნი მოეკიდნენ

* აქ და ქვემოთ თეიმურაზ ბაგრატიონი გულისხმობს მხითარ სებასტიელისა (1676—1749) და მისი მიმდევრების (მხითარისტების) საქმიანობას ვენეციაში, წმ. ლაზარეს კუნძულზე.

ეპრობასა, მიიწივნენ ევროპისა რომელთამე ადგილთა, შეიძინეს ვერ-
 ნეციასა შინა, ისწავეს ლათინური და იტალიანური. მათგან ^{მანამდე} ~~მანამდე~~
 იყოფოდა სულმატებულესსა ხარისხსა ყვავილოვნებისასა. უცხოისა
 მხრისა ჯერეთ უცნობნი ხალხნი (ანუ თესლნი) იხილეს ვენეციანელთა
 მისრულნი მათ შორის, არა უგულვებელს-პყვეს იგინი. მისცეს მათ
 ადგილნი და წარუშარტეს ყოველსავე შინა საჭიროებასა მათსა. მაშინ
 მიმხედველთა სომეხთა სიბრძნის მოყვარეობასა ზედა ევროპელთასა,
 იწყეს მათცა მზრუნველობა წერილთა თვისთათვის და მუნითგან აღი-
 დეს და გააკეთეს ენა თვისი. მაგრამ მიილეს მათ, სომეხებმა, ვენეციაში
 მკვიდრთა, სარწმუნოება რომის კათოლიკეთა და წესსა საეკლესიოთა
 თვისთასა, რომელიც განუწყესა მხითარმან, აღასრულებენ ვიდრე აქა-
 მომდე სომეხურადვე. ქმნიეს მუნ სტამბანი წიგნთანი და მუნითგან წა-
 რუგზავნიდეს სხვათაცა ქვეყანათა შინა მცხოვრებთა სომეხთა. ხოლო
 ქართველთა, არავის შეწყევნით, არამედ, რაჲცათვის ეყვოდა წერილო-
 ბასა და ენასა მათსა, აქვნდათ დაცულნი სიმტკიცესა შინა და უცვა-
 ლებელად პყრობასა. დროთა შინა ძველთა, მთარგმნელნი ჩვენნი შემ-
 წილობითა მეფეთა საქართველოჲსათა იქცეოდეს ყოვლითურთ საფასი-
 თა თვისითა საბერძნეთისა სამპყრობელოთა შინა და ასურასტანისა და
 იეროსალიემისა ადგილთა. მუნითგან აღმოივსებდეს სიბრძნეთა, სთარ-
 გმნიდეს წიგნთა მრავალთა, აშენებდეს საფასითა საქართველოს მე-
 ფეთათა მრავალთა მონასტერთა წმიდასა იეროსალიმს, მთაწმიდას (ესე
 იგი, ათონის მთასა შინა), ანტიოხიას და სხვათა და სხვათა ადგილთა
 საქართველოჲსათა და საბერძნეთისათა. დასცივიდენ მუნ ბიბლიოტი-
 კათა თვისთა ქართულისა ენისათა... და იბოვებიან დღესაც მრავალნი
 ესრეთნი წიგნნი ქართულსა ენასა ზედა, რომელნიცა ფრიად ასაჩინო-
 ებენ ღირსებასა ენისა ქართულისასა და სიძველესა მისსა და თუ დრო-
 თა შინა ძველთა, ვითარ ყოფილან ქართველნი განათლებასა შინა,
 მაგრამ არა ოდეს არა აქვნდათ და არცა პქონიესთ ქართველთა ხარაქ-
 ტირი ცულდ-დიდებობის მოყვარეობისა და მკვებარეობისა და ზღაპარ-
 თა მოგონებისა, არამედ მეცადინეობა მათი ყოფილ-არს მარადის გა-
 ნურყვენელობისათვის და დაცვისა წერილობათა და ენისა მათისათვის.

არა ხშირად აქვნდათ ქართველთა შემეცნება ევროპიელთა თანა,
 რათამცა იცნობდენ იგინი ზედ-მიწევნილებით ენასა ჩვენსა მის უამი-
 თგან აქამომდე, ვგონებ, ზუთას წელზედ მეტი იყოს.. დროსა ვახტანგ
 მეექვსისა ქართლის მეფისასა, მოვიდა რომს საბა ორბელიანი, რომე-
 ლიცა თქვენ კარგათ უწყით. თუმცა დიდად იყო იგი მოყვარე სიბრძ-
 ნისა და ქართულისა წერილობათა, მაგრამ იმას არ მიეცა უამი, რო-

მელ წვლილიად რამე ეცნობებინა თქვენთა ბრძენთათვის, რადგანაც იგი რომასაცა შინა და პარიესაცა შინა მოვიდა იგი სულ სხვას საბუნებრივად ლეტკოს საქმისათვის და სხვათაცა რომელთამე ადგილთა ევროპისა-
თა მოვლო მან ამისთვისთვე და უკვე-მოიქცა, ვერა მიმთხვევითა-
წადელსა საგანსა თვისისა. არამედ სომეხნი, მას ეამითგან, რა შინა შინა-
ნა გაიჩინეს ვენეციასა შინა, იქიდგან დადიორდენ და დატანტალოზდ-
ნენ სხვათა და სხვათა ევროპის ქალაქებში და ზღაპარ-მსიტყველობ-
დენ და ცუდ-მედიდებობითა თვისითა მკვეხარობდენ აღურაცხელად.
ამის გამო, რომელთამე ადგილთა შინა შეაცთუნნეს რომელნიმე ევრო-
პიელნიცა მწერალნი და აწცა ვგონებ, მეცადინე იყვნენ რომელთამე
ადგილთა, რომელ განჰფინონ მკვეხარეობანი თვისნი და მოზღაპროე-
ბანი თუ სადამე ძალედვასთ.

მე ჭეშმარიტებით ამას გარწმუნებ, რომელ ქართველთა არაოდეს სძულეზიათ სომეხნი და ჭეშმარიტად არც დღესა ჰსძულსთ ამისთვის, რომელ არა არიან შორიელნი ჩვენნი, არამედ ჭვეყანაჲ სომხითისა მესამზღვრე არს საქართველოჲსა და... არა თუ საქართველოსა შინა მცხოვრებთა სომეხთათვის ვიტყვი,... ივინი არიან ჩვენნი საქართველოსა შეილ-ქმნილნი მრავლის ეამითგან.

წერილს ქართულსა სომხური რომელნიმე ასონი ჰვეანან და არა ყოველნი. სომეხნი ვიეთნიმე იტყვიან, რომ სომხური წიგნის ასოები და ქართულის წიგნის ასოები ხუცურიო მესროფმა გააკეთაო. მაგრამ ქართული ხუცური ასოები მესროფს არ გაუკეთებია, დიდი ტყუილი არის. მანამ მესროფ დაიბადებოდა და ამ სოფელში მემოვიდოდა, ადრევე ქართული ხუცური წიგნი იყო და მესროფზედ უწინ, საღმრთოს წერილის მთარგმნელნი ჩვენთა წმიდათა ქართველთა მამათაგანი მრავალნი იყვნეს, რომელნიც ებრაულისაგან და ბერძულისა და ასურულისაგან ქართულად სთარგმნიდნენ... ხოლო მხედრულის წიგნისას ქართლის ცხოვრება და სხვანი მრავალნი წერილნი ქართულნი მოუთხრობენ, რომელ ფარნავაზ მეფემან პირველმან (ფარნავაზ მეფე, პირველი მეფე ქართველთა მრავლით წლითგან უწინარეს იყო ქრისტესს მოსვლისა) ქმნა და ამას ამტკიცებენ ჭეშმარიტებით მტკიცით დამტკიცებითა: „არა უწიგნონი იყვნენ ქართველნი უწინარესთა ეამთაცა შინა. ვიდრე ფარნავაზამდე სწერდენ ივინი უხუცესთა წერილითა ესე იგი ქურუმთა მათ. რომელთაცა უხუცესთა და ჭვეის-ბერთა უხმობენ, ივინი იყვნენ კერპთა მღვდელნი და მემსხვერპლენი ერისანი ღმერთთა მიმართ. და წერილი მათი არს წერილი ესე ხუცური ჩვენი. ფარნავაზმან წერილთა მათთაგან განჰყო მხედრობისათვის თვისისა მხოლოდ კელით წერილი განყოფილი ასონი და არა სხვით რაჲთამე. მაგრამ

წერილი ზუცესნი პირველსა ყამსა ქმნილ არს წერილისაგან ზუ-
ლისა და ქალღმერთისა და მსგავსცა არიან ასოთა მათთა წიგნი ზუ-
ცურნი—წიგნისა მისგან, რომელ არს შეკრებული და ეწოდება მსა-
ტიანე შემეცნებათა, გამოუწერე ესე აღრევე რაოდენისაჲმ წიგნისა წი-
ნათ, ბიძას ჩემს კათოლიკოსს ანტონი მეორესა თანა, ოდესცა მყოფ
იყო იგი სანკტ-პეტერბურგს, წელსა 1822-სა წიგნისა მისისგან. ხოლო
სომხურნი რომელნი ასონი ჰგვანან ქართულსა, რომლითაცა გულისხ-
მა-იყოფების და ჰგავს რომელ სომხური უნდა იყოს ქართულის ასო-
ებიდამ გარდაკეთებული, კათოლიკოსი ანტონი მეორე, ბიძა ჩემი
ბრძანებდა და ჩემის ოსტატის დავით ალექსიშვილისაგანაცა მსმენია
ესე და ტფილისის პირველის სამიტროპოლიტო სობორისა პროთო-
იერის იოანე ოსეს შვილისაგან, რომელიცა იყო იმანწავლული ან-
ტონი პირველისა კათოლიკოსისაგან, მრავალგზის სწავლულთა სომეხ-
თა თანა ჰქონიესთ პაექრობანი სხვათა და სხვათა საგანთა ზედა და
ოდეს ჰქონიესთ მათ ენისათვის ქართულისა და წერილისათვის წიგნი-
სა ქართულისა, ყოველსა ყამსაო ცდემულ ჰყოფდენო სომეხთა ამას
ზედა, რომელ სიტყვათა მათ, რომელთაცა ხადიან იგინი სომხურად,
არა არიანო იგინი სომხურნი და დაუმტკიცებდითო მოძღვართა და მეც-
ნიერთა კაცთა სომეხთასა, რომელ ათწილად სომეხთა აქვსთ უმეტეს
მიღებულნი სახელნი და სიტყვანი ქართულნი, ვიდრედა ქართველთა
სომხურნი. და ოდეს სრულებით არა აქვნდათ ვერეთ სომეხთა წერილ-
ნი თვისთა ზედა ენათა, სარგებლობდეს და ხმარობდეს იგინი ქართუ-
ლითა წიგნითა და წერილითა. მათ შორის, იყო ფილოსოფოსი მღვდელ-
ი სომეხთა ერთი, ტფილისელი ტერ-ფილიპე ყაითმაზაშვილი, გან-
სწავლული ქართულსა ზედაც და სომხურსა ზედმიწევნით ესრეთ,
რომელ მრავალთა რამეთა სიბრძნეთა და მცნობელობათა ჰყვათ იგი
მოძღვრად (ესე იგი ოსტატად) ანტონი კათოლიკოსსა პირველსა და
ანტონის ჰყოდინდელსა, ძესა მეგრელიის მთავრისა დადიანისა ოტი-
ასსა, რომელიცა იყო მიტროპოლიტი და მწყემსი სრულიად სამეგრ-
ელიისა. იგი იყო ფრიად ბრძენი და კაცი ფილოსოფოსი, მქადაგებე-
ლი და ჩინებული ენაშქვერი; ანტონი კათოლიკოსისა თანამედროვე
და მეგობარი. ესე ორნი ანტონნი, ერთი-ზემოსა და მეორე-ქვემოსა სა-
ქართველოსა შინა იყვნეს ნათელნი ერისანი. ამასაც ოსტატათ ჰყო-
ლია ტერ-ფილიპე, რომელთამე გამოსაძიებელთათვის სომეხთა შო-
რის. მას ყამსა ტერ-ფილიპე ყოფილა პირველი სწავლასა შინა გან-
ბრძნობილი. იგი თვით დაუმტკიცებდაო სომეხთა, რომელ დიდი ცო-
მილება არსო ესე, უკეთუ ჩვენგან იტყვის ვინმე, რომელ სომხური
ენა უძველესი იყოს ქართულისაგან და ანუ სომეხთა ჰქონდესთ მამინ

საკუთარნი წერილნი თვისნი. ოდესცა ქართული ენაო და წერილობითი იყო მალალსა ხარისხსა ზედა ყვავილოვნებისასა, მაშინ ჩვენ სომეხნი იყო ვსარგებლობდითო წიგნითა ბერძულითა და ქართულითა, რადგან არა გვაქენდაო ჩვენ წიგნი საკუთარი. უკანასკნელ მოვალეობა ჩვენნი არსო, რათა საუკუნოდ ვაქებდეთო ვენეციასა, სადაცა მისელითა წინაპართა ჩვენ სომეხთასა მიეცათ განბრძნობა და სტამბამან მუნებურმან მოიყვანა ნათესავი ჩვენიო აღრიცხვასა შინა ეროვნებისასა, ვინამდგან სომეხთა მეფობასა დროსა მხოლოდ სამღვდელთა ჩვენთა შორის თუ იყო რამეო ნაწილი მწიგნობრობასა და სწავლასა, სხვანი სომეხთა ერნი ეგრეთცა იყვნესო მათა და კლდეთა შინა მავალნი, უსწავლელო ყოვლითურთ.

ქვემოთაჲდ, მე ესენი რაცა ვსთქვი, არც ერთი, ღმერთმან ხომ იცის, სომეხების სიძულვართ არ მითქვამს და დიდათაც მიყვარს სომეხთ ნათესაობა, ამისთვის, როგორც ჩვენნი საქართველოს მცხოვრებნი, ბუნებით ქართველნი, ისე საკუთარნი არიან ჩვენნი იგინი. მაგრამ ვერც სახით, ვერც ენით, ვერც წიგნით, ვერც ხალხის სიძველით სომეხები ქართველებზე თავს ვერ აიმაღლებენ და თუ ამათგანი ვინმე იტყვის, უმეცრებით გამოუვათ“.

თეიმურაზ ბაგრატიონი ევროპაში

(„მოგზაურობა ჩემი ევროპისა სხვათა და სხვათა ადგილთა“)

თეიმურაზ ბაგრატიონის ევროპაში მოგზაურობის ფაქტი კარგა ხანს უცნობი იყო ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში. კერძოდ, დ. ბაქრაძე 1887 წელს წერდა: „Теймураз жил, сколько нам известно, безвыездно в Петербурге“ (Статьи по истории и древностям Грузии, СПб, 1887, стр. 10).

მას შემდეგ, დასავლეთ ევროპის (ლონდონი, ვენა, ბერლინი, პარიზი) წიგნთსაცავებში დაცულ ქართულ ხელნაწერთა შესწავლის დროს, ალ. ხახანაშვილი ბერლინის სამეფო ბიბლიოთეკაში (განყ. Ms. Orient) წააწყდა ს.-ს. ორბელიანის „სიტყვას კონის“ მახამდე უცნობ ნუსხას (in 8°, 21X16 სმ, 236 ფ. მხედრული, 18 ს.), რომელსაც თავფურცელზე ახლდა რუსულ-ქართული მინაწერები: „I. Его Величеству корола пруссаго Фридерикъ велгелмъ третію для Его величеству с библиотеки сей лексиконъ грузинской діалекта, сочиненной князи Сулхана Саба Орбелиани и писанной гражданскою бѣквами нижейше преданностію грузинскій царевичъ Теймураз Георгіевич.“

2. შვესწირე ლექსიკონი ესე მათს დიდებულებას პრუსიის
როლსაა ჭრიდერიკოს ვილელმ მესამესა: მათის დიდებულების
ლიოტიკისათვის: უმონობრივისს სიმდაბლით სრულიად
ლოასა მეფის გიორგი მეათცამეტის ძე თეიმურაზ. 1836
22 (ноября 4) в г. Берлине.

3. საქართველოს მეფის ძის თეიმურაზის არის. 4. მათს უდიდებულესობას, პრუსიის კოროლს ჭრიდერიკ ვილელმს შვესწირე მეფის ძემ თეიმურაზ, ბერლინს ყოფასა შა ჩემსა წელსა ჩყლვ ოქტომბ³⁶⁰.

აღნიშნული მინაწერების საფუძველზე, ალ. ხახანაშვილი ვარაუდობდა: „ბატონიშვილმა, შესაძლოა, იმოგზაურა სამხლვარ-გარეთ და, სხვათა შორის, ინახულა ბერლინი, სადაც დასტოვა ფრიდრიხ-ვილგელმის წიგნთსაცავისათვის ს. ს. ორბელიანის ლექსიკონი... მომავალმა მისმა ბიოგრაფმა უნდა დაწერილებით გამოიკვლიოს ეს გარემოება“ (გაზ. „საქაქრო გზა“, 1908, № 17 გვ. 3).

ამის შემდეგ დ. ჩუბინაშვილის ბიბლიოთეკაში დაცულ თეიმურაზისეულ „ქართლის ცხოვრებაზე“ არსებული მინაწერის: „ეს ქართლის ცხოვრება მქონდა გერმანიაში რომ წაველ წელსა 1836,—მეფის ძე თეიმურაზ³⁶¹ ვათვალისწინებით, პ. კარბელაშვილი წერდა: „1836 წ. თეიმურაზი გაემგზავრა და მოიარა გერმანია, დანია და საფრანგეთი“³⁶². ეს ორი უკანასკნელი (დანია, საფრანგეთი) როგორც ჩანს ვარაუდით, უკვე პ. კარბელაშვილის მიერ იყო წამატებული.

შ. მესხიამ თავის საფუძვლიან გამოკვლევაში, თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ მარი ბროსესადმი გაგზავნილ მანამდე უცნობ წერილებზე დაყრდნობით, საბოლოოდ დაამტკიცა 1836 წელს თეიმურაზის ევროპაში სამეყრნალო მიზნით მოგზაურობის ფაქტი³⁶³.

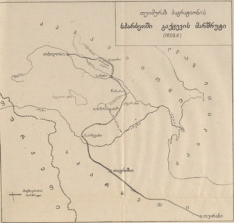
360 ალ. ხახანაშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილის საბიოგრაფიო მასალად, გაზ. „საქაქრო გზა“, 1908, № 17, გვ. 3. Ал. Х а х а н о в. Грузинские рукописи в европейских книгохранилищах. Древности восточныя, т. IV, М., 1913. უკანასკნელად ხელნაწერი აღწერა ი. ასფალგმა: Georgische handschriften, Wiesbaden, 1963, № 9. ასფალგის მიხედვით, ყოფილი პრუსიის სახელმწიფო ბიბლიოთეკის (ბერლინში) ქართული ხელნაწერები დღეს დაცულია მარბურგსა და ტიუბინგენში, მათ შორის თეიმურაზისეული „სიტყვის კონა“ სულხან-საბასი ტიუბინგენში. ქართული მინაწერები მოგვყავს ასფალგის შრომიდან. შტრ. D. M. Lang, The Last Years of the Georgian Monarchy, New-York, 1957, გვ. 255—256, 279.

361 Ал. Чагарели, Сведения, III, СПб., 1894, стр. 148.

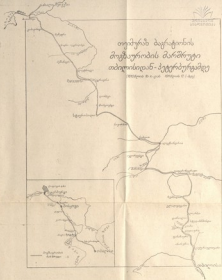
362 პ. კარბელაშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, გაზ. „საქართველო“, 1916, № 146, იხ. აგრეთვე ლენ. Е 23-ის თეიმურაზისეული მინაწერი: „წელსა 1836 მეფის ძე გერმანიაში იყო წასული“ (გვ. 277).

363 შ. მესხია, თეიმურაზ ბატონიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა, მასალე-ბი..., 1939, გვ. 45—47.

Եղևիտի մայրաքաղաքի
 նահանգային զարկերակի մանրագիր
 (1903 թ.)

Եղևիտի մայրաքաղաքի
 մայրաքաղաքի մանրագիր
 Եղևիտից հարավ - Վրաստանի սահմանը
 (1903 թ. 10 հունիսի - 1903 թ. 17 հուլիսի)

თეიმურაზ ბაგრატიონის
 ევროპაში მოგზაურობის მარშრუტი
 (1836 წ)

ამას მალე ზედ დაერთო ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში ს. იორდანიშვილის მიერ თეიმურაზ ბატონიშვილის უნიკალური ავტოგრაფის: „მოგზაურობა ჩემი ევროპის სხვათა და სხვათა ადგილთა“ აღმოჩენა, რომელიც შესავალი წერილით და კომენტარით მან კიდევაც გამოისცა³⁶⁴. წიგნს ახლავს გ. ნათიძის მიერ შედგენილი რუკა „თეიმურაზ ბატონიშვილის მოგზაურობის მარშრუტი“.

ჩვენ ეს ხელნაწერი საგანგებო შესწავლის მიზნით 1968 წელს მოვიკითხეთ ზუგდიდის მუზეუმში, მაგრამ მუზეუმის თანამშრომლებმა, სამწუხაროდ, იგი ადგილზე ვერ იპოვეს. ამიტომ ჩვენ იძულებული ვხდებით, მივმართოთ ისევ ს. იორდანიშვილის აღწერილობას:

„მოგზაურობის ხელნაწერი, ერთის შეხედვით, სრულიად არ გამოირჩევა რაიმე განსაკუთრებული ნიშნებით თეიმურაზის ხელით დაწერილ და გადაწერილ, ჩვენამდის მოღწეულ წიგნებიდან. იგი უბის რვეულის ზომის (19,5×11,5 სმ.) უბრალო, ოდნავ სირუხეშეპარებულ ქაღალდზეა დაწერილი. ხელი თეიმურაზის წერილებსაათვის ჩვეული მხედრულია, რომელსაც შიგაშიგ ასომთავრული ხუცური აქვს გარეული. ალაგ-ალაგ ხელი უფრო მოიწმინდავებს. დამთარიღებელი ბოლო მინაწერი ჩვენამდის მოღწეულ „მოგზაურობის“ ავტოგრაფს არ შევხუნახავს. საფიქრებელია, რომ ეს მინაწერი ხელნაწერს ექნებოდა ბოლო ფურცელზე, როგორც ეს შემოინახეს თეიმურაზის მიერ შესრულებულმა თუ სხვის მიერ გადაწერილმა ხელნაწერებმა, რომელთაც კი ყდებშემოუძარცველად მოაღწიეს ჩვენამდის მისი მდიდარი ბიბლიოთეკიდან. „მოგზაურობის“ ხელნაწერი თავის დროს აკინძული და ვარაყით მოჭრილი ყოფილა. ყდებიდან ამოგლეჯისას, თუ შემდეგ, მას რამდენიმე ფურცელი (შესაძლოა, რვეულიც) დაჰკარგვია“ (გვ. 11). საბედნიეროდ, წიგნის 25-ე გვერდზე გამომცემელს დაუბეჭდავს „მოგზაურობის“ პირველი გვერდის ფოტოპირი, რითაც უეჭველად მტკიცდება ნუსხის ავტოგრაფულობა (საბედნიეროდ, ვამბობთ, რადგან თვითონ ნუსხა ჯერჯერობით არ ჩანს!).

„მოგზაურობის“ ჩვენამდე მოღწეული დეფექტური ნუსხით (როგორც უკვე ითქვა, მას აკლია ბოლო თავები), მაინც შესაძლებლობა გვეძლევა წარმოვიდგინოთ თეიმურაზის ევროპაში მგზავრობის მარშრუტი პეტერბურგიდან მარიაშაბადამდე. ხოლო მარიაშაბადიდან რეინის

³⁶⁴ თეიმურაზ ბატონიშვილი, მოგზაურობა ჩემი ევროპის სხვათა და სხვათა ადგილთა, სოლომონ იორდანიშვილის რედაქციით, წერილითა და შენიშვნებით, თბ., 1944 (ყდაზე: 1945) წიგნი იხსნება ა. ვაბისონიას „წინასიტყვის მარშრუტი“, გვ. 3—8.

ოლქში გამგზავრება და იქედან ვეიმარ-ლაიპციგის გავლით ბერლინში დაბრუნება შეგვიძლია შევავსოთ თეიმურაზის მიერ ბროსესადმი 1836 წლის 26 ოქტომბერს ბერლინიდან და 1837 წლის 9 აპრილსა და 19 მარტს ს. პეტერბურგიდან გაგზავნილი წერილებით.

როგორც უკვე ზემოთ იყო აღნიშნული, თეიმურაზი ევროპაში სამკურნალო მიზნით გამგზავრებულა. 1831 წლის დასაწყისში იგი უკვე უჩიოდა ავადმყოფობას³⁶⁵ (როგორც შემდეგ გახდა ცნობილი თეიმურაზს წყალმანკი სკიორდა): „მე იანვრის 7 (19) ავით გავხდი საშინელის გვერდის ტკივილით და ისე ავით ვიყავ, რომ კნინლა განვსწირე ჩემი ცხოვრება... ერთი თვე და ნახევარი სარეცელზედ ვიწევ“, წერდა თეიმურაზი მარი ბროსეს (წერილები, გვ. 65).

1836 წლის 26 მაისს თეიმურაზ ბაგრატიონი მკურნალი ექიმის კაპლერის, სიყრმის მეგობრისა და თავისი ამაღლის წევრის დავით ალიბეგაშვილის, აგრეთვე ივანე ლაქიას თანხლებით პეტერბურგიდან ევროპაში გაემგზავრა: გაუვლია ესტონეთი, ლიფლანდია, კურლანდია, აღმ. პრუსია, რომელსაც მაშინ მიტაცებული ჰქონდა პოლონეთის მიწები, დას. პრუსია, პომერანია, მეკლენბურგი და ოცი დღის მგზავრობის შემდეგ, 1836 წლის 17 ივნისს ჩასულა ბერლინში. პრუსიის მაშინდელი იმპერატორი ფრიდრიხ ვილჰელმ III ბერლინში არ დახვდარია. რუსეთის იმპერიის საელჩოს ბერლინში შეხვედრა მოუწყვია ქართველი უფლისწულისათვის. 27 ივნისს თეიმურაზი ბერლინიდან ბროსეს წერილს უგზავნის პარიზში (წერილები, გვ. 67). ამის შემდეგ იგი გამოემგზავრა ბოჰემიაში და ჩავიდა სამკურნალო წყლებზე კარლსბადში (დღ. კარლოვი-ვარი) და მარიამბადში 27 ივნისს³⁶⁶. აქ თეიმურაზი 7 სექტემბრამდე დარჩენილა. „მოგზაურობის“ ხელნაწერიც აქ წყდება. მაგრამ როგორც უკვე ვთქვით, ბროსესადმი ბერლინიდან 1836 წლის 26 ოქტომბერს გაგზავნილ წერილში (წერილები, გვ. 68—70) თეიმურაზი ვრცლად აგვიწერს გერმანიაში მისი მოგზაურობის მერმინდელ მარშრუტს. 7 სექტემბერს იგი წამოსულა საქსონიაში და ვეიმარ-ლაიპციგზე გავლით 3 ოქტომბერს დაბრუნებულა ბერლინში. აქ იგი დიდი პატივით მიუღიათ პრუსიის იმპერატორის ფრიდრიხ-ვილჰელმ III

³⁶⁵ იხ. ელენე ამილახერის წერილი იონა ხელაშვილისადმი—S 388, გვ. 30—31 აგრეთვე, ლენ. C—50 და თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, სოლ. ყუბანეიშვილის გამოცემა, თბ., 1964, გვ. 9, 20.

³⁶⁶ შდრ. გრ. ზარდალიშვილი, პირველი ქართველი მეცნიერი ჩეხიაში, „დროშა“ № 9, 1960; ნ. აღანიას (Веч. Тбилиси 1962, № 165) და ი. მეგრელიძის (ორიონი, თბ., 1967, გვ. 233) ცნობით, თეიმურაზი პრალაშიც ყოფილა, ხოლო აღ. დარიაშვილის მიხედვით (გაზ. „რკინიგზელი“, 3. XI. 1959), პარიზშიც, რაც, რასაკვირველია, არაა სწორი.

ოჯახში და დასწრებია იმპერატორის ძმისწულის ქორწილს, რომელიც ცხრა დღეს გაგრძელდებოდა. ამავე დროს მიუძღვნა ჯიქსონის დრიბ-ვილჰელმ III-ისათვის სულხან-საბას „ლექსიკონის“ ნიშნული ნუსხა, ხოლო ტახტის მემკვიდრისთვის (შემდეგში — იმპერატორი ფრიდრიხ-ვილჰელმ IV 1840 წლიდან) კი, ბროსეს მიერ 1834 წელს გამოცემული „ტელოვნება აზნაურებითი, გინა ქართლისა ენისა თვთ-მასწავლებელი“³⁶⁷, რის საბასუხოდაც კრონპრინცს თეიმურაზისთვის ასეთი შინაარსის წერილი გამოუგზავნია, რომლის ქართული თარგმანი გამოაქვეყნა ს. ყუბანეიშვილმა: „ჩემო ბატონო უდიდესი სიამოვნებით მივიღე საინტერესო ლექსიკონი, რომელიც თქვენმა უმაღლესობამ პატივი დამლო და გამომიგზავნა წერილთან ერთად ამ თვის 28 რიცხვში. მე შეძლება მექნება სიამოვნებით გავეცნო მას და ვეცადო გავერკვე ცოტათი იმ ენაში, რომელიც მართლაც არ არის ცნობილი ჩვენს ქვეყანაში, მაგრამ რომელიც თუნდაც იმის გამო, რომ მხოლოდ მასზე ლაპარაკობენ ამეამად ამ დედაქალაქში, არ იმსახურებს მას, რომ უყურადღებოდ იქნეს დატოვებული, შემოძლიან, თქვენო უმაღლესობავ, მივიღო იგი მაღლობის გრძნობით და უდიდესი პატივისცემით და ამ განწყობილებით დავრჩები თქვენი უმაღლესობის მარად ერთგული. ბერლინი, 29 ოქტომბერი, 1836“. წერილს ახლავს თეიმურაზის შემდეგი მინაწერი: „წიგნი ესე არს იმ წიგნის პირი, რომელიც იმათმა უმაღლესობამ პრუსიის კოროლის ძემ და მემკვიდრემ მოსწერა საქართველოს მეფის ძეს თეიმურაზს ბერლინში ყოფაში. იმის მაღლობათ ბროსეტისაგან თვითმასწავლებელი გაკეთებული ფრანცი-ცულ და ქართული რომ გაუგზავნა ალბექდილი და მიართვა“³⁶⁸.

თეიმურაზისეული სხვა ხელნაწერების მინაწერებიდან ირკვევა, რომ გარდა საბას „ლექსიკონისა“ და ბროსეს „თვთ-მასწავლებლისა“, ბატონიშვილს ეეროპაში თან ჰქონია „ძლისპირები“ (S—3631), ვახუშტის „ცხოვრება ქართლისა“ (S—3860), „საპოლეთიკო თეატრონი“, რუდოლფ ოსტრატის „ღირსი ხსოვნისა ქალაქთა ეეროპიასათა“ (H—2314, დავით ბატონიშვილის თარგმანი), „გამოკრებული სადღესასწაულო“ (საღტ. შჩედრ. ბიბლ. № 20589)...

ბერლინში თეიმურაზი 26 ოქტომბრამდე დარჩენილა. ამის შემდეგ ძველი მარშრუტით იგი ბრუნდება პეტერბურგში: „ყოვლითურთ

³⁶⁷ L'Art Liberal an Grammaire Georgienne, Papis, 1834.

³⁶⁸ წერილები, გვ. 115—116; თარგმანის ფრანგული დედანი იხ. ხელნ. ინსტ. ბროსეს არქ № 47; თავის მხრით, წერილის ფრანგული ასლი გაკეთებული ყოფილა ბროსესთვის (შდრ. წერილები, გვ. 69).

განთავისუფლებული სნეულებათაგან, გიორგობის თვს (ნოემბრის) გასულს პეტერბურგს მოველ“—ატყობინებს თეიმურაზი ბრატონიშვილი (წიგნი რილები, გვ. 71). ამიტომ გაუგებარია გრ. ზარდალიშვილის სიტყვები: „მოგზაურობის“ ხელნაწერის ბოლო დაკარგულია და არაა ცნობილი თუ როგორ და რა გზით დაბრუნდა თეიმურაზი სამშობლოში“ (დროშა, 9, 1960).

ა. აბრამიშვილმა ყურადღება მიაქცია სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის ბიბლიოთეკაში დაცულ „გამოკრებული სადღესასწაულოს“ (№ 20589) 201-ე გვერდზე თეიმურაზის ხელით გაკეთებულ მინაწერს, რომელიც ეხება ევროპაში მის მოგზაურობას: „...იქიდან მობრუნებული მოველ ს. პეტერბურგს ნოემბრის გასულს“. ა. აბრამიშვილის დასკვნით: „ეს მინაწერი ავსებს თეიმურაზ ბატონიშვილის მეგუარეობის სახით შედგენილ დაუსრულებელ „მოგზაურობას“... რადგან ხსენებულ ნაშრომში აღნიშნული არ არის, თუ როდის დაბრუნდა თეიმურაზი ს. პეტერბურგს. მინაწერში კი ცხადად არის ნათქვამი, რომ „იქიდან მობრუნებული მოველ ს. პეტერბურგს ნოემბრის გასულსო““³⁶⁹.

ყველაფერი ეს მართალია, მაგრამ ამ მინაწერამდე ვინც იცნობდა თეიმურაზის 1837 წლის 9 იანვრის წერილს ბროსესადმი (მას კი იცნობენ შ. მესხია, ს. იორდანიშვილი, ს. ყუბანეიშვილი...), ყველაათვის ცხადი იყო თეიმურაზის პეტერბურგში უკან დაბრუნების თარიღი.

თეიმურაზის „მოგზაურობის“ გეოგრაფიული მეცნიერებისათვის საინტერესო მხარეს უკვე შეეხნენ ქართველი გეოგრაფები გ. გეტმანი³⁷⁰, ნ. ილაშვილი³⁷¹, გრ. ზარდალიშვილი³⁷², მაგრამ ფიქრობთ, მანც არაამომწურავად. „მოგზაურობისთვის“ გ. ნათიძისა და გრ. ზარდალიშვილის მიერ შედგენილი რუკებიდან თავისი სისრულით, ყველაზე საინტერესოა გ. ნათიძის ნამუშევარი (ახლავს ძველის იორდანიშვილისეულ გამოცემას, თბ., 1944).

„მოგზაურობის“ ლიტერატურულ-მხატვრულ ღირებულებებს შეეხნენ ა. გაბისონია და ს. იორდანიშვილი თავიანთ წერილებში, რომლებიც დაურთეს გამოცემას: „თეიმურაზ ბატონიშვილი, მოგზაურობა

369 ა. აბრამიშვილი, ლიტერატურული წერილები, თბ., 1968, გვ. 68.

370 Г. Н. Гехтман, Выдающиеся географы и путешественники, Тб., 1962, стр. 280.

371 ნ. ილაშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, წიგნში: გ. გეტმანი, ნარკვევები გეოგრაფიის ისტორიიდან, თბ., 1955, გვ. 442—45.

372 გრ. ზარდალიშვილი, გამოჩენილი ქართველი გეოგრაფები, თბ., 1958, გვ. 71—74.

თეიმურაზის „მოგზაურობა ევროპაში“ დღიურების ჩასტუმრებას აკრძალავს. მასში აღწერილია ავტორის უშუალო შთაბეჭდილებანი და დაკვირვებანი რუსეთსა და ევროპაში მგზავრობისას. პროზაულ ტექსტს არცთუ იშვიათად ენაცვლება რუსთველური საზომით დაწერილი შაირები, რაც მკითხველის ერთგვარ გამოცოცხლებას იწვევს ხანდახან მეტისმეტად დამლელი აღწერილობების კითხვის შემდეგ. ნაწარმოებში გვხვდება ჰუმორული სცენები (კაპლერის ვირიდან გადმოვარდნა, ბოქმების საზღვარზე საბაჟოს მოხელის გამასხარაგება...). განსაკუთრებით საინტერესოა ქართველი კაცის თვალთ დანახული ევროპელთა ხელმომჭირნეობა და სიძუნწე (კერძოდ, როსტოკში, შაურების ოჯახმა საკუთარი სახლის ნაცვლად სტუმრები რომ სასტუმროში დააბინავა, თეიმურაზი ირონიულად შენიშნავს: „...მიგვიძღვნენ ისინი და ჩამოგვახდინეს ჩინებულს ტრაბტირშია, რომელიც შეიძლებოდა რომ უიმითოთაც კარგა გვებოვნა“—გვ. 26. ან კიდევ, მისმა მკურნალმა წარმოშობით გერმანელმა ექიმმა კაპლერმა სხვის სახლში მეტისმეტი ღორმუცელობა გამოიჩინა, რაზედაც თეიმურაზი ამბობს: „კაპლერი თავის სახლში კი, არა მგონია, მაგდენს ღვინოს სვამდეს... მაშინ მივხვდი, რომ ექიმები თითონ ჯიბის ჭარიზს უფრო უფრთხილდებიან ვიდრე მუცლის ჭარიზსა“—გვ. 36).

მკითხველი ნაწარმოებში ხშირად იპოვის ბუნებში მშვენიერ აღწერას, განსაკუთრებით შეყვარებულია ავტორი ვარდზე: „მე ვარდი, რადგან დიდად მიყვარს, აქ მნებავს სიყვარულისა მისისათვის ვსთქვა“ (და მოყვანილია შაირი — გვ. 47).

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს ბატონიშვილის ზნეობრივი სიფაქიზე და მისი დაცინვა გერმანელი ქალების ქცევაზე (გვ. 30 და სხვა). ამის გარდა „მოგზაურობაში“ უხვადაა ჩაოთული ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის ცნობები ევროპის ქალაქებზე (მაგ. კარლსბადის დაარსების ლეგენდა) და ბევრ გამოჩენილ ისტორიულ პიროვნებაზე (ნაპოლეონ ბონაპარტე, მორო, ფრიდრიხ II, ფრიდრიხ III და ფრიდრიხ IV და ა. შ.). მედიცინის დარგში მომუშავეთათვის ავტორი იძრავს დეტალურ აღწერილობებს კარლსბადისა და მარიამბადის მინერალურ წყლებზე მკურნალობის შესახებ. ამ მხრივ, თხზულება ენციკლოპედიურ ხასიათს ატარებს.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია „მოგზაურობის“ ჯანსაღი პატრიოტული მხარე. მართალია, ავტორი გამოთქვამს აღტაცებას ევროპის ბუნების სიმშვენიერის გამო, მაგრამ მისთვის საზომი მაინც საქართველო

და ქართული ბუნებაა. კერძოდ, მარიამბაღის წყლების გამო, ქართველი ბატონიშვილი ამბობს: „მარიამბაღში... ისეთი წყლები, ვერცხვანა ადამგო სასმელი, რომ უკეთესი გემრიელი, შემრგო და წმინდა წყალი თუ არ საქართველოში, სხვაგან არსად მინახავს“ (გვ. 75).

გასაგებია ქართველი უფლისწულის გულისტკივილი, რასაც იგი პრუსიის მიერ მიტაცებული პოლონური მიწების გამო გამოთქვამს: „ვნახეთ... ელბინდი ...ძველად პოლშისა არის, ახლა პრუსიის კოროლს უპყრია. ეგრეთვე დანცილიცა პოლშისავე ყოფილა და პრუსთ უპყრავსთ“ (გვ. 24).

შეიძლება გადაუქარბებლად ითქვას, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონის „მოგზაურობა ევროპაში“, ქართული სამოგზაურო ქანრის ლიტერატურის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ძეგლია.

P. S. როგორც უკვე ზემოთ იყო აღნიშნული, თ. ბაგრატიონის „ევროპაში მოგზაურობის“ ზუგდიდში აღმოჩენილი ნუსხა დეფექტურია და ამიტომაც მასზე დამყარებული ს. იორდანიშვილისეული გამოცემა (1945 წ.) ნაკლულია.

თეიმურაზისეულ ხელნაწერ კრებულში (ლენ. H-28. ფ. 289), გამოვლინდა „ევროპაში მოგზაურობის“ ავტოგრაფული ნუსხის ერთი ფურცელი. მასში მოთხრობილია მარიამბაღის სამკურნალო წყლების შესახებ, რომელიც რედაქციულად განსხვავდება ს. იორდანიშვილის მიერ გამოცემული ტექსტის შესაბამისი ადგილისაგან (შდრ. გვ. 80—83), ამასთან, მასში განსხვავებულია თეიმურაზის მარიამბაღში ყოფნის თარიღიც (შდრ. ს. იორდ. გვ. 83, 88).

არ ვიცი, ეს ფრაგმენტია „მოგზაურობის“ სხვა რედაქციისა, თუ იგი ზუგდიდური ნაკლული ნუსხის ნაწილია. მისი გამოკვეყნება საჭიროდ მიგვაჩნია:

„...მინერალის წყლების სმაში და როგორ უნდა მოიქცეს და ანუ შემდგომად გათავებისა მისისა ვიდრე ორს კვირამდე.

სისხლის აღლევისათვის და სამყუდროებლად სისხლისა დიდი შემწე არს და საკვირვლად გასწმედს სისხლსა. მე მირჩია ჩემმა აქიმმა სვიდეროს შევთიელმან, რომელ ვსვა მე მინერალისა წყლებისაგანი, რომელსა უხმობენ მარიანბაღს. ესე წყალი ბოღემიასა შინა გამოსდის ადგილსა (...)

ვიწყებ მე წყლისა მის სმა მარიანბაღისა წელსა 1836-სა აგვისტოს 14 და შევასრულე სექტემბრის 12-სა, რადგანაც გვიან მოგვევ შემთხვეულებათა გამო რომელთამე, ამისთვის ადრე გავათავე, რომ სიცივეში აღარ ვარგა სმა ამ წყლისა და მისში როცა კაი დარები

დადგება ან იენისში უნდა მოჰყვეს ვისაც ნებავე უმეტესი რაგებს და
ორმოცი დღე უნდა სვას. მე დიდი მარგებლობა შევატყვე და უნდა
ჩემ თავზე გამოვცადე, ამისთვის თუ საჭირო იყოს ვისთვისაც უნდა
დაბრკოლდება ამ წამლობას, რომ სისხლის დასამყუდროებლად და
გასაწმენდად უკეთესი წამალი ვგონებ აღარ იქმნება.

ესრეთ იწყების წამლისა მის სმა:

პირველს დღეს კაის ჰაერში მოჰყვეს, ვისაც ნებავე ბაღში მიი-
ლოს, უმჯობესია ყოველ დღე. პირველს დღეს დილაზედ ადგეს ადრე:
შუალამიდამ ექვსი რომ დაჰკრას საათმა. ერთი დიდის სტაქნით მიი-
ლოს.

ერთი საათის მეოთხედი რომ გავიდეს, ესე იგი თხუთმეტი მინუ-
ტი, სტაქნითა მითვე მეორე მიილოს და კუალად თხუთმეტი მინუტი
რომ გავიდეს კიდე ერთი სტაქანი მიილოს. რვა საათი რომ შესრულ-
დეს და საგულაოდ წავიდეს დროშკით ცხენით და თუ წვიმა და აედ-
არი იყოს, კარეტითა თორმეტს ვერსამდის მისვლითა და მოსვლით
იაროს და სიარულში საცა კარგი ადგილი შეხვდეს და გამოარჩიოს,
მცირეს ხანს კიდევ დაისვენოს. შინ რომ მოვიდეს, ათს საათზე ერთი
ფინჯანი კარგათ მოდულეებული კაკავა მიილოს ოთხის მცირეს შაქრი-
ანის მსუბუქის სუხრითა. კაკავა წყლით უნდა იყოს მოდულეებული
ასე, რომ ფინჯანი დადგეს და შაქრით უნდა მიილოს. რა ეს მიილოს,
მერე ცოტას ხანს შინ იყოს, ნუ წამოწვება კი, მერე ქვევითად იგუ-
ლაოს, ახლო-მახლო კარგს ადგილებში ილაპარაკოს, შეეცეს, იცინოს
და სიარულით კი ნუ დაიღლება, სიარულში ოფლს ნუ გამოიღენს. სა-
დილი პირველი საათი რომ შესრულდეს, მაშინ მიირთოს ძროხის სუ-
პი მწვანლის ძირებით და სატაცურით მოხარშული, ჩენჩოებს კი ნუ
შეატანს. ანუ ქათმისა ეგრეთვე მოხარშული უნდა იყოს. მარტო წვე-
ნი მიილოს, მსუქანი წვენი არ იყოს. ფრინველი რომ შემწვარი ცივით
დიახ მცირეს ერბოთ ანუ ვარია, მხალი რამ და კვერცხის ყვითელი
გულიც ეჭმება. არც მლაშე, არც მყავე, არც ლორეული, გინა მწნი-
ლი რამ არა ეჭმება რა. სატაცური ლიტონათ მოხარშული მარილწყალ-
ში ანუ წვენში ის მიილოს, თუ იშობება ყოველს დღესა დიახ არგებს.
მძიმე საჭმელი სხვა არაფერი არა ეჭმება რა. ვახშმათ მცირე წვენი
თეთრის პურით და სატაცური მიილოს და დიახ მცირე ანუ ვარია და
ანუ ფრინველი, გარდა მწყრისა, დუბელშენებისა და რომელიც მსუქა-
ნნი და ფიცხნი ფრინველნი არიან იგინი არ ეჭმება მანამ ამ წყალსა
სომს. სადილს უკან სამი საათი შინ იყოს. არ წამოწვეს, თუ დაიძინა
დიდად ავნებს. ოთხი რომ შესრულდეს საათისა, წავიდეს და ქვევი-
თად იაროს და თუ ნებავე კალიასკით, კარეტით გინა დროშკით. რვა

საათი რომ შესრულდეს ვახშამი მიიღოს მსუბუქათ და დოკორცეცი
საათი რომ შესრულდეს და დაიძინოს და ექვს საათზედ დიფერენციალ-
გეს. და ასე მოიქცეს ყოველ დღე, მანამ ამ წყალსა სომღებს³⁷³ ~~სომღებს~~

როგორც ვხედავთ, აღნიშნული დოკუმენტი საყურადღებოა ქართული მედიცინის ისტორიკოსისთვისაც.

მეცნიერულ-ლიტერატურული მუშაობა პეტერბურგში

პეტერბურგში ცხოვრების წლები (1811—1846) არის თეიმურაზ ბაგრატიონის უნაყოფიერესი მეცნიერულ-ლიტერატურული მუშაობის ხანა. თავდაპირველად თეიმურაზი შეუდგა უცხო ენებისა და დამწერლობის შესწავლას. მან ჯერ კიდევ ირანში ყოფნისას შეითვისა სპარსული და თურქული ენები³⁷³. ნაწილობრივ აღბათ არაბულიც. აქვე უნდა დაეწყო თეიმურაზს, დიპლომატიური მოსაზრებით, ფრანგული და იტალიური ენების შესწავლაც³⁷⁴. ამათ გარდა, სწავლული ბატონიშვილი თურმე ყრმობაში სწავლობდა ბერძნულ ენას. „თუმცა ყმაწვილობას ვსწავლობდი ბერძულს, მაგრამ ეამთა ცვლილებისაგან ვერ შევისრულეთ“—გვიამბობს იგი³⁷⁵. ამიტომ პეტერბურგში მას ბერძნული ენის „შესრულებაში“ ეხმარებოდა ვინმე ბერძენი გიორგი: „ამისთვის გიორგი ბერძენი შევიწიეთ“³⁷⁶. აქვე სწავლობდა იგი რუსულ, სომხურ, ლათინურ, ებრაულ, ინდურ, ასურულ და ინგლისურ³⁷⁷ ენებსა და დამწერლობებს.

უცხო ენების ცოდნა თეიმურაზს ხელს უწყობდა მთარგმნელობით მუშაობაში — ამ პერიოდში მან თარგმნა არისტოტელე, ტაციტი, ციცერონი, ვოლტერი, ნაპოლეონი, პუშკინი, ჩამჩიანი³⁷⁸, დოსითეოს

373 М. Броссе, ЖМНП, 1846, ноябрь, отд. VII, стр. 39.

374 შ. მესხია, დასახ. ნაშრ., გვ. 33; შ. ხანთაძე, თეიმურაზ ბატონიშვილის „იტალიურ-სპარსულ-თურქული ლექსიკონი“, გაზ. „ლიტ. და ხელოვნება“, 1950, №39.

375 წერილები, გვ. 29.

376 იქვე, გვ. 30.

377 თეიმურაზს რომ ინგლისური ენაც შეუსწავლია, ამას გვაფიქრებინებს ჯემს მორიერის „პაჯი ბაბას თავგადასავლის“ თეიმურაზისეული ქართული თარგმანი (ლენ. H—28). შდრ. შ. მესხიას სიტყვებს: „დანამდვილებით, შეიძლება ითქვას, თეიმურაზმა ინგლისური არ იცოდა“ (დას ნაშრ. გვ. 74).

378 ლ. მელიქსეთ-ბეგისათვის უცნობი ყოფილა მიქაელ ჩამჩიანის „სომხეთის ისტორიის“ თ. ბაგრატიონისეული არასრული ქართული თარგმანი (ლენ. H—27, H—28), რომელიც რ. ორბელს სომხურიდან შესრულებულად მიაჩნია (იხ. Р. Орбели, Груз. рукописи... М.-Л., 1956, стр. 63—64 შდრ. ლ.

პატრიარქი, დავითნი³⁷⁹, ამასთან სწავლობდა ცოდნის სულ სხვადასხვა დარგებს (არითმეტიკა, გეომეტრია, ზოოლოგია—ორნითოლოგია, მუსიკათილოგია, სამხედრო საქმის ხელოვნება, გეოგრაფია...).

მთარგმნელობითი მუშაობის გარდა, თეიმურაზი ქმნიდა ორიგინალურ ლექსებს, პოემას. თავისი წვლილი შეიტანა ქართულ დრამატურგიაში — შეთხზა პიესა „სამსახეობა რაინდისა“. ორიგინალურ შემოქმედებით მუშაობასთან ერთად თეიმურაზი კრეფდა ქართული ხალხური სიტყვიერების მასალებს³⁸⁰; ეწეოდა ქართული ხელნაწერი მემკვიდრეობის გამრავლებისა და გამდიდრების მძიმე ტვირთს. ამისთვის მას სპეციალური ვადამწერლებიც ჰყოლია დაქირავებული (ი. ბაზლიძე, ი. ნაზაროვი, გ. პაიჭაძე, ი. ხმალაძე, ტარასი ალექსი-მესხიშვილი, ს. ტაბიძე...), ხოლო არაიშვიათად თვითონაც გვევლინება ვადამწერის როლში. თეიმურაზი არ ზოგავს ხარკებს ძველი ქართული ხელნაწერი წიგნების შესაძენად და გადასარჩენად. ყველაფერმა ამან განაპირობა თეიმურაზ ბაგრატიონის უმდიდრესი ქართული წიგნთსაცავის შექმნა, რითაც მან ფასდაუდებელი ამაგი დასდო ქართული სულიერი კულტურის ისტორიას³⁸¹.

როგორც მომავალმა დაგვანახა, თეიმურაზ ბაგრატიონი ამ პერიოდში ქართველოლოგიაში სერიოზული მუშაობისათვისაც ემზადებოდა. გარდა იმისა, რომ მან აღზარდა ქართველოლოგთა ახალი და საუკეთესო თაობა (პროფ. დ. ჩუბინაშვილი, პლ. იოსელიანი...), თავისი ფუნდამენტური შრომებით სრულიად ახალი ეტაპი შექმნა საქართველოს ისტორიისა თუ წერილობითი წყაროების შესწავლაში, რუსთველოლოგიაში, პოეტიკაში, ლექსიკოგრაფიაში...³⁸²

მელიქსეთ-ბეგი მიქაელ ჩამჩიანის „სომხეთის ისტორიის“ ქართული თარგმანი (H — 3107. თარგმანი პლ. იოსელიანისა), საქ. მუზეუმის მოამბე. VIII, 1935, გვ. 55—58; მისივე, ეპიზოდი პლ. იოსელიანის ცხოვრებიდან. „ლიტ. საქართველო“, 20. XII — 1938; შ. მესხია, დას. ნაშრ., გვ. 74). თეიმურაზს რომ ზედმიწევნით სცოდნია სომხური, ამას ამტკიცებს მის მიერ დამუშავებული უხვი სომხურ-ქართული ლექსიკოგრაფიული მასალა (ლენ. H—39).

³⁷⁹ ეს უკანასკნელი მან თურქულ და სპარსულ ენებზე თარგმნა რუსეთის ბიბლიური საზოგადოებისათვის.

³⁸⁰ გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონის ფოლკლორული ჩანაწერები, „მაცნე“, 4, 1969.

³⁸¹ გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი—ბიბლიოფილი, ბიბლიოგრაფი და კოლექციონერი, ქართ. ლიტ. ინსტიტუტის სამეცნ. სესია, 1970.

³⁸² დაინტერესებული მკითხველი მათ შესახებ დაწვრილებით ცნობებს იპოვის ჩვენ მიერ შედგენილ „თეიმურაზ ბაგრატიონის შრომათა ბიბლიოგრაფიაში“ (ერთვის ამ წიგნს), ხოლო ამ შრომათა მეცნიერულ-ლიტერატურული ანალიზი და მათი სადღეისო მნიშვნელობა ცალკე მონოგრაფიული წესით იქნება დამუშავებული.

მეცნიერი ბატონიშვილი იოანე, 1824 წელს, თეიმურაზის შერთვის შეთხზულ „ძალნი სულისანის“ ანდერძში, თავის უმცროს შვილს ახასიათებს: „ვინამთვან ხართ სრულ ბრძენობასა შინა ზედმიწევნილ“³⁸³.

თეიმურაზ ბაგრატიონის უანგარო პიროვნებამ და თავგამოდებულმა შრომამ იმთავითვე ჰპოვა საყოველთაო აღიარება. როგორც უკვე ზემოთ გვქონდა აღნიშნული იმპერატორმა ალექსანდრე I 1811 წლის 31 მარტის ბრძანებით, თეიმურაზ ბაგრატიონი წმ. ანას პირველი ხარისხის ორდენით დააჯილდოვა³⁸⁴, ხოლო 1837 წელს პრუსიის იმპერატორმა ფრიდრიხ ვილჰელმ III თეიმურაზს წითელი არწივის ორდენი უბოძა: „ამ წარსულს კვირაში პრუსიის კოროლისაგან კავალერია მებოძა წითელი არწივ-ვარსკვლავით“ — წერდა ბატონიშვილი 1837 წლის 3 აპრილს მ. ბროსეს³⁸⁵. ამიტომ, რომ თეიმურაზი თავის თავს ორდენოსნად იხსენიებს³⁸⁶.

თეიმურაზ ბაგრატიონის მეცნიერული დამსახურება კი სათანადოდ აღნიშნა რუსეთისა თუ საზღვარგარეთის სამეცნიერო დაწესებულებებმა.

1814 წელს თეიმურაზ ბაგრატიონი აირჩიეს ახლად დაარსებულ (1813 წ.) რუსეთის ბიბლიური საზოგადოების (Библийское общество России) წევრად³⁸⁷.

1831 წელს აკად. სენ-მარტენისა და მ. ბროსეს წარდგინებით თეიმურაზ ბაგრატიონი ჩაირიცხა პარიზის სააზიო საზოგადოების (Société Asiatique) წევრად³⁸⁸.

1837 წლის 11 აგვისტოს თეიმურაზ ბაგრატიონის კანდიდატურა წამოყენებულ იქნა რუსეთის (ს. პეტერბურგის) საიმპერატორო მეც-

383 Н—2226, 82г.

384 კატალოგი, თბ., 1948, დამატება, გვ. 71—72.

385 წერილები. გვ. 79; შდრ. პ. კარბელაშვილი, გაზ. „საქართველო“. 1916. № 146.

386 შდრ. ტრ. რუხაძე, ძვ. ქართ. ლირიკის ისტორიიდან, 1954, გვ. 132.

387 Р. Орбели. Новые биографические данные о Мирза-Джафар Топчибашеве, стр. 29.

388 წერილები ბროსესადმი, გვ. 9; იხ. აგრეთვე, JAs. XII, p. 155.

ნიერებათა აკადემიის საპატიო წევრად არჩევისათვის³⁸⁹. სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის არქივის ლენინგრადის განყოფილებაში დაცული „აკადემიის ოქმების“ მიხედვით, საშუალება გვეძლევა შევხვედეთ ტალურად გავაცნოთ ამ საქმის ვითარება: 1837 წლის 18 აგვისტოს აკად. მ. ბროსეს დახასიათების საფუძველზე აკადემიის საერთო კრებამ დაამტკიცა თეიმურაზის კანდიდატურა³⁹⁰. წინასწარი ფარული კენჭისყრა შემდგარა 1837 წლის 15 დეკემბერს, რომელშიც მონაწილეობდნენ აკადემიკოსები: ს. უვაროვი (პრეზიდენტი), მ. დონდუკოვ-კორსაკოვი (ვიცე-პრეზიდენტი), პ. ფუსი (სწავლული მდივანი), ზავორსკი, ვიშნევსკი, ფრენი, ოსტროგრადსკი, შეგარენი, ბროსე, უსტრილოვი და სხვ., რომლებმაც ერთხმად აირჩიეს თ. ბაგრატიონი საპატიო წევრად, მაშინ როცა ზოგიერთმა კანდიდატურამ შავი ხმები მიიღეს³⁹¹.

1837 წლის 29 დეკემბერს აკადემიის საერთო კრებაზე საზეიმოდ გამოაცხადეს, რომ საქართველოს მეფის გიორგი XII-ის ძე თეიმურაზ ბაგრატიონი არჩეულია რუსეთის (ს. პეტერბურგის) სამეცნიერო აკადემიის საპატიო წევრად³⁹².

1837 წელსვე თეიმურაზ ბაგრატიონი აურჩევიათ, არ ვიცით ზუსტად, საფრანგეთის თუ რუსეთის³⁹³ „თავისუფალის ხელოვნებათ აკადემიის“ საპატიო წევრად, რის შესახებაც თეიმურაზი 1838 წლის 15 იანვარს აკად. ნ. ბროსეს ასე ატყობინებდა: „მივიღე დიპლომი თავისუფალის ჯელოვნებათ აკადემიასაგან ჩემისა შორის მათსა პაჩოტნი ჩლენად შერაცხვისა მადლობითა დიდითა და კმაყოფილებითა.

და თქვენდაცა ფრიად მადრიელ ვარ და ვალდებულ, ვინადგან ნაწილ კერძოებთ ყოველსა შინა სამწეშქებროსა შემთხვევასა ჩემდამი“ (წერილები, გვ. 82).

სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულია თვალსაზრისი, რომლის მიხედვით „ამავე დროს (1838 წ.) უნდა მომხდარიყო მისი (თეიმურაზის) ჩარიცხვა „კოპენჰაგენის ანტიკვართა საზოგადოების“ წევრად“³⁹⁴. 1843 წლის სექტემბერში დამთავრებულ თავისი თხზულების „განმარტება პოემა ვეფხისტყაოსნისა“ ანდერაში, თეიმურაზი მართლაც თა-

³⁸⁹ Académie Impériale des sciences. N XXVI, § 446 (ГО Архива АН СССР).

³⁹⁰ იქვე, № XXVII, § 455—465.

³⁹¹ № XIII, § 697.

³⁹² № XV, § 716.

³⁹³ ამას იმიტომ ვამბობთ, რომ ამ დროს რუსეთშიც არსებობდა ხელოვნებათა აკადემია, რომელიც 1841 წლიდან შეუერთდა მეცნიერებათა აკადემიას. თვითონ დიპლომი კი არ ჩანს, რომლის მიხედვით შეიძლებოდა უფრო მეტად დაზუსტება.

³⁹⁴ შ. მესხია, დას. ნაშრომი, გვ. 48.

ვის თავს მოიხსენიებს კოპენჰაგენის ანტიკვართა საზოგადოების საპატიო წევრად³⁹⁵, მაგრამ უცნაურია, რომ საკუთრივ ამ საზოგადოების მიერ დანიურ ენაზე გაცემული დიპლომის მიხედვით, თუმცა კოპენჰაგენის ანტიკვართა სამეფო საზოგადოების საპატიო წევრად 1844 წლის 27 იანვარს აურჩევიათ³⁹⁶ და ბროსელადმი მიწერილ წერილებში მხოლოდ ამის შემდეგ იხსენიებს თავის თავს სხვებთან ერთად ამ ტიტულითაც³⁹⁷.

1845 წელს ეტყობა, მომწიფებულა საკითხი საფრანგეთის (პარიზის) მეცნიერებათა აკადემიაში თეიმურაზ ბაგრატიონის ასარჩევად და ეს არცაა გასაკვირი: საფრანგეთის სამეცნიერო წრეებში თეიმურაზს იცნობდნენ უკვე 1831 წლიდან, როგორც პარიზის სააზიო საზოგადოების წევრს, რომლის ნაშრომები ფრანგულად ხშირად იბეჭდებოდა „Journal Asiatique“-ში. ამას გარდა, მას საქმიანი მიმოწერა და ნაცნობობა ჰქონდა ფრანგ აკადემიკოსებთან შარმუასთან (რომელიც 1836 წლიდან ისევ საფრანგეთში ცხოვრობდა), ბურნოფთან, მოპლისთან, სილვესტრ-დუ სასისთან...³⁹⁸. ამიტომ იყო, რომ პარიზში გამგზავრებულ ბროსეს 1845 წლის 10 აგვისტოს თეიმურაზი სწერდა: „მე ესე მსურს, რადგანაც, რომ აქა, როსიის იმპერიისა ს. პეტერბურგის აკადემია ნაუკისაგან პოჩეტნი ჩლენათა ვარ მიღებული, პარიჟის აკადემია ნაუკამაც მიმიღოს ამ სახითვე პოჩეტნი ჩლენად, და რადგანაც რომ ნორდისა, ესე იგი (დანიის სამეფოჲსა) კოპენლაგენისა სამეფოსა შეკრებულებასა შინაცა ანტიკვართასა პირველთა ჩლენთა შორის ვარ აღრიცხულ და რუსეთის აკადემია ნაუკისაც და კოპენლაგენის სამეფოს ანტიკვართა შეკრებულებისაც დიპლომნი მქონან, და მსურს, რომ პარიჟის აკადემიამაც ინებოს ჩემი პოჩეტნი ჩლენობა, რადგანაც ჩვენს ოჯახსა და შთამომავლობას იცნობს ევროპა“ (წერილები, გვ. 88).

თეიმურაზი ასე ასაბუთებს თავის მეცნიერულ დამსახურებას: „...რადგანაც პირველი მიზეზი მე ვარ ამ საქმისა, რომ ქართულის ლიტერატურის დაწყება, უფალო უფალო ბროსეტ, თქვენის თანაშეწევნითა ჩემგან დაიწყო პირველად პარიჟის მეაზიელეს შეკრებულებაში და თქვენ თვთ უწყით, რაოდენი შრომა მქონდა თქვენთან სხვადასხვას საგანზედ მოწერითა, და ბოლოს თქვენიდამ ქართული ლიტერატურა აქ

395 თეიმურაზ ბაგრატიონი, განმარტება პოემა ვეფხისტყაოსნისა, S—3716, 201 გვ. გამოცემულია გ. იმედაშვილის მიერ, თბ., 1960, გვ. 2.

396 დიპლომი დაკუთვლია ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის საქარო ბიბლიოთეკაში: ხელნ. განყ. საბინინის კოლექცია, № 83/2.

397 იხ. 1845 წლის 10 აგვისტოს წერილი (წერილები, გვ. 88).

398 იხ. წერილები, გვ. 66, 67, 70—72, 74, 75, 90, 91, 102, 119.

როსსიაშიც დაიწყო. თუ პირველად მე არა ვყოფილვითაც მიხედავ, არც ერთი არ მოხდებოდა. ასეთის საქმის დაწყება ჭრანციის სამეფო-სათვსაც და პარიჯის მეაზიელე შეკრებულებიასაც დიდი სხეული იქონია საუკუნოდ. რუსეთის აკადემია ნაუკამ, ამისთვის პატივის საცემლად პოეტნი ჩლენად მიმილო და იმედი მაქვს, არც პარიჯის აკადემია ნაუ-კა მეტყვის უარსა“ (იქვე).

მაგრამ თეიმურაზ ბაგრატიონის ამ სურვილს განხორციელება არ დასცალდა. იგი მალე გარდაიცვალა.

ცხოვრების დასასრული

გამუდმებულმა შრომამ და პეტერბურგის ჰავამ ადრე გატეხა თეიმურაზის ჯანმრთელობა. 1831 წლის დასაწყისში იგი უკვე უჩიოდა ავადმყოფობას³⁹⁹. 1836 წელს თეიმურაზი, როგორც უკვე ზემოთ იყო აღნიშნული, სამკურნალოდ იმყოფებოდა ევროპაში, კარლსბადისა და მარიაამბადის მინერალურ წყლებზე, რამაც ეტყობა შესამჩნევი ნაყოფი გამოიღო: „მე ღვთის მოწყალებით ყოვლითურთ განთავისუფლებული სნეულებათაგან, გიორგობისთვის (ნოებრის) გასულს პეტერბურგს მოველ“—წერდა თეიმურაზი ბროსეს 1837 წლის 9 იანვარს (გვ. 71). როგორც უკვე შემდეგ გახდა ცნობილი, თეიმურაზს წყალმანკი სჭირდა (სხვათა შორის, ამ სენმა იმსხვერპლა მისი პაპაც ერეკლე II)⁴⁰⁰.

1845 წლიდან იწყება თეიმურაზის ძლიერი დაცემა წყალმანკისაგან. 1846 წლის 2 თებერვალს მას უკვე დაუწერია ანდერძი: „ქ. სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა ამინ. და მეოხებითა ყოვლად წმიდისა ღვთისმშობლისათა და ცხოვლს მყოფელს ჯვარისათა და ყოველთა წმიდათა ღვთისათა ვყოფ ანდერძსა ამას უსასურველესო მეუღლეო ჩემო, მეფის სძალო ელენავ, ოთარ ამილახვრის ასულო! მე ჭაბუკობითვე ჩემით მრავალთა სსუათა და სსუათა სოფლის შემთხვეულებათაგან თითქმის იწროებით განვატარე, ამისთვის ვინაჲდგან მე არა რაჲ სიმდიდრე დაშმთა ჩემთა მშობელთაგან და სხვა შეძინებული არა რაჲ მაქენდა და თუ შენ, მეუღლეო ჩემო, რაცა გაქენდა ყული სრულათ მე დაგიხარჯე და რაც ნივთი კქონდა, ან ვერცხლეული, ყოველივე ლომბარდში დაგიგირავე, რომელიც რომ ვეღარ

399 S—388, გვ. 30—31; წერილები ბროსესადმი, გვ. 9, 20, 65; ლენ. C—50.

400 შემორჩენილია თეიმურაზისეული ხელნაწერი: „წყალმანკის უწყებულება და მისი მორჩენა ვითარითა სახითა ჯერ არს“ (ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნ. განყოფილება, საბინინის კოლექცია, № 134).

დაგისხენ და ბილეთები ისე დაგორჩათ და შესს მოვალეობას ქვეშ დაე-
რჩი. აწ მე სასოება მაქუს ხელმწიფე იმპერატორისაგან, რომ რატ მე
პენცია მაქუს იმისი მოწყალეობა არ ინებებს, რომ ის ^{გენერალ-სენატორი} ~~გენერალ-სენატორი~~
დაგიმტკიცოს ჩემს შემდგომად, ამისთვის რომ რადგანაც ხელმწიფე
იმპერატორი ყოველს ეამს ჩვენზედ განსხვავებით მოწყალე ბრძანდე-
ბოდა და ჩემს სახელს შესს სიცოცხლეში არ მოშლის. არც ჩვენს სახ-
ლის საყდარს მოგიშლის, საყდარი ჩვენი ჩემი და შენი არის და ჩემს
შემდგომ სრულიათ შეამკე და მათი წმიდა ჩატ-ჯვარი ყოველივე და
ჩვენის სახლისა შემკობილნი და შეუკობელნი — შენნი არიან და ამ
ეკლესიაში იმ წესით, როგორც ჩემს დროს იყო დაწესებული — ისე
უნდა ისვენოს და ასეთი ბინა უნდა დაუდვა ხელმწიფე იმპერატორის
თხოვნითა და შეწევნით, რომ ის ეკლესია არ მოიშალოს. ჩემი ქართუ-
ლი წიგნები სრულათ შენ დაგიდევ და თქვენ შემდგომად ჩვენს საყ-
დარს საცა გექმნებათ გამორჩევით ერთი სახლი უნდა გაუკეთოთ და
დაუწყოთ ყოველივე წიგნები საღმრთო, თუ საერო, რომ საქარ-
თველოს ხალხის სახმარათ იქ ეწყოს საუკუნოთ.
ამას გარდა ჩემი წილი სრულიად ჩვენის ქარვასლისა ტფილისში რო-
მელიცა გვაქვს, შენთვის მიანდერძებია და ეს ქარვასლა ჩვენი მდგო-
მარეობს სიონის მეორე ულიცაში, მეორეს კვარტალში სდგას. ეს ჩემი
წილი ამ ხსენებულის ჩვენის ქარვასლისა საუკუნოთ შენთვის, სასურ-
ველო მეუღლეო ჩემო, მეფის სძალო ელენე მიჩუქებია ღმერთმან მო-
გახმაროს, როგორც შენი სურვილი იყოს — ისე მოიხმარე. ჩემი საყ-
დარი პეტერლოფს შესს სახლში გადადგი და როგორც დაგარიგე, ისე
შეამკევ და ისე გააწყევ და თუ აქ არა გნებაგს და საქართველოში წა-
იღევ და იქ აღარჩივე ერთი ნაოხარი ანუ ნაკლულევიანი ეკლესია, რომ
შენთვის საუკუნოთ საკუთარი იყოს, ისე გააწყევ და ჩემს სულს საუ-
კუნოთ ნუ დაივიწყებ.

წელსა 1846 თებერვლის 2, სანკტ-პეტერბურღს სრულიად ზემო-
ისა საქართველოესა მეფის გიორგის მეათცამეტის ძე თეიმურაზ.

ეს მთელი ანდერძი სრულიად მეფის ძემ თეიმურაზმა ჩემის კე-
ლით დავწერე 401.

18 თებერვალს თეიმურაზის ანდერძი რუსულად დაუწერია ვასილ
ალექსის ძე გრებოვს, იმ დამატებით, რომ ბატონიშვილის პენსია რგე-
ბოდა მეუღლეს ელენე ამილახვარს და სიყრმის მეგობარს დავით ივა-
ნეს ძე ალიბეგაშვილს. თეიმურაზს გარდა, ანდერძზე ხელი მოუწე-

401 ვახ. „საქართველო“, 1916, № 146, დედანი არ ჩანს. თეიმურაზ ბაგრატიონის ანდერძის წიგნად აღწერილი H—3164 ხელნაწერი (ხელნ. აღწერილობა, H კოლექცია, ტ. VI, 1953) სინამდვილეში ვიქტორ გიორგაძის ანდერძს წარმოადგენს.

რიათ სულის მოძღვარს ვიქტორ გიორგაძეს, ქართველთა ბოქალს პეტერბურგში სერგი ლაშქარევეს და სამსახურიდან გადამდგარ გენერალ-მაიორს ზაქარია ონისიმეს ძე იოსელიანს. ხელას მოწერას ვერცხვითი ნენ პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი მირზა-ჯაფარ თოფჩი-ბაშევი, თეიმურაზის მკურნალი ექიმი ივანე შჩეგლოვი და პეტერბურგის საქალაქო პალატის მეორე დეპარტამენტის თავმჯდომარე ი. შჩერბატოვი⁴⁰².

1846 წლის 25 ოქტომბერს თეიმურაზ ბაგრატიონი პეტერბურგში გარდაიცვალა⁴⁰³. 29 ოქტომბერს დაკრძალეს ალექსანდრე ნეველის ლავრაში, წმ. თეოდორეს ეკლესიაში თავისი უფროსი ძმის დავითს (გარდაიცვალა 1819 წ.) გვერდით⁴⁰⁴.

თეიმურაზ ბაგრატიონის დასაფლავებაზე აკად. მ. ბროსეს ქართულ ენაზე წარმოუთქვამს მხურვალე სიტყვა, რომელიც იმავე დროს თეიმურაზის უანგარო პიროვნებისა და მთელი მისი შეგნებული ცხოვრების მკაფიო, ზუსტი დახასიათებაცაა:

„მოწყალენო კელმწიფენო!

შეკრებილნი ვართ ჩ[ვე]ნ დღეს უკანასკნელისა პატივის ცემად ერთნი მონათესავისა, სხვანი ნაცნობისა, კეთილ მყოფელისა და უმოწყალესისა პატრონისა, მე დიდად პატივცემულისა და გულით შეყვარებულისა ოსტატისა ბატონიშვილის თეიმურაზისა მეფე გიორგის ძისა. შობილი წ[ელსა] ათას შვიდას ოთხმოც დამეორესა, ბატონიშვილისა გიორგისაგან და თანა მეცხუდრისა მისისა მარიამ გიორგის ასულისა ციციშვილისაგან⁴⁰⁵. სიყმაწვილის დროს უნახავს საშინელი მოოკრება ტფილისისა, პაპა მამის სიკუდილი, დასასრული საქართველოს მეფობისა, შ[ემდგომ]ად რამდენთამე წელთა მამულის სიყვარულით გარდაიხვეწა სპარსეთში და იქავ დაჰყო შვიდი წელიწადი. წ[ელსა] 1811 თავის ნებით მოვიდა რუსეთში, დაიმკვიდრა პეტერბურლს.

402 გაზ. „საქართველო“, 1916, № 146.

403 ЖМНП, ноябрь, 1846, отд. VII, стр. 38; Санкт-Петербургские ведомости, 1846, № 250, Петербургский некрополь, т. IV, СПб., 1913, стр. 234.

404 უკანასკნელი დროის სპეციალურ ლიტერატურაში არასწორად აღნიშნავენ თეიმურაზის გარდაცვალების თარიღს. ასე, პროფ. გ. ნ. გეხტმანი მიუთითებს 1848 წელს: Выдающиеся географы и путешественники, Тб., 1962, стр. 280; ხოლო Б. სიხარულიძე კი 1845 წელს: ქართული კატალოგრაფიის ისტორიისათვის, „მაცნე“, 5, 1964, გვ. 101.

405 აქ ბროსე შეცდომას უშვებს: თეიმურაზის დედა იყო ქეთევან პაპუნას ასული ანდრონიკაშვილი, რომლის გარდაცვალების შემდეგ შვირთო გიორგი ბატონიშვილმა მარიამ გიორგის ასული ციციშვილი. გადათეთრებულ ცალში ეს ადგილი საერთოდ ამოღებულია.

ყოველნი აქა მყოფნი (!) ვიცით, რაგვარი იყო ბატონისშვილის მოქალაქობა: უფროსიერთად ღუთის მოყვარე, თვინიერ დრტივის მისი ნების მორჩილი, მოწყალე გლახაკთათვის, ქართველთა და იყუნენ პატივის მცემელი და კეთილის მყოფელი. დღენი და წელნი ცხოვრებისა თვისისა გაატარებდა შშვიდობიანად მონათესავეთა და ნაცნობთა თანა: ყოველთა მეგობრულად მიმღებელი, არც ამპარტავნებისა, არც მრისხანებისა და არაფრის ცუდისა ვნებისა სახე აროდეს არ მაჩვენებელი. მსახურნი მორჩილებდნენ ერთგულობითა თავის მოწყალეს პატრონსა, ნაცნობნი ყოველთვის ახლის სიხარულითა ნახამდნენ პურად კეთილის მსპინძელსა, მონათესავეთა რამდენ უყვარდათ გულკეთილი და ერთგული ნათესავი თვისი.

რა მოგახსენო მეუღლე მათი დიდად განვითარებული თავადინა ამილახოროვნა ელენა ოტარის ასული? (!) ესოდენ წელს ბედნიერ ყოფილი მასთანა ცხოვრებითა აწ უნუგეშოს ცემოდ დარჩომილი? (!) ეს არის ქება მათი, ყოვლი ერთ ერთმანერთის სიყვარულით ასე შეკრულნი იყვნენ ორნივე.

აროდეს არ დაივიწყა ბატონისშვილმა თეიმურაზმა მამულის სიყვარული. თუმცა დროთა ვითარებისა ძლით ექსორია ქმნილი, განშორებული საქართველოდამ, ამაზე ფიქრობდა მარადღე, როგორ აღადგინოს სახელი თავის ხალხისა და ქვეყანისა; დილითგან საღამომდინ მკითხველი საქართველოს მატიანეთა ასე ისწავლა ძველი ისტორია და სიტყვიერება მისი, რომ ახლანდელს დროს ამისთანა მეცნიერებაში არ იპოება სწორი მისი. არა მხოლოდ კითხამდა ქართულნი წიგნები (!), თვით გადასწერდა, შეასწორებდა უცხო წიგნებსა თანსა, თავისი აზრები (!) წერილით დაამტკიცებდა, ჩანს, რაც მასზე დაკიდებული (!) იყო, უნდოდა სიკუდილს უკან დაეტევა საყოველთაო სამარადისო მოსახსენებელი თავის მამულისა.

ამის ძლით მეცა მომიხუდა ბედნიერად ნაცნობობა თეიმურაზ ბატონისშვილთან ქართულის ენისა მოთხრობათა და სიტყვიერებათა მეძიებელი უცხო ქვეყანაში მყოფი როგორ ვესაუფი შოვნად ამისთანა მაღლისა და მეცნიერის შემწისა და მოძღვრისა! განა თუ როგორმე მოვასწარი და წინ წარვემართე საქართველოს წავლაში (!), თუ როგორმე მოეწონათ ქართველთა ბეჯითობისა ჩემისა მცირედა ნაყოფი, ვალვიარები, მაღლის კმით ვემოწმები: ამისი მოვალე ვარ ბატონისშვილის თეიმურაზისა სწავლისა.

სასაფლაო მიწის ქვეშ შეგესმებინ ბატონისშვილო კმა სიყვარულისა ერდგულებისა მაღლობისა ჩვენისა. კორცი თქვენი აქ დარჩება აღამიანთ გვარობის ვალითა, სული თქვენი ავიდა სასუფეველში

საუკუნოს სიხარულისა ნაწილის მიღებად; სამარადისოდ დარჩენა ჩვენს გულში ხატი და მოსახსენებელი თქვენი, შეწუხება დაკარგვითა თქვენისა“⁴⁰⁶.

დარჩენა
გარკუნულნი
სინჯილინი

თეიმურაზის გარდაცვალებით დამწუხრებულ დავით დადიანს, რომელსაც იმავე 1846 წელს ზედიზედ ჯერ მამა—ლევან დადიანი და მერე სიმამრი—ალექსანდრე ჭავჭავაძე გამოეცალა ხელიდან, ღრმა სამძიმარი გაუგზავნია ელენე ამილახერის ასულისთვის, რაზედაც თეიმურაზის მეუღლეს ასეთი შინაარსის წერილით უპასუხნია:

„თქვენო უგანათლებულესობავ, მთავრო დავით ლევანის ძე!

წიგნი თქვენი დაწერილი ნოემბრის 22 დღესა 1846 წელსა სავესტმუსტრებით მივიღე. ვმადლობ მონაწილეობისათვის, რომელიც მიიღეთ ჩემს უბედურებაზედ; გარნა მე შევცვლი უბედურებათა მითის მწუხარებათა და მღურელი სიღრმით გულისა ჩემისა ცრემლთა და მგლოველი სასურველისა ნუგეშისა ჩემისა, ნეტარ ხსენებულისა მეფის ძის თეიმურაზისა. აქამდინ ვერ შევძელ თქვენდამი პასუხის მიწერა მისთვის უფრორე, რომელ სავესტმუსტრისა თქვენდამი გული ჩემი შეიცვა მწუხარებისა ცეცხლითა ოდენ სცნა სიკუდილი ძვირფასისა მამისა თქუენისა და სიძველით განთქმულისა სიმამრისა თქვენისა. ვინაიდან ნებისა ღვთისასა ვერავინ წინაღუდგების, ამისთვის ჯერ არს ჩვენდა ყოვლისა მოთმინება.

შეპყრობილი მწუხარებითა გული ჩემი მხოლოდ ნახვითა თქუენითა და თქუენის ძვირფასის მეუღლითა მიეცემა სიამოვნებასა, მისთვის რომელ თქუენ მხოლოდ იყავით მეგობარი და სასურველი ძმა ნეტარად ხსენებულის მეუღლისა ჩემისა, რომელიც მარადის პატივისცემელი იყო თქუენის უგანათლებულესობისა. სხვებ დავშთები თქუენი კეთილად წარმატების მსურველი უბედური მეფის სძალი ელენე“⁴⁰⁷.

თეიმურაზ ბაგრატიონის საფლავი ალექსანდრე ნეველის ლავრის წმ. თევდორეს სახელობის ეკლესიაში ამჟამად დახურულია, ხოლო

406 სსრკ მეცნ. აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილება, მ. ბროსეს არქივი, P—18/115; ავტოგრაფი 4 ფ. აქვეა დაცული ამ სიტყვის ბოლომდე გადაუთვარებელი ცალი (3 ფ.) და მისი რუსული თარგმანი, რომელიც ნეკროლოგის სახით გამოქვეყნდა ჟურნალში: ЖМНП, ноябрь, 1846, отд. VII, стр. 38—40 იხ. აგრეთვე Санкт-Петербургские ведомости, 1846, № 250; Кавказ. 1846, № 47. ამ სიტყვის ფრაგმენტი დაბეჭდილი აქვს შ. ხანთაძეს, მარბროსე თბ., 1966, გვ. 68 შდრ. ნ. ხანთაძე, ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში, თბ., 1967, გვ. 217—218.

407 ს. ცაიშვილი, კომენტარები და შენიშვნები წიგნში: ი. მეუნარგია, ქართული მწერლები, II, 1957, გვ. 321—322.

საფლავის ქართულ-რუსულ წარწერიანი ბრინჯაოს ფილა ბაგრატიონ-
თა ღერბით გამოფენილია ალ. ნეველის ლავრის ხარების ეკლესიაში,
სადაც დღეს საქალაქო სკულპტურის მუზეუმი მოწყობილია.
საქალაქო სკულპტურის მუზეუმი მოწყობილია

„საქართველოს მეფის
გიორგი მეათცამეტის ძე თეიმურაზ
დაიბადა 1782 წელსა აპრილის
23 დღესა: გარდაიცვალა
1846 წელსა ოქტომბრის 25 დღესა.

Грузинский Царевич, сын последнего
Грузинского Царя Георгия XIII-го Теймуразь,
Родился 1782-го года, апреля 23-го
дня, Скончался Октября 25-го
дня, 1846-го года.

არა რაჲ არს სოფელსა შინა მტკიცე
ყოველივე მსწრაფლ წარმავალ არს სრულიად
არცა სიმდიდრე, არცა სიგლახაჲ და
არცა დიდება, აჩრდილი და სიზმარი,
მოიძულენ შენ ყოვლი გონიერო“⁴⁰⁸.

თეიმურაზ ბაგრატიონის მდიდარი ქართული წიგნთსაცავი ელენე ამილახვარმა გადასცა რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის სააზიო მუზეუმს და პეტერბურგის საიმპერატორო საჯარო ბიბლიოთეკას. ნაწილი თეიმურაზისეული ხელნაწერი წიგნებისა საკავშირო მთავრობის დადგენილების საფუძველზე, 1923 წელს საქართველოში ჩამოიტანეს და დაცულია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის H ფონდში. მანამდე კიდეც, ზოგიერთი ხელნაწერი თეიმურაზის წიგნთსაცავიდან პროფ. დ. ჩუბინაშვილის კოლექციაში მოხვდა და ამ უკანასკნელის სხვა ხელნაწერ წიგნებთან ერთად, მისი ანდერძის თანახმად მემკვიდრეებმა გასული საუკუნის 90-იან წლებში ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას გადმოსცეს (ამჟამად ხელნაწერთა ინსტიტუტის S ფონდი).

⁴⁰⁸ Музей городской скульптуры г. Ленинграда, Доска-надгробие грузинского Царевича Теймураза, I пол. XIX в. бронза золоченная чеканной работы.

თეიმურაზ ბაგრატიონის მეუღლე ელენე ამილახვარი პეტერბურგში გარდაიცვალა 1866 წლის 10 მარტს და დაკრძალეს საყვარელი მეუღლის გვერდით⁴⁰⁹.

1946 წლის ნოემბერ-დეკემბერში თეიმურაზ ბაგრატიონის გარდაცვალების 100 წლისთავს საიუბილეო სხდომები მიუძღვნეს თბილისის უნივერსიტეტის ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრამ და საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტმა, ხოლო ჩვენმა პრესამ 1946 — 60 წწ. ფართოდ აღნიშნა თეიმურაზ ბაგრატიონის საიუბილეო თარიღები.

ამით მადლიერმა ქართველმა ხალხმა ერის ერთი უკეთესი შვილის თეიმურაზ ბაგრატიონის ხსოვნისადმი თავისი უკვდავი სიყვარული და პატივისცემა დაადასტურა.

თეიმურაზ ბაგრატიონის იკონოგრაფიისათვის

პორტრეტები:

1. თეიმურაზ ბატონიშვილი და მისი მეუღლე ელენე ოთარის ასული ამილახვარი (მედალიონის ორ მხარეზე — პორტრეტები), გ. ლეონიძის სახელობის საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმი, იკონოგრაფიული ფონდი № 7579-ი, ფოტო, ქალ. 6×10. ფოტოპირი დამზადებული უნდა იყოს ამ საუკუნის დასაწყისში, რასაც გვაფიქრებინებს მასზე დაცული საგულისხმო წარწერის ხელი და ორთოგრაფია: «Как говорить, царевич Теймуразъ с женой. Оригиналъ принадлежит княгине Нине Аваловой (рожд. Вачнадзе), жив. в сел. Чумлаки, Сигнахского уезда». ახლა დედნები, ჩვენი ვარაუდით, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის საგანძურის განყოფილებაში უნდა ინახებოდეს. პირველად დაბეჭდა ს. იორდანიშვილმა: მოგზაურობა... თბ., 1945, გვ. 21, 23. მას შემდეგ ნ. მახათაძემ: ქართული

⁴⁰⁹ Петербургский некрополь, т. СПб., 1912, с. 123, იმავე მუზეუმში გამოთენილია ელენე ამილახვრის საფლავის ფილა ასეთი წარწერით:

„საქართველოს მეფის
სძალი ელენე სარდარ
ამილახვრის ოთარის ასული.

Грузинская царевна
Елена Отаровна
урожд. Княжна Сардаря Амилахвари

Род. 1767 г. 8 Сент.
Сконч. 1866 г. 10 марта».

კულტურის კერა პეტერბურგში, თბ. 1967, გვ. 145, 160 და გ. შარაძემ: საბჭოთა ხელოვნება, № 10, გვ. 78. (იხ. კონტრტიტული და ტაბ. II).

2. თეიმურაზ ბატონიშვილი, პორტრეტი, ნახევარი ტონით ფოტო, დედანი, დაკრული მუყაოზე 16×10. ფოტოგრაფი რინოვი; ლიტ. მუზ. 2536—ი. პირველად დაბეჭდა ა. ბერძემ ასეთი შენიშვნით: „С портрета, писанного на 30-м году его возраста“. (Акты, IV, Тифлис, 1870, стр. 1. იხ. ტაბ. I).

3. თეიმურაზ ბატონიშვილი, პორტრეტი მკერდამდე, დედანი, ზეთი, 72×57; ლიტ. მუზ. 7967-ი.

40

4. თეიმურაზ ბატონიშვილი სკულპტურული პორტრეტი 1 1/2 ზომით, მოქ. ტ. სიხარულიძემ, 1960 წ. დატულია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გეოგრაფიულ მუზეუმში.

5. თეიმურაზ ბატონიშვილის მეუღლე ელენე ამილახვარი, აკვარელი, მუყაო 0,15×0,11,5; უცნობი მხატვარი, დაახლ. XIX ს. ნახ. პორტრეტს გარშემო კალიგრაფიული ხელით შემოწერილი აქვს: „სარდალ ოთარ ამილახვარის ასული ელენე ბატონის რძალი, თეიმურაზ ბატონის შვილის მეუღლე“. საქართველოს სახელმწიფო ხელოვნების მუზეუმის ფერწერის განყოფილება — 1198a; პირველად დაბეჭდა გ. შარაძემ: საბჭოთა ხელოვნება, № 10, გვ. 79. (ტაბ. IV)

6. თეიმურაზ ბატონიშვილის მეუღლე ელენე ამილახვარი, ფოტო, 17×12; ლიტ. მუზ. 8377-ი.

47

7. ვ. ა. ტროპინინი, უცნობი ქართველი ქალის პორტრეტი, ზეთი, ტილო 65×50 დაახლ. 1810-იანი წწ. საქ. სახ. ხელოვნების მუზეუმის რუსული ხელოვნების საექსპოზიციო დარბაზი; ჩვენი მტკიცებით, იგი უნდა იყოს თეიმურაზ ბატონიშვილის მეუღლის ელენე ამილახვარის პორტრეტი. გ. შარაძემ, ტროპინინის „უცნობი ქართველი ქალის პორტრეტი“, საბჭოთა ხელოვნება, № 10, 1969, გვ. 77—79. (ტაბ. III).

საფლავის წარწერიანი ბრიჯაოს დაფები:

1. თეიმურაზ ბატონიშვილისა „საქართველოს მეფის გიორგი მეათეამეტის ძე თეიმურაზ დაიბადა 1782 წელს აპრილის 23 დღესა; გარდაიცვალა 1846 ოქტომბრის 25 დღესა. Грузинский царевич, сын последнего Грузинского Царя Георгия XIII-го Теймуразъ. Родился 1782-го года, апреля 23-го дня. Скончался Октября 25-го дня, 1846-го года.

არა რაჲ არს სოფელსა შინა მტკიცე,
ყოველივე მსწრაფლ წარმავალ არს სრულიად
არცა სიმდიდრე, არცა სიგლახაკე და
არცა დიდება, აჩრდილი და სიზმარი,
მოიძულენ შენ ყოვლი გონიერო“.

მოოქროვილი ბრინჯაო, XIX ს. I ნახ. ქედურობა, ბაგრატიონთა
ღერბით; გვერდით დავით ბატონიშვილის ეპიტაფიაც; ალექსანდრე
ნეველის ლავრის წმ. თევდორეს ეკლესია; ახლა გადატანილია ლენინ-
გრადის საქალაქო სკულპტურის მუზეუმში (დაარსდა 1939 წელს, ძვე-
ლი — ალ. ნეველის ლავრის ხარების ეკლესიის შენობაში).

2. თეიმურაზ ბატონიშვილის მფუღლის ელენე ამილახვრი-
სა: „საქართველოს მეფის ძძალი ელენე სარდარ ამილახვრის ოთარის
ასული. Грузинская Царевна Елена Отаровна урожд. Княжна
Сардаря Амилахвари. Род. 1767 г. 8 Сент. Сконч. 1866 г. 10
Марта». მოოქროვილი ბრინჯაო, XIX ს. II ნახ. ქედურობა. დაცუ-
ლია იქვე.

თეიმურაზ ბატონიშვილის ორდენები:

1. წმ. ანას პირველი ხარისხის ორდენი, რუსეთის იმპერატორისა-
გან ბოძებული 1811 წ.
2. წითელი არწივის ორდენი ვარსკვლავით, პრუსიის იმპერატო-
რისაგან ბოძებული 1837 წ.

თეიმურაზ ბატონიშვილის დიპლომები:

1. რუსეთის ბიბლიური საზოგადოების წევრობისა (1814)⁴¹⁰; არ
ჩანს.
2. პარიზის საზოგადოების წევრობისა ბურნოფის ხელ-
მოწერით (1831 წ.)⁴¹¹; არ ჩანს.

⁴¹⁰ Р. Орбели, Новые биографические данные...

⁴¹¹ წერილები, გვ. 9.

3. პარიზის სააზიო საზოგადოების წევრობის დიპლომი (ხელმოწერა)
 ორედ გაცემული 1834 წელს)⁴¹²; არ ჩანს.

4. [რუსეთის თუ პარიზის?] თავისუფალი ხელოვნების აკადემიის
 წევრობის დიპლომი (1838 წ.)⁴¹³. არ ჩანს.

5. რუსეთის (პეტერბურგის) საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის საპატიო წევრობის დიპლომი (1837 წლის 29 დეკემბერი), თეთრი ქალაქი, 60×48,5; დაწებებულია თეთრ აბრეშუმის ქსოვილზე. ტექსტი ლათინურ ენაზე: „№ CCXXXVII. Auspiciis imperatoris augustissimi Nicolai I autocratoris omnium Rossiarum potentissimi domini sui et protectoris clementissimi, Praeside Sergio de Ouvaroff. Summo publicae instructionis administro Imperialis Academia Scientiarum Petropolitana Principem Serenissimum Teimuraz Georgiae Principem Regium Equitem ad succurrendum litteris orientalibus, earumque cultoribus paratissimum Socium honoris causa sibi jungendum unanimi consensu elegit diu XXIX decembris Anni MDCCCXXVII electumque. Litteris his publicis renuntiavit et declaravit.

Ouvaroff, P. Fuss

Academiae perpetuo a secreter“.

უზის ბეჭედი: „Sigillum Academiae Scientiarum“.

თარგმანი:

№ 237. უზენაესი იმპერატორის ნიკოლოზ პირველის, სრულიად რუსეთის თვითმპყრობელის, მისი უდიდებულესობის ხელმწიფის და

⁴¹² დიპლომის გამოცვლის მიზეზს ვიგებთ თეიმურაზის 1834 წლის წერილიდან მ. ბროსესადმი: „დიპლომი მეაზიელის ჩვენის საზოგადოებისა მივიღე თქვენსავე წიგნსა თანა. ჩემთვის ბედნიერებადა ვრაცებ, რადგანაც ღირსი შევიქმენ მაგ. დიდებულს საზოგადოებაში მეც აღრიცხვას; თუმცა პირველად გამოგზავნილს (ამ კელათ კი საჭირო აღარ არის ამ დიპლომის გამოცვლა, ასე იყოს და კვლავ) დიპლომში დაეგდოთ და არ ჩაეწერათ თქვენს მწერლებს (რადგან ჩემი ცნობა არა აქვსთ), რაც ჩემის სახელისა და ნამდვილის (ესე იგი კეშმარიტის) მეფის შვილობის შესაბამი ტიტული L' Abreviation იყო. მეორედ რომ გამოიცვალა და ახლა რომ მომივიდა შენს წიგნთან, იმაში სწერია ტიტული, როგორც შესაბამი არის, მაგრამ ერთი სიტყვა იმაშიაც აკლდა. ამაში ასე სწერია: A Son Altesse le prince Théimouraz. ეს დიპლომი კარგი და შესაბამი ტიტულია. მაგრამ ამაში მხოლოდ ერთი სიტყვა აკლია. ასე უნდა ეწეროს ეგ: A Son Altesse Royal le prince Théimouraz ანუ ესრეთ იგივე: A Son Altesse le prince Royal Théimouraz (წერილები. გვ. 50).

⁴¹³ ამის შესახებ იხ. თეიმურაზის 1838 წლის 15 იანვრის წერილი ბროსესადმი: „მივიღე დიპლომი თავისუფალის კელოვნებათ აკადემიისაგან ჩემისა შორის მათსა პაზიტნი ჩლენად შერაცხვისა“ (წერილები, გვ. 82).

უმოწყალესი მფარველის ნებით პეტერბურგის საიმპერიო მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტის, სახალხო განათლების მინისტრის, გი უვაროვის მიერ [მიეცა] უგანათლებულეს უფლისწულ თეიმურაზს, საქართველოს მეფის ძეს, კავალერს, აღმოსავლური ლიტერატურის მკოდნეს და მკვლევარს, დიდად მომზადებულ [მეცნიერს], [რომელსაც] მისი დამსახურების ნიშნად საკრებულო ერთსულოვანი თანხმობით ირჩევს [აკადემიის წევრად] 29 დეკემბერს, 1837 წელს ეს დიპლომი საჯაროდ გამოცხადდა და გამოქვეყნდა

უვაროვი

3. ფუსსი

აკადემიის მუდმივი მდივანი

უზის: „მეცნიერებათა აკადემიის ბეჭედი“.

ჩასმულია წითელი მუყაოს ბუდეში, რომლის კიდეები ოქროთაა მოვარაყებული და ოქროსფერითვე ფრანგულად აწერია: „Diplome de l'Academie de Sciences de St: Petersburg a Son Alt: Czarevite Teimouraz, Prince de Georgie fils du Roi George XIII“. სალტიკოვ-შჩედრინის სახ. ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილება, საბინინის კოლექცია, № 83/1; დიპლომის ფოტოპირი პირველად დაბეჭდა ს. ყუბანეიშვილმა: წერილები, 1964, გვ. 88 (ტაბ. XI) შდრ. А. Цагарели, Сведения, III, ст. 238.

6. კოპენჰაგენის ანტიკვართა სამეფო საზოგადოების წევრობის დიპლომი (1844 წლის 27 იანვარი), თეთრი ქაღალდი 45,5×59,5; დაწებებულია თეთრ აბრეშუმის ქსოვილზე. ტექსტი დანიურ ენაზე.

ჩასმულია წითელი მუყაოს ბუდეში, რომელსაც ოქროსფერი გუთური შრიფტით აწერია: „Diplome doan der koniglichen Antiquaires aus Kopenhagen. Sr. Nah. dem Zarewitsch Theimouraz, Prinz doan Georg. Saha des Königs George XIII“. სალტიკოვ-შჩედრინის სახ. საჯარო ბიბლ. ხელნ. განყ. საბ. კოლ. № 83/2; მისი ფოტოპირი პირველად დაბეჭდა ს. ყუბანეიშვილმა. წერილები, 1964, გვ. 89. (ტაბ. X). თეიმურაზის ფაქსიმილე — ხელრთვები¹⁴:

1. ლენ. E 166: „თეიმურაზ“.

2. ლენ. H 27—ნაჭერი, შავი მელნიით: „ქებას უფლისად ყოველ-

¹⁴ М. Н. Вадбольский, Подписи и факсимиле гос. деят. др. Грузии, № 594; ლიტ. მუხ.. № 24713.

თა დროთა... თეიმურაზ“.

3. ხელნ. ინსტ. ბრ. არქ. 6, 27—71: „მეფის ძე თეიმურაზ“.

თეიმურაზის საბეჭდავები:

1. „ჭ. მეფის ძე თეიმურაზ“. ანაბეჭდი შემორჩენილია თეიმურაზის მიერ ბროსესადმი გაგზავნილი წერილის კონვერტის ლაქზე: ხელნ. ინსტ. ბრ. არქ. № 155. პირველად დაბეჭდა მ. ბროსემ: თეიმურაზ ბატონიშვილი, საქართველოს ისტორია, ნაწილი მეორე, ლითოგრაფიული გამოცემა, პარიზი, 1833; უკანასკნელად ა. ბაქრაძემ: ქართული ბეჭდები, ტაბ. VI, XVII, სურ. 8, 12. იხ. „პალეოგრაფიკი ძიებანი“, II, 1960, გვ. 22 (ტაბ. VII).

2. „მძთ“ (მეფისძე თეიმურაზ), ანაბეჭდი შემორჩენილია თეიმურაზის მიერ ბროსესადმი გაგზავნილი წერილის კონვერტის ლაქზე: ხელნ. ინსტ. ბრ. არქ. № 155.

3. ბაგრატიონთა ღერობი, ნუსხური დაწერილობის ლეგენდებით ფსალმუნიდან და იოანეს სახარებიდან: „ჭ. ეფუცა უფალი დავითს ქეშმარიტებითა და არა შეურაცხყოფი იგი. ნაყოფისაგან მუცლისა შენისა დავსვა საყდართა შენთა“. „ჭ. კვართი იგი რომელი იყო უკერველზეთ გამქსოვილ ყოვლად“. თეიმურაზს ამნაირი სხვადასხვა ზომის საბეჭდავი ჰქონია. ყოველ შემთხვევაში, სამი დადასტურებულია ბროსესადმი გაგზავნილი წერილების კონვერტებზე. ხელნ. ინსტ. ბრ. არქ. № 155. პირველად დაბეჭდა მ. ბროსემ: *Armoiries du prince Thémouraz.*, JAs, X, Paris, 1832, p. 185 — 188; თეიმურაზის ეს საბეჭდავი თავის კომპოზიციით უახლოვდება მამის — გიორგი XII-ის საბეჭდავს, რომელიც გამოქვეყნებულია ს. ბარნაველის მიერ: საქართველოს საბეჭდავები და სხვა გლიტიკური მასალები, თბ., 1965, ტაბ. XVI, სურ. 2 და 3.

4. „ელენე მეფის სძალი“, „თეიმურაზ“. ლენ. C 11. ფ. 16v.

5. „თეიმურაზ“, რვაკუთხა, 1,3×1,1; (Hd — 3060, Hd — 8492). დაბეჭდა ა. ბაქრაძემ: ქართული ბეჭდები, ტაბ. VI, XVII, სურ. 6,22 კრებ. „პალეოგრაფიული ძიებანი“, II, 1969, გვ. 22.

თეიმურაზ ბაგრატიონის ნაწერების ბიბლიოგრაფია

ა. გამოქვეყნებული

1. *Vocabulario italiano-persico et turco, composto Da Sua Altezza Serenissima Timurat Mirza, Principe die Giorgia*, p. 1—52 წიგნში:

„Journal d'un voyage dans la Turquie d'Asie et la Perse, fait en 1807 et 1808, Paris—Marseille, 1809.

2 [არისტოტელე]. განჯსჯანი არისტოტელისანი კეთილისათჳს და ბოროტისა. თარგმნილი ლათინთა ენისაგან რუსულსა ზედა ენასა მ. ა. წელსა 1787. სანკტპეტერბურგს. ხოლო ქართულსა ენასა ზედა გარდამოთარგმნილ იქმნა მეფის გიორგი მეათცამეტის ძის თეიმურაზის მიერ, წელსა განხორციელებითგან სიტყვსა ღმრთისა 1818. დეკემბრის 18. ხოლო ქართულსა რიცხვსა მეათთხმეტის ქორონიკონისასა ფვ. დაიბეჭდა საფასითავე მათისა უგანათლებულესობისათა სამეფოსა ქალაქსა შინა სანკტპეტერბურღს სტამბასა შინა იოსებ იოანესოვისასა, [1818], 48 გვ. (17×10).

3. წინასიტყვაობა აკროსტიხი: „იონა იერომონახს გიძღვნი მეფის ძე თეიმურაზ“ (აქვე).

4. შემოკრებული მოთხრობა საქართველოსა⁴¹⁵. ნაწილი პირველი:

შესავალი — მ[ეფის]ქ[ეთ]ი[მურაზ] (ფ. 22r). პარალელური ტექსტი ფრანგულად (იქვე).

მოწმობა [უნდა: წამება] წმიდათა შ[ორის] ქეთევანის კახთ დედოფლისა (ფ. 22v—29).

დიდისა მოურავისა გ[იორგი] სააკაძის სიკუდილი (ფ. 30, 33r).

ნაწილი მეორე:

დიდებულისა ს[რულია]დ საქართველომსა ზემომსა, ქართლისა, კახეთის და სს[ვ]ათა მეფის გიორგი მეათცამეტისა პირმშოსა ძესა და მეგვიდრ[ე]სა საყდრისა მათისა სამეფოსასა მეფის ძეს დავითს, დავითიან ბაგრატიონისა მამულსა შ[ინ]ა თვისსა სადაცა შეემთხვევიეს ბრძოლანი პირის-პირ მტერთა მ[იმა]რთ მამულისა მათისათა, და ძლევა-შემოსილებანი მიუღიეს ს[ი]ქაბ[უ]კისა ასაკსა შინა მყოფსა მოკლედ უწყებამ მათ თვს (ფ. 49 — 112 პარალელური ტექსტი ფრანგულად ცალ გვერდზე). Paris, lithogr. de Roissy, 1833. გამოცემულია მ. ბროსეს მიერ წიგნში: Mémoires inédits, relatifs à l'Histoire et à la Langue Georgiennes, Paris, 1833.

5. Sur les cachets georgiens, avec l'extrait d'une lettre du princé royal Théimouraz, JAs, X, Paris, 177—190.

6. Armoiries du prince Théimouraz, JAs, X, 1832, p. 185—188.

⁴¹⁵ „ქართული წიგნის ბიბლიოგრაფია“ (ტ. 1, თბ. 1941) არ იცნობს ამ წიგნის პირველ ნაწილს. ხოლო მეორე ნაწილის ავტორად შეცდომით, დავით ბატონიშვილს იცხადებს (გვ. 100).

7. Calcul chronologique des Georgiens, extrait d'un ouvrage par le prince royal Thémouraz, I. Des Années, II. Des mois, III. Des Astres, JAs, X, 1832, p. 168—177.

8. Dissertation sur les monnaies géorgiennes, traduite d'une lettre du prince Thémouraz avec des éclaircissement JAs. XV. 1835 p. 401 — 445.

9. Extrait d'une lettre du prince Thémouraz (ქართული ანბანის შესახებ გ. შ.), JAs, 3-e serie, II, 1836, p. 395—397.

10. Catalogue de livres géorgiens, tant imprimés que manuscrits anciens et modernes, წიგნები: Recueil des actes de la séance publique de l'Académie Impériale de sciences de Saint-Petersbourg, St-Ptb, 1838, p. 119 — 178. არსებობს ცალკეც: M. Brosset, Discours..., St-Ptb, 1838, p. 55—114.

11. ისტორია დაწყებითგან ივერიისა, ესე იგი გიორგიისა, რომელ არს სრულიად საქართველოჲსა, ქმნილი საქართველოს მეთაქამეტე მეფის გიორგის-ძის თეიმურაზისაგან, სანკტ-პეტერბურდი, სამეცნიერო აკადემიის სტამბა, 1848, 273 გვ (23X14).

IIა. მოთხრობა ქართლის ცხოვრებით და წიგნისაგან მთავარ-ეპისკოპოსისა მიტროპოლიტის ტიმოთე გაბაშვილისაგან და სხვათაგან გამოწერილი ალწერანი იერუსალიმს ქართველთ მონასსტერთა და აღგილთა მოთხრობანი და ვის მიერ და რომელთა მეფეთაგან არიან აღშენებულნი, ვინა თავადთაგან და წმიდათა ქართველთა მოწამეთა და ღირსთა, რომელნიცა იერუსალიმს წარმართთაგან წამებულან, ანუ ღირსნი მამანი რომელთაცა უღვწიათ ფრიადისა შრომითა იერუსალიმის ქართველთა მონასტერთა თვს და ანუ მეფეთა მათ საქართველოსათა, რომელთაცა სისხლითა თვსითა და ბრძოლითა დაუხსნიათ ქრისტეს საფლავი და გოლგოთა და თვთ დაუპყრესთ და ოდესმე საფასითა დიდითა მოუპოვებესთ ანუ ღირსთა მამათა ქართველთა რაოდენნი ღვაწლნი დაუდვიესთ წმიდათა წერილთა ჩვენთა (ესე იგი ქართველთა) ენათაგან ელინურისა, ასურულისა და არაბულისა საკვირველად უთარგმნიესთ, ყოველნივე შემოკლებით შემოვკრიბენ აქა წიგნსა მას შინა სასარგებლოდ ზოგად ყოველთა მოსურნეთა უწყებად იერუსალიმისა ქართველთა მონასტერთა, თუ რომელთა მეფეთა დასვეს საფუძველნი და აღაშენნეს და შეამკვნეს, ესე ყოველნი დიდისა ღვაწლითა შემოვკრიბენ ყოველთა მხილველთა მოსახსენებლად ჩემთვის. ყოველისა საქართველოჲსა მეფის გიორგის ძე თეიმურაზ... სრულ იქმნა ძალითა ღუთისათა წელსა 1843 მაისის 22-სა ს. პეტერბურგს; დაბეჭდილია

დამატებად წიგნში: ისტორია დაწყებითგან ივერიისა... სპბ. 1848, გვ. 274—298.

12. Взятие Тифлиса Ага-Мухамед-Ханом, ვაზ. „Кавказ“, 1850, №№ 89—90, 101. ბოლოს შენიშვნა: „Извлечено из литографированной книги: Mémoire inédits, relatifs à l'Histoire et à la langue georgiennes par Brosset, 1833“.

13. კოლხიდა (მეგრელია), ჟურ. „ცისკარი“, 1857, 3, გვ. 33—47.

14. სირაძე, ძველთა იმერთა მეჩანგურე, უგალობს დავით აღმაშენებელს (იამბიკო) ჟურნ. „ცისკარი“, 1860, № 2, გვ. 151—153.

15. ტროადის დარღვევა (საქართველოს მეფის ძის თეიმურაზისა). მეხაძის ვაშლის განმარტება, ჟურნ. „ცისკარი“, 1860, სექტემბერი, III, გვ. 1—39.

16. მოწმობა [უნდა: წამება] წმინდათა შორის ქეთევანისა კახთ დედოფლისა ჟურნ. „ცისკარი“, 1862, № 4, გვ. 325—339; № 5, გვ. 9—21; შდრ. Mem., ფ. 22—26, 26v—29.

17. დიდისა მოურავისა გიორგი სააკაძისა სიკუდილი, ჟურნ. „ცისკარი“ 1862, № 6, გვ. 41—62 (შდრ. Mem., ფ. 30—33r).

18. საქართველოს მეფის გიორგი მეათეხრამეტის (უნდა: მეათეამეტის) მეფობა. ჟურნ. „ცისკარი“, 1862, № 7, გვ. 99—115, № 8, გვ. 169—182. № 9, გვ. 17—34, № 10, გვ. 155—165; № 12, (შდრ. Mem., II, ფ. 51—97r) იგივეა რაც „დავით ბატონიშვილის ცხოვრება“, ოლონდ „ცისკარში“ სათაური აქვს შეცვლილი და ბოლომდე არაა მიყვანილი).

19. ალა-მაჰმად ხანის მიერ შეპყრობა ტფილისისა, წიგნში: ქართული ქრისტომატია, ან გამოწერილნი სტატიები სხვათა და სხვათა ჩინებულთა მწერალთაგან, ნაწილი პირველი, ქართული პროზა. ახლად დაბეჭდილი დავით ჩუბინოვისაგან, სანკტ-პეტერბურღს, სამეცნიერო აკადემიის სტამბასა შინა, 1863 (იგივეა რაც Mem., II, თავი ვ: ალა-მაჰმად ხანის მ[იერ] შეპყრობა ტფილისისა).

20. თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილი (1801 წ. 12 იანვ.) ოთარ ამილახვრისადმი (რუსულად, დედანი არ აღმოჩნდა), Акты, I, Тифлис, 1866, стр. 310.

21. თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილი (1802 წ. 11 აპრ.) გენ. კორონგვისადმი, Акты, I, стр. 311.

22. თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილი სპარსეთიდან (1803 წ. 5 ივნ.) ალექსანდრე ბატონიშვილთან ერთად დარეჯან დედოფლისადმი, **Акты, II, Тифлис, 1868, стр. 101.**

23. თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილი სპარსეთიდან (1804 წ. 29 მარტს) ალექსანდრე ბატონიშვილთან ერთად მუხრან-ბატონისადმი, **Акты, II, стр. 159.**

24. თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები სპარსეთიდან (1804 წ. 29 მარტს) ალექსანდრე ბატონიშვილთან ერთად კონსტანტინე მუხრან-ბატონის, პაატა აბაშიძისა და თიანეთის მოურავის დიმიტრი ჩოლოყაშვილისადმი, **Акты, II, стр. 161.**

25. თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილი (1804 წ. 12 მაისს) ასლან ორბელიანისადმი, **Акты, II, стр. 184.**

26. თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილი (აქსტაფიდან, 1805 წ.) გენ. ციციანოვისადმი, **Акты, II, 184.**

27. თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილი (სპარსეთიდან, 1805 წ. 30 ივლისს) დავით ბატონიშვილისადმი (რუსულად, **Акты, II, тр. 185**), ქართული დედანი აღმოჩნდა სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკაში, იოანე ბატონიშვილის კოლექციაში და გამოაქვეყნა ა. აბრამიშვილმა: ლიტერატურული წერილები, თბ., 1968, გვ. 71—93.

28. თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილი (სპარსეთიდან, 1810 წ. 18 მაისს) ლევან ბატონიშვილისადმი, რუსული თარგმანი, **Акты, IV, Тифлис, 1870, стр. 707—708 (შდრ. Акты, V, стр. 40—41).**

29. თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილი (სპარსეთიდან, 1810 წ. 18 მაისს) ლევან ბატონიშვილისადმი, ქართული დედანი, **Акты, V, Тифлис, 1873, стр. 40—41.**

30. ვალი ანდერძნი ნუსრევან მართლმსაჯულისა *ირანისა, სპარსეთის სახელმწიფოის მეფისა, ვაზ. „დროება“, 1881, 29 აგვისტო, № 180, გვ. 1—2.

31. წერილი (1822 წ. 2 ნოემბრის, პეტერბურგიდან) მღვდელ ნიკოლოზ ხელაშვილისადმი, ვაზ. „ივერია“, 1886, № 243. იხ. მღუდ. . მიხ... ხელ..., იოანე ნათლისმცემლის უდაბნო (ყარაიაზედ).

32. მეფე ერეკლე, „ივერია“, 1891, №№ 51, 52, 53, 54, 55, 56 წარმოადგენს „Mémoire“-ში დაბეჭდილი თეიმურაზის თხზულების პუბლიკაციას იმ განსხვავებით, რომ შეცვლილია სათაური და და-

საწყისიდან გამოტოვებულია ა, ბ, გ, დ, ე თავები, ხოლო ბოლოდან
 ი თავი. ტექსტის პუბლიკაცია განუხორციელებია ესომ-ს (მოსკე) ჯანა
 შვილის ფსევდონიმი, იხ. ანალიტ. ბიბლ. ტ. III, ნაკვ. I, 1963, გვ. 448)
 ასეთი შენიშვნით: „ეს წერილი დაწერილია ბატონიშვილმა იმერეთის
 რაზის მიერ. წერილის ლითოგრაფიული პირი მარა ბროსეს ჩაურთავს
 თავის „Chronique Georgienne“-ში რომელიც დაიბეჭდა პარიჟ-
 ში 1833 წელს“, რაც შეცდომაა: ბროსემ ეს თხზულება ჩართო არა
 „Chronique Georgienne“-ში, რომელიც პარიზში 1830 წელს გამოვიდა
 (და არა 1833 წ.), არამედ Memoire inedit“-ში. ეს შეცდომა შემდეგ
 გადასულა სხვა წიგნებშიაც: იხ. მ. ჯანაშვილი, მეფე ერეკლე, ტფ.
 1898, გვ. 24; ი. ცინცაძე, ალა-მაჰმადხანის თავდასხმა საქართველოზე,
 თბ., 1969.

33. თეიმურაზ ბატონიშვილის წიგნთსაცავის
 კატალოგი, წიგნში: Ал. Цагарели, Сведения, т. I, вып. 3,
 СПб, 1894, стр. 149—186.

34. Взятие Тифлиса Ага-Магомед-Ханом, из записок царевича
 Теймураза, изд. К. И. Бегичева, Тифлис, 1895; ამ გამოცემის
 შესახებ წინასწარი ცნობა დაბეჭდა გაზ. „ივერია“: ბერესშტა-
 მის ბიბლიოთეკის პატრონი ბეგიჩევი ჰბეჭდავს რუსულად ნა-
 თარგმნ თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ შედგენილ მოთხრობას „ბა-
 ტონიშვილი დავით და მისნი ომები და ლაშქრობანი“. ამ შრომაში
 სხვათა შორის მოქცეულია აღწერილობა ალა-მაჰმად-ხანის მიერ ტფი-
 ლისის აოხრება 1795 წ. ეს აღწერა აქარწყლებს არაქელის მიერ მო-
 გონილ ზღაპრებს შესახებ მაშინდელი დროის მოქმედ პირთა“ (ივერია,
 1894, 12 მაისი № 98, „ახალი ამბავი“, გვ. 1).

35. მეფე ერეკლეს სიკვდილი, ერეკლე II გარდაცვა-
 ლებიდან 100 წლის შესრულების დღეს, გაზ. „ივერია“, 1898, 11 იან-
 ვარი, № 7. (შდრ. „Memoire“..., თავი თ).

36. მეფე ერეკლეს სიკვდილი. ჟურნ. „მწყემსი“, 1898,
 № 1, გვ. 5 (შდრ. „Memoire“..., თავი თ).

37. ალა-მაჰმად ხანის მიერ შეპყრობა ტფი-
 ლისისა, განჯის აღება, მეფე ერეკლეს სიკვდი-
 ლი, წიგნში: მ. ჯანაშვილი, მეფე ერეკლე, ტფ. 1898, გვ. 24—33, 33—
 39, 39—44 (შდრ. „Memoire“..., თავები ვ, ზ, თ).

38. თეიმურაზ ბატონიშვილის წერილი ქართუ-
 ლი საფასის შესახებ, ს. კაკაბაძის გამოცემა, იხ. საისტორიო მო-
 ამბე, 1925, I, გვ. 31—35.

39. მოგზაურობა ჩემი ევროპიისა და საბჭოთა და სხვათა ადგილთა, ს. იორდანიშვილის რედაქციით, წერილითა და შენიშვნებით, ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიკო-ეტიმოლოგიკური მი, თბ., 1944, კანზე, 1945, 104 გვ. წანართი: „წინასიტყვაობის მაგიერ — ა. მ. გაბისონია“, გვ. 3—8, დართული აქვს გ. ნათიძის მიერ შედგენილი რუკა: „თეიმურაზ ბატონიშვილის ევროპაში მოგზაურობის მარშრუტი“.

40. სამსახეობა რაინდისა, ს. იორდანიშვილის რედაქციით, წინასიტყვაობითა და შენიშვნებით, თბ., „საბჭოთა მწერალი“, 1947, XII, 111 გვ. სტრიაში; ძველი ქართული დრამატურგიული ძეგლები. წანართი: „სამსახეობა რაინდისა და თეიმურაზ ბატონიშვილი — ს. იორდანიშვილი“, გვ. III—VII. დანართი: „დამატება და შენიშვნები“, გვ. 69—110.

41. პოემა „ვაწლი“ (აქვე, დამატება, გვ. 71—95).

42. თეიმურაზ ბატონიშვილის წიგნთსაცავის კატალოგი, დაამზადა გამოსაცემად, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ს. იორდანიშვილმა. საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამ-ბა, თბ., 1948, გვ. 94. დამატება: მასალები თეიმურაზ ბატონიშვილის ბიოგრაფიისათვის, გვ. 67—87.

43. პოეტური გაპაექრებანი გრიგოლ დადიანთან, ს. ცაიშვილის პუბლიკაცია, ზუგდიდის მუზეუმის შრომები, I, თბ., 1948.

44. გვარნი ანუ საზოში ქართულისა ენისა სტიხთა, პირველად დაბეჭდა გ. იმედაშვილმა: ლიტ. ძიებანი, IV, თბ., 1948, გვ. 229—250, მეორედ გ. მიქაძემ: ქართული პოეტიკის ქრესტომათია (XVIII—XIX სს.), თბ., 1954.

45. შაირისა და შეერის შესახებ, დაბეჭდა გ. იმედაშვილმა; ლიტ. ძიებანი, IV, თბ., 1948, გვ. 251—252.

46. ლირიკისა და „სამოცეულის“ ნიმუშები, წიგნში: ტრ. რუხაძე, ძველი ქართული ლირიკის ისტორიიდან, თბ., 1954, გვ. 135—139.

47. უქვემარტესი უწყება ტფილისისათვის, (პირველი ნაწილი), გამოქვეყნებულია შ. მესხიას წერილში: XIX საუკუნის ზოგი ცნობა ძველი თბილისის შესახებ, „ცისკარი“, 1958, № 10, გვ. 159—160.

48. განმარტება პოემა ვეფხისტყაოსანისა, გაიოზ იმედაშვილის რედაქციით, გამოკვლევითა და საძიებლით, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამ-ბა, თბ., 1960, 037, 328 გვ.

49. მოგზაურობა ტფილისიდან პეტერბურგის, პირველად დაბეჭდა ვ. შადურმა კრებულში: ქართველი მწერლები რუსეთის შესახებ, თბ., 1962, გვ. 310—318; მეორედ ს. ყუბანაძის იველიმა: თ. ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, თბ., 1964. დამატება: გვ. 93—101.

50. თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო ს. ყუბანაძის იველიმა, „მეცნიერება“, თბ., 1964. გვ. 131.

51. თეიმურაზ ბაგრატიონის ერთი გამოუქვეყნებელი რუსთველოლოგიური ნაშრომი, შესავალი წერილითა და კომენტარებით დაბეჭდა გ. შარაძემ კრებულში: შოთა რუსთველი, თბ., 1966, გვ. 406—409; ადრე ცნობილი იყო ამ შრომის ექსცერპტები გ. იმედაშვილის შრომის მიხედვით: იხ. მისი, თეიმურაზ ბაგრატიონის რუსთველოლოგიური ცდანი, ლიტ. ძიებანი, V, თბ., 1949. გვ. 175—199.

52. თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები (სპარსეთიდან, 1805 წ. 30 ივლ). დავით ბატონიშვილისადმი, დარეჯან დედოფლისადმი, მარიამ დედოფლისა და იოანე ბატონიშვილისადმი, დაბეჭდა ა. აბრამიშვილიმა წიგნში: ლიტერატურული წერილები, თბ., 1968, გვ. 71—75.

53. თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილი (1840 წ. 26 მარტი რუსულ ენაზე, ვ. ი. გრიგოროვიჩისადმი, გ. შარაძის პუბლიკაცია, ჟურნ. „საბჭოთა ხელოვნება“, 1969, № 10, გვ. 80.

54. თეიმურაზ ბაგრატიონის ფოლკლორული ნაწარმოები, გ. შარაძის შესავალი წერილითა და შენიშვნებით, „მაცნე“, 1969, № 5, გვ. 187—204.

55. თეიმურაზ ბაგრატიონის ლექსი-ანდერძი ვეფხისტყაოსნის 1841 წლის გამოცემისათვის დასართავად, ლ. ქუთათელაძის პუბლიკაცია, „მაცნე“, 1970, № 5.

ბ. ხელნაწერები⁴¹⁶

მეცნიერული შრომები

1. სპარსული დღიურები, 1803—04 წწ. (ფრაგმენტი)—A 1764-ა;

416 შენიშვნის გარეშე მითითებული ხელნაწერები ყველა ავტორგრაფებია.

2. დავთარი თოფჩებისა სრული, არაუგვიანეს 1806 წ.—ლენ. H 28;
3. პრაქტიკა არტილერიისა მინერვათა და სხვათა და ^{ქართული} სხვათა და ^{საქართველო} მისთა, 1808 წ.—ლენ. C 8.
4. ბუნებითი ისტორია საქართველომსა, 1810-იანი წწ.—ლენ. H 28, ფ. 107—110;
5. სპარსული დღიურები, 1811 წ. (ქვირნ. 1809), ფრაგმენტი, არა-ავტოგრაფული — A 1764-ბ.
6. მოგზაურობა ტფილისიდან პეტერბურამდის, 1810—1811 წწ.—ლენ H 28; ფ. 184—217.
7. აღწერა მოკლედ აწინდელისა სპარსეთისა მპყრობელთა შაჰთა გვარეულობისა ყაჯართასა, 1811 წ. კატ. № 165.
8. ქრონოლოგიური გამოანგარიშებები, 1814—16 წწ.—ლენ. H 28 შდრ. ლენ. H 27. წელთა რიცხვი;
9. საქართველოს ისტორია, XIX ს. დამდ. 9 ფ. (9რ-ზე თეიმურაზის ხელრთვა)—A 1763-ბ.
10. შენიშვნები საქართველოს ძველი ისტორიის შესახებ—ლენ. H 68.
11. სირიანი ესე იგი ასურული ანბანა, XIX ს. I მეოთხედი — ლენ. E 158.
12. ქართული ანბანი (ხუცური და მხედრული), XIX ს. 1 ნახ. (აღწერილობაში, შეცდ. დათარიღებულია 18 ს-ით)—სალტ. შჩ. Грyз. нов. серия, № 84.
13. ჩანაწერები ყიზლარის მახლობლად მცხოვრები ლეკების შესახებ—ლენ. H—28.
14. ცხოვრება შემოკლებით საქართუშლომსა გინა გიორგიისა რომელ არს სრულიად ივერია 1815 წ. პეტერბურგი. დაუსრულებია იმავე წლის 17 მაისს (ლეგენდარული პერიოდიდან 1801 წლამდე—კნორინგის მთავარმართებლად დანიშვნამდე), ავტოგრაფი—ლენ. H 28 (ფფ. 2r—23r).
15. არითმეტიკულთა და გეომეტრიულთა პროპორციათათკის პროგრესიისა და რომელთამე კანონთათვის საგეომეტრიოთა, 1813—1817 წწ.—ლენ. K 6.
16. დავით ბაგრატიონის შრომები სია, 1820-იანი წწ.—ლენ. H 27, ფ. 1v—2r
17. წელთა რიცხვი, 1821 წ.—ლენ. H 27.
18. ასომთავრული, ნუსხა-ხუცური და მხედრული ხვეული წერის ნიმუშები, თეიმურაზ ბაგრატიონის ლითოგრაფიული ფაქსიმილე (გრი-

გოლ ღვთისმეტყველისა, შოთა რუსთველისა, ბესარიონისა, (ნაბრძნავ-
ძისა), 1821 წ.—ლენ. H—11.

19. ქართული ანბანი (ხუცური და მხედრული)—H 2225.
20. ქარვასლის შემოსავლის დავთარი — H 2191.
21. ფიზიკა, ფიგურები თეიმურაზისა, 1818 წ.—H 2368.
22. საწერი დედანი, 1821 წ.—H 2374.
23. მოთხრობა მაჰმადზე ბოლოსიტყვაობით, 1821 წ. 19 სექტ.—
A 349.
24. ორმოცთათვის შეკითხვათა მიგებანი სამეულად, იამბად
თქმულნი, კითხვანი არიან მღღელმონაზნისა იონა ხელაშვილისაგან, ხო-
ლო მიგებანი მეფის გიორგი XIII-ის ძის თეიმურაზის მიერ—H 2376.
25. ჩანაწერები ძველი ისტორიის შესახებ, 1820-იანი წლები—
ლენ. C 46.
26. შავთელისა, 1820—30-იანი წლები—ლენ. E 156.
27. 1615 წლის ამბის აღწერა (ფრაგმენტი), 1830-იანი წლები —
ლენ. C 50.
28. სომეხთა აღდგომის გამოანგარიშების შეცდომის შესახებ,
XIX ს. I ნახ. S—3279.
29. თვეთა ძველი ქართული სახელწოდებანი (ქვირნ. 1828)—A
1762—ვ.
30. შენიშვნები საქართველოს ძველი ისტორიის შესახებ, 1830-
იანი წწ.—ლენ. E 159.
31. ჩანაწერები ლიტერატურის თეორიის საკითხებზე, 1830-იანი
წწ. ლენ. H 28.
32. სჯულის კანონის წინასიტყვაობა, 1829—32 წწ—ლენ. H 27,
ფ. 30—31.
33. შემოკრებული მოთხრობა საქართველომსა, 1831 წ.—H 1288:
3.
34. შემოკრებული მოთხრობა საქართველომსა, 1832 წ. დეკემბე-
რი, პარიზი, № 22.
35. შემოკრებულნი მოთხრობანი საქართველომსათვის, 1833 წ.—
ლენ. E 193.
36. წამება ქეთევანისა, XIX ს. S 193.
37. სიკვდილი დიდ-მოურავის გიორგი სააკაძისა, XIX ს. — S 213.
38. მოთხრობა თბილისისა 1795 წელს, XIX ს.—S 191.

39. პასუხი სენ-მარტენს და მ. ბროსეს გრამატიკისა და ქრონოლოგიის საკითხებზე, 1832 წ.—ლენ. E 52.

40. შესწავება თუ წმიდა მამა ჩვენი ეფეთიმე ვინ უნდა იყოს და ისტ და რომელსა ეამსა, 1829—32 წწ.—ლენ. H 27, ფ. 34—41.

41. ცნობები შაირზე, ნუმისმატიკაზე, ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნზე..., 1833 წ. ლენ. E—53. შდრ. S 3723: შაირობისათვის, გადამწ., დ. ჩუბინაშვილი.

42. გვარნი ანუ საზომი ქართულის ენისა სტიხთა, 1833 წ.—ლენ. E 53, ლენ. E 165.

43. ქართული ენის გრამატიკა, 1833 წ.—ლენ. E 83.

44. აღწერა იერუსალმის ქართულთა მონასტერთა, XIX ს. I ნახ.—S 3651.

45. ბაგრატიონთა გენეალოგია, XIX ს. I ნახ.—H 1780.

46. წიგნთსაცავის კატალოგი, 1835 წ.—ლენ. C. 38.

47. წიგნთსაცავის კატალოგი (ასლი), 1835 წ.—A 1091.

48. ისტორია საქართველომასა ანუ გეორგიისა (დასაწყისი ნაკვეთი), კტირნ. 1814, 1815, 1816, 1818, 1831, 1837—A 1767:2; აგრეთვე: ლენ. H—28, ფ. 227—228, ფ. 118—121, ფ. 111—112.

49. ცნობები სირიელ მამათა შესახებ, XIX ს. I ნახ. — H 3147.

50. მოგზაურობა ჩემი ევროპისა სხვათა და სხვათა ადგილთა, [1837 წ.], ზუგდ. №? (ადგილზე არ ჩანს).

51. გერმანიის იმპერატორ კარლოს V (1517—1556 წწ.) ისტორია (ფრაგმენტი), XIX ს. I ნახ. ლენ. H 27, ფ. 147—178, 181—185.

52. დარიალა, განმარტება შემეცნებისათვის დარიალას კარისა. 1838 წ. — ლენ. E 91.

53. ფრიკა და ელეია და ოქროსმატყლოვანისათვის ვერძისა, 1838 წ. — S—3723.

54. თბილისისათვის, 1838 წ. 4 ნომებერი; შემეცნება ზემო ქართლისა ქვეყანათა რომელ არს სამცხე საათაბაგო ესე სრულიად პროვინცია ახალციხისა ყოვლისა თვისითა ნაწილებითა, 1838 წ. 5 ნომებერი, ივერია. სახელის დებისათვის სრულიად ყოვლისა ზემომასა და ქვემოდასა საქართველომასა, ესე იგი არს სრულიად ყოვლისა გიორგიისა, 1838 წ. 11 ნომებერი, პეტერბურგი, ავტოგრაფი. წერილი ბროსეს—1838 წ. ნომებერი (ო. სენკოვსკის პასუხად) — ლენ. E — 82.

55. ფრიკა და ელეია და ოქროსმატყლოვანისათვის ვერძისა, 1841 წ. ქუთ. № 480.

56. „ვეფხისტყაოსნის“ დასაწყისი, 1843 წ.—ლენ. A 11.

57. განმარტება პოემა ვეფხისტყაოსნისა, 1843 წ.—S 3716⁴¹⁷
58. პითალორ ფილოსოფოსისა სახელთა განმარტებისა *განმარტებისა ვეფხისტყაოსნისა* მურაზის“ ეტიმოლოგია — ფინიკური წარმოშობისა — *Θαλασσις* თამაურის (იზ)—ლენ. H 28. ფ. 24r.
59. Краткая грузинская история, Précis historique de la Géorgie, რუსულ-ფრანგული თარგმანი (პარალელური ტექსტები ორ სვეტად), მთარგმნელი უცნობია, XIX ს. I ნახ.—ლენ. H 28, ფფ. 59—82.
60. მოთხრობა შემოკლებული ივერიისა ესე იგი სრულიად ზემოდასა და ქვემოდასა საქართველოდასა, რომელ არს გიორგია, 1817 წ. შემდეგ, ფრაგმენტი წინასიტყვაობისა, H 28, ფ. 125.
61. ისტორია შემოკლებით ივერიისა, ფრაგმენტი შესავალი ნაწილიდან. 1820—30 წწ.—ლენ. H 28, ფ. 264.
62. კითხვა [იბერთა შესახებ], 1883, წ. იანვ. — ლენ. E — 54.
63. 1805—07 წწ. ამბების (იბრეიმ-ხან შუშელი, რუსეთ-თურქეთის ბრძოლები, სელიმ-ფაშას ბრძოლები...) აღწერა, ფრანგმენტი (1815 წ. შემდეგ), ლენ. H—28, ფ. 122.
64. Известия о грузинских царевичах и царевнах, რუსული ავტორიზებული თარგმანი, 1839—41 წწ.—ლენ. H-32, ფ. 3 r—54 v.
- 65 ქართული ეკლესიების შესახებ ანაკოფიაში (აფხაზეთში), ლენ. M—31. შდრ. ლენ. H—29.
66. Предисловие к пергаменному списку Номоканона, ლენ. H-27, ფ. 32—33. შდრ. H-27, ფ. 42—52.
67. განმარტება პოემა ვეფხისტყაოსანისა (ასლი), XX ს. დასაწყ. H — 2140.
68. საქართველოს ისტორია, 1848 წლის გამოცემის ასლი, 1862 წ. გადამწერი კონია ამილახვარ-ერისთავი—ცენტრ. არქ. № 93.
69. წიგნი მცირე მოთხრობა ივერიის მონასტრისა, გამოკრებული ქართველთა მათიანეთაგან და ბერძნულისა—კატ. № 67, გვ. 23.
70. რუსეთის სამმართველოთათვის და სამსაჯულოთა ადგილთა და სჯულთათვის მოკლედ უწყება—კატ. № 191, გვ. 42.
71. შემოკლებული მოთხრობა კერპისათვის არმაზ შოტტასა—კატ. № 211, გვ. 45.
72. სპარსეთის კარის განგებანი—კატ. № 165, გვ. 36.

417 ამ ხელნაწერის შესახებ პირველი ცნობა დაბეჭდა ალ. ხახანაშვილმა, იხ. „ივერია“, 1892, № 5, № 17, „მწყემსი“, 1892, № 2, გვ. 11—12.

თეიმურაზ ბაგრატიონის შრომათა კატალოგი
სეულ ფრანგულ თარგმანთა ხელნაწერ მკვლევართათვის

1. ქართული წელთაღრიცხვის შესახებ (ქართული და ფრანგული ტექსტები)—ლენ. E 121, Br., 190, 1, Not. VI.
2. კითხვები იბერთა შესახებ (ფრ. ენაზე), 1833 წ.—ლენ C 45, Br. 96, Not. VI (C 61).
3. შენიშვნები ქართველი მეფეების შესახებ, რომელთაც ერქვათ გიორგი და ვახტანგი (ფრ. ენაზე),—ლენ. C 2, Br. 118, Not. VI (C—50).
4. ცხოვრება ბატონიშვილ დავითისა (ფრ. ენაზე), 1832 წ.—ლენ. C—41, Br. 119, Not. VI (C—60).
5. ამონაწერები თეიმურაზ ბაგრატიონის შრომიდან ქართული ენისა და ლიტერატურის შესახებ (ფრ. ენაზე) 1835 წ.—ლენ E 12, Br. 155, Not. VI (E — 181).
6. ანბანი ქართულნი სხვა და სხვა გვარნი, მ. ბროსეს შენიშვნებით, 1833 წ.—ლენ. C—56.

მხატვრული ნაწერები

ლექსები

1. შესხმა ღვთისმშობლისადმი: „ანგელოზნი გტრფიალობენ...“, S—3723.
2. გალექსილი წინასიტყვაობა: „რასაცა კაცი დასთესს, მასვე მოიქცის“...—იხ. ი. ხელაშვილი, სულიერი იფქლი, S 285, გვ. IX—XI.
3. ლექსი — „შენ გეტრფის გული“ — ლენ, E 33, ფ. 40r.
4. ლექსი „შენი სახე ჩემდა მახე“—ლენ. H 28, ფ. 1r.
5. ლექსი—ში, რასათვს გამწირე ვითა მტერი,—ლენ. H 28.-1r.
6. ეპიტაფია მეფის ძის ბაგრატისა— ლენ. H 27.
7. პოეტური გაბაეჭრება—ლენ. E 168.
8. სხვადასხვა ხასიათის ლექსები და პოეტური ჩანაწერები.—ლენ. —E 166, ლენ. E 162, ლენ. 163, ლენ. E 164, ლენ. E 161, ლენ. E 160, ლენ. E 138, ლენ. E 39.
9. მიძღვნა იონა ხელაშვილისადმი ანბანთქებით (1832 წ. 1 აგვისტო): „აღებაძვე ბრძენთ გონიერებით დიდთა“... Q 81:6ხ: S 306; S 130, მინაწ. დ; S 1532:3; S 388:11; H 2226;

S 142:1; S 3272— გადამწერი გარსევან ყორღანოვი, 1825 წ. S 2376:

3,3—გადამწერი ალექსანდრე სულხანოვი, 1825 წ.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

2. ჯემს მორიერი, ჰაჯი ბაბა ისპაანელის თავგადასავალი (ფრაგმენტი; თარგმანი ინგლისურიდან)—ლენ. H 28, ფ. 246v 258r.

3. მიქაელ ჩამჩიანი; სომხეთის ისტორია (არასრული თარგმანი სომხურიდან)—ლენ. H—27, ფ. 458—465; H 28, ფ. 126—145.

4. ტაციტი, ანალები (ფრაგმენტი) — ლენ. H 28; ფ. 113—117.

5. ალ. პუშკინი, ანგელოსი (რუსულიდან)—ლენ. H 28, ფ. 259v—262v.

6. ვოლტერი, ალაფოკლ (ფრანგულიდან)—ლენ. H 20, ფ. 2—32r.

7. აღწერა ასთა სხუათა, და სხუათა ქალაქთა და თუ რაოდენნი არიან რიცხვით მცხოვრები მათ შინა, 1827 წ. პეტერბურგის ეჟრნ. „სევერნის არხივიდამ“ (№19)-1448:90;—ლენ. H 28, ფ. 29-34.

8. რომაულნი სამხედრონი სჯულნი (ლათინურიდან) კატ. № 198, გვ. 44.

9. ფრანციულნი სჯულნი სამხედროთაგანთა შემცოდეთა გარდახდევინებისა (ფრანგულიდან)—კატ. № 199, გვ. 44.

10. მხედრობის დარიგება ნაპოლეონ, ფრანციის იმპერატორის მიერ (რუსულიდან)—კატ. № 197, გვ. 43.

11. ტაქტიკა მანევრი მხედრობისა (ფრანგულიდან)—კატ. № 196, გვ. 43.

12. ათნი გვირგვინნი ანუშრევან სპარსთა მეფისა (სპარსულიდან)—კატ. № 142, გვ. 32.

13. ციცერონი, ბუნებისათვის ღვთისა (რუსულიდან)—კატ. № 136, გვ. 31.

14. კონსტანტინე პროთიერი, სიტყვა თქმულ. დაფლვასა ზედა გრიგორი კონსტანტინეპოლელ პატრიარხისა (რუსულიდან)—კატ. № 49, გვ. 11.

15. დოსითეოს პატრიარქი, იერუსალიმის საპატრიარქოს ისტორია (ბერძნულიდან ქართულად დავით ბატონიშვილთან ერთად ვინმე გიორგი ბერძენის შემწეობით)—წერილები, გვ. 29—30.—ლენ. H—27, ფ. 313—348.

16. დავითნი (თურქულად და სპარსულად) — კატ. დამატ. გვ. 79—80.

1. რუსული და ბერძნული სიტყვების განმარტება (არაბული სიტყვების შესახებ) (1821 წ.) — ლენ. E 104₂.
2. ლექსიკონი—ლენ. H 31, 1.
3. ქართულ-სომხური სპარსული სალექსიკონო მასალა (1834 წ.)—ლენ. H 39.
4. ბოტანიკური ტერმინები—ლენ. H 31₂.
5. ბოტანიკური, ორნოთოლოგიური, ისტიოლოგიური და ეთნოგრაფიული ტერმინები ქართულად (1838 წ.)—ლენ. H 38, შდრ. H 2139, გვ. 447—50.
6. რამდენიმე სიტყვის განმარტება (1830-იანი წლები) — ლენ. E-155.
7. სამხედრო ლექსიკონი (ჭვირნ. 1816 წ.) — A 1763—ა.
8. სულხან-საბა ორბელიანი, „სიტყვის კონა“ შევსებული დავით და თეიმურაზ ბატონიშვილების მიერ თბილისში, 1799 წ.—H 2139.
9. სულხან-საბა, „სიტყვის კონა“ მაკრინე ჩოლოყაშვილის დამატებებით, გადაწერილი და კომენტირებული თეიმურაზის მიერ — ლენ. E—84.
10. რამდენიმე სიტყვის (გალლიციზმი, ნუმიზმატიკა, პენტოგრაფია) განმარტება—ლენ. H 28, ფ. 18_v.
11. რამდენიმე სპარსული სიტყვის (ქესრი, თეირამ, შაპირი) განმარტება,—ლენ. M—31, ფ. 1_r.
12. „ვახტანგის“ ეტიმოლოგია და სხვა.—ლენ. H 28, ფ. 1.
13. სახელნი თვეთა... ლენ. E—83.

სხვადასხვა ხასიათის ჩანაწერები

1. ხარჯების ნუსხა (1803—1811 წწ.)—ლენ. E 151.
2. ხარჯების ნუსხა (1830-იანი წწ.)—ლენ. E 150.
3. ხარჯების ნუსხა (1834 წ.)—ლენ. E 147.
4. ხელწერილი (1838 წ.)—ლენ. E 146.
5. წამლის რეცეპტი—ლენ. C 49.
6. კარის ეკლესიის შესახებ—ლენ. C 48.
7. სახლის შეფასება დასაგირავებლად (1825 წ.)—ლენ. E 145.

1. დარეჯან დედოფლისადმი 1805 წ. 30 ივლ.
2. მარიამ დედოფლისადმი,
3. იდავით ბატონიშვილისადმი,
4. იოანე ბატონიშვილისადმი (ოთხივე ეს წერილი გამოცემულია ა. აბრამიშვილის მიერ, ლიტ. წერილები თბ., 1968).
5. იონა ხელაშვილისადმი (1817 წ. 8 აგვისტოს)—S 1532:3.
6. იონა ხელაშვილისადმი (1823 წ. 19 ივლისს)—S 1532:113.
7. იონა ხელაშვილისადმი (1831 წ.)—S 388:11.
8. იონა ხელაშვილისადმი, H 2226.
9. ალ. გოლიცინისადმი (1818 წ.)—ლენ. H 28, 154r.
10. ა. ა. ზაკრეესკისადმი (რუსულად) 1828 წ.—ლენ. A 13.
11. ბაგრატიონთა ღერბის ჩანახატი და მინაწერები ფრანგულად მ. ბროსესადმი — ხელნ. ინსტ. ბროსეს არქ. № 163.
12. წერილების კონვერტები თეიმურაზის საბეჭდავებით (18 ცალი 1833—37 წწ.) — ხელნ. ინსტ., ბროსეს არქ. № 155.
13. მ. ბროსესადმი (ფრანგულად 1836 წ. 29 ოქტ.) — ხელნ. ინსტ. ბროსეს არქ. № 47.
14. მ. ბროსესადმი (1830—45 წწ. სულ 43)—ხელნ. ინსტ., ბროსეს არქ. № 27, 46, 48—71 (გამოცემულია ს. ყუბანეიშვილის მიერ, თბ., 1964).
15. მ. ბროსესადმი (1832 წ.) ლენ. E—84.
16. სენ-მარტენისა და მ. ბროსესადმი (1832 წ.)—ლენ. E 52.
17. მ. ბროსესადმი (1833 წ.) — ლენ. E 54.
18. მ. ბროსესადმი (1834 წ.) — ლენ. H 39.
19. მ. ბროსესადმი (1837 წ.) — ლენ. P 19/67.
20. მ. ბროსესადმი (1838 წ.)—ლენ. E 82.
21. მ. ბროსესადმი (1838 წ.) — ლენ. H 38.
22. მ. ბროსესადმი (1838 წ.) — ლენ. E 91.
23. ბარონ როზენისადმი (1835 წ. 30 ივლისს რუსულად) — ОПИ ГИМ СССР (Москва), ф. № 6, ая х. Розена, ед. хр. 4, стр. 594—5.
24. პ. ნ. ფუსისადმი (1837 წ. 16 ივლისს) ფ. 1, оп. 2 — 1837, № 25, § 446, ЛО Архива АН СССР, შდრ. ხელნ. ინსტ. ბროსეს არქ. № 158.

25. ვ. ი. გრიგოროვიჩისადმი (1840 წ. 26 მარტს) — ИРЯ (ИД), собр. Дашкова П. Я. ф. 93, оп. 3, № 1210 (დაბეჭდილია გ. შარაძის მიერ, ყურნ. „საბჭოთა ხელოვნება“, № 10, 1969).

26. ნინო ბატონიშვილისადმი — ლენ. E 149.

27. ბაგრატ ბატონიშვილისადმი — ხელნ. ინსტ., ბროსეს არქ. № 156.

თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ ხელმოწერილი
ისტორიული საბუთები

1. თ. ჟორდანია, ქრონიკები, წიგნი III, გ. ჟორდანიასა და შ. ხანთაძის რედაქციით, თბ., 1967, გვ. 319, 437, 438, 444, 509, 595.

2. С. С. Какабадзе, Грузинские документы ЛО Института народов Азии, М., 1967, №№ 126, 133, 142, 186, 187, 453, 488.

თეიმურაზის ნაქონი და მის მიერ გადაწერილი
ხელნაწერები (ანდერძ-მინაწერებით)

1. ქართლის ცხოვრება (18 ს. დასაწყ.) ლენ. M—24 გრიგოლ წერეთლისეული, თეიმურაზს შეუძენია 1843 წელს.

2. ფარსადან გორგიჯანიძე, საქართველოს ისტორია, გადაწერილი 1841—43 წწ. პეტერბურგში, თეიმურაზის დაკვეთით, სვ. ტაბიძის მიერ პლ. იოსელიანის 1841 წ. აღმოჩენილი ნუსხიდან (შდრ. H—2140, 2492) უმნიშვნელო ნაწილი გადაწერილია ოვით თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ, ტექსტს დედნიდან განსხვავებით ახლავს გამამწერთა (თეიმურაზ ბაგრატიონი, ს. ტაბიძე) კრიტიკული შენიშვნები, ხოლო 250 ფ. არის ს. ტაბიძის მიერ ჩაწერილი ბიოგრაფიული ცნობები თეიმურაზ ბაგრატიონზე, ლენ. H 23.

3. მცირე ქართლის ცხოვრება (ქრონოლოგიური ჩვენებანი, სეხნია ჩხეიძე, პაპუნა ორბელიანი), ომან ხერხეულიძე, მეფობა ირაკლის მეორისა, გადაწერილი და შევსებული თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ პეტერბურგში, 1838 წელს, ლენ. E 30.

4. ანტონ I, შემოკლებული ქართლის ცხოვრება (1756 წ.), გადაწერილი პეტერბურგში 1835 წ. ს. ტაბიძის მიერ თეიმურაზის შეკვეთით. ტექსტს ახლავს თეიმურაზის დამატებანი მისივე ხელით (ფ. 37r, 38v, 41r) ლენ. E 22. შდრ. ლენ. E 61 იგივე ტექსტი, ოლონდ დამატებანი: თეიმურაზისეული პერიოდიზაცია საქართველოს ისტორიისა (ფ. 1r) და ათონის მონასტერზე.

5. დავით ბაგრატიონი, საქართველოს ისტორია, რუსულ ენაზე, გადაწერილი 1817 წ. პეტერბურგში; თეიმურაზის ნაქონი ლენ. М 25.

6. დავით ბაგრატიონი, საქართველოს ისტორია, იგივე, შავის ფრაგმენტი ქართულ ენაზე, ავტოგრაფი, 1816 წ., თეიმურაზის ნაქონი ლენ. Н—28.

7. Х. Френ, «Над знатнейших ориантальных рукописях Румянцовской музей от Френа», რუსული თარგმანი აკად. ქ. ფრენის წერილისა: Ueber die wichtigsten Orientalischer Handschriften des Ruminzow' chen Museums, Bulletin de l'Acad. de Sc. de S-Ptb. I, стр. 156—157. თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. Н 32, ფ. 1 r—2 v.

8. ქორონიკონი, გადაწერილი თ. ბაგრატიონის მიერ 1820 წლის 20 აგვისტოს, პეტერბურგში, ლენ. Н 28.

9. ვახუშტი ბაგრატიონი, კინკლოსი საუკუნო, გადაწერილი თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ 1821 წელს, პეტერბურგში, ლენ. Н 27.

10. ხრონოგრაფი (18 ს.) თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. М 22.

11. დავით ბაგრატიონი, ისტორია-ნარკვევი, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. С 11.

12. ლეოლრაფია და ბუნებითი ისტორია ასურეთისა, თარგმნილი რუსულიდან ავთ. თუმანიშვილის მიერ 1812—13 წწ. თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. Н 19.

13. კვინტის კურციოს, საქმეთათვის ალექსანდრე დიდისა შეფისა მაკედონელისაჲა, ანტონ I თარგმნილი რუსულიდან, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. Н 28.

14. Мухаммед Мирза Мехди Астерабади, История о персидском Шахе-Надире, რუსული თარგმანი ავთ. თუმანიშვილისა (1816 წ.) დავით ბაგრატიონის ქართული თარგმანიდან (1802 წ. ლენ. М 15), თეიმურაზის ნაქონი ლენ. М 40.

15. პიკოლ, გამოკრებული მოთხრობა სპარსეთისა, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. М 31.

16. ფრანციით უკანასკნელი კომედიამ (ნაპოლეონის შესახებ), ქართული თარგმანი ტარასი ალექსი-მესხიშვილისა, გაზეთიდან „ბერლინის უწყებანი“ (1815 წ. 3 ივნისის ნომერი), თეიმურაზ ბაგრატიონის გადაწერილი 1815 წ. პეტერბურგში, ლენ. Н 28, ფ. 175r—178v.

17. ზომა ქვეყანისა და მიმოსვლა ღერძთა ამიერ და იმიერ პლანეტთა ხარისხნი ანუ სარტყელნი, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. — Н 28, ფ. 218—223.

18. ტიმოთე გაბაშვილი, მიმოსვლა, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. E 31.

19. იონა გედევანიშვილი, მიმოსვლა, თეიმურაზის ნაქონი, კრებულში, ლენ. E 23.

20. ვიქტორ გიორგაძე, ორი წარწერა წმ. გიორგის ხატზე, თეიმურაზის მიერ გადაწერილი 1844 წ., ლენ. E 157.

21. ევთიმე ქართველი, ანდერძი რჩულის კანონიდან (ლენ. C 1, გადაწერილი თეიმურაზის მიერ (1829—32 წწ.) ლენ. H 27, ფ. 263v—217r.

22. სამართლის წიგნები, შემოდებული ვახტანგ VI მიერ 1705—08 წწ. გადაწერილი თეიმურაზ ბაგრატიონის შეკვეთით 1819 წელს პეტერბურგში ტარასი იერომანიხისა და იოანე ხმალადის მიერ, ნაწილობრივ თეიმურაზის მიერაც (ფ. 157r—160v) ლენ. M 23.

23. Давид Багратиони I. Обзорение Грузии по части прав и законовещения, 2. Законы, 1813 — 14 гг. თეიმურაზის ნაქონი — ლენ. H-24.

24. ალექსი მიხეილისძე, სამართლის წიგნი, თარგმანი რუსულიდან 1729 წ. ასლი გადაღებული 1762 წელს ნ. მაღალაძის მიერ, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. M 39.

25. პეტრე პირველი, საზოგადო რეღლამენტი ანუ წესდებულება, თარგმანი რუსულიდან ვ. კილაძის მიერ 1803 წ. ავტოგრაფი, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. H 14.

26. ზაპა ულ-დინ მუჰამად ამილი, ჯამი-აბასი, ფარსადან გორგიჯანიძის თარგმანი 1666 წ. ავტოგრაფი, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. M 27.

26. მონტესკიე, გულისხმის ყოფისათვის სჯულისა, დავით ბაგრატიონის თარგმანი 181—15 წწ. თეიმურაზის თხოვნით; ავტოგრაფი, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. H—26.

27. პროკლე დიადიხოსი, კავშირნი ღის მეტყუყლებითნი, იოანე პეტრიწის თარგმანი მისივე ვრცელი კომენტარებით, გადაწერილი 1757 წ. თბილისში, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. C—4.

28. პორფირი, შეყვანილება [არისტოტელეს „კატეგორიის“ შესავალი], თარგმანი სომხურიდან ზურაბ შანშოვანის მიერ 1736 წ. ასტრახანში, ასლი გადაღებული კირილე არქიმანდრიტისა, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. C 15.

29. დავით უძლეველი, კომენტარები არისტოტელეს „განმარტებისათვის“ (იგივე „პერი არმენიას“ — Περὶ ἐπισημειῶν), თარგმნილი სომხურიდან ზ. შანშოვანისა და ვახუშტი ბაგრატიონის

მიერ 1738 წ. მოსკოვში, ასლი ვინმე ზაქარიასი 1760 წ. თეიმურაზ ბაგრატიონის საკუთრება 1835 წლიდან ლენ. C 15.

30. 1) ს ვ მ ე ო ნ ჯ უ ლ ა ე ლ ი, წიგნი დიალიტიკისა; 2) ს ო მ ხ უ რ ი დ ა ნ. 2) დ ა ვ ი თ უ ძ ლ ე ვ ე ლ ი, წიგნი მყოფთათვის; 3) კ ი თ ხ უ ა ნ ი საფილოსოფოსონი მელიტის ბერძენთა ფილოსოფოსისაგან და მიგებანი მოსტეს ათინურისა ერმანიტელისაგან, თარგმანი სომხურიდან. თეიმურაზის ნაქონი ლენ. C 7.

31. ა ნ ტ ო ნ I, კატილორიათა არისტოტელითაღ შეყვანილება, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ C 19. შდრ. იგივე, ლენ. C 21.

32. დ ა ვ ი თ ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, შემოკლებული კატილორია, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. C 17.

33. კ ი ტ ა ი ო ს ს ი ბ რ ძ ნ ე, თარგმნილი გაიოზ რექტორის მიერ რუსულიდან 1777 წ. თელავში, ნაბეჭდი ცალი, მოსკოვი, 1784 წ. თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. C 10.

34. ბ ა ა ს ი კ ლ ა რ კ დ ა ლ ე ი ბ ნ ი ც ი ს ა, თარგმნილი ფრანგულიდან ილია ბაგრატიონის მიერ 1844 წ. მოსკოვში და მიძღვნილი თეიმურაზისადმი, ავტოგრაფი, ლენ. K 7.

35. ვ ო ლ ტ ე რ ი, შობისთვის, თარგმნილი ფრანგულიდან დავით ბაგრატიონის მიერ, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. H 20.

36. ა ნ ს ი ლ ი ო ნ ი, ესტეტიკებრნი განსჯანი, რუსულიდან თარგმნილი დავით ბაგრატიონის მიერ, ავტოგრაფი, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. M 35.

37. თ ე ო ფ ი ლ ა ქ ტ ე რ უ ს ა ნ ო ვ ი, პაექრობა, თარგმნილი რუსულიდან დავით ბაგრატიონის მიერ, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. M 26.

38. ცნობა ისტორიული და ლეოლრაფიული ზღაპარ-სიტყუაობა შეკრება რაოდენთამე ძველთა ღმერთებთა ელლინთაგან ღმერთად აღსარეულთა, თარგმნილი რუსულიდან დავით ბაგრატიონის მიერ, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. 33.

39. ი ო ა ნ ე ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, მდებლობა, ნერგთა, მკეცთა, მფრინველთა და ქვეწარმავალთა და აგრეთვე სხვათა მეტალთა და ბუზთა ქართული, არაბული, სპარსული, თათრული, ლათინური, სომხური სახელები; თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. H 31.

40 ა ნ ტ ო ნ I, სიმეტნე ღრამმატიკისა პირუჭლისა კერძოსა, თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. E 39.

41. ა ნ ტ ო ნ I ღრამმატიკა, [II], თეიმურაზის ნაქონი—ლენ. K 9.

42. ანტონ I, ღრამმატიკა [II], გადაწერილი გიორგი პაიჭაძის მიერ 1812—13 წწ. პეტერბურგში, თეიმურაზის შეკვეთით. თხზულებები დასათარგმნელია თეიმურაზის მიერ: „ქელოვნება აზნაუთქმელობისა იგი საღრამატიკოსა სწავლისა“, და შევსებულია მის მიერვე ვასილ ნილაშვილთან ერთად; 1832 წ. თებერვალში თეიმურაზმა ეს ნუსხა გადაუგზავნა პარიზში მ. ბროსეს. ახლ.—ლენ. M 54.

43. დავით ბაგრატიონი, საფუძველი სიბრძნისა, გადაწერილი იოსებ ნაზაროვის მიერ თეიმურაზის შეკვეთით 1830-იან წწ. ლენ. E 26.

44. სოლომონ დოდაშვილი, შემოკლებული ქართული ღრამმატიკა, ნაბეჭდი, თბილისი, 1830; ავტორის მიერ წარწერით მირთმეული თეიმურაზისადმი, ლენ. E 21.

45. Российская грамматика, თეიმურაზის ნაქონი—ლენ. E 39. ფ. 7—28.

46. გიორგი ათონელი ეფთვიმე ქართველის თარგმანი წიგნთანი; გიორგი მცირე, გიორგი ათონელის თარგმანებანი წიგნთანი თეიმურაზის შენიშვნებით ლენ. H 27. ფ. 4—5.

47. დავით მესხიშვილი ძუჭლთა ქართუჭლთა მთარგმნელთათვის თეიმურაზის შენიშვნებით. დავით მესხიშვილი, რიცხვნი წიგნთა ქართულთა სხვათა და სხუათა გადაწერილი თეიმურაზის მიერ 1823 წ. პეტერბურგში. ლენ. H 27 ფ. 1v 64—71, 76—92.

48. სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა, დამატება მაკრინე ჩოლოყაშვილის, გადაწერილი თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ, 1832 წ. ლენ. E 84.

49. „აბდუ-ლ-მესიანი“ და „თამარიანი“ გადაწერილი თეიმურაზ ბაგრატიონის კალიგრაფიული ხელით (კვირნ. 1828)—A 1411.

50. კრებული (იოანე ოქროპირი, იოანე სინელი, გრიგოლ ღვთისმეტყველი), ტექსტები ნასწორები თეიმურაზის ხელით, 1820 წ. აგვისტო, პეტერბურგი—H 2348.

51. საკითხავები, გამაწერი თეიმურაზ ბაგრატიონი—S 3648.

52. სჯულის კანონი, გამაწერი თეიმურაზ ბაგრატიონი,—S 3730.

53. ქილილა და დამანა (საბასეული რედაქცია), გადაწერილი 1813 წ. ეპიფანე იერომონახის მიერ ალ. ნეველის ლავრაში, თეიმურაზის თხოვნით, H 2119.

54. მწველ ბელთათვის, კლ. იოსელიანის მითმეული თეიმურაზისადმი 1834 წ., H 2317.

55. კრებული (ო. ხერხეულიძე, ილარიონ იერომონახი, სვეტიცხოვე-
სიო მოთხრობა, სჯულის კანონის საძიებელი...), გადამწერი თეიმურაზ
ბაგრატიონი ს. ტაბიძესთან ერთად, 1845 წ. — S 3677. ნიკოლოზი
ნიკოლოზი

56. კრებული (ნიკოლოზ გულაბერისძე, გრიგოლ ხუცესმონაზო-
ნი...) (სულ 21 ტექსტი), გადამწერი თეიმურაზ ბაგრატიონი, S 3637.

57. კრებული (სხვადასხვა ხასიათის თხზულებანი), გადამწერილი
თეიმურაზ ბაგრატიონის მონაწილეობით,—H 2345.

58. კრებული (სხვადასხვა ხასიათის თხზულებანი), გადამწერილი
თეიმურაზ ბაგრატიონის მონაწილეობით—ლენ. E 23.

59. წმინდანთა ცხოვრებანი (წმ. გიორგი, წმ. ევსტათე, წმ. ბარ-
ბარე, წმ. პარასკევა...), გადამწერილი 1800 წელს გრიგოლ იერომონახის
მიერ, თეიმურაზის თხოვნით A 878.

60. საპოლექტიკო თეატრონი, გადამწერილი ტარასი ალექსი-მესხი-
შვილის მიერ 1828 წ. თეიმურაზის თხოვნით—S 3694.

61. ძლისპირები, XVIII ს. თეიმურაზის ნაქონი—S 3631.

62. მონტესკიე, გულისხმისყოფისათვის სჯულთა, I ტ.
1814 წ. თეიმურაზის ნაქონი — S 370.

63. მონტესკიე, გულისხმისყოფისათვის სჯულთა, II ტ.
1816 წ. თეიმურაზის ნაქონი, S 371.

64. ნიკიფორე ხუცესი, ანდრია სალოსის ცხოვრება,
XIX ს. თეიმურაზის საკუთრება, S 3636.

65. ვახუშტი, ცხოვრება ქართლისა, XVIII ს., თეიმურაზის სა-
კუთრება, S-3860,

66. ახალი ქართლის ცხოვრება (ფრაგმენტი), XVIII ს. თეიმურა-
ზის საკუთრება S 3226.

67. კრებული (თეიმურაზ II, ვნებანი იესო ქრისტესნი), 1753 წ.
თეიმურაზის საკუთრება, S 3633.

68. ქართლის ცხოვრება, XIX ს. თეიმურაზის საკუთრება—S
3666.

69. ქართლის ცხოვრება (რუმინანცევისეული), 1709 წ. დასაწყისი,
13 ფურცელი თეიმურაზ ბაგრატიონის ხელითაა შევსებული, თეიმუ-
რაზის ნაქონი H 2080.

70. რუდოლფ ოსტრატო, ღირსი ხსოვნისა, თარგმანი რუ-
სულიდან დავით ბატონიშვილისა, თეიმურაზ ბაგრატიონის საკუთრე-
ბა, H 2314.

71. მილორდიანი, თეიმურაზის საკუთრება H 2320.

72. „აბდულ მესიანი“ და „თამარიანი“, XIX ს. თეიმურაზ ბაგ-
რატიონის საკუთრება, H 2324.

73. თეიმურაზ II, ლექსთა კრებული, 1808 წ. თეიმურაზის საკუთრება H 2325.
74. ეკატერინე II, დაწესება მმართველობისათვის ათა, თარგმანი გოდერძის ფირალოვისა, თეიმურაზ ბაგრატიონის საკუთრება, H 2332.
75. ანტონ I, კატეხიზმო, 1783 წ. თეიმურაზის საკუთრება H 2343.
76. დავით ბატონიშვილი, ღრამატიკა, 1790 წ. თეიმურაზის ნაქონი, პარიზი, № 18.
77. მირიანი, ქალ-ვაჟიანი, ამირანდარეჯანიანი, 1798—1830 წწ. თეიმურაზის ნაქონი, ლენ. E 40.
78. ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსანი“, 1712 წ. თეიმურაზის ნაქონი, მისივე შენიშვნებითა და ჩამატებებით, ლენ. K 10.
79. იოანე ბატონიშვილი, რუსულ-ქართული ლექსიკონი, ბოძებული თეიმურაზისათვის პეტერბურგში, 1819 წ. ცენტრ. არქ. № 122.
80. ამბავი მაჰმადისი თარგმანთა შინა ფსალმუნთასა, 1824 წ. გადაწერილი თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ,—S 3641.
81. საიათნოვას ლექსების კრებული გადაწერილი ი. სეიდოვის მიერ თეიმურაზის თხოვნით, — ლენ. H 21.

კ რ ი ბ ტ ო გ რ ა მ ე ბ ი

1. S—371
2. ლენ. H—27, ფ. 14r, 31v 466v.
3. ლენ. K—9.
4. ლენ. C—9.
5. ლენ. C—11. ფ. 1r.

ТЕЙМУРАЗ БАГРАТИОНИ

ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ

Резюме

Предлагаемая вниманию читателя книга представляет собой I часть монографического исследования, в котором освещен жизненный путь выдающегося грузинского ученого I половины XIX в. Теймураза Багратиони (1782—1846).

После Вахушти древняя Грузия, в новую эпоху, не имела более крупного ученого, чем Теймураз Багратиони. Вместе с ним он был создателем картвелологической школы в Петербурге, первым грузином-академиком и одним из зачинателей возродившейся в наше время грузинской науки.

Теймураз Багратиони родился 23 апреля 1782 г. в Тбилиси. Он был сыном последнего грузинского царя Георгия XII. Обучением и воспитанием молодого царевича руководили ректор Телавской семинарии, писатель и каллиграф Давид Алексимехишвили, известные поэты Петре Ларадзе и Давид Чолокашвили, а также старшие братья Теймураза, Давид и Иоани.

В 1795 г. Теймураз Багратиони явился очевидцем захвата Тбилиси Ага-Магомет-ханом. Он принял участие в Крцаниской битве, достоверное научное описание которой дал в своих исторических сочинениях.

В 1800 г. Теймураз женился на дочери горийского моурава Елене Амилахвари. Детей у них не было.

Теймураз Багратиони — один из тех грузинских царевичей, которые восстали против окончательной ликвидации Картл-Кახетского царства в 1801 году и установления владычества России в Грузии. Поэтому в феврале 1803 г. недовольный Теймураз бежал из Тбилиси от главноуправляющего П. Д. Цицианова и направился в Джаро-Белакан к своему старшему дяде Александру — сыну Ираклия II.

Генерал Цицианов послал в погоню за бежавшим царевичем русское войско во главе с генералом Гуляковым. 13 марта 1803 г. Гуляков нанес поражение джаро-белаканцам и Теймураз был вынужден вместе с царевичем Александром бежать в Персию.

В Тегеране Теймураза с большими почестями принял Фат-Али-шах, надеявшийся использовать грузинского царевича в своих интересах в Русско-иранской войне. В Персии Теймураз пробыл до 1810 года. В течение целых семи лет мы видим его в иранском войске рядом с наследником престола Аббасом-Мирзой. Здесь Теймураз руководит иранской артиллерией, организованной военным посольством Наполеона. Наряду с военной деятельностью Теймураз ведет большую научно-литературную и переводческую работу, изучает иностранные языки (персидский, арабский, турецкий, французский и др.). Для иранской истории особый интерес представляют принадлежащие перу Теймураза исторические труды, написанные в тот период: «История Каджаров», «Персидские дневники».

В Иране Теймураз Багратиони пытался создать антирусскую коалицию, с каковой целью, помимо иранского шаха, установил связи с наполеоновской Францией, Англией, Турцией. Постепенно, однако, он убедился в беспочвенности своих поли-

тических замыслов. Поэтому в сентябре 1810 г. он покинул строящееся под Ереваном войско Аббаса-Мирзы и явился к полковнику Уракову, командиру передового отряда русской армии. Отсюда Теймураз Багратиони был вскоре доставлен в Тбилиси, откуда главноуправляющий генерал А. П. Тормасов в октябре того же года отправил его со свитой в Петербург.

12 января 1811 года, спустя почти три месяца странствий, Теймураз Багратиони прибыл в Петербург. Эту поездку он описал в своих дневниках, озаглавленных «Путешествие из Тбилиси в Петербург» и содержащих ряд тонких и интересных наблюдений над жизнью и обычаями России того времени.

Прибывшего в столицу грузинского царевича в Зимнем Дворце принял император Александр I. Петербург стал для Теймураза местом постоянного жительства, где он провел всю свою сознательную жизнь. В 1813—35 гг. Теймураз жил на 9-й линии Васильевского острова в доме № 81. Это было двухэтажное здание, в котором он разместил и придворную грузинскую церковь.

Т. Багратиони глубоко окупился в общественную жизнь России. Он проявляет живой интерес к Отечественной войне 1812 года и к движению декабристов. Грузинский царевич находится в близких отношениях с прогрессивными русскими общественными деятелями, поэтами, художниками, учеными (А. Пушкиным, А. Троицким, К. Брюлловым, С. Уваровым, Ф. Шармуа, Хр. Фрэнгом, А. Шёгренем, П. Строевым, П. Ганом и др.).

С 1830 г. закладываются основы научных связей Теймураза с работавшим в Париже картвелологом М. Броссе. В 1836 г. М. Броссе избирается членом Петербургской Академии наук. Французский ученый в 1837 г. прибывает в Петербург, и с этого времени научное сотрудничество Т. Багратиони и М. Броссе приобретает особенно широкий размах. Акад. М. Броссе считал себя учеником Теймураза Багратиони.

Живя в Петербурге, Т. Багратиони стремился воспитать достойное молодое поколение соотечественников. С его именем связаны воспитание и научные успехи достойных представителей новой грузинской интеллигенции (Д. Чубинашвили, П. Иоселиани, С. Додашвили и др.). Кроме того, просвещенный грузинский царевич руководит каждым новым начинанием в области прогресса грузинской культуры (создание нового грузинского шрифта, осуществление в 1841 году второго печатного издания «Венхисткаосани» и др.).

В 1836 г. Т. Багратиони отправился в Европу на излечение (на карлсбадские и мариенбадские минеральные источники). В Берлине он был принят прусским императором Фридрихом-Вильгельмом III-м. Поездку в Европу Теймураз описал в кни-

те «Мое путешествие по разным местам Европы», занявшей почетное место в грузинской литературе жанра путешествий.

Годы жизни в Петербурге (1811—1846) являются самым плодотворным периодом научно-литературной работы Т. Багратиони. Сперва он приступил к изучению европейских языков, используя полученные знания в работе над переводами (он перевел Аристотеля, Тацита, Цицерона, Вольтера, Наполеона, Пушкина и др.), знакомился с разными областями знания (математикой, зоологией, физикой, географией, военным делом и др.), писал оригинальные стихи, внес определенный вклад в грузинскую драматургию.

Как стало ясным в дальнейшем, Т. Багратиони в этот период готовился к серьезной картвелологической работе. Он не только воспитал новое поколение картвелологов, но и своими фундаментальными трудами создал новый этап в изучении истории Грузии и письменных источников, в руствелологии, поэтике, лексикографии...

Научные заслуги Теймураза Багратиони с самого же начала получили всеобщее признание.

В 1814 г. Т. Багратиони был избран членом новообразованного Российского библейского общества.

В 1831 г., по представлению акад. Сен-Мартена и М. Броссе, Т. Багратиони был зачислен в число членов Парижского Азиатского общества.

В декабре 1837 г. Т. Багратиони был единогласно избран почетным членом Российской (Санкт-Петербургской) Академии наук.

27 января 1844 г. Т. Багратиони избирается почетным членом Копенгагенского королевского общества антикваров.

Непрерывные труды и петербургский климат рано подорвали здоровье Теймураза: 25 октября 1846 г. он скончался в Петербурге. 29 октября он был похоронен в Александрово-Невской лавре, в Федоровской церкви, рядом со своим старшим братом Давидом Багратиони (скончавшимся в 1819 г.).

THEIMURAS BAGRATIONI

LEBENS LAUF

Zusammenfassung

Der vorliegende Band ist der erste Teil der Monographie, in der der Lebensweg des hervorragenden georgischen Wissenschaftlers der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts Theimuras Bagrationi dargelegt ist.

Ausser Wachushti kennt das alte Georgien in der neueren Zeit kaum einen Wissenschaftler, wie Th. Bagrationi, der sich so einen guten Ruf erworben hätte. Th. Bagrationi, einer der ersten Person die für die europäischen Wissenschaftler charakteristischen Züge vereinigt waren, war Begründer der Peterburger kartographischen Schule, das erste georgische Mitglied der russischen Akademie der Wissenschaften, einer der ersten Vorläufer der in unseren Zeiten wiedergeborenen georgischen Wissenschaft.

Th. Bagrationi wurde am 23. April 1782 in Tbilissi als Sohn des letzten Königs von Karthalinien und Kachethien Giorgi 12. geboren. Mit seiner Erziehung und Bildung befassten sich der Rektor des Thelawer Seminars, Schriftsteller und Kalligraph David Alexi-Meschischwili, die Dichter Petre Laradse und David Tscholokaschwili, ebenso seine älteren Brüder die Prinzen David und Johannes.

1795 wurde Th. Bagrationi Augenzeuge des Einfalls Aga Mohamed Chans in Tbilissi. Er nahm am Krzanisser Kampf teil, dessen geschichtstreues Bild er in seinen Werken darlegte.

1800 heiratete Theimuras' Elene, die Tochter Othar Amilachwaris, des Verwalters von Gori. Diese Ehe blieb kinderlos.

Theimuras Bagrationi war einer von den Prinzen, die 1801 gegen die Aufhebung der königlichen Herrschaft in Karthalinien und Kachethien und gegen die Einführung der russischen Herrschaft in Georgien aufgetreten sind. Aus diesem Grund floh der enttäuschte Theimuras nach Tschar-Belakan zu seinem ältesten Onkel Alexandre, dem Sohn Herakles II.

Zur Verfolgung Theimuras' schickte General Zizianow, der russischerseits eingesetzter Gouverneur für Georgien, eine Truppe unter der Führung des Generals Guljakow, die am 13. März 1813 die tschar-belakanischen Truppen schlug. Theimuras war gezwungen zusammen mit dem Prinzen Alexandre zu fliehen.

In Teheran wurde Theimuras vom damaligen persischen Chan Path Ali Schah, welcher hoffte, den georgischen Prinzen für seine Ziele in einem künftigen Krieg gegen die Russen zu gewinnen, warm empfangen. In Persien verweilte er bis 1810. Sieben lange Jahre sehen wir ihn im persischen Heer neben dem Kronprinzen Abass Mirsa. Er ist Befehlshaber für die von Napoleons Militärateache organisierte persische Artillerie. Gleichzeitig führt er seine wissenschaftliche, literarisch-übersetzerische Tätigkeit weiter, studiert mehrere

Fremdsprachen (Persisch, Arabisch, Türkisch, Französisch.). Seine Werke: „Geschichte der Kadsharen“ und „Persisches Tagebuch“ die in dieser Zeit verfasst worden sind, haben besondere Bedeutung für die persische Geschichte.

In Iran versucht Theimuras eine antirussische Koalition zu bilden. Aus diesen Gründen tritt er in Beziehung nicht nur mit dem persischen Schah, sonder auch mit Frankreich, England und mit der Türkei. Aber Theimuras kam allmählich zu der Überzeugung, dass seine politischen Pläne ungenügend fundiert waren. 1810 verlässt er heimlich das Heer von Abass Mirsa, das bei Jerewan gelagert war und ergab sich der vom Oberst Urakow befehligten russischen Grenztruppe. Er wurde bald nach Tbilissi zu dem damaligen Gouverneur General A. P. Tormassow gebracht. Dieser schickte ihn mit einem Geleit nach Peterscurg.

Am 12. Januar 1811, nach fast drei monatiger Reise, kam Th. Bagrationi in Petersburg an. Seine Reise schilderte er in dem Tagebuch „Die Reise von Tbilissi nach Petersburg“, das beachtenswerte und interessante Betrachtungen über die damalige Lebensweise, Sitten und Gewohnheiten in Russland enthält.

Der georgische Prinz wurde im Winterpalast vom Kaiser Alexander I. empfangen. Petersburg wurde für Theimuras standiger Wohnsitz. Dort verbrachte er den Rest seines Lebens. Theimuras bewohnte ein zweistöckiges Haus in der neunten Linie 81, auf der Bassiliusinsel. Hier liess er auch eine georgische Hofkirche bauen.

Theimuras widmet sich ganz dem gesellschaftlichen Leben. Er zeigt grosses Interesse für den vaterländischen Krieg von 1812 und für die Bewegung der Dekabristen. Der georgische Prinz unterhielt enge Beziehungen zu den fortschrittlichen russischen Dichtern, Künstlern, Wissenschaftlern (A. Puschkin, A. Tropinin, K. Brülrow, S. Uwarow, P. Charmua, K. Fren, A. Schagren, P. Strojew, P. Gren...).

1830 tritt Theimuras in wissenschaftliche Beziehung mit dem französischen Kartwelologen M. Brosset. 1836 wird M. Brosset zum Ehrenmitglied der Petersburger Akademie der Wissenschaften gewählt. 1837 besucht der französische Gelehrte Petersburg und die wissenschaftliche Zusammenarbeit zwischen M. Brosset und Th. Bagrationi vertieft sich. M. Brosset sah Th. Bagrationi als seinen Lehrer an.

Th. Bagrationi gab sich viel Mühe der jungen Generation seiner Landsleute eine gute Erziehung zuteil werden zu lassen. In Petersburg ist mit seinem Namen die Erziehung der besten Vertreter der neuen georgischen Intelligenz (D. Tschubinaschwili, Pl. Iosseliani, S. Dodaschwili) verbunden. Ausserdem ist Th. Bagrationi der Führer aller neuen Unternehmen die das Fortschreiten der georgischen Kultur zum Ziel hatten. (er hat den neuen Schrifttyp geschaffen, die zweite Auflage „Des Recken im Pantherfell“ vorbereitet (1841) usw.).

1836 reiste Theimuras zur Kur nach Europa (Karlsbad und Marienbad). In Berlin empfing ihn der preussische König Friedrich Wilhelm III. Seine Europareise beschrieb er im Buch „Meine Reise nach Europa und in andere Gebiete“, das einen besonderen Platz unter den gesamten Reisebeschreibungen der georgischer Autoren einnimmt.

Sein Leben und seine wissenschaftlich-literarische Tätigkeit in Petersburg (1811—1846) war ausserordentlich fruchtbar. In den Anfangsjahren studierte er europäische Sprachen, wodurch seine Übersetzerische Tätigkeit gefördert wurde. (Er hat die Werke von Aristoteles, Tacitus, Cicero, Voltaire, Napoleon, Puschkin übersetzt...). Er studierte verschiedene Zweige der Wissenschaft (Mathematik, Physik, Geographie, Tierkunde, Militärwissenschaften...), schrieb originelle Gedichte, Poeme und Dramen.

Wie sich herausgestellt hat bereite sich Theimuras Bagrationi in dieser Zeit auch für kartwelologische Arbeiten vor. Er hat eine ausgezeichnete Generation von Kartwelologen erzogen und hat durch seine grundlegenden Arbeiten ein vollkommen neues Stadium für das Studium der georgischen Geschichte, der Schriftlichen Überlieferungen, Rustwelologie, Poetik, Lexikographie eingeleitet.

Th. Bagrationis wissenschaftliches Verdienst fand bald allgemeine Anerkennung; 1814 wurde er zum Mitglied der neugegründeten russischen Bibelgesellschaft gewählt.

1831 wurde Th. Bagrationi auf Vorschlag von Saint Martin und M. Brosset in die Asiatische Gesellschaft Paris aufgenommen.

Im Dezember 1837 wurde Th. Bagrationi einstimmig zum Ehrenmitglied der russischen (S. Petersburger) Akademie gewählt.

Am 27. 1844 wurde Th. Bagrationi auch zum Ehrenmitglied der Gesellschaft der Kopenhagener königlichen Gesellschaft für Altertumswissenschaften.

Die mühevollen Arbeit und das Petersburger Klima haben Theimuras' Gesundheit zu früh zerstört. Am 25. Oktober 1846 ist er in Petersburg gestorben. Er wurde am 29. Oktober neben seinen ältesten Bruder Prinz David (1819) in der Theodorkirche von Alexander Newskilawra begraben.

თეიმურაზ ბაგრატიონის „სპარსული დღიური“ ანუ „სისხლით
 ნაწერი ზიქაბი“

თეიმურაზ ბაგრატიონის „სპარსული დღიური“ ან, როგორც მას ავტორი ერთ ალაგას უწოდებს, „სისხლით ნაწერი ფიქრები“, ორი ხელნაწერი ნუსხის სახით დაცულია კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში A—1764-ა და A—1764-ბ. ამათგან პირველი ავტოგრაფს წარმოადგენს. ორივე ხელნაწერი აღწერილი აქვს ლ. ქუთათელაძეს:

A—1764-ა, 29 ფ.; 18×11; (სხვადასხვა ზომისა); ქალღი (თეთრი და მოლურჯო); უყდო, დაშლილი, ნაკლული (დასაწყისში აკლია 14 თავი და მე-15-ის ნაწილი, აგრეთვე არ არის 25-ე თავის ბოლო და 26—50-ე მთლიანად. 51-ე თავის ბოლოა დარჩენილი. ასევე დაკარგულია 58-ე თავის ბოლო ნაწილი 71 თავამდე. უკანასკნელ 77-ე თავსაც აკლია დასასრული. ბოლოში დამატებულია 4 ფურცელი (მოლურჯო ქალღი) თავების რიცხვის აღუნიშნავად; მხედრული; ავტოგრაფი; 1803—1804 წწ. ხელნაწერი, მიუხედავად თავებად დაყოფისა, ატარებს დღიურის სახეს, დასახელებულია წლები, ზოგან თვე და რიცხვი მიყოლებით. თბრობა პირველი პირითაა გადმოცემული. [დღიურში] ჩართული ყოფილა ლექსები, რომლებიც ხელნაწერის თავნაკლულობის გამო, დასაწყისშია მოქცეული. ეს ლექსებიც ნაკლულია, დარჩენილია სტროფები 9—16 და 29—37. ლექსები ნასწორებია ავტორის ხელით. 29-ე სტროფთან მისივე შემდეგი მინაწერია: „ეს სტიხები ცულია, გამოცვალე და მერე მეთექვსმეტე თავი მოაბი“ (2r)¹.

¹ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. A კოლექცია, ტ V, შეადგინა ლილი ქუთათელაძემ, თბ, 1955, გვ 235.

A—1764-ბ. 15 ფ.; 21×18; მოლურჯო ქაღალდი; უყდო; დამოკლებული (ორ რვეულად); თავბოლონაკლული: მხედრული; [1811 წლის] ნიშანი 1809, 5 ფ.). ეს ხელნაწერი შინაარსით იგივეა, რაც თეიმურაზ ბატონიშვილის დღიურები (A—1764-ა). განსხვავება იმაშია, რომ აქ თბრობა გადატანილია მესამე პირში; უფრო მხატვრულია და ერთი ეპიზოდის გაბმით გადმოცემას ისახავს მიზნად (თავებად დაყოფა ძველია დატოვებული). ავტოგრაფში (1764-ა) ნახმარი ნაცვალსახელი „მე“, ამ ნუსხაში ყველგან შეცვლილია „მეფის ძე თეიმურაზი“-თ და სხვ. ლექსები ამ ხელნაწერში, როგორც წინარე ხელნაწერის მინაწერი მიუთითებს (A—1765-ა, 2r) შეცვლილია, ნაკლებია და მე-16 თავის წინაა². ჩვენის მხრით დაფუძნებული, რომ ამ ხელნაწერში გადარჩენილია მე-12 თავის ბოლო აბზაცი (1 ფ.). სრულად მე-13 თავი (1—3 ფფ.). მე-14 თავს (3—8 ფფ.). ბოლოში აკლია, მე-15 თავი დაკარგულია, მე-16 თავის ბოლო ნაწილია მხოლოდ (9 ფ.), მე-17 თავი (10—11r), მე-18 თავი (11v—12 ფ.), მე-19 თავი (ფ. 13r), მე-20 თავი (13v—14r), მე-21 თავი (14 ფ.), მე-22 თავი (14v—15r), მე-23 თავი (15v), მე-24 თავი (15v).

რაც შეეხება A—1764-ა ნუსხის 1803—1804 წწ. დათარიღებას, ვფიქრობთ, მთლად ზუსტი არ უნდა იყოს. მართალია, მასში 1803—1804 წლის ამბებია თეიმურაზის მიერ მოთხოვნილი, მაგრამ დაწერილ ავტორს უფრო გვიან, ყოველ შემთხვევაში 1810 წლამდე, ე. ი. სპარსეთში ყოფნისას უნდა დაეწერა, რადგან თეიმურაზი ხშირად ამა თუ იმ მოვლენის თარიღს, ადგილს და ა. შ. ვერ იგონებს ზუსტად და ამიტომ ტექსტში ცარიელ ადგილებს ტოვებს. ცხადია, ეს გამორიცხული იქნებოდა იმ შემთხვევაში, თუ თეიმურაზი ჩაწერას მაშინვე მოახდენდა, როცა ესა თუ ის ამბავი ხდებოდა მის ცხოვრებაში.

A—1764-ბ რომ თეიმურაზის „დღიურის“ (A 1764-ა, ავტოგრაფი) უბრალო გადაკეთებაა, ამას მოწმობს მრავალი გარემოება:

1. გადამკეთებელს ერთგან (ფ. 4r) მაინც გაჰპარვია „დღიურის“ პირველი პირით თბრობა: „გარნა მე ეს რეთ ვგონებ ზენამან ვანგებამან ჰქმნა ესე...“, ან კიდევ „სცნა რა მისულა ჩვენნი სამუხისა...“ (14r). სიტყვა „ჩვენი“ გადაუშლია და ზემოდან „მათი“ დაუწერია.

2. გადამკეთებელი პირდაპირ, თითქმის სიტყვა-სიტყვით მის-

² იქვე, გვ. 235—236.

დევს „დღიურს“, ოღონდ მესამე პირით სცვლის პირველი თხრობას. აი ზოგიერთი ადგილი:

A—1764-ბ

A — 1764-ა

ა). მოვიდნენ ყოველნივე ლეკნი მათთანა და ტკბილითა უბნობითა თვისითა მოამდოვნა გულნი მათნი და მოზიდნა თვისისადმი წადილისა თვნიერ ერთისა თაბუნისა, სადაცა იყვნენ კაცი ათხუთმეტ ოდენ და დაპირდა, რომელ მსოფონ რაიცა პნებაესთ და მისცეს მათ თხოვისაებრ მათისა. თუმცა ივინი პირველ მრავლის მთხოველნი გარნა წესიერთა მისაცემელითა დაიყოლია ივინი და მთხოველთა წიგნისაცა მივესცა და მოუწოდეს უფროსსა თვისსა და მოიყუანეს, რომლისა მოსულითა ფრიად განიხარა ძემან მეფისამან (8v).

ბ). და თვთ ძემანცა მეფისამან აღუსრულა აღთქმულნი თვისნი ბოძებითა უმეტესითა (11r).

გ). ჭიაურითგან ვიდრე ალაფარადმდე ყოველნი განსავალნი ალაზნისანი და ფონნი შეკრნეს (11v).

ა). მოვიდნენ ლეკნი შეკრებილნი ჩუშნათანა. დაველაპარაკე მრავლად ჩემკერძ მოსადრეკელთა სიტყუათა და მოვიზიდე ყოველივე ნებასა ჩემსა თვნიერ ერთისა მის თაბუნისა, რომელსაცა შინა იყუნენ კაცი ათხუთმეტადმდე. დავპირდი მოქმელმან, რათა მოზოვონ რააცა სწადს რომელსაცა აღსრულებასა მოცემისასა და ვარწმუნე; თუმცა ივინი პირუშლ მრავალ მთხოველნი (3r) ნებასა ჩემსა წესიერსა მისაცემელსა სამყოფსა დავიყოლიე. მთხოვეს წიგნიცა, რომელიცა მივეც. და მოუწოდეს თვთ უფროსსაცა თვისსა ვედრებით, რომლისა მოსვლისათვს მზიარულ ვიქმენ... (3v).

ბ). მეცა მივეც რააცა აღმეთქუა ნამეტნაობით. (4v).

გ.) ჭიაურითგან ვიდრე ფარადმდე ყოველნი ფონნი ალაზნისა განსავალთანი შეეკრნეს (5r).

3. გადამკეთებელი ზუსტად იცავს თავების ნუმერაციას.

4. ავტოგრაფულ ნუსხაში გამოტოვებული ადგილები (თვეების რიცხვი, ადგილთა სახელწოდებანი და ა. შ.) გადამკეთებლის ნუსხაშიც შეუვსებლად დატოვებული.

ყოველივე ზემოთქმულის გამო, სრული უფლება გვაქვს თეიმურაზ ბაგრატიონის „დღიურის“ ავტოგრაფული ნუსხის (A—1764-ა) ნაკლები თავები აღვადგინოთ A—1764-ბ ნუსხის მიხედვით (ამ შემთხვევაში, სამწუხაროდ, მხოლოდ მე-12 თავის ბოლო აბზაცი, მე-13 და მე-14—15 თავები მთლიანად). დანარჩენი თავები, რომლებიც ავ-

ტოგრაფულ ნუსხას აკლია (1—11, 26—50, 59—70 და დასასრული), აქაც დაკარგულია.

თეიმურაზ ბაგრატიონის „სპარსული დღიური“ ძვირფას ისტორიულ-ლიტერატურულ წყაროს წარმოადგენს. მასში თვითმხილველი სწავლული ბატონიშვილის მიერ ზუსტად და სხარტად არის გადმოცემული ბევრი ისტორიული ფაქტი (მაგ., 1803 წლის მარტში ჭარბელაქნის დალაშქვრა რუსის ჯარის მიერ გენ. გულიაკოვის სარდლობით), დახატულია მაშინდელი ჭარ-ბელაქნის, სომხეთის, განჯისა და ნახჭევანის სახანოების, სპარსეთის ყოფა; მოცემულია ბევრი ისტორიული პირის საინტერესო პორტრეტები (ფათ-ალი-შაჰი, აბას-მირზა, მირზა რეზა³, ჯავათ-ხანი განჯისა, იბრაიმ-ხანი. ალექსანდრე, იულონ, ფარნაოზ ბატონიშვილები...); პირდაპირ სანიმუშო მეცნიერული სიზუსტითაა აღწერილი შაჰის კარი თეირანში, ნოვრუზობის დღესასწაული, იმდროინდელი სპარსული ლაშქარი, ამასთან, რუსეთ-ირანის ომის მრავალი დეტალი (მაგ.: განჯის აღება).

დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონის „სპარსული დღიურები“ ღირსეულ ადგილს დაიჭერს დავით ბატონიშვილის „ახალი ისტორიის“, ბაგრატ ბატონიშვილის „ახალი მოთხრობისა“ და „აქტებში“ გამოქვეყნებულ პირველხარისხოვან ისტორიულ დოკუმენტთა გვერდით. ამას გარდა, იგი დაგვეხმარება თეიმურაზ ბაგრატიონის შემოქმედებითი ბიოგრაფიის აღსადგენად და მოგზაურობის უანარის ლიტერატურაში მისი მუშაობის ადრინდელი ეტაპის გასათვალისწინებლად⁴.

³ ეს ის მირზა რეზაა, რომელმაც შემდეგ შაჰის სახელით 1807 წლის 4 მაისს ვინკენშტეინთან (აღმ. პრუსია) ხელი მოაწერა ნაპოლეონთან თანამშრომლობას.

⁴ როგორც ცნობილია, ამ დარგში თეიმურაზს ეკუთვნის „მოგზაურობა ტფილისიდან პეტერბურგამდე“ (ს. ყუბანეიშვილის გამოცემა, 1964 წ.) და „მოგზაურობა ევროპაში“ (ს. იორდანიშვილის გამოცემა, 1945 წ.).

ბ ე მ ს ტ ი

[თავი 12]

...მოდგინედ მონათესავეთა თვსთა ეტყოდა, რათამცა არავინ სხუ-ათა ლეკთაგანი უტეონ მეფის ძესა თანა და არა ვისგანმე შეჰსწუბდეს და მოჰკუარა ცხენი, აღსუა მას ზედა და სამოსელნიცა ჰმსახურთა მისთანი მისცავე მისითურთ და ვითარცა თავის უფალნი არონინა ეგ-რეთ.

თავი 13.

ბუნებით უგუანნი იგი წარუძღუნენ მათათა ზედა მაღალთა პირის-პირ მცირისა აღაზანისა, რომელსა უწოდებენ იორად და შეაყენეს საცალფეხოსა ბილიცა, სადაცა არა იპოებოდა წყალი, უღალი და ღირ-ღლოვანი იყო ადგილი იგი და მიმავალსა ჰკითხვდა ჰამბავსა თვსსა ბელადი იგი და იგიცა არა დამფარველი (1r) მიუგებდა ყოველსავე შემთხუშვასა მას უბედურებითსა და აძლევდა ხილსა კმელსა, რომე-ლიც აქუნდა აბგარსა შინა თვსსა, ხოლო მზილველნი ხილთა მათ ლეკ-ნი განკვრებულნი მოყუასი მოყუსისადმი მჩვენებელი განიხილვიდ-ნენ გულსმოდგინედ და უკვირდით ფრიად და ესე ვითარითა გონიე-რებითა და ტკბილითა უბნობითა მოამდოვრნა გულნი მხეცთა მათ კაცთანი ესრეთ, რომელ მწუჭრუალთა მათ მათათაგან მოაქუნდათ თოვლი და მოაჩთმიდიან ნუგეშად რადმდე, ვინადგან არა იყო აღ-გილსა მას წყალი და ვიეთნი ხშიადსა რასმე რომლისაცა გე-მოს ხილვა არა ძალედუა ძესა მეფისასა და ესრეთ პატივსა უყოფდ-ნენ და უმეტესადრე ალი (1v) იგი, გარნა რომელნიმე მოწაფე ქმნილ-ნი ვეცხლის მოყუარებისა მეშურნე ექმნეს ალიასა მას და იღრკენ-დეს კბილთა მათთა მათ ზედა, ხოლო ალია იგი დაარწმუნებდა მათ, რომელ ანუ მოიკლას თავ თვისი და ანუ დაიცუას იგი ყოვლითურთ უვნებლად და ოდეს აღვდნენ მწუჭრუალსა მას მთისასა, მცირედ შე-

ისუტნეს და უბრძანა ხსენებულსა მას ბელადსა, რათა წარგზავნოს/კაცი ერთი საცნობელად ბიძისა თვისისა ალექსანდრესსა და მისივე მოლოთა მათ ლეკთა, მიმავალობა მისი; ალი თუმცა სურკლით დაჰყუა ბრძანებასა მას, გარნა სხუათა არა ინებეს და ამისთვის დაშთა შეურევბული ყრმა იგი თეიმურაზ (2r) და ოდეს შეღამდა, წარიყუანეს ღირლოვანსა და ლელეთა მსულელთა ვიდრე შუალამედმდე და მიიყუანეს მახლობელად ივრისა პირსა და მუნ შეასუტნეს, სადაცა ბელადმან მიართუა პური და მოახსენა: ეჰა ძეო მეფისაო, მიიღე პური ესე და ყოვლითურთ განისუტნე მშვედობით. ხოლო შემდგომად სამისა საათისა, აღდგნენ და მიჰმართეს მდინარესა მას იორსა, რათამცა განკდნენ და მიმავალთა შეჰხუდათ წინა მავალი ყარაული მათი და ჰრქუა მათ, წინარე ჭალაკსა ამას არიანო კაცნი და ოდეს ისმინეს ესე, მსწრაფლ იწყეს იარადთა მომარჯუტბა და მიმართეს მდუმრიად დასასხმელად მათ ზედა და განრაციყუანეს იორსა, რაოდენნიმე (2v) კაცნი მოუყეხეს მცუტლად მათ და სხუანი მდუმრიად ეპარებოდნენ მათ.

თ ა ვ ი 14 და [თ ა ვ ი 15]

მივიდნენ რა მოსწრაფედ, ლეკნი დახუდნენცა მუნ ჩასაფრულნი. დაუწყეს ურთერთსა სროლა თოფთა, გარნა დამხდომნი იგი მისრულთა მძლე ექმნნეს ესრეთ, რომელ მოუყლეს კაცი და აოტნეს ვიდრე მეფის ძემდდე და მაშინ წარიყუანეს ფრიადისა მოსწრაფებითა ყოველნივე და ვლეს უგზონი ადგილნი და ძირსა რასამე ხისასა ჩამოხდნენ განსასვენებელად, რომელთაცა მას დღესა უმეტეს ყოვლისა აღბორგებულთა იწყეს რისხუად მათ ზედა, გარნა ალი იგი ჩვეულებისამებრ ნუგეშ ჰსცემდა მათ (3r) და ესრეთ ვლეს დღე იგი და მიიწვნენ ველსა მას მცირე შირაქად წოდებულსა და მისრულნი ლეკნი მუნ მხიარულ იქმნენ და მოიღეს ყოველივე ნივთნი დაცრცილთა მათ და განიყვეს წილი, ხოლო ძე იგი მეფისა ჰსჯდა კიდესა ერთსა თვსაგან და ჰფხტობდა უბედურებაათავს, რომელიცა შეემთხუტოდეს მას და ანუ თუ რაჲ იქმნების მომავლისათვის ეამისა, და ესევეთარისა ფიქრითა გარემოცველისათანა, მოვიდა ბელადი იგი ალი და ჰრქუა მას: ძეო მეფისაო! ვიშიშვი მე უგუნურთა ამათ კაცთაგან ნუუუტ კელის მომყოფელთა იწყონ განძარცუაცა თქუტნი და უკეთუ ინებებთ, მიბოძეთ მე ნივთნი რაჲცა გქონან, დაჰკრძალო იგი და შემდგომსა ეამსა (3v), უნაკლულოდ მოგართვე. და ესე რა ესრეთ მოახსენა ბელადმაჰ, მან მუნ თქუტსვე აღმოიღო ყოველივე ნივთნი ჯიბეუბით და მისცა მას და მანცა თვისსა ტავარჯობსა შინა დაჰკრძალნა, რომელნიცა შემდგომსა ეამსა შინა თითოეულად მოვეებარა მას და ესე არს განსაკვირვო,

რომელ კაცი მხეცქმნილი ვითარ მოლომობიერდა ყოვლითურთ ვანწირულსა ყრმასა ზედა და ანუ სიგლახაკემან ვითარ არა შეუშვა გულსა მისსა ნდომა უკეთილესთა მათ ნივთთა, გარნა მე ესრეთ ვგონებ ვანგებამან ჰქმნა ესე, რომელ ესრეთი სინიდისი მისცა კაცსა მას, ვითარმედ მოახსენებდა ძესა მეფისასა: უფალო ჩემო! მე არა თუ ნივთათვს გამსახურებთ, არამედ სიყვა (4r) რულსათვს უმაღლესისა სახლისა თქუქნისა. და ოდეს განიყვეს წილი ნივთთა ზედა მათთა, შემდგომად მოუხდნენ ძესა მეფისასა განძრკულად და იხილა რა თავი თვისი ესრეთ, ვანრისხდა ფრიად და ერთმან გულყადარამან მოულო თოფი და დააცემინა რომელიცა განსჯითა თვისითა სწადლოდა მზისა მის უზადოსა დაბნელებასა და დილის მთიებისა დაბუნდევსა. გარნა ზენამან განგებამან და მარჯუქნა მან ძლიერმან დაჰფარა იგი. და მოუცდინა თოფმან და ამისი მხილველი უმეტესად მრისხანებდა მათ ზედა ამად, რამეთუ სრულიად განეწირა თავი თვისი ცხოვრებისაგან და ოდეს იხილეს შეკრებილთა მათ ლეკისისათა ვითარმედ ნებსით აძლევს სიკუდილისა თავსა თვისსა, მაშინ მოუხდნენ (4v) შემაწუხებელთა მისთა და შეერისხეს მათ და ალიცა იგი შეეწეოდა მას და ვერღა განსძარცვეს. ხოლო მუნით წარსულთა ვლეს და ოდეს დაასრულეს ველი იგი, მივიდნენ მახლობელ ალაზნისა პირისპირ სოფლისა მის ფადარისა და წარადგნენ გორათა მათ მაღალთა, რომლისაცა ძირსა მომდინარობს ალაზანი და ოდეს იცნეს ადგილი იგი ლეკთა, წინააღმდეგთა ალიასათა, შეერისხეს მას და ჰრქუეს: ჰი მცბიერება ესე შენი ბოროტო კაცო, რასათვს მოგვიძედ აქა, რომელთაცა არა გვენება ჩვენ მისულად მუნ და განთავისუფლებად ტყვენი ჩვენნი ჩვენგან. არამედ არს გზა ჩუენნი გზა ბელაქნისა, რათა წარვიყვანოთ ტყვენი ესე დაღისტანს ანუ დავპყიდოთ და ანუ (5r) მოვსწყვიტნეთ და იავარ-ვპყოთ ნივთნი ესე უცხონი. და მიზეზითა ამით აღსდგა ლალვა ძლიერი შორის ალიასა და შორის ლეკთა მათ და სძლეს ლეკთა ალიას და არა დამორჩილდნენ ნებასა მისსა. ამისთვის ალი განეშორა მათ და ჰრქუა: თქუქნ წარიყუანეთ ესე ვიდრეცა გინდესთ, ხოლო მე წარვიდე და ვამცნო შეკრებილებასა ჯარისასა, რომელნიცა მალიად მოვიდნენ და მოგწყვიტონ თქუქნ ერთბამად, მით რამეთუ აწუხებთ თქუქნ სტუმართა მათთა. ოდეს ჰრქუა ალიამან სიტყუანი ესე მათ, მყისვე სხვით გზით წარვიდა იგინი აგინებდნენ მას. ალიამ ამცნო ამხანაგთა თვისთა, რათა კეთილად ჰსცვდნენ ძესა მეფისასა და არავინ სხუათა ლეკთაგანი (5v) უტეონ მახლობელად მისსა, რამეთუ ფრიად ეშინოდა სიკუდილისათვს მეფის ძის და ამისთვის უფრთხილდებოდა ვითარცა ერთგული მონა. წარიყუანეს მრისხანეთა მათ და საზიზღართა კბილთა მღრკენელთა

პირისპირ მის გორისა გზასა ბელაქნისასა და ვლეს ვიდრე რამე მამდმ-
 დე და შთაიყუანეს ჭევსა, სადაცა იდგნენ ხენი ჭანდართანი შევნიერნი
 და ძირთა მათთა წყარონი მომდინარენი კეთილნი, რომელსაცა ცხენ-
 დებენ ადგილსა მას ჩინარად და აღანთეს ცეცხლი და რალა დარჩა გან-
 თენებადმდე მცირედ, იგლოვდა ყოვლად უკეთილესი თეიმურაზ თავსა
 თვსსა, მგონებელი არღა სიციოცხლისა თვსისა და ეგრეთვე გამყოლნი-
 ცა მისნი მოელოდნენ მწარესა სიკუდილსა (6r), ხოლო ყრმა იგი მსმე-
 ნელთა განმაცეცხლებელითა სულთქმითა იგლოვდა ესრეთ;

(ფფ. 6v, 7, 8r)¹

თ ა ვ ი 16.

განუათენე ღამე ყოვლითურთ უძილომან მგლოვარემან ესრეთ.
 განწირულებისათუს ჩემისა და განსთენნა რა, არღარა მომლოდინემან
 განთენებისაგან, მოვეც მადლობა ღმერთსა. მგულუჭბელმან ანუ ახალ-
 სა დღისა შესვლისა, და ანუ შობისა ჩვენისა ახლად, მას უამსა მოვი-
 დნენ ლეკნი შეკრებილნი ჩუჭნთანა, დაველაპარაკე მრავლად ჩემკერძ
 მოსადრეცელთა სიტყუათა და მოვიზიდე ყოველივე ნებასა ჩემსა,
 თვნიერ ერთისა მის თაბუნისა, რომელსაცა შინა იყუნენ კაცი ათხუთ-
 მეტადმდე. დავპირდი მოქმელმან რათა, მთხოვონ რამცა სწადს რომელ-
 საცა აღსრულებასა მოცემისასა და ვარწმუნე, თუმცა იგინი პირუჭლ
 მრავალ მთხოველნი (3r) ნებასა ჩემსა წესიერსა მისაცემელსა სამ-
 ყოფსა დავიყოლივე. მთხოვეს წიგნიცა, რომელიცა მივეც. და მოუწო-
 დეს თვთ უფროსსაცა თვსსა ვედრებით, რომლისა მოსვლისათუს მხი-
 რულ ვიქმენ. და სწრაფითა გაგზავნა ბელადმან კაცი ბიძასა ჩემსა თა-
 ნა. და გაისტუმრეს რა კაცი ესე, ყოველნი რაადცა აქუნდათ ნივთნი
 მოგუცეს, რომელსაცა არა ვართმევედი, გარნა ძალითა მოგუცეს ვედ-
 რებისათა. აღსხეს ცხენთა ზედა მსახურნი ჩემნი და თვთ გამძლომნი
 ქუჭვითად წინა წარგვძღვენენ მონურებრ. და მხიარულნი ეგრეთ წარ-
 ვედით ფადარს. დროთა ამათ ყოველნი მის ძირობისა ჯარნი იყუნენ
 მოგროვილ მუნ ალაზნისა პირსა ზედა. და სცენეს რა მათ მისვლაჲ ჩე-
 მი მათ შორის, მომეგებნენ მე მწყობ მწყობრად ხუთასი, ათასი და

¹ ამის შემდეგ (ფ. ფ. 6v, 7, 8r) მოდის 8 იამბიკო, რომელიც ძლიერ განსხვავ-
 დება „დლიურის“ 17 იამბიკოსა და 1 შაირისაგან. ეტყობა გადაწყვეთებულს მართ-
 ლაც კარგად შეუსრულებია თეიმურაზის მოთხოვნა: „ეს სტიხები ცუდია, გამოცვა-
 ლე“. რაც შეეხება „დლიურის“ იამბიკოებს, პოეტური ღირსებით ძლიერ არ გამოირ-
 ჩევიან, რის გამოც, ისინიც ძირითადი ტექსტის ვარეთ დავტოვეთ.

ორი ათასი და სიახლოვესა რა მოვიდიან, ყოფდენ შადლუხსა და სი-
ხარულობდენ ჩუშნისა მშვდობით მისვლისათჳს მომკითხუ~~ლნი~~
ჩუშნი მოწლედ. და ქართუშნი ჩუშნი მორბოდენ ~~რამდენსა~~
ცხენით და სხუანი ქუშვითად, ფრიად განმზიარულებულნი ~~მომკითხუ^{ლნი}~~
დენ წინა. გავედით დიდსა მას წყალსა ალაზანს და მივედით ფადარს.
(3v).

თ ა ვ ი 17.

მიხილა რა მისრული ბიძამან ჩემმან, გონებდ[ა] ვითარმედ დღესა
მას ყოველნივე სოფლისა დიდებანი თავსა ზედან მისსა დაგკრგნე-
ბულ არს და მომეგებოდა. ვერღარა შემკავ თავისა ქუშვითად მომრ-
ბენი შორად, მეცა ვიხილე რა, შორით გარდამხდარი ცხენით მივეან-
ლებოდი მას კრძალვიდ და მან შემიტკბო მე დიდისა მოწყალებით
და შემეყუანა სადგურსა თჳსსა, რომელსაცა შინა ითმენდა ყოვლითა
სიმხნითა აღყუავილებული მამულისათჳს ტკბილისა და სახლისათჳს დი-
დებულისა მცირესა მას უკადრისსა სახლისა დგომასა. განმასუშნა მე,
ყოვლითურთ მცდელი ჩემისა სიამოვნისა, მოწყალებრ მამებრ მშკუ-
რეტელობდა მე. მოვიდოდინ ყოველნი მუნებურნი კაცნი ძღვნითა და
მოგკითხუდენ, ვითარცა პატრონთა თჳსთა პატივის ცემითა. იხილეთ
აღმომკითხუშლო, ყოვლითურთ მხეცებრთა მათ კაცთა რამეთუ, არა
თუ სტუმრად საგონებელ ვიყუშნით მათდა, არამედ მონურებრ მორ-
ჩილ ქმნილ იყუნენ ბრძანებისა ჩუშნისა და ერთი ერთსა უსწრობდა
სიხარულით აღმასრულებელნი ერთგულებითისა სამსახურისა ჩუშნი-
სანი. მე ყოველთა მათ შეკრებილებათა უთხარ მადრიელო (4r) ბაჲ
მომყუანთა მათ ლექთა, რომელთაცა მისცეს ღირსეული მადლობა
უვნებლობისა ჩემისათჳს და ნამეტნავად აღის ბელადსა, კაცსა კეთილ-
სა და ბიძამანცა ჩემმან, ყოველთა მათ აღმთქმელმან და მბოძებელმან
წყალობისაგან. მეცა მივეც რაჲცა აღმეთქუა ნამეტნაობით. და აღი
ლექიცა მომრჩენი ჩემი მოვიმადრიელე, რომლისაცა ვალსა არამეთუ
სიკეთისა მის გარდამხდელ ვიქმენ სრულად, არამედ ვალ მაცს მე სი-
ცოცხლესა შინა ჩემსა კეთილის მოქმედებისა მისის სამაგიერო, ვინა-
თგან არა რაჲთ ვალ დებულ იყო, არცა საწმუნოებით, არცა სხვთ
რაჲთმე, არამედ ოჯახისათჳს დაცემულისა აღასრულა მან ჩემ ზედა
სიკეთენი ესე. და ვიყავით მუნ დღე და მუნ მყოფთა ხალხთა ჩუშნი-
თათჳს მახლობელნი სოფელნი დაეყოთ ლექთა. და მოვედით რა ჩუშ[ნ],
ჩუშნცა მოგუცეს მათსა წესსა ზედა და სოფლებთაგან მათთა, მოგვდი-
ოდა სანოვაგე მრავალი, რაჲცა გუწადდა ჩუშნი. ამას შინა რუსნიცა
იყუნენ გამზადებულნი მას ძირობასა ზედა მოსასულელად და მოგვკვი-

და ამბავი ვითარმედ მოდიანო იგი უსამართლონი, მღევნელნი, და მტან-
 ჯუშლნი, უწყალონი განყრისათჳს თქუშნისა მეზობელთაცა, თქუშნთა-
 გან. ამას ქამ (4v)სა, შეკრებილ იყო ჯარი მის ძირობისაჲს, ვითრე
 თა მათ მახლობელთა ჩუშნთა და ჩუშნცა, ვერა მოღალატეთა მეზობელ-
 თა შემწყნარებელთა ჩუშნთათა, თუმცა არა ძალგუშდუა, გარნა რაჲ-
 ცა შეგუწყევდა ჩუშნ გარჯაჲ, განვშზადენით თავნი ჩუშნნი ბრძოლად.

თ ა ვ ი 18.

განმზადებულ იყუნენ ყოველნივე კაცნი მის ძირობისანი ბრძოლი-
 საყოფად რუსთა და ქიაურითგან ვიდრე ფადრადმდე, ყოველნი ფონ-
 ნი ალაზნისა განსავალთანი შეეკრნეს და სხუანი უფროსნი ჯარნი იყუ-
 ნენ მახლობელ ჩუშნსა და უბედურებითა მათითა სწყმა დღეთა მათ
 მრავალი ფრიად, რომელ ველსა ზედა მდგომთა ჯართა ვერღარა შეიძ-
 ლეს შეკავება თავთა მათთა უსახლოთა მათ ადგილთა უთაოთა მათ
 კაცთა და ამად ყოველნი დაფანტკთ წარვიდენ თქსთა სახლთა, რო-
 მელთაცა ვერღარა მოიგროვეს ეგეოდენი ჯარი დროსა მას. ამას ქამსა
 თუშსა მარტის (...)², მოვიდნენ რუსი ურდოსა ფონსა ზედა, სადაცა
 დახვდენ ბელაქნელნი, ეომნეს მათ და უკუნ აქციეს რუსნი. მოუკლეს
 აფიცარიცა ერთი ა რ ტ ი რ ე ლ ი ი ს ა³ და სალდათნი მრავალნი დაუ-
 ხოცეს. და ვერღარა შეუძლეს მათ გამოსვლად ფონსა მას და უკუნ
 ქცეულნი ავიდნენ ანაგის ბოლოს და მუნ (5r) გამოვიდენ ჯისირისა
 გაბმით წყალს ადგილსა მას (...) თუშსა მარტსა (...). ჩუშნ მარტის
 (...) დღესა, ხუთშაბათსა, წარვედით ბელაქანს მცირისა რაჲთამე ჯა-
 რითა და მისრულნი ურდოსა ზედა, დავედგით მხარესა ბელაქნისასა
 სოფლისა მის ბოლოს მოშორუშებით და ყოველსა ქამსა იყუნენ განმ-
 ზადებულ ყარაულნი ჩუშნნი. ყოველთვს ლეკთა რაოდენითამე კაცი-
 თა წარვიდიან და ამბავსა მოგუართმიდიან ჩუშნ ამბავთა მათთა. ესცა-
 ნით რა რუსთა წყლისა პირსა ამას გამოსულა და მესამესა დღესა მუნ
 დგომისა ჩუშნისასა, მარტის (...), გარდავიდნენ ლეკნი მკუშნი მაწი-
 მად წოდებულსა წყალსა ზედა ფრიად სამაგროვანსა ადგილსა, ვითარ-
 მედ შევებმით იქი. და მისრულთა მუნ, იხილეს სიცოტავე თვისი და
 სიშორისათჳს სოფლისა, სთქუშს ვითარმედ, ვართ ჩუშნ ცოტანი და
 ამად ვერა ვამჯობინებთო შებმასა ჩუშნსა აქა. და წარვიდენ ბელაქნის
 ახლო სოფლისა მის. ტყე იგი, ყარამემად სახელდებული, განამაგრეს
 სანგრებითა რაჲთამე ცუდისა ზეთათა, ხოლო ჩუშნ მას დღესა მოვე-
 დით ბელაქნის სოფლის გუჭრდზედ, საგავაზოსა გზისაკენ ვსდევით

2 ფრჩხილებში ჩასმული მრავალწერტილი თვით დღენიდან მომდინარეობს.

3 ეს სიტყვა მერვა ჩამატებული.

ლამესა მას და დღესა მეო (5v) რესა, შთამოვედით და ჩუშნცა ტყისა მას ყარამეშისა თავსა ესდევით განმზადებულნი ხულისად საომრად, რამეთუ დღესა მას მოვიდნენ რუსნი ურდოსა ზედა, ხოლო წინაწინაჲსა მას დღისა გაგუშგზავნა ყარაულად რუსთა ზედა საგავაზოს გინსაკუნ სკმონ ბებურიშვილი კაციით ერთით პაატელა იმერლით წარგუშგზავნა, რომელ ვგონებდით მუნითცა პირსა ერთისა ჯარისასა მოსვლად. და გურჩენ ესენი მუნ და ჩუშნ ლტოლვილთა ვერლარა შემოგვხუდენ რა, შთაცვიდენ ესენი რუსთა ხელთა შინა გაცრცკლი ვიეთგანმე. სკმონ დაშთა ყამადმდე რუსთა თანა, ხოლო პ.ტელა (!) ლტოლვილი მოვიდა თავრიზსა ჩუშნთანა.

თ ა ვ ი 19.

უბედურება არა სასურუჭლი, არა განმყრელი მეგობართა თქსთა, რომელთაცა გკრგვსა წყალობისა თქსისასა ადგმიდა, კუალად გკცხადებდა დღესა მას ლუაწლსა სარგებლობისა თქსისასა.

წელსა 1803, მარტის 9 დღესა, ორშაბათსა, მოვიდნენ სასტიკად რუსნი და ჩუშნ ლეკთა მწყობრითურთ ვებრძოლენით გულს მოდგინედ (6r) ჟამ რაოდენმე და სიმრავლითა მძლე გუჭქმნეს და ზოგთა კაცთა ჩუშნთაგანი მოცენენ განსაცდელთა და ჩუშნ მლტოლუარენი, წინამძღუანეჭლობითა ეტიკისა სარწმუნოსათა, მოგმართეთ ფადარს, სადითაც არს აღაჯი შვიდი და მუნ წყალსა გასრულნი მიმწუხბრ ძლივ გარდარჩომილნი უბედურებისა იპისგან, მივეციით თავნი ჩუშნნი მოუსუჭნებელსა სიარულსა. დღესა ამას შევიდენ რუსნი ბელაქანს მოსწყტნეს, ტყუშ ყუშს, იავარ ყუშს და მოწუშს ცეცხლითა და ჩუშნ ღამესა მას მივედით აღბულახისა აქეთ მახლობელსა ადგილსა ერთსა, სადაცა სდგეს ხშირად ხენი. დავანთეთ ცეცხლნი და არამხიარულთა განუსუჭნეთ ღამე იგი მუნ მშვიერთა, მტირალთა და სუჭბრ[უბ]ელობისა ჩუშნისა მოჩივართა.

თ ა ვ ი 20.

ომსა მას შინა დაშთენ თავადთაგან ჩუშნთა და მსახურთა: ნომრევან ნოდარიშვილი და მორდლის ძე იოვანე. ესენი შეაყრობილ იქმნენ და ამათთანა სხუანი მცირენი კაცნი (6v) იანგულაშვილი ავთახდილ და არლუთაშვილი მიქელა და სხუანი სამნი კაცნი დაიხოცნენ. და ზოგნი ვერლარა მპოვნელნი ჩუშნნი წარვიდნენ სხუა სხვთ გზით, სხუანი მოვიდენ ჭარსა დათალას(?) რომელნიცა სიმრთელით განერნენ და ასორმოცნი კაცნი მყოფნი ჩუშნთანა სიმრთელით განერნენ

და დაგუშქრა ჩუშნ კაცი ორი. ერთი შიშიმეთ დაქრილი გავგზავნეთ
თვსსა სახლსა კამბეჩოვანს და ერთი შინჯასშვლი ბეჟანიე გვეჯავშქ
რილი არა განგვშორდა ჩუშნ და ერთი თათართა ჩუშნსა გვეჯავშქ
იგიცა იყო დაქრილი, რომელიცა არა განგუშქშორა და შუალამ წინა-
ხსენებულსა მას ადგილით ავიყარენით და წარმოვედით სამუხისაყენ.

თ ა ვ ი 21.

დღისა ჯერეთ დარჩომილ იყო საათი სამი მარტის 20⁴, მოვედით
სამუხს. არღარა შესრულნი სოფელსა იმას, გამოვედით მტკუარს და
წყლისა პირსა შთამოვხედით ჭალასა მას და კაცი ჩუშნი, წინასწარუშ
წარსრული, მოვიდა რა შირინ-ბეგსა თანა, მყის იგიცა სანოვაგეთა
სამყოფთა მომღები გამოვიდა ჩუშნთანა (7r) და ღამესა მას განვისუ-
შნეთ მუნ და დღესა მეორესა წარმოვედით და შუადღის ჟამს მოვე-
დით ქურაქ-ჩაიზედ, სადაცა განიყოფის სამზღლუარი განძისა და ყარა-
ბაღისა. მუნ მოგუშქწივა ჩუშნ კაცი განჯით ჯავათხანისა, რომელსაცა
ვედრებით მივეწ-ვეთ თვსთანა. და ჩუშნა გვსურდა რადგან თავი ჩუ-
შნი უსამართლოთა მათ განსარონებელთა ადგილთა გუშქოვა და მწე
გუშქოვა მას ადგილსა, საითაც ვგულობდით წარმართებას ამაღ. მად-
ლობით გავაბრუნეთ კაცი იგი, არღარა გამბრუნებელთა მუნ და მას
ღამესა ჩუშნ წარმოსრულნი, მოვედით ზეიბად წოდებულსა წყალსა
და ბალაჩოვანსა ადგილსა ჩამოვხედით აღმნებელთა დიდთა ცეცხ-
ლთათა და განვსუშნეთ არა საამოსა განსუშნებითა

თ ა ვ ი 22.

განთენდა რა მარტისა 12⁵, დღე ხუთშაბათი⁶, წარმოვედით და
დაგუშქრთო მოწყალებითა ბედნიერებისა ჩუშნისათა ავ-ტაროსობა,
ეგეთი რომელ დღეთა ჩემთა არა მიხილავს ეგენი ავტაროსობა და არ-
ცა სიცივე მგზავსი მისი. პირისპირ ჩუშნსა მოსთოვს ქართა სასტი-
კითა, რომელ (7v) აღხილუა თუალისა გუძნელდების და ეგრეთ სუშლ
ვიქმენით დღესა მას, რომელ გამგებ ტანისამოსით წყალსა შინა შთა-
ვარდნილსა ვემსგზავსებოდით. სადაცა ეპოვით ხევი, ანუ მისაფარი
ადგილი, ვცდილობდით ანლთებასა ცეცხლისასა და ვერა შეუქძელით.

4 ეს ციფრი მერეა ჩასმული დედანში.

5 ეს ციფრიც მერეა ჩასმული დედანში.

6 ეს სიტყვა მერეა ჩამატებული დედანში.

ვლეთ გზა ვრცელი ჰირითა ამით და თართარისა წყალსა ზედა მცირით
შევსუტნეთ მშვირთა და მუნით შეუღეგით მათა ჰირითა უარესითა
გზასა მას, რომელიცა მიგვიყვანდა ჩალაბირთად სახელდებულსა, იქნა
მეხთა სოფელსა და მიმწუხრი ურვეულნი ძლითდა მივედით განწყო-
ფელნი ორად ხალხთა ჩუშნთანი. ბიძა ჩემი მივიდა მელიქისა ვისამე
რუშანასა სოფელსა, ხოლო მე ხალხითა ნახევართა მელიქ ასირას ვი-
სიმე სომხისა სოფელსა. მოგუტგებნენ და შეგვწყნარეს მათ მოწლედ
და დაღალულებისათჳს ჩუშნისა, განგუასუტნეს დღესაცა მეორესა
მუნუტ კეთილად მმასპინძლებელთა.

თ ა ვ ი 23.

მარტის 14⁷ წარმოვედით სოფელთაგან მათთა და არა მცირისა
გზისა გამოვლენი მოვედით სომხისავე სოფელს ხინზრისტანად სა-
ხელდებულსა, სადაცა მელიქ ალავერდამან ვინმე გვისტუმრა დღე
ორი და ხალხნი ჩუშნი სოფელთა მათ (8^r) მახლობელთა მისცეს
სტუმრად, ხოლო სოფელი ესე შორავს ციხესა შუშისასა ალაჯითა ექუ-
სითა.

თ ა ვ ი 24.

მარტის 16⁸ წარმოსრული იქით მოვედით ასკარანს და გუტსამა ამ-
ბავი, ვითარმედ იბრემ ხან მივალსო შესარიგებლად ჯავად-ხანისა. ას-
კარანი არს შუშისა ციხისა მის ძირსა, რომელიცა შორავს ციხესა ვი-
თარ ერთ ალაჯ და ვიხილეთ გზასავე მას კაცნი იბრემ ხანისანი და
ხანსა წარველო წინა ჩუშნისა მისვლისა და ბაღსა ერთსა ასკარანს
ქუტყვით დამდგარიყო. კაცი ჩუშნი მივიდა ხანსა თანა. ხანმა, მისვლი-
სა ჩუშნისა მცნობმან, უბრძანა მონას ვისმე თვისსა, ნური ბეგად სა-
ხელდებულსა, ჩიხაულობა ჩუშნი. მემანდარი ესე მოვიდა, წარ-
გვძღუა და სასკარანს (!) გაღმით მთისა ძირსა სოფელსა სომხისასა,
ნახოვან იგად სახელდებულსა, მიგვიყვანა ჩუშნი. და მუნ მოგუცეს
სადგური ჩუშნი ოცადმდე მოსამსახურით ჩუშნით, ხოლო ხალხნი
ჩუშნი დაყუტს სხუათა და სხუათა სოფელთა შინა, რომელნიცა მარ-
ხულობდენ მასპინძელთა თვისთა მოწყალებითა (8^v) მარხუათა უნებ-
ლიეთთა და ჩუშნიცა, არა კეთილად სხვთ არაით მლონენი, ვინახევ-
დით აქ არა კეთილსა პატივსა. დღესა მეორესა, გვხმო ხანმან, ბაღსა

7 ციფრი მერვა ჩასმული.

8 მერვა ჩასმული.

მასუჭ მყოფმან, გუნახა, მოგვიკითხა, გვიმუსაიბა. და მოვედით კე-
ლად ჩუჭნსა ბინასა ზედა. დღე რაოდენმე სდგა ხანი მუჭრტუნუჭსა
მარტის 12⁹ წარვიდა ჯავათხანისა შესაყრელად. და მოვიდა დაბრუ-
ნებული მუნით თუჭსა მარტსა (25), ვნახეთ ჩუჭნ და გამოვეთხოვეთ
წარსულად. მანცა მოგუცა მემანდარნი, მცნებმან რათა, სადაცა მი-
გვიყუანონ ჩუჭნ, პატივის ცემით შეგუაწყნარონ და მშვდობით გა-
გუაცილონ სამყოფთა მათისა სამზღვრისათა. ვირნი ესე ყარაბა-
ლულნი, რომელთაცა უპატიურებითითა რონინებითა დაგუამწარეს
სიცოცხლედ ჩუჭნი და უფრორე თავი ჩუჭნი გამოგუჭებეთ, მას ქუჭ-
ყანასა ფულითა დამესა მას თაქლსაობასა შინა ვსდღეგით ერთ კერძ შე-
წუხებულნი ავტაროსობით აღჩუხთა შევეფარენით.

თ ა ვ ი 25.

აქა თუშცა ვიხილეთ მრავალნი ჭირნი, გარნა არღარა განგრძე-
ლებულმან მოკლედ ვსთქუა (9r)! წარმოსრულთა შაალი დიზაყსა გა-
მოველეთ რა, არეზისა წყლისა მახლობლად ელთა სოფელსა მახლობ-
ლად მოსრულთა, შემამხუდა მე მუშანი და მათგან მოვიპოვე პური
რამდე მცირე ქუჩისა, რომელიცა მეგონა მშეირსა კეთილ სანოვაგედ
და მივიღე რა არაჩუჭულმან ესგუარი სანოვაგისამან, ვსავ მას ზედა
წყალიცა ქარიზისა და მას დამესა ქობთა სათამე სოფლისა ერთისადა
დავისადგურეთ. ვიქმენ დამესა მას ავად, არღარა მოიმედე სიცო-
ცხლისა და დამე იგი გამოვათენე ძლითლა ცოცხალმან და დღესა ბ ზ ო-
ბ ი ს ა ს¹⁰ წარმოვედით რა მუნით, ძლითლა აღჩუღარი ცხენსა, ვწუ-
ხდი დიდად. მოვედით ჯაბრაღლისა ელსა შინა, რომელიცა არეზისავე
მახლობელად მდგმურებდენ, დაგვდგეს აღჩუხნი. შ ო რ ი ს ო ბ-
ს ა (?)¹¹ განვსუჭნეთ არა კეთილად. დროთა ამათ, იბრეიმხანისა ძე პირ-
მშო მაჰმად ასან აღა, რომელსაცა თანა წარგვზავნეთ კაცნი და ვაცნო-
ბეთ ამბავნი ჩუჭნნი, მეორესა დღესა, აპრილის 2, მოვიდა ჩუჭნთანა
მაჰმად ასან აღა და წარგვყუანა თუსთანა, სამყოფსა თვისსა, ფრიად
მშუჭნიერსა აღგილსა, მარაღანად სახელ (9v)...¹²

9 ეს მერეა ჩამატებული.

10 მერეა ჩამატებული.

11 მერეა ჩამატებული.

12 ამის შემდეგ ყურცლები ამოვარდნილია და დაკარგული.

...ყოველთა თავედახრით, ყოველთავე მთაყუანებელთა, მტკუნულნი
 ნეთ მადლობა. მერე მოვიდა მოლა ერთი უფროსთაგანი და იატაკსა
 ზედა აღსრული წარსდგა კელმწიფისა¹³ წინაშე და წარსტკვა შესხ-
 მად რამე მის დღითა, ენითა არაბულითა. მერე წარმოსდგნენ ვაზირი
 მირზა რიზა ყული და ნაზირი ისმაილ-ბეგ, ორთა მსახურთა აღიღეს
 ლაქანნი იგი სავსენი ოქროთა და ვერცხლითა, ჩვენს მხარეს ისმაილ
 ბეგმან ჩამოარიგა. ყოველთა მოგვცა ორშლი(1) მუჭა ოქროსა მისგან
 და ვერცხლისა და იერთ (1) მხარეს მირზა რიზაყული ასევე. შემდ-
 გომად ამისსა, მოვიდნენ მსახურნი რაოდენნიმე, აღმივისეს შარბათ-
 თაგან და შეასუჭს ყოველთავე მყოფთა მუნ და მერე მცირეს ეამს
 შემდგომად, დაუკარით თავი კელმწიფისა და წარმოვედით ყოველნი
 თვისსა სამყოფსა. მასვე დღეს ვიახელითცა შასზადას¹⁴ თვისსა დივანხა-
 ნაში. მოველოცა მანცა დღესასწაული თვისის ხელით ოქროთა და
 ვერცხლთა მომპოძმან და დღესა მას მხიარულებით განესუჭნეთ სამ-
 ყოფსა შინა ჩუჭსნა. კულად შაქარლამანი გუჭბოდა კელმწიფისა
 (10r) და შასზადას მიერ დღესა მას სახლსა ჩუჭსნა.

ნოვრეზისა მეორესა დღესა, შევკრბით ყოველნი მეძვდესა ეამსა
 დღისასა, კელმწიფე გამობრძანდა, მალალსა სახლსა აბრძანდა, რომე-
 ლიცა დაპყრებს მოედანსა და ესე სახლი ალაყაფისა კარისა ბანსა
 ზედა მდგომარეობს. განეწყო საფ ძირს წინაშე სახლისა მის მოედნი-
 სასა და მოვიდენ მოთამაშენი მოედანსა მას ზედა. მსცემდენ ზურნა
 ნალარსა და სხუთ საკრავთა უკრავდენ ყოველთავე ტბილის ხმითა.
 წინათუჭ გაებათ თოკი ჯამბაზისა, რომელსაცა ზედა აღვიდა საკვირ-
 ველად მოთამაშე ქანდირბაზი და აერთსა (1) მხარესა ზედა თამაშობ-
 დენ მუტრიბნი საკვრველად. კულად საკვრუჭლი იყო მალაყნი იგი
 მუტრიბთა, რომელ გატყულნი უკანით უკუღმართ შეხტიან და მიწა-
 ზედ ხელ მოუხუჭდრებლად გადავიდიან მალაყსა და სხვასა მრავალსა
 სიმარდესა იქმოდინ. მოიყუანეს ერთეკრძ შიშუჭლნი ფალავანნი მხო-
 ლოდ შალვარ ცმულნი და სამუხლევებდაკრულნი და იქიდნენ სა-
 კვრვლად (10v), რომელიცა ფალავანთაგანნი მერე ექმნებოდენ კელ-
 მწიფე მადლით გარდამოუყრიდა ოქროსა და ვერცხლსა, ეგრეთუჭ

¹³ იფულისხმება, ფათ-ალი-შაჰი, იგივე ბაბა-ხანი.

¹⁴ იფულისხმება, აბას-მირზა, ფათ-ალი-შაჰის ძე და ტახტის მემკვიდრე.

მოთამაშეთაცა. მოვიდნენ ლოთნიცა. მოთამაშენი ზოგნი განმორცხე-
 ბულ იყვნენ, სამასხარაოთ თამაშობდენ და ლექსთა ამბობდენ საყ-
 ნელთა. მოეყუანათ თვსთანაცა ლოთი, ვეფხი, მაიმუნი, მსკრწქლასი,
 დათვი და მგელი და ათამაშებდენ მათცა. მოვიდა კაცი ერთი, მოიტა-
 ნა ერთი დიდი ტაშტი სპილენძისა, ეგეოღენ დიდ იყო, რომ ერთი კა-
 ცი ხელით ძლივ აიღებდა. ჩააწყო მას შინა სამი დიდი სინი, აღიღო
 კბილით, გაიქცის, შეხტის, თავს აღმა-დაღმა იქნევდის და თამაშობ-
 დის ესრეთ. კაცი ერთი შემდგარიყო ორს ხეზედ, ფრიად მაღალთა
 ეკრა ფხთა ზედა ხენი იგი, გაიქცის, მით შეხტის და გადახტის და
 თამაშობდა ამით, კუალად მოთამაშე ერთი თამაშობდა საკვრელად ყა-
 რაბეჯამსა* ზედა და სხუანიცა მოთამაშენი იყუნეს მრავალნი და სა-
 ლამომდე იყო თამაშობა ესე. საღამოს ყოველნი წარუედით თვს თვსსა
 სახლსა. (11r).

თ ა ვ ი 53.

ხუალისა დღე კუალად იყო სათამაშონი და ღამესა მას ცეცხლისა
 სათამაშონი სხუადასხუარიგანი (!) მრავალნი უცხონი და ზარბაზანთა
 სროლა და იყო მგზეფსსა ერთსა ლხინი, შექცევა და მეჯლიში. გვწუ-
 შვდენ დიდებულნი მრავალსა ადგილსა და წარვიდოდით ჩუშნაცა. მარ-
 ტის (...), შაბათს დღეს, გამობრძანდა კელმწიფე თერანისა გალავანსა
 გარეთ. დიდებითა დიდითა წინარე მოუძლოდენ იადაგად ოთხნი შე-
 კაზმულნი რახტითა და ორთუქებითა სპილონი ტახტადგმულნი, ეგ-
 რეთუშ ცხენნი, თვლისა პატიოსნითა შეკაზმულნი. თვთ კელმწიფე
 ცხენსა ზედა იჯდა. მობრძანდა ერთსა მოედანსა. წინათუშ გაეგზავნათ
 ცხენნი აღრჩეულნი ექუს ალაჯაზედ, რომელიცა ექვსისა ალაჯიღამ გა-
 მოაქენეს. სხდენ ცხენთა მათ ზედა ჩაფუქსოვარნი და არა ეხურა ყა-
 ჯარი ცარიელნი უნაგირნი მხოლოდ თაქალთოსა ზედა. როდისაც ცხე-
 ნებს მოამზადებენ გამოსაქენებლად, უწინარესუშ (11v) ორმოცისა
 დღისა დღედადღე მოუკლებენ საჭმელს და ყოველს დღეს ატარებენ,
 ასე განდიან რომ ცარიელთ მძუალს და ტყავზედ მიაყენებენ. მერე
 გამოაქენებენ. ყავთ თურქმნის შვილები. ათის წლისა, თორმეტისა და
 უფრო მცირენიცა—რვისა და ცხრის წლისანი ყოველთვის ყავთ ცხე-
 ნებში. ამათ უხმობენ ჩაფუქსოვარს და ყოველთვის შორით ამათ გა-
 მოაქენებინებენ ცხენთ. ამ დღეს კელმწიფე რომ გამობრძანდა, გამო-
 აქენეს ოცამდინ ცხენით ლურჯი ერთი ცხენი კელმწიფისა. მოვიდა

* ყარაბეჯამს — ჯამბაზის თოკზე კიბის მგზავსი. ჩვენ ქალაქშიაც [თბილისში] თამაშობდა ერთი ჯამბაზი ამით (თეიმურაზის შენიშენა, გ. შ.).

წინარე და მერე შასზადათა ცხენნი და კელმწიფისა სხუა ცხენნი, ^{ქენ} წესება ცხენთა გამოქენებისა არს ესრეთ: დასდებენ ვისიცი ცხენები / იქმნება ყულა თეთრს, რაოდენიცა ნებაესთ თანასწორად. ^{ქერქვლი} მოსული ცხენი აღიდებს ორწილს, მეორე ერთსა, მესამე ერთსა და ესრეთ არს ცხენების გამოქენების წესი. შევედით ამ დღეს ქალაქსავე და ჯარნი იყუნენ დამზადებულნი ხუალისად აღრიცხუად.

თ ა ვ ი 54.

მეორესა დღესა მარტის (...), დაბრძანდა კელმწიფე (12r) მაღალსა სახლსა. მოვიდენ მოედანსა მხედარნი აღჭურვილნი ყოვლითა სამაძა-
ცოთა იარაღითა აღრიცხუად, რომელნიც განმზადებულ იყუნეს საქარ-
თუელოსა მხარესა წარსვლად. ვსდევით ყოველნი დიდებულნი წინაშე
კელმწიფისა საფ (!) გაწევიით და წინაშე ჯარისა მის პირისპირ კელმ-
წიფისა სდგა ლაშქარნივისი. ამას ეპყრა კელთა სიამ ჯართა მათ და
ორნი სხუანი მირზანი სდგენ გუერდით ამისსა და სდგა ჯარჩიბაშიცა
გუერდითლქ ამათსა. პირუჭლად წარიკითხევდა ლაშქარნივისი სახელ-
სა რომელიცა იქმნებოდა სარქარდრა. წარიკითხევდა რა სახელსა,
ჯარჩიბაში იტყოდა სახელსა მის კაცისასა და სახელსასა მაღლის ხმით
და განმზადებული სარქარდრა ეს, ამალითა თჳსითა წინ გაძლომითა
იდაგებითა აღკაზმულითა ოქროს იარაღითა, იწაიმძღვარებდა წინ მარ-
ქათათა რბენით თვთ ოქროს იარაღოსანს ტაიქსა რჩეულსა ზედა აღმ-
ჯდარი, ცხენ რბენით გაივლიდა მოედანსა, შექურვილი ყოვლისა ია-
რალითა დაუკრევდა თავსა კელმწიფეს (12v), მიჰყუჭბოდენ უკანით
ამალანი თჳსნი ცხენმსრბოლნი. და გავლასა ამისსა, დაიძახებდა ჯარჩი
ერთი მდგომი მუნ აზირ გავიდოდა პირუჭლად სარქარდრა ესე და
თავსა მის მოედნისასა დასდგებოდა. ეგრეთვე, შემდგომად წესითავე
ამით, გაივლიდა მინზაში. წარიკითხევდა სახელსა ამისსა ლაშქარნივისი
იტყოდა მაღლისა ხმითა ჯარჩიბაში და სწერდენ მირზანი, მდგომნი მუ-
ნულქ, სახელსა მისსა და იტყოდა ჯარჩი ერთი მზადყოფასა მისსა. ეს-
რეთისა წესითა გაივლიდა მერე უსბაში, დაჰბაშეში და მერე მხედარნი
წესითა ამით თვთო-თვთოდ. ქუჭვითნიცა ქუჭვითად წესითავე ესრე-
თითა გაივლიდენ. დღე ყოველ გამოსვლადმდე ჩუშნსა თერანით, იყო
დღე ყოველ აღრიცხუად მხედართა და თოფანგჩთა მკვრცხლთა, ზოგ-
ჯერ სამიათასთა, ორიათასთა და ათასთა დღე ყოველ.

თ ა ვ ი 55.

ჯერეთ არა გამოვსრულ კყავით თერანით, აღრევე ყოფასა ჩუშნ-

სა იქი, მოვიდა ამბავი განჯისა აღებისა რუსთა მიერ. ზამთარს ამას მოვიდნენ რუსნი განჯას და ორთუშ მოიცუტს იგი. და არამდნესამე დღეს უკან, ვერლარა შეუცლეს (13r) განჯას შინა მყოფთა განმაგრებაჲ, მისცეს პირი რუსთა და ერთის რომლისამე ბურჯიდგან ღამე მიპარვით მივიდნენ რუსნი და აღიღეს განჯა. ყოველნი მყოფნი განჯისანი მოსწყვიტეს, ტყუშ ჰყუტს და იავ. რჰყუტს ქალაქი იგი. მოკლეს ჯავათხან მუნებური ხანი, ერთით მით თვისით უსეინყული აღათურთ. და უფროსი ძე ჯავათხანისა, ლტოლვილი ერთის თვისის ძმით, მოვიდა სამუხს. მუნითცა წარმოვიდა შუშას და რუსთა აღიღეს რა განჯა, დაყენეს ჯარნი თვისნი მუნ და თვთ გაბრუნებული ინკეექტორი წარვიდა თბილისსავე. ჯარისა შზაყოფისა ყიზილბაშთასა, უწინარეს გამოსვლისა ჩუშნისა წინა დღესა, გვხმო კელმწიფემან ხალვათად ჩვენის მთავადებით (!) პირუტლის კაცებით. მრავალნი იმედულნი სიტყუანი გვბრძანნა. ჩუშნ წარმოვედით მას დღესა შინა და მოგვეცეს ყოველნი მოსამზადებელნი გზისა კარაენი, ჯორნი, აქლემნი, საფენნი და თეთრნი ცხენნი და იარაღნი. ერთი უცხო კრძალი უბოძა თვისის ხელით კელმწიფემ ბიძასა ჩემსა და ერთი მურსა (13v) კანჯალი მე. და სხუათა თავადთა ჩუშნთა ყოველთა რიგიანნი წყალობანი და განვეშადენით წარმოსვლად თერანით.

თ ა ვ ი 56.

წელსა 1804, მარტის 28, მთუარესა ზღაჯარასა 22 წელსა მას თავგობისასა, გამობრძანდა შასზადა თერანით და თერანისა ზღუდისა ახლოვე დავსდევით 2 აპრილამდე და რა შეასრულეს ყოველნი თადარიკნი ჯართა მათ არა მრავალთა, რომელნიცა წარმოიგზავნეს მას წელს არა დიდითარე თადარიკითა, ავიყარენით მუნით და აპრილის 5 მივედით ყაზბინს. გამოეგება მამადალი ზირზა ძმასა თვისსა შორს და ამას დღესა ვიხილე გამოსრული ყაზბინით მხედარნი საკვრველნი ელიათთავან, რომელთაცა მხედრობანი საქებელ არიან ყოველთა შორის ქუტყანათა და გაგუაშტერა მათგან ცხენთა ზედა თამაშობამან შუბით, თოფით და ჯირითით. ურდო ჩუშნით ყაზბინისა ზღუდისა გარეთ სდგა და მივედით და შთამოვხედით მუნ, ხოლო მას დღესა იყო დღესასწაული ასან—უსეინობისა მათისა და დღე რაოდენმე დავშით (14r) ყაზბინს. მისვლისა ჩვენისა მეორესა დღესა, გვწვევა მაჰმად ალი მირზამ ჩუშნ და ვიახელით თვისსა სასახლესა, რომელმანცა მრავალისა მოწყალებიანისა იმედებითა, ტკბილად მეტყუტლმან მონათადმი აღგვაესო. ხოლო მაჰმად ალი ხან არს ჰევიანი, მხედარი საკვრველი

და ვაშკაცობითა განთქმული. დავყავით ყაზბინსა შინა დღე (...) და რილის (...) დმდე.

თ ა ვ ი 57.

განწესება სპარსთა ბანაკობისა არს ესრეთ: არა ექმნებინა ამათ ურემში, არამედ ყოველნი ბარგნი ამათნი იქმნებიან აღტკრთულ აქლემთა, ჯორთა და იაბითა (!) ზედა. ყოველთა დიდებულთა კაცთა აქუსთ ორ-ორი კარავი. შასზადასცა აქუს და კელმწიფეს კარავნი სამინი მრავალგზის მეტხიცა, საშუალსა ურდოსასა დაიდგმის ხალუათსა. შასზადას კარავსა აქუს სარაფარდა შემოვლებული თეჯირთაგან მწუანეთა და წინაშე სარაფარდისა დაიდგმების კარავი ერთი სხვა ფოში, რომელსაცა შინა მსახურნი და კარისა ამაღანი დასხდებიან მას შინა. ამას გუჭრდითვე დგას ქეშიქჩიბაში (14 v), საცა კარავი და მახლობელად სარაფარდისა, ქეშიქთა მცუჭლთა გუამისათა კარავნი სდგანან. მოშორებით, წინაშე სარაფარდისა, სდგას დივანხანაჲ შასზადასი, კარავი სამ სუჭტი, რომელსაცა აქუს წინადაგებული მოედანი დიდი და აქუს სიგაჲსა ერთსა გაბმული სარაფარდა დიდი. ერთი მხრით, პირისპირ მის კარვისა, ამ თეჯირს უკან ორი კარავი სდგას: ერთი დავთარხანა და ერთი-ხანებისა შესაკრებელი კარავი, სადაცა დასდგებიან დღე რაოდენმე მუნ. დასდგმენ დივანხანასა და იქმნებიცა დღისით საღამს მას დივანხანასა და საღამოს ხალვათსა შინა, ყოველნი სარდარნი თვსთა დასტათა შორის სდგანან: სადაცა მხარესა პირუჭლათ მიეცემის ადგილი ვისსამე, ყოველთჳს კარავი მას სანთზედ უნდა დასდგას. როდესაც აყრას აპირობდენ, წინადლითვე წავა ფიშხანა, საღამოს დროს მივლენ და მეორეს დღეს, ჩვენს მისკლადმდე; დაგზბდებიან კარავნი თვს თავსსა ადგილსა მდგომნი, რაჲცა გვენბავს (15r) მომზადებული მზას დაგვხვდების. სადაცა შთაძობდების ურდო, ყოველსა ადგილსა გააკეთებენ ქვისაგან ანუ მიწისაგან გალავანსა და სიფრთხილით სდგას ჯარი ყოველთჳს ჯარი აიყრების განთიადზედ და შუადღემდინ სადაცა არს მანძილი ჩამობდებიან მუნ. პირუჭლად, ვირემ შებრძანდებოდეს ცხენს შასზადა, რაოდენიცა აქუსთ ქანარანი დაუკვრენ მას ორგზის. მეორეს ქანარაზედ ყოველნი კაცი დიდებულნი და ამაღანი შეკრბებიან სალაფარდას წინ, მესამე ქანარა გაიწევა და ზამბურბკები დაიცლება მრავალი ერთად და აღჯდება ცხენსა შასზადა. ზამბურბკები აქუსთ აქლემთა ზედა გაკეთებული და აქლემნი ესე არიან საკვრველად გაწვრთნილნი, რამეთუ სადაცა ნებაგსთ, ერთის თქმით დააჩოქებენ. მერე გამოაქცევენ უკან, გასტენს,

არლარა ბევრი დღე მდგომთა ყაზბინს, ნებითა კელმწიფისა შინა შასხადასითა, წარმოემართეთ არდილთა მისთა შემფარებელთა. გზასა ზედა გვამობდა ბევრგზის და გვზრახვედა სიტყუათა მოწყალე-ბინითა. ყოველსა დღესა ყვანდა ამა შასხადას ძმაჲცა თვისი ძაჰმად ალი მირზა თქსთანა, ყოველთვის განუშორებლად ჯარსა შინა და ომთა. არს მცირე ყრმა ესე, ვითარ, ათორმეტის წლის, საკვირველი მხედარი და საჭურველთა შინა მარჯვე. ესე არა არს აბას მირზისა დედით ძმა, არამედ დედა იმისი არს სხვა. ყაზბინით ავიყარენით აპრილის (17r) (...), მაჰმად ალი ხანმა უთავაზა თქსსა ძმასა და ორსა მახძილსა ზედა გამოჰყვა. ნადირობითა და შექცევითა მოვიდოდით. ვერცა ერთი დღე ვერა ვიხილეთ აბას-მირზა, რომელ არა ენადირნა. ყოველთვის ნადირობასა და შექცევასა გაცემასა და შუჭბასა შინა იყო. ვლეთ ზან-განადმდე დღე ხუთი და აპრილის 15 მოვედით ზანგანს, არლარა დამ-დგომთა მუნითა, მოსრულთა მიანას შევისუშნეთ ორდღე, მერე მიანის აქეთ ერთსა ჩიგანსა შინა დავადგერით ბალაოვანსა კეთილსა ამა გარმარისავე მაჰალსა. მოახლებულ იყო დღესასწაულიცა წმიდისა აღდგომისა. და მას მახლობელსა აღვილსა იყო სომხისა სოფელი ერთი, რომელსაცა უწოდებენ უზუმჩის. მოვიდენ მუნებუთნი სომეხნი, გვიხმეს და წარგვიყუანეს. აპრილის 22, დიდ პარასკევს, მივე-დით უზუმჩის. წმიდა აღდგომაცა გავითენეთ მუნ და აღდგომისა მეორესა დღესა გარდამოვედით ურდოსა. ურდოც მას დღეს აყრილ იყო და სოფლის მის მახლობელად ვსდევით დამესა მას. ხვალისად წარვე-მართენით თავრიზად (17v)...¹⁵

თ ა ვ ი 70.

... იყო თვესა ივლისის 21. და ჯაფარ ყულიხანიცა რუსთა თანა მყოფი იყო ამა ჯარსა შინა რუსთა კერძ, რომელიცა შასხადას ქანაქირით მობრუნებისა შემდგომად მოვიდა. ინცპექტორსა თანა ირევანს ლტოლვილი იყო ესე, ბაიაზეთისა სამზღვარს, ქოროღლის ციხესა შინა. ესე ჯაფარყულიხან გუარითა არს დუმბოლო ხოისა ხანი, რომელიცა მუხანათობისათვის კელმწიფისა, ლტოლვილი იმყოფებოდა ავა-ზაკებრივის ცხოვრებით კლდესა მას შინა. მოიყუანა ინცპექტორძან თქსთანა, რომელიცა ჰყუა მას მასწავლელად საქმისა უძკრესი გიეი თქს ზედა.

¹⁵ ამის შემდეგ ფურცლები ამოვარდნილია და დაკარგული.

სალამოს ჩვენ, ძლევისა მიმღებნი, მხიარულებით კარავთა ჩუშნთა და განვისუტნეთ. და შემდგომად ამით დღეთა, ყოვლის მხრით, ერთგულნი ჩვენნი მოვიდიან მნახუტლნი ძლევა შემოსილებისა ჩუშნისანი. ამას ეამსა, ლტოლვილი იმერეთით ფარნავაზ, მოსრულიყო შორაგალს გუმრით და მუნით გამოეგზავნა კაცი ჩვენთანა და ეცნობა ამბავი თვისი ჩუშნთვს. და ჩვენ ეამადმდე (18r) მუნ დავაყენეთ, არა მომწოდმა ჩვენთანა. იყვნენ მყოფნი ჩვენთანა სხვა-ნიცა კაცი მუნ, რომელნიცა შეკრებდენ ყოველთა ელთა ჩვენთა კაცთა. კელმწიფე გამხიარულდა დიდად ფარნავაზისა მოსვლისათვს. და ფარნავაზ, მხარესა მას მყოფი, შეპკრებდა კაცთა მრავალთა. ამას ეამსა, მოვიდა მუსტაფალას ძმა, ისმაილაღა ყაზახი და სუმონ ბებურთმვილი და დათუა მამაცაშვილი მოიყვანნა. დაქერილნი ესენი წარეგზავნა ინცეპტორსა სურსათისათვის ყაზახსა შინა. ყაზახნი მკატრონეთა თვსთა თვს არა მისცემდენ სურსათსა და კაციცა ესენი დაქერილნი წარმოგვიგზავნეს ჩუშნ. ესე უკუშ სუმონ იყო, რომელიცა ხელად იგდეს რუსთა ბელაქნისა ომსა შინა და მუნითგან ეამით იყო მათ თანა და ამას ეამსა დაქერილი მოიყვანა აქა. ამა, უკუშ ორსავე მხრით ომთა შორის, ქმნა მრავალნი განსაკვრებელნი საქმენი სიმხნითა და გულოვნებითა თვისითა, რომელიცა იქებოდა (18v) ორსავე მხრისა ლაშქართაგან დიდად. კელმწიფეს ვევედრენით არა დახოცოსა მათსა, რომელმანცა მოწყალეობაცა მოიღო ჩვენ ზედა და გვიბოძა ესენი ჩუშნ. და შემდგომსა, თუმცა სუმონმან დაინახა სიკეთე, გარნა თუ ამან დაფიცებულმან ცხოველს მყოფელსა ძელსა ზედა, არა რად შერაცხა ფიცი იგი, რომლისაცა სახელი ყოველთა გუართა ბაგრატიონთა მიერ წყეულ იყოს საუკუნოდ უპირობისა ამისთვს.

თ ა ვ ი 72.

მომწოდემან კელმწიფემან ერდგულთა მონათა, გვიბოძა ჯარი სარდრითა ფირყულიხან ყაჯრითა მკირე და წარგვგზავნა ფაზბაკს ყარა ქოლისისან მდგომთა რუსთა ზედა: უწინარესუშ, წარგვგზავნეთ ხუდალად ბეგ ყაზახთა შორის. მერაბხანცა ყიზილბაში, გვართა ავშარი, ორმოცდაათითა კაცითა წარვატანეთ თანა. ჩვენ წარვედოთ თუშსა ივლისის 31. მას ღამეს ყირახბულახს მივედით. მეორესა დღესა დგარა ჩიჩავის ხევსა ქვემოთ ზანგისა პირსა ზედა დავსდევით და ველოდით (19r) ყაზახით ამბავსა. აგვისტოს 6, მოგვივიდა კაცი ყაზა-

ხით დაბარებისა და წარვედით. და შაპიოლზედ ერთობლივ ^{ყაზანში} ალაღარნი ქეთხუდანი და ჯარნი შეგუშყარნენ მუნ. წარსრულონი მას დღეს, მივედით ამზა ჩიგანში. ფარნაოზ ბიძაჲ ჩემი და ბიძა ^{ქეთხუდანი} იულონის ძე ლეონ, იგინი იყვნენ ფანბაკს გატეხილის ხიდს ზემოთით შეყრილითა ჯარებით და აგვისტოს 7, კეირას, მივედით აუ არა ქოლისიას, ყარა ქოლისიასა შინა იყვნენ რუსნი სამასადმდე კაცი თოფხანით და ათჩვიდმეტი სოფელი სომეხთა ერევნელთა და ფამბაკელთაგან მათთანა განმაგრებულნი, განმაგრათ დიდათ ძალათ შეყუაბილთა მათ სომეხთათჳს. მივედით რა, მივზღუდეთ ყოველის მხრით და ვებრძოდით ამათ ყოველ დღე ფრიად შემაწუხებელნი ამათნი. უხოცდით კაცთა და უჭერდით დღე ყოველ და მოგვეზღუდა ყოველისა მხრითა და ერევნის ყოველნი მოსასვლელნი და წარსასვლელნი გზანი შეგუშყარნეს ესრეთ, რომელ ვინცა წამსვლელი იყო ერევანს გზასცა და მომსვლელსაცა ვიჭერდით დღე ყოველ (19v), რომელთაცა განხვავისუფლებდით ყე, გარდა რუსთა. და ინცეპტორისა წიგნნი ყოველნივე მოგუშრთმეოდა ჩვენ, კელქვეშეთა თვსთა თანა მიწერილნი, სადაცა მისწერს ქალაქს ანუ სხუათა სოფელთა შორის. დღესა მეორისა, მეფის ძე ფარნავაზ და ლეონ მოვიდნენ ჩვენთანა მთავადთა და ყოველთა ხუნანის ციხეს ზემოთითა ელთა ალაღარებითა და ჯარითა. ცრემლითა მიმსალმებელთა ძმანი ესე ჩვენნი შევიტკებეთ ვითარცა არს ჩვეულება სასურველთა ძმათა და ვიყავით ჟამსა ამას განმხნობით მებრძოლნი ციხისანი.

თ ა ვ ი 73.

იულონისა ბიძისა ჩემისა შეპყრობაჲ იუწყეთ ესრეთ: მიუვიდათ რა კაცი, ჩვენ მიერ პირუტყლ წარმოსვლასა თერანით წარგზავნილი და სცნეს რა მიახლებაჲ ჩვენი, გარდამოვიდნენ იგინი ქართლს მღუმრიად და სწადლათ წარმოსვლაჲ ჩვენთანა. მოვიდნენ რა მტკუარსა. იხილეს წყალი აღელებული (!) ფრიად და მრავლისა ცდითა ეცადნენ (20r) დახრწევასა მის წყლისასა. და ვერა რომლითა სახითა შეუძლეს განსვლაჲ წყალსა, რუსთა სცნეს მოსვლაჲ მათი. წარვიდნენ გორს მყოფნი რუსნი შეპყრობად მათდა. იგინი, დაბრუნებულნი, წარვიდნენ კვალად მუნვე, საითცა მოსრულ იყვნენ და გარდასრულნი იმერეთისა მამულსა, ეწერად სახელდებულსა, შთამოხდენ მუნ უშიშრად განმსუტნნი. და რუსთა იწინამძღვრეს უღმრთოჲ ვინმე, რომელიცა დააბრმეს ოქროთა და დასხმითა მათზედა წარმართებრ, არა მრიდ ექმნებოდენ მათ დასახოცათ. და ამათან მყოფთაგანნი მოკლნეს დიმიტრი

თარხნის შვილი ბეციას ძე, ფირან ჩერქეზის შვილი, კეზელი დავით, ძით თვსით და სხვანი რაოდენნიმე ქართველნი, მსახურნი ჩემნი და ჩემისა და თავადთა მის თანი მოსწყვიტნეს. ბიძასა ჩემსაჲს მთავარსა და მის შინაჲსა ჰკრეს ტყვიათ, რომელიცა დააღწეს ზედ და ძლითლა განერიდა სიკვდილსა იულონ (20v) და შეიპყრეს რუსთა ივანის 25. ფარნაოზ, ორის იულონის ძეებით—ლეონით და ლუარსაბით, ივლტოდენ ქვევითნი რაოდენითაჲმე კაცითა თვსითა. განმაგრდენ ერთსა ტევრასა მაგარსა. მოვიდენ მათ ზედა რუსნი და უკმოაბრუნნეს იგინი მამაცად კელ გამომღებთა და დაუხოცნესცა კაცნი. რუსნი, ფიცხელისა სიარულითა წარმოარულნი, გარდამოვიდნენ მეორესა დღესა ქართლს და გარდაიყვანეს იულონცა, რაოდენითაჲმე ქართველითა, რომელიცა მიიყუანეს და დაატუსაღეს თბილისს და იყო უბედურებისა შემოხუტვაჲ ესე წელსა 1804 ივლისის (...) ფარნაოზ და ლეონ, გარდარჩომილნი კაცებითა თვსითა, იმალვოდენ ტყეთა შინა აქა და იქი, ვერა რაჲთ გულის კმის მყოფნი თუ, რაჲ ქმნან. მერე ჰპოვეს ლეკი ვინმე, რომელიცა იწინამძღვრეს, წინა გარდამოვლეს, ზოგთა ქვევითად, უყოლელობისათჳს ცხენისა და, ზოგთა ცხენით, აწყურისა მთა და შამლელს ლეკნი სდგნენ. ორასამდე კაცნი მივიდნენ მათ შორის, რომელთაცა შეიწყნარეს პატივით, ვითარცა პატრონი მათნი. რაოდენნიმე (21r) დღე დაშთნენ მუნ და მცნობელთა მისვლისა ჩვენისათა, წარმოიყუანეს ლეკნიცა თანა და მოვიდნენ ჩვენთანა ვითარცა აღმოწყერიეს ზემოთ. დროსა მას, მისვლისა ჩვენისა მეორესა დღესა ყარაქილისიას, შეგუჴყარნენ.

თ ა ვ ი 74.

დღესა ყოველსა გუაქვნდა ომი ყარაქილისიელებსა თანა. ვხოცდით და ყოველითა შეჭირვებითა გარემოგუჴცვა იგინი. ერევნისა ქალაქითგან, ვიდრე ჩვენს ქალაქადმდე, ყოველნი გზანი გუაქვნდეს მოცულნი და საცა ვის მისწყერის წიგნი ინცპექტორმან, ყოველთვის ჩავიგდებდით მას კელსა და კაცნი, ერევნით გამოსულნი, შეპყრობილნი მოიყუანიან ყოველსა ეამსა ჩუჴნ თანა, ხოლო ჩვენ ქართველობისათვის განუტევით იგინი, სადაცა ნებავდათ. ვიდრემდის ვიყუჴნით ჩვენ იქი, ყოველსა მას (21v) დღეთა, ორასადმდე ჩვენნი მოქალაქეთა და საქართველოსა კაცნი მოგვეკარეს შეპყრობილნი, რომელთაგანიცა ერთიცა ვინმე არა მივეციოთ ყიზილბაშთა, არამედ განუტევით ყოველნივე მშვიდობით თვს თვსსა სახლთა შინა. კელმწიფისა ბრძანებითა აბარანსა შინა სდგნენ ჯარნი ყიზილბაშთა. ამას ეამსა, მთავადნი საქართულშლომისანი მყოფობდენ ინცპექტორსა თანა და შეეტყოთ რა წარ-

მოსვლაა ჩვენი და მოსვლა ყარა-ქილისიასა, ამით ნებადღათ არღარა
ყოფაა ქაშა მას ერევანსა შინა და წარმოვიდნენ დამთხოვნე, იქნებენ
ტორისანი (!). და რაქამს მოვიდნენ ესენი ღამე, ა გ ვ ი ს ტ ო ჩ ი ს ე მ ა
თ ე ნ დ ე ბ ო დ ა¹⁶, დაუხვდათ ამათ ალიხან, ვინმე ყაჯრისა სარქარდ-
რა და მაჰმათხან ხამსელი თვისითა ჯარითა და შეიპყრეს ამათ ასზე მე-
ტნი კაცნი. ამათში იყო სარდარი იოვანე, სამისა თავისის ბიძაშვილით-
და სხვანი თავადნი თხუთმეტადმდე, რომელნიცა მოგზსენებრესთ (22r)
და უწყიან საქართულშლოსა შინა, სხვანი მოქალაქეთა ძენი მრავალნი
და მსახურნი ამა თავადთა და ზოგნი ქართლისა და კახეთის სოფლე-
ბითგანცა. შეიპყრეს ესენი ყიზილბაშთა და მიართულს კელმწიფესა.
მუნითცა კელმწიფემან წარგზავნა ივინი თავრიზსა შინა და ზოგნი
თერანსა შინა წარასხნეს, რომელთაგანიცა შემდგომსა ქაშა მრავალ-
ნი მოწყალეებითა და ჩვენის მიხვედითა განათავისუფლნა კელმწიფე-
მან. ამ ქაშს გყვანდა წარგზავნილნი კაცნი თერანს, ურდოში, კელმ-
წიფესა თანა და კელმწიფეს კვალად ებოძა სამასი კაცი და ხლთი ზამ-
ბურაკნი ჩუშნთვს და ფარნავაზისა და ლეონისათვსცა მძიმენი ხალათ-
ნი და წყალობა თეთრი, ჩვენთანა სახმარებრისათვს მათ დღეთა.

თ ა ვ ი 75.

შეიპყრეს რა, სარდარი იოვანე და სხვანი თავადნი მიერ დღით-
გან, ალიყული (22v) ხან შაისევანი, კაცი ფრიალ მხნე და მამაცი,
ბრძანებითა კელმწიფისათა მდგომ იყო მცველად გზისა აბარანსა
შინა და აგვისტოს 21, კვირა დღეს¹⁷, მოგუჭრთო ამბავი ალი-
ყულიხანისა ვითარმედ, ერევნით მიდისო ჯარი მანდ, ყარა-ქილისიას,
წასაღებელად პლრისა და მოსაშველელათცა მანდ მყოფთა რუსთა
ყარა-ქილისიას. იყო ამა რუსთა შორის მეღიქ აპოსა შველიცა როს-
ტომ, რომოცდაათითა სომხითა რუსთა ამათ შორის. დღესა ამას, ყარა-
ქილისიით წარვედით ჩუშნ ყიზილბაშთა და ყაზახთა ჩვენითა ჯარითა.
ალი ყულიხანიცა მისდევდათ რუსთა ამათ უკანა ომითა, გარნა მისვ-
ლადმდე ჩვენისა, ვერა შეუძლო მან დამარცხებაა ამათი. აქუნდათ
ზარბაზანიცა რუსთა ამათ ერთი და რჩეულნი იყვენენ დაუთალაბად
წარმოსრულნი კაცნი ესე.

თ ა ვ ი 76.

არღარა დრომცემელნი, გავემართენით საომრად ფირიყულიხანი-
სა. დასტა გაკეთდა ერთი და ერთი ჩუშნი. და მე (23r), მას დღესა,

¹⁶ თეოფი ჩამატებული.

¹⁷ მერვა ჩამატებული.

მან და მისრული ანანურს და ციხის ძირს ეომა¹⁹ და ვერა²⁰ ცდით ვერა შეეძლო აღება მის გზისა, რამეთუ დაამარცხეს ლილი ჯარი ამისი გზის რომელნიცა მოსწყვიტნეს.

და ესე ვალხონცი სირცხვილეული შთამოვიდა ქალაქსა შიხა ტფილისს. მოსდოვის მხარით მოუხდა ამათ პოლკოვნიკი (24v) ვინმე, პოლკითა თუსითა და ვერა შეუძლო აღება გზისა და დამარცხებული მართლუკუნ იქცა სირცხვილეული. მეორეთცა მოუხდა, ესევე სძლეს და წარავლინეს ესე ცარიელივე. მესამედ მოუხდათ პეტრე ვინმე იარანალი ნაციტოვი, რაოდენისამე ცხენოსანისა და ქუჭვითისა პოლკებითა და თოფხანითა მაისის ოცს, რამეთუ დღეთა ამათ იყო ინცპექტორი წარმოსრული ერევნიკი და სდგა სარათსა ზედა საქართუ-შლოსასა. სძლეს ოვსთა და გააბრუნეს არა თუ ერთხელ, არამედ სამ-გზის მოსრულთა, სამგზისუჭ სძლეს და დაამარცხეს. მიუხდენ და ლარსის ციხე აღიღეს, განმაგრებული რუსთა მიერ. ივნისის იზ შეხუ-დით მათ რუსნი ას სამოცადმდე კაცი, რომელთაცა მოაქუნდათ ურ-მებით იარაღნი მადანთა. რუსნი ესე დაამარცხეს და ბარგნი მათნი ყოვლითურთ წაართუეს ურმებით. შეკრბენ კულად მათა მათ კაც-ნი და ყაზიბეგის შვილის სახლს მყოფთა რუსთა ზედა მივიდნენ. რუს-ნი მუნ მყოფნი გაყარეს მუნით განშიშვლებულნი. ესენი ჰყრიდენ რა (25r) რუსთა ამათ, არა მფიქრენი ჯარისა მოსვლისანი, იყვნენ ლუაწლ-სა შინა წინა თქმულსა. სცნეს რა სხუათა რუსთა ესე აწ არსვლამ ამა კაცთა და არა ყოფა პირის პირ მათსა, მიეპარნენ მოსდოვის მხრით და ყარაულთა თუსთა სცნეს რა ესე, დაუწყეს მათ ომი. აქათ დაბრუ-ნებულთა მთისა ამის კაცთა მოუვიდათ მსწრაფლ კაცი, ვითარმედ ყა-რაულთა თანა აქვსთო მათ ომი რუსთა და მიაშურვეს მკვირცხლ გან-მარჯვებულთა და ეომნეს რა რუსთა სასტიკად და სძლიეს რუსნი და ღამეს ამას დააპირეს რათამცა დეესზნენ ღამე რუსთა და აღწყვი-ტონ სრულებით. ზოლო რუსთა იგრძნეს ესე და ლტოლვილნი ღამე გაიპარნენ მუნით. დღესა მეორესა მიუხდენ რუსთა განმაგრებულთა ციხესა ბალთისისა და აღიღეს იგიცა, რომელსაცა შინა მყოფნი ზოგ-ნი მოსწყვიტნეს და ზოგნი ივლტოდენ და ტფილისითგან ვიდრე ვლადიკავკასადმდე ხსენება რუსთა გაწყვიტეს და დააპირეს ვლადი-კავკასზედაც მისვლამ რომელიცა (25v)...²⁰

...²¹ ვითარცა პირუტყლსა შინა წელიწადსა და მეცა თვისი პირშო მამადალი მირზა ახლდა თანა და სხუანი დიდებულნი ერანელთანი.

¹⁹ მერვა ჩამატებული.

²⁰ ამის შემდეგ ფურცლები ამოვარდნილია და დაკარგული.

²¹ ნაწერია სხვა ქალაქზე ნაჩაბრევი ხელით. თავში და ბოლოში ამავე ეკ-ლია. თავებს რიცხვი აღარ უნის.

ბოლო მუნ აპარს განისუყნა ორი დღე და წარვედით ყარაბაღიკენ. გზასა ზედა გვიბრძანებდა მრავალსა მოწყალეებიანსა სიგნალებსა გვიხმობდა მალიმალ ზრახუდ ჩუჭნთანა და წყალობითა მისითა აღსავსენი მივიდოდით და დღესა (...), განვედი ხიდსა და მივედით ადგილსა რომელსაცა უწოდებენ თახთი თოუზად, ადგილსა მას ადგილსა სოფლისა ბოლოს, სადაცა მოვიდა კაცი რუსთა და შასზადასა შებმისა (26r).

თავი (...)

ინტეპეტორმან წარმოავლინა განჯით პოლკოვნიკი, რათამცა ესეცა სხვათა ჯართა მაშველად შევიდეს ციხესა შუშისასა, ვინაფთჳან მცირე იყო მას შინა შესრულ რუსისა ჯარი და მოსრულსა შეემთხვა ჯარი შასზადასი და მოართვეს შაზადას (!) ამბავი ამისი. შასზადა მყის თანად აღმხედრდა ბედნიერობასა თანა და ადგილსა შეემთხვნენ შეამწყვდივეს ჯარი პოლკოვნიკისა, დაუწყეს სროლაჲ და უმრავლესნი რუსთა ამოსწყვიტეს და დღესა (...), იყო ომი და შეჭირვებულთა მათ რუსთა ვერღარა შეუძლეს დათმენად და აფიცარი ერთი მათგანი ორასოც (26v) ითა კაცითა გამოვიდა შასზადასა თანა და შეივედრნა ესენი ძემან ჳელმწიფისამან. სხვანი რუსნი მოსწყვიტნეს, რომელ სამასი მათგანი ძლითლა განერა და მახლობელ ციხესა თარნაგუთისასა შევიდნენ. თვთ პოლკოვნიკი ესე პაულე მიხაილის ძეცა იყო მძიმედ მოწყლული თოფისათ ტყვიისაგან. შესრულთა ყალსა თარნაგუთისასა, მოახელეს მუნ ყულთა შაზადასთა რაოდენნიმე და განივლტეს და საკვირველად მხნე გულოვანი მებრძოლი ამირხანცა მუნ მოკლეს და ავშარი ყულამ ფეშნიდმათი. სხვანი განლტოლვილნი გადარჩენ. მუნითცა განვიდა ღამე მცბიერებით პოლკოვნიკი (27r), რომელმანცა იხმია მცბიერება ესრეთ, რამეთუ მობარაბანდენი ზღუდესა ზედა მას ციხისასა დააყენა, რომელნიცა გაცილებადმდე ჯარისა უკრევდენ გაუწყვეტლად ბარაბანდთა და ყიზილბაშნი ჳგონებდენ, გარემო მდგომარენი ზღუდისანი, მუნვე ყოფასა ჯარისასა, ჳვალისად განმზადებულნი იერიშისა მიტანად და ესრეთ ფეხალებით და ნელის მოქმედებით განვლო ბნელსა მას ღამესა და წარვიდა (...) სათნახვერისა შემდგომად ბელადიცა, რომელიცა ჳყვანდათ მათ ბარაბანჩიკთა, გამოაპარნა იგინი და მიეწვივნენ ჯართა. განთენდა რა კვლავ (27 v) ყიზილბაშნი, მოწადინენი სურვილით ომისანი, გამოუდგნენ ჯართა და იხილეს სიმაგრესა მას დიდსა შესრულნი. გარნა დაშთომილთა მათ კაცთაგანნი ბევრნი დააბრუნეს და ყოველნი ბარგნი მათ ჯართა ერთი-

ცა არა გაატანეს მათ და მოვიდნენ გამარჯვებულნი კელმწიფისა წინაშე კელმწიფეს გამოართვნეს რუსნი ორასნი ცოცხალნი, სამარჯვებულნი ჯართანი და სხვანი ნივთნი, რომელიცა დაშთათ მათ რუსთა, ეგრეთვე ურემნი და ბარაბანნი. შაზადა თვთ მყოფობდა ასკარანსა ზედა და კელმწიფე თახთოუზსა ზედა. (28r).

თ ა ვ ი (...)

იბრამმ ხან განმაგრებულ იყო ციხესა შინა და აბულ ფირიხან შესაზადსა თანა მყოფობდა. ხოლო ყარაბადისა ელთაგანი არღარავინ იყო დაშთომილი, რომელიცა არა მოვიდენ სამსახურსა შინა კელმწიფისასა. გარნა ყოვლითურთ სიმტკიცითა წარჩინებული ციხე ეგრემ უნებლობასა მოსრულთა ყარაბადისა ელთა ყოველთავე პატივისყოფითა შეიწყნარებდა კელმწიფე და არავის ძაღედვა არა ოდეს შეწყუბება ანუ ნივთთა მათთა მოკლებაჲ ვისამე და წყალობითა კელმწიფისათა აღესილნი მიიქცეოდნენ მშვიდობით სახლთა თვსთა. დავსდევით აქა ამა ადგილსა დღე (...) (28v).

თ ა ვ ი (...)

მეხრიკეთა რუსთა, სხუთა რაჲთამე მოგონებითა, დაგვიგეს საფრხეჲ, რომელსა შინაცა თვთცა შთათხევასა არა უნაწილო იქმნენ და წარგზავნენს აშტრახნით, ბრძანებითა ინცეკტორისათა, გილანსა ზედა გემი რაოდენიმე და გამოსრულნი იძლიენეს მუნ, რომლისაცა მხარებელი ამბისა მოვიდა კელმწიფესა, განა რამეთუ მუნიჯიბმან სძლოვო მირზა მუსამ ვინმე უწინარესვე წარვლენვილმან კელმწიფისაგან, რომლისათვისცა მხიარულებასა დიდსა მივეცენით ჩვენ. გარნა იქვმან ხალხისამან (29r), შემცთარმან ჰგონავე არა ყოფაჲ ამა საქმისა და ამად უფრორე საჭირო იყო წარსვლად რჩევეითთა განზრახვითა დიდებულისაჲენ ტახტისა დიდებულისა მისისა.

თ ა ვ ი (...)

ჩვენ გვიხმო დიდებულმან მისმან ღამესა (...) და წარგუატანა თანა ხანი ერთი (...) და ბრძანებითა ამით წარგვეზავნა, რათამცა მივიდეთ ჩვენ ჯარსა კელმწიფისა ძისასა. და ბრძანება მიეცა მას და წარგვეყვანა ჯარითა ყაზახს და მუნით, უკეთუ შესაძლებელ იყო წარსვლაცა ჩვენი თფილისსა ზედა (29v)...²²

22 აქ წყდება თხრობა. ამის შემდეგ ფურცლები დაკარგულია.

შემოკლებათა სია

1. A — კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ყოფ. სა-
ეკლესიო მუზეუმის კოლექცია.
2. S — კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ყოფ.
ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგა-
დოების კოლექცია.
3. H — კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ყოფ. სა-
ისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების კოლექცია.
4. Q — კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ახალი
კოლექცია.
5. ხელნ. ინსტ. ბროსეს არქ. — კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა
ინსტიტუტის ბროსეს არქივი.
6. ქუთ. — ნ. ბერძენიშვილის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო ის-
ტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი.
7. ზუგდ. — ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული
მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი.
8. ლიტ. მუზ. — გ. ლეონიძის სახელობის საქართველოს სახელმ-
წიფო ლიტერატურული მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი.
9. ცენტრარქ. — საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური საისტო-
რიო არქივი.
10. მარქსის სახ. საჯ. — კარლ მარქსის სახელობის რესპუბლიკური
საჯარო ბიბლიოთეკა.
11. ლენ. — სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის
ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ქართულ ხელნა-
წერთა ფონდი.
12. სალტ. შჩ. — სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის ლენინგრადის
საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილება.
13. პარიზი — პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართულ ხელ-
ნაწერთა ფონდი.

14. კატ. (კატ. დამატ.) — თეიმურაზ ბატონიშვილის წიგნთსაცავის კატალოგი, ს. იორდანიშვილის გამოცემა დამატებითა და შენიშვნებით, თბ. 1948.
15. ОПИ ГИМ СССР — Отдел письменных источников Государственного Исторического Музея СССР (Москва).
16. ИРЛ (ПД) — Институт русской литературы (Пушкинский дом), Ленинград.

რუკებისათვის

თეიმურაზ ბაგრატიონის სპარსეთსა და რუსეთში მოგზაურობის რუკები, ჩვენ მიერ შედგენილი პუნქტების სიის მიხედვით, შესრულებულია ვახუშტის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტის კარტოგრაფიის განყოფილების ინჟინერ-კარტოგრაფის ნარგიზა გამცემლიძის მიერ, ხოლო ევროპაში თეიმურაზის მოგზაურობის მარშრუტი გადმოღებულია გ. ნათიძის რუკისაგან, რომელიც დართული ჰქონდა „მოგზაურობის“ ს. იორდანიშვილისეულ გამოცემას (თბილისი, 1945 წ.). ტოპონიმები რუკებზე გატანილია თეიმურაზისეული მართლწერით.

ავტორისაგან

წინამდებარე წიგნი მხოლოდ პირველი ნაკვეთია თეიმურაზ ბაგრატიონზე ფართოდ მოფიქრებული ვრცელი მონოგრაფიისა. მომდევნო ნაწილებში, რომელიც ავტორს მზად აქვს გამოსაქვეყნებლად, განხილულია სწავლული ბატონიშვილის მდიდარი მეცნიერულ-ლიტერატურული მემკვიდრეობა.

ავტორი იმედოვნებს მათ უახლოეს მომავალში გამოქვეყნებას, რათა მკითხველს სრული წარმოდგენა შეექმნას ჩვენი კულტურული წარსულის ამ ერთი უმესანიშნავესი მოღვაწის ცხოვრებასა და შემოქმედებაზე.

ს ა მ ი ე ბ ლ ე ბ ი

პირთა სამიგებელი

ა

- აბაზაძე რ. 21
 აბას-მირზა, 19, 27, 29, 30, 33, 35, 39, 40, 44, 186, 198, 204. 211
 აბაშიძე ევგენი 21, 22
 აბაშიძე პაატა 27. 156
 აბაშიძე ქაიხოსრო 48, 54
 აბაძე ფარსადან 54
 აბდულ-ბეგი 43
 აბესაძე ს. 21
 ავალიშვილი (ვაჩნაძე) ნინო 147
 აბრაშიშვილი ა. 6, 7, 13, 26, 30—32, 39, 47, 132, 156, 159
 აბულ-ფირი-ხან 212
 ავშარი ყულამ ფეშხიდმათი 211
 ავღნიშვილი დავით 39, 47
 ავღნიშვილი ქიტცესა 39, 47
 ალავერდა-მელიქი 196
 ალანია ნ., 7, 45, 95, 130
 ალაბეგიშვილი გრიგოლ 39, 47
 ალექსანდრე ბატონიშვილი (ერეკლე II-ის ძე), 16, 19, 20, 21, 23, 27, 28, 31, 34, 38, 39, 40, 68, 156, 176, 186, 188, 191
 ალექსანდრე კახთა მეფე 10
 ალექსანდრე ნეველი 67, 82, 145, 146, 149, 178
 ალექსანდრე I 17, 18, 28, 64, 65, 78, 138
 ალექსანდრე სვირელი 76
 ალექსი-მესხიშვილი დავით, დავით რექტორი, 10, 66, 79, 126, 173, 176
 ალექსი-მესხიშვილი ტარასი 10, 81, 83, 95, 137, 170, 171, 174
 ალექსი მიხეილის ძე 171
 ალია ბელადი 20, 187, 189
 ალიბეგაშვილი დავით 130, 142
 ალი-ყული ხან 208
 ალი-ხან ყაჯრისა სარქარდრა 208
 ალლერი ს., 55, 56
 ამაშუყელი სოგრატ 78
 ამბროსი მიტროპოლიტი ნოვლოროდი-სა 64, 65
 ამილახვარი ელენე 12, 13, 14, 15, 21, 22, 46, 68, 69, 71, 80, 141, 142, 144, 147, 176 და სხვ.
 ამილახვარი ოთარ 12—14, 15, 18, 155
 ამილახვარი სალომე 14, 18—19
 ამილახვარ-ერისთავი კონია 163
 ამირანაშვილი შ. 99
 ამირ-ხანი 211
 ანა (წმ.), 51, 138, 149
 ანა დედოფალი იმერეთისა, მამუკა ორბელიანის ასული 65, 66, 72
 ანანია შირაქელი 111
 ანასტასია (წმ.) 71
 ანდრია (წმ.) 65, 82, 84
 ანდრია სალოსი 174
 ანდრონიკაშვილი ადამ 21, 29

ანდრონიკაშვილი ზაქარია 9
 ანდრონიკაშვილი პაპუნა 8
 ანდრონიკაშვილი რევაზ 9
 ანდრონიკაშვილი ქეთევან, 8, 9, 10, 143
 ანსილიონი 172
 ანტონ I, 10, 106, 109, 126, 169, 170,
 172, 173, 174
 ანტონ II 18, 126
 ანტონ ჭკონდიდელი 126
 ანუშრევან 36, 156 166
 აპო-მელიქი 208, 209
 არაქელი 157
 არისტოტელე 72, 73, 136, 153, 165,
 171, 178
 არღუთაშვილი მიქელა 39, 194
 ასათიანი ლ. 87
 ასირა-მელიქი 196
 ასფალგი ი. 128
 ალათოკლე ალაფოკლ 87, 166
 აღა-მაჰმად ხანი, 12, 37, 155, 157, 176
 ახვერდოვი თ. ი. 40
 ახმედ-ხანი 24, 27

ბ

ბაბა-ხანი ნ. ფათალი შაჰი
 ბაგრატ ბატონიშვილი (გიორგი XII-ის
 ძე) 9, 16, 19, 20, 21, 22, 24, 38, 39,
 47, 51, 62, 92, 164, 169, 186
 ბაზლიძე იოანე 39, 47, 72, 103, 137
 ბარათაშვილი ზაალ 17
 ბარათაშვილი კეკელა 39, 40, 47, 54
 ბარათაშვილი ნიკოლოზ 92
 ბარამია ლ. 86
 ბარამიძე ალ. 90
 ბარბარე ბატონიშვილი (გიორგი XII-ის
 ასული) 9
 ბარბარე (წმ.) 174
 ბარკლაი დე ტოლი 85
 ბარნაბიშვილი ი. ნ. 81, 82 65
 ბარნაველი ს. 152
 ბასტამაშვილი (ბასტამოვი) ბაღრბეგ 56,
 61, 62, 64, 68, 69
 ბასტამაშვილი გიორგი (იაგორ) 39
 ბასტამაშვილი (ბასტამოვი) იოსებ, 39,
 47, 54
 ბაქარ ბატონიშვილი (ვახტანგ VI-ის ძე)
 17

ბაქარბეგ დ. 5, 6, 109, 127, 152
 ბაპა უდ-დინ მუჰამმად აბილი 17
 ბეზუთოვი დარჩო 17
 ბეზურიშვილი სვიმონ 194
 ბეგჩივი ე. ნ. 12, 157
 ბეი ლ. ო. 60
 ბეჟანიშვილი გრიგოლ, 48. 53
 ბერენშტამი 157
 ბერტე ა. 148
 ბერძენიშვილი ნ. 34
 ბესტუევი ა. 88
 ბლანკი ა. გ. 60
 ბოლხოვიტინოვი ე. 162
 ბოსტოღანაშვილი ი. ნ. ბასტამაშვილი
 იოსებ
 ბრანდტი 91
 ბრიულოვი კ., 89, 100, 177
 ბროსე ლორან 118
 ბროსე მარი, 5, 10, 11, 14, 31, 32, 35,
 49, 56. 57, 61, 62, 66, 88, 90, 93—
 95, 97, 102, 104—112, 116, 120, 128,
 130—132, 136, 138, 139, 140, 143,
 145, 150. 152, 154, 155, 159, 162,
 164, 168, 177, 178
 ბულგაკოვი ს. ა. 50
 ბუნიაკოვსკი 91
 ბურნოფი 106, 140, 149
 ბუტკოვი პ., 12, 14, 18, 29

გ

გაბაშვილი ტიმოთე 154, 171
 გაბისონია ა. მ. 129, 132, 158
 გაიანე ბატონიშვილი (გიორგი XII-ის
 ასული) 9
 გაიოზ რექტორი 172
 გამცემლიძე ნარგიზა 214
 განი პ. ვ. 91, 177
 გარდანი ანჟ-მატიე, 32, 35, 36
 გარდანი კლოდ-მატიე 31, 32, 33, 38.
 გაწერელია ა. 8, 18, 34, 93, 100
 გეგეჰკორი იოანე 99
 გედევანიშვილი იონა 171
 გეზტმანი გ. 132, 143
 გიზო 116
 გიორგაძე ბექან 32

კარიაგინი 30
 კარლოს V 162
 კარმანოვი ვ. 60
 კეზელი დავით 207
 კეკელიძე კ. 11, 12, 35, 44, 48, 65, 67,
 73, 107, 146, 183
 კვინტოს კურციოს 170
 კერესელიძე ივ. 107
 კინწურაშვილი კ. 93
 კირილე არქიმანდრიტი 171
 კლარკ 172
 კნორინგი 15, 17, 18, 19, 155, 160
 კობახიძე ალ. 48, 58
 კოვალენსკი 17
 კოზოდავლევი ო. 51—53
 კონსტანტინე მუხრან-ბატონი 27, 156
 კონსტანტინე პროთოიერეი 166
 კოროევი ივანე 48, 52—54
 კოშელოვი 48, 53, 54
 კოჩუბეი (გრაფი) 26, 77
 კრუგი 91
 კუპფერი 91
 კუტუზოვი მ. 85

ლ

ლაზარე (წმ.) 123
 ლაზარევი (გენ.) 17—19, 22
 ლამბერტი 85
 ლანსკოი ვ. ს. 59
 ლანგი დ. 128
 ლარაძე გიორგი 43
 ლარაძე პეტრე 11, 39, 40—45, 47, 48,
 52, 54, 97, 176
 ლაშქარევი სერგი 143
 ლევანა ლორელი 39, 47
 ლევან ბატონიშვილი (იულონის ძე) 33,
 38, 40, 156, 206—208
 ლეიბნიცი 172
 ლენცი 91
 ლეონიძე გ. 65, 83, 147
 ლეტელი 95, 110
 ლოლაშვილი ივ. 56
 ლომოური თ. 19, 20, 24, 39, 47
 ლუარსაბ ბატონიშვილი (იულონის ძე)
 207
 ლუდოვიკო XIV 108

მადერსკი ლ. ა. 84
 მაკედონელი ალექსანდრე 170
 მამაძალი მირზა 210
 მამაცაშვილი დათუნა 205
 მამაცაშვილი მ. 35
 მამაცაშვილი კ. 95
 მარია თევდორეს ასული 52
 მარიამ დედოფალი (ციციშვილის ასუ-
 ლი, გიორგი XII-ის მეუღლე)
 12, 18, 23, 92, 143, 159, 168
 მარიამ დედოფალი (კაცია დადიანის
 ასული, სოლომონ II-ის მეუღლე)
 65, 78, 82, 83
 მარიამ ღმრთისმშობელი 36, 70, 165
 მარკოვა ო. პ. 21, 32, 37, 38
 მაღალაძე ნ. 171
 მახათაძე ნ. 50, 88, 92, 93, 98, 99, 104,
 145, 147
 მაჰმად ალი მირზა 201, 204
 მაჰმად ასან ალა 197
 მაჰმადი 161, 175
 მაჰმათ-ხან ხამსელი 208
 მეგრელიძე ი. 7, 57, 83, 84, 130
 მელიქეთაშვილი ლ. 117, 136, 137
 მერაბ-ხან აფხაზი ყიზილბაში 205
 მესროფ მაშტოცი 123, 125
 მესხია შ. 5—7, 13, 14, 16, 19—29, 35,
 36, 41, 44, 48, 95, 117, 128, 132,
 136, 137, 139, 158
 მეუნარგია იონა 96, 99, 100, 101, 145
 მებაძე 155
 მირზა მუსა 212
 მირზა რეზა 186
 მირზა რიზა ყული 198
 მირიან ბატონიშვილი (ერეკლე II-ის ძე)
 16, 92
 მიქაძე გ. 158
 მიხეილ ბატონიშვილი 16
 მიხითარ სევასტიელი 123, 124
 მონტესკიე 87, 97, 171, 174
 მორიერი ჯემს 34, 136, 166
 მორო 133
 მორტიე 85
 მოსე ხონელი 114

მორავაშვილი ლ. 21
 მოპლი 140
 მუსტაფა-აღა 205
 მუსხატი 30

6

ნავი-ბეკი 21
 ნადირ-შაჰი 35, 43, 170
 ნაზაროვი თევდორე 48, 52, 53
 ნაზაროვი იოსებ 173
 ნათიე გ. 129, 132, 158, 214
 ნაპოლეონი 31, 32, 33, 34, 65, 82, 84.
 86, 133, 136, 166, 170, 176, 178, 186
 ნატროევი ა. 22
 ნაციტოვი პეტრე 210
 ნეი 85
 ნესელროდე 116
 ნეჩკინა მ. ვ. 86
 ნიკიფორე ხუცესი 174
 ნიკოლაძე ე. 74
 ნიკოლოზ გულაბერის ძე 174
 ნიკოლოზ I 61, 150
 ნიკოლოზ (წმ.) 71, 165
 ნილაშვილი ვასილ 173
 ნინო ბატონიშვილი (გიორგი XII-ის
 ასული) 83, 91, 169
 ნინო (წმ.) 17, 71
 ნოდარიშვილი ნოსტრევეან 23, 194,
 ნური-ბეგი 196

ო

ოენათანიანი (აენათამოვი) ავაფონ 99,
 100
 ოენათანიანი აკოფ 99, 100
 ოენათანიანი მიკირტუშ 99
 ოლენინი ა. 5. 89, 100
 ორბელი რ. 7, 39, 47—50, 54, 88, 90,
 91, 94, 106, 136, 138, 149
 ორბელიანი ალექსანდრე 9, 93
 ორბელიანი ანა 81, 82, 83
 ორბელიანი გრ. 50, 100, 101
 ორბელიანი დ. 95
 ორბელიანი პაპუნა 169
 ორბელიანი სულხან-საბა 108, 110, 124,
 127, 128, 131, 167, 173

ოსტორმანი 85
 ოსტრატო რუდოლფ 131, 174
 ოსტროგრადსკი 91, 139
 ოქროაძე დიმიტრი 73, 165

პ

პაატელა იმერელი 194
 პავლე I 16, 52
 პაიჭაძე გ. 106, 137, 173
 პარასკევა (წმ.) 174
 პეირონე შარლ 116
 პეტანოვი 49
 პეტრე I 171
 პეტრიაშვილი გოგია 54
 პითალორ ფილოსოფოსი 163
 პიკოლი 170
 პოიახალიშვილი ავთანდილ
 პორფირი 171
 პროკლე დიადოხოსი 171
 პუშკინი ალ. 88, 89, 100, 136, 177, 178

ჟ

ჯორდანია გ. 169
 ჯორდანია თ. 5, 16, 169

რ

რაზმაძე ივანე 21
 რაზმაძე სოლომონი 45, 48, 72, 89, 95,
 103
 რატიშვილი გაბრიელ 50
 რაფაელი 99
 რევილონი 120, 121
 რემეზა აბელ 104
 რილევეი კ. 88
 რიფსიმე ბატონიშვილი (გიორგი XII-ის
 ასული) 9, 40, 42, 43, 48
 როზენი 91, 96, 99, 116, 168
 როზენკამპფი გ. ა. 91
 როინოვი გ. 148
 როისი 113, 153
 რომეი 31
 როსტომ აბო მელიქის შვილი 208, 209
 რუდეკო ზ. 58
 რუმინოვი ნ. პ., 35, 40—42, 52, 90,
 174

რუსანოვი თეოფილაქტე 172
რუსთაველი შოთა 11, 108, 109, 114,
159, 161
რუშანა მელიქი 196
რუხაძე ტ. 6, 7, 21, 43, 79, 83, 87, 101,
103, 138, 158

ს

სააკაძე გიორგი 107, 153, 155, 161
საბინინი მ. 140, 151
საიათნოვა 175
სალტიკოვ-შჩედრინი მ. 118, 131, 132,
156, 160
სარგის თმოგველი 114
სეიდოვი ივანე 175
სელიმ-ფაშა 163
სენკოვსკი თ. 162
სენ-მარტენი, 104, 113, 138, 168, 178
სვიდეროს შვეთიელი 134
სვიმონ აბა-მელიქი 13
სვმეონ ჭულაელი 172
სილვესტრ დე-სასი 104, 140
სიმეონ (წმ.) 71
სიმონიჩი 95
სირაძე 155
სიხარულიძე ნ. 143
სიხარულიძე ტ. 148
სოლომონ II 29, 65, 83, 108, 117
სოფიანო ლ. ნ. 50
სოფიო ბატონიშვილი (გიორგი XII-ის
ასული) 9
სტეფანე პროთოიერგი 65
სტროვი პ. მ. 91, 177
სულხანოვი ალექსანდრე 166

ტ

ტაბიძე სვიმონ 72, 100—103, 137, 165,
169, 173
ტარეღ ბატონიშვილი 108, 117
ტატიტი, 136, 166, 178
ტიმოთე შიტროპოლიტი 17
ტიხონ ვორონეჟელი 103
ტორმასოვი ა. პ. 33, 34, 40, 41, 42, 43,
45, 46, 47, 48, 177
ტორმასოვი (ყაპიტანი) 40—42
ტრეზინი დომენიკო 84

ტრეზინი პიეტრო 84
ტრეზინი ჯუზეპე 84
ტროპინინი ვ. ა., 15, 27
ტუტკოვი 29

უ

უვაროვი ს., 91, 117, 139, 150, 177
ურაკოვი (პოლკ.) 35, 40, 45, 177
უსეინ-ყული აღა 201
უსტრიალოვი 91, 139

ფ

ფავლენიშვილი ბესარიონ (წმ.) 71
ფათ-ალი შაჰი, ბაბა-ხანი 19, 24, 25,
28, 29, 31, 176, 186, 198
ფალავანდიშვილი ზ. 93, 115
ფარნავაზ მეფე 125
ფარნაოზ ბატონიშვილი (ერეკლე II-ის
ძე) 16, 50, 92, 186, 205—209
ფერშანგიშვილი სტეფანე 15
ფირალოვი გოდერძი 174
ფირი-ყული ხანი 205, 208, 209
ფირსოვი (პოდპოლკ.) 49
ფრენი ქ., 91, 139, 170, 177
ფრიდრიჰ-ვილჰელმ III 127, 128, 130,
131 133, 138, 177
ფრიდრიჰ-ვილჰელმ IV 131, 133
ფურნიე სიმონ 119
ფუსი პ., 91, 120, 121, 139, 151, 168

ძ

ძეთევან კახთ დედოფალი წამებული
107, 153, 155, 161
ძეთევან ბატონის რძალი (ერეკლე II-
ისა) 18
ძრისტე ნ. იესო ძრისტე
ძუთათელაძე ლ. 102, 159, 183

ლ

ღირსიაშვილი აღამ 94

ყ

ყაზიბეგიშვილი ვაზრიელ 50, 210
ყაითმაზაშვილი ფილიპე 126
ყაუხჩიშვილი ს. 90

უორღანოვი გარსევან 166
უუბანეიშვილი ს. 10. 32, 49, 56, 57, 66,
109, 113, 114, 130—132, 151, 159,
168, 186

შ

შადური ვ. 49, 50, 159
შანიძე ა. 118
შანშოვანი ზურაბ 171
შარაძე გ. 11, 15, 89, 90, 94, 100, 114,
115, 137, 148, 159, 169
შარბუა ფ. 91, 104, 115, 117, 140, 149,
177
შეგრენი ა. 177
შინჯასშვალი ბეჟანი 195
შირინ-ბეგი 195
შიმდტი (ლეიტ.) 64, 91
შიეკლოვი ივანე 143
შიედრინა ე. ი. 59, 80
შიერბატოვი ი. 143

ჩ

ჩამჩიანი მიქაელ 136, 137, 166
ჩანგაშვილი გ. 23
ჩარტორიისკი 27
ჩაბრუხაძე 161
ჩერქეზიშვილი ფირან 207
ჩიქობავა არნ. 106
ჩიჩავოვი 85
ჩილოყაშვილი დავით 11, 173
ჩილოყაშვილი დიმიტრი 27, 156
ჩილოყაშვილი ივანე 17
ჩილოყაშვილი მაკრინე 173
ჩილოყაშვილი ჯიშურ 11
ჩუბინაშვილი დ., ჩუბინოვი დ. 8, 12,
72, 93, 94, 103, 107, 115, 119, 122,
128, 137, 146, 155, 162, 177
ჩუბინაშვილი ნიკო 93
ჩხეიძე გ. 21
ჩხეიძე სეხნია 169
ჩხეტია შ. 16, 17

ც

ცაიშვილი სარგის 7
ცაიშვილი სოლომონ 96, 98, 99, 101,
145, 158
ციცერონი 136, 166, 178
ციციანოვი პ. დ. 13, 18—23, 24, 26—
30, 31, 41, 43, 156, 176
ცილოვი 59
ცინცაძე ი. 157

წ

წერეთელი გრ. 169
წერეთელი ზურაბ 101
წერეთელი მართა ზურაბის ასული 83
წერეთელი ქეთევან 101
წიბოლაშვილი ივანე 39, 47,
წინამძღვრიშვილი გაბრიელ 42

ჭ

ჭავჭავაძე ალ. 98, 145
ჭავჭავაძე ეკატერინე 98, 165
ჭილაძე ვ. 171
ჭუბაძე ვ. 22
ჭუმბურიძე ჯ. 100

ბ

ბადირბეყოვი ა. 21
ბანთაძე შ. 32, 35, 104, 117, 136, 145,
169
ბახანაშვილი ალ., 90, 127, 128, 163
ბელაშვილი იონა 11, 50, 59, 60, 61, 64,
65—68, 72—79, 81, 83, 88, 94, 103,
130, 153, 161, 164, 165, 169
ბელაშვილი მიხ. 156
ბელაშვილი ნიკოლოზ 156
ბერბეულიძე ომან 169, 174
ბმალაძე ი. 137, 171
ბორეშან (ორბელიანი) 101
ბუღადაღ-ბეგი 205
ბუციშვილი ს. 94

ჟ

ჯავათ-ხანი 28, 186, 195—197, 201
ჯავახიშვილი ივ. 147
ჯანაშვილი მ. 12, 23, 33, 157

ჭაფარ უფლი-ხანი 204
ჭიბრაილ ბატონიშვილი 18, 51
ჭომარდიძე დიმიტრი 14
ჭორაყვი ზაქარია 24, 26

ჭაჭი-ბაბა ისპანელი 136, 166
ჭერმანი 91
ჭესი 91

გეოგრაფიულ სახელთა სამიებელი

ა

ამბარანი 207, 208
ამღრიბეჯანი 43
ათონი, ათონის მთა 124, 169
აკსაი 49
ალაგაზი 44
ალავერდი 76
ალაზანი 23, 187, 189, 190, 191, 193
ალექსანდრია 49
ამზა-ჩიგანი 206
ანაგა 23, 193
ანაკოფია 163
ანანური 17, 49, 210
ანტიოხია 124
არაბისტანი 29
არაგვი 209
არაქსი 30
არღებილი 29
არეზი 21, 35, 39, 197
ართიკი, 40, 45
არშენია 123
არფანაი 44
ასკარანი 21, 196, 212
ასტრახანი 171
ასურასტანი 124
ასურეთი 170
აფხაზეთი 163
აქსტაფა 30, 156
აღბულაზი 21, 194
აშტრახანი 212
ახალი ჩერქეზი 49
ახალციხე 14, 21, 31, 162
აპარი 211

ბ

ბათაისკი 49
ბაიაზეთი 204

ბალთიის ზღვა 78
ბალთისის ციხე 210
ბამბაკი 17
ბაქო 28, 31
ბაჟ-შორაგალი 45
ბელპასნი 49
ბელაქანი 20, 22, 23, 189, 190, 193, 194, 205
ბელოსტოცკი 86
ბერეზინა 85
ბერლინი 127, 128, 130, 131, 177
ბორისოვი 85
ბოროდინი 85
ბორჩალო 17
ბოლემია, ბოჰემია 130, 134, 132

გ

განჯა 27, 28, 29, 30, 157, 186, 195, 201, 211
გერმანია 128
გილანი 212
გიორგია 160
გოლგოთა 154
გორი 12, 13, 14, 17, 22, 206
გუმრი 205
გურია 103
გურჯაანი 9
გურჯისტანი 29

დ

დავით გარეჯის უღაბნო 9, 10
დანია 128, 140
დანცილი 134
დარიალა 162
დაღესტანი 20, 189
დვინა 85
დივანჩევი 49
დრეზდენი 33

დრისა 86
დურმეკ 85
დუშეთი 17

ა

აგროპა 96, 124, 125, 127
აკატერინოგრადი 49, 68
ელბინლი 134
ელისავეტპოლი 28
ერანი 27
ერევანი, 28—31, 34, 35, 39, 40, 44, 177,
204, 206, 208—210,
ესტონეთი 130
ემშიაძინი 29, 30, 99, 123
ეწერი 206

ბ

ბანი 101
ბასილის კუნძული, 55—57, 63, 64, 66,
84, 118
ბეიშარი 130
ბენა 127
ბენეცია 123—125, 127
ბილენცკა 85
ბიტბსკი 86
ვლადიკავკაზი 49, 68, 210
ვონა 86
ვორონეჟი 18, 49, 50

გ

განგანი 204
გაუტრი 49
გაპამი 30
გეიზი 21, 195
გუგდიდი 22, 48, 96, 97, 99, 129, 134

დ

დავრიზი, 21—24, 27, 37—39, 194, 204,
208
დართარი 21, 196
დარნაგუთის ციხე 211
დაბთოუზი 211, 212
დაბილისი 8, 12, 14, 16, 17, 19, 43, 161,
162, 201, 207, 212
დაირანი, დერანი 21, 23, 24, 27, 37,
186, 199, 200, 201, 206, 208

თელავი 10, 12, 17, 66, 172
თერვი 45

ე

ეაგორევესკი 49
ეერუსალიმი 124, 154, 162, 166
ევერია 155, 160
ემერეთი 16, 20, 83, 108, 205
ენგლისი 34
ენდოეთი 16
ეორი 187, 188
ერანი 28, 34, 68, 136
ეტალია 123

ვ

ვაზანკა 49
ვაიშაური 49
ვალულა 85, 86
ვამბეჩოვანი 195
ვარაჭალი 16
ვარლსბადი 130, 133, 141
ვატეხი 22
ვახეთი 13, 16, 19, 23, 43, 208
ვოლხიდა 155
ვონსტანტინოპოლი 41, 108
ვონსტანტინერედუთი 49
ვოპენავენი 140, 151, 178
ვაპი 49
ვარწანისი 12, 176
ვარლანდია 86, 130

გ

გაიბციგი 130
გარსი 49, 210
გენინგრადი 6, 26, 33, 83
გიფლანდია 130
გომისციხე 16
გონდონი 127
გორი 17
გურისტანი 29

დ

დარბურგი 128
დარიაშბადი 129, 130, 133, 134, 141
დარინსკი 49

მაშვერა 43
 მარსელი 32
 მაწიმა 193
 მეგრელია 155
 მეღვეყეკა 49
 მეკლენბურგი 130
 მეჩეტნა 49
 მთაწმინდა (ათონის მთა) 124
 მინსკი, მინსკი 85, 86
 მოყაი 85
 მოსდოვი, მოზდოვი 49, 210
 მოსკოვი 17, 49, 50, 61, 63, 68, 76, 85 86, 172
 მოსკოვსკა-დონსკი 49
 მოლილევი 86
 მტკუარი 195, 206
 მცხეთა 22, 71

ე

ნაზარსკეტი 16
 ნახუევიანი 29, 186, 196
 ნევა 56, 57, 63, 64, 78, 84
 ნიენეი-იეგრილსკი 49
 ნიუ-იორკი 128
 ნოვგოროდი 76
 ნუკრიანი 37

ო

ოსეთი 12, 41
 ოსმალეთი 31, 68, 83
 ოსკორანი 30

პ

პავლეცკა 49
 პართია 123
 პარიზი 10, 31—33, 37, 41, 52, 86, 97, 104—107, 110, 112, 114—115, 120, 125, 127, 130, 140, 150, 153, 157, 177
 პეტერბურგი 8, 12, 15, 16, 17, 30, 31, 33, 36, 41, 42, 46, 49, 61, 65, 68, 81, 131, 136—144, 177, 178
 პეტერგოფი, პეტერლოფი 61—63, 80, 81, 100
 პეშანაკო 49
 პოლონეთი, პოლშა 130, 134

პოლოცკა 86
 პომერანია 130
 პრალა 130
 პრეგრადნა 49
 პრუსია 128, 130, 131, 134
 პსკოვსკი 86

რ

რეინი 129
 რიბზანი 68
 რომი 125
 როსტოვი 133
 რუსეთი 16, 19, 28, 139

ს

საბარათიანო 43
 საბერძნეთი 124
 საბურთალო 9
 საგაეაზო 193, 194
 სალიანი 28
 სამეგრელო 96, 126
 სამთავრო 71, 81
 სამუხი 21, 195, 201
 სამშვილდე 43
 სამცხე-საათაბაგო 162
 სარალი 209
 საფრანგეთი 31, 33, 34, 128, 139, 140
 საქართველო 5 და შემდ.
 საქსონია 130
 სევერნა 49
 სიღნაღი 17, 23, 147
 სმოლენცკა 85, 86
 სომხეთი 116, 123—125, 186
 სომხითი 43
 სპარსეთი 16, 18, 19, 20, 28, 31, 32, 186
 სტავროპოლი 49
 სტამბოლი 33
 სტეფანწმინდა 49
 სურამი 21, 22

ტ

ტამბოვი 68
 ტვერი 49
 ტიუბინგენი 128

ტობანიერი 101
ტროადა 155
ტულა 49, 50
ტუნი 86

უ

უზუმჩი 37, 294
ურდო 22, 23, 193, 194
ურუმია 31
უჯარმა 71

ფ

ფადარი 20, 189, 191, 193, 194
ფამბაკი 21, 40, 205, 206, 209
ფასანაური 49
ფინკენშტეინი 186

ქ

ქართლი 8, 13, 16, 23, 206, 208
ქვეშის ციხე 43
ქიზიყი 8, 9, 22, 37
ქუთაისი 96
ქურაქ-ჩაი 21, 195
ქურთისტანი 29

ლ

ლართის-კარი 8
ლრენობილი 86

ყ

ყაზახი 205, 206 212
ყაზბინი 201, 202, 204
ყანღარი 27
ყარაბალი 21, 23, 195, 197, 211, 212
ყარაია 101
ყარამეში 193, 194
ყარა-ქილისია 205, 206—209
ყარსუ 35, 39

ყიზლარი 160
ყირახ-ბელახი 205

შ

შაალი-დიზაყი 21, 197
შამშადილი 17
შაჰ-ბელახი 30
შირაქი 20, 188
შორაგალი 17, 205
შუშა 196, 201, 211

ჩ

ჩალაბირთი 21, 196
ჩერქეზ-ქირმანი 49
ჩინარი 190
ჩიჩაგის ხევი 205
ჩორნაია-რეჩკა 56, 57

ც

ცარსკოე-სელო 49—51, 59, 61—63

წ

წაბლოვანი 23

ჭ

ჭარი, ჭარ-ბელაქანი 20, 21, 22, 24, 176,
186
ჭიაჯრი 193

ხ

ხინზრისტანი 21, 196
ხუდო-ფირი 30
ხუმბალი 49
ხუნანის ციხე 206

ჯ

ჯიქურაულთ-კარი 49
ჯრუქი 71, 81

პ

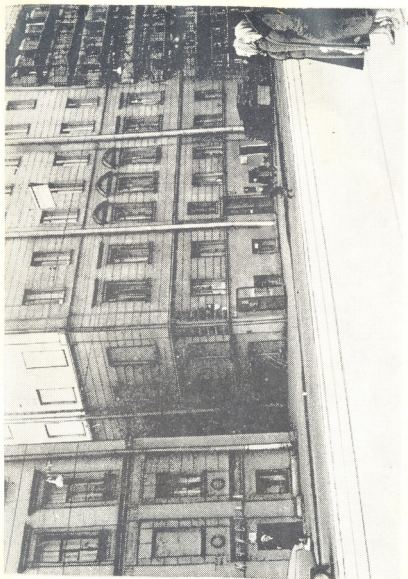
პოლანდია 31

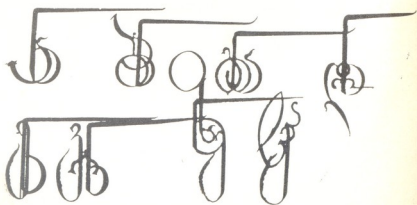
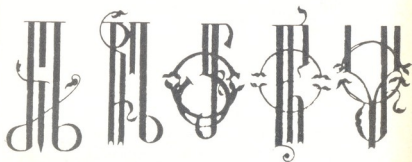
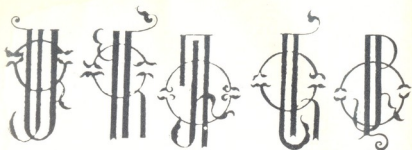
Alphabet Méthodique de la langue Géorgienne

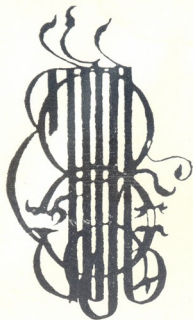
ა	ბ	გ	დ	ე	ვ	ზ
თ	ი	კ	ლ	მ	ნ	ო
პ	ჟ	რ	ს	ტ	უ	ფ
ქ	ღ	ყ	შ	ჩ	ც	ძ
წ	ხ	ც	ჭ	ხ	ჭ	ღ

*Extrait d'un manuscrit de la Sainte Trinité
Paris 1783*

Alphabet Roumaine donnee par S. A. P. le prince Thimouras

Ⴀ Ⴁ Ⴂ Ⴃ Ⴄ Ⴅ
 Ⴆ Ⴇ Ⴈ Ⴉ Ⴊ Ⴋ
 Ⴌ Ⴍ Ⴎ Ⴏ Ⴐ Ⴑ
 Ⴒ Ⴓ Ⴔ Ⴕ Ⴖ Ⴗ
 Ⴘ Ⴙ Ⴚ Ⴛ Ⴜ Ⴝ
 Ⴞ Ⴟ Ⴌ Ⴍ

DEŦ KÖNIGLICHE
RUSSISCHE OLSCHRIFT SELSKAB

har optaget

Konig Kongelige Høiheids

Prinsentz Czarevitsch Prinds af Georgien,
Søn af Kong Georgden VIII,

til sit stiftende Medlem, da Selskabet i ham hoiager en
Mand, der baade kan og vil fremme dets Formaal.

Givet paa Selskabets Medt i Kjøbenhavn den 27de Decr 1874.

[Handwritten signature]
Præsident

[Handwritten signature]
Medlem

[Handwritten signature]
Medlem

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი	5
აღზრდა	8
სპარსეთში ვაჭყევა	18
საქართველოში დაბრუნება	39
„მოგზაურობა ტფილისიდან პეტერბურღამდის“ პეტერბურღში:	46
ა. საცხოვრებელი სახლი და კარის ეკლესია	55
ბ. თეიმურაზ ბაგრატიონი და რუსეთის საზოგადოებრიობა	84
გ. თეიმურაზ ბაგრატიონი და ქართველი ინტელიგენციის ახალი თაობა	91
დ. ურთიერთობა მარი ბროსესთან	104
ე. ქართული დამწერლობისა და შრიფტის მოამაგე	118
თეიმურაზ ბაგრატიონი ვეროპაში	127
მეცნიერულ-ლიტერატურული მუშაობა პეტერბურღში	136
ცხოვრების დასასრული	141
თეიმურაზ ბაგრატიონის იკონოგრაფიისათვის	147
თეიმურაზ ბაგრატიონის ნაწერების ბიბლიოგრაფია	152
ა. გამოქვეყნებული	152
ბ. ხელნაწერები	159
Теймураз Багратиони (жизненный путь)	175
Theimuras Bagrationi (Lebenslauf)	178
დანართი:	183
თეიმურაზ ბაგრატიონის „სპარსული დღიურები“ ანუ „სისხლით ნაწერი ფიქრები“ შემოკლებათა სია	
საძიებლები	214
ტაბულები	226

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბუკოს დადგენილებით

გამომცემლობის რედაქტორი ელ. ბათიაშვილი
ტექრედაქტორი ნ. ოკუჯავა
მხატვარი გ. ნადირაძე
კორექტორი ლ. გელოვანი

გადაეცა წარმოებას 11.3.1972 ხელმოწერილია დასაბეჭდად 15.12.1972
ქაღალდის ზომა 60×1/16; ქაღალდი № 2; ნაბეჭდი თაბახი 15.25; სააღრიცხვო-
საგამომცემლო თაბახი 13.69; უე 01206; ტირაჟი 2000; შეეკეთა 783
ფასი 1 ზ. 22 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი, 60, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси 60, Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 60, კუტუზოვის ქ., 19.
Типография АН ГССР, Тбилиси 60, Кутузова, 19

ГУРАМ СЕВЕРИАНОВИЧ ШАРАДЗЕ

ТЕЙМУРАЗ БАГРАТИОНИ

გამომცემლობა „მეცნიერება“ უახლოეს სანში გამოსცემს:

1. ავტორთა კოლექტივი. ძველი ქართული მწერლობისა და რუსთვე-
ლოლოგიის საკითხები, IV.
2. კ. კეკელიძე. ეტიუდები ძველი ქართული მწერლობის ისტორი-
იდან, XI.

259.055

3

960353000
3085000033

